

## MUQADDEME (MEKTÜPTEN)

Güzel İrada! Men qayıtp keldim. Ayuv terisinden tikili yün urbam alâ üstümde. Çıqarğanım yoq. Qış yalıñız Arhangelskdedir bellegen edim, albu ise Moskvada da qar ve ruzgâr edi. Tayyarege biletni qolaylı taptım, tekrar yaz ülkesine kelip tüştim. Qapunu anahtarımnen açtım... Burunıma birden qavun — taacipli şey! Qavun qoqusı urdı. Aşhaneniñ aralıq qapusından közüme stol üzerindeki, yüzüm, alma ve nar çalındılar. Mücize!

Seyyare artıq institutqa derske ketken. Server ise uyquda. Paltomnı çıkarıp turmağa sabırım yetmedi, oğlanıñ başı ucuna keldim. O yuqu içinde tamşana, yutquna. Dört ay ve on bir kün içinde ne qadar deñişken! Atta ösken. Baq qaşlarını nasıl sıttı... nasıl teren nefes aldı! Ebet, onıñ da kendisine has kederi olmalı.

Böyle eken, Sabira hala peyda oldı: "yavaş ol!" degen kibi, parmağını dudağına toqundırıp, meni yataq odasından quvıp çıqardı.

— Vanna azır! Saña yuvunmaq gerek!

O işniñ böyle olıp çıqacağını güya evelden bilgen. Menim keleyatqanımnı tüşünde körgen, onıñ içün ocaqnı sabadan yaqıp, vannanı qızdırıp qoyğan.

Şay etip, bir saat, bir buçuq saat keçe. Men, üstümde çapanım, sabalıq yemek stolı başına oturam. Ağızıma ne qapsam, lezetli kele. Sabira hala, men olmağan vaqıtta, özü ve balalar evde nasıl ömür keçirgenlerini ikâye ete. Diqqat ile diñleyim: eger Dikkenste tufanğa oğramağan olsam, seniñ ile körüşe bilecek ekenim... Furtuna tayyaremizni çoq tutıp turdı.

Saba yemeginden soñ Sabirahala öglüiniñ cebinden seniñ mektübiñni çıkarıp, maña uzata.

— Bunı niçün kelgenim kibi bermediñiz? — deyim. Sabira hala külümsirey, indemey. Onıñ bu areketinde özüne mahsus mantıq olmalı. Mektüpte ne yazılsa-yazılsın, adam evelâ yıqanmaq ve aşap toymaq gerek, mektüpni soñra da oqumaq mümkün. O qaçmaz. Bu qılıq maña pek hucur kele, lâkin hala içün öyle degil.

Çernişevskiyniñ romanındaki Vera Pavlovna ve aqayı ayrı evlerde yaşığanlar. Biz ekimiz, ise daima seyaattamız. Men evge kelsem — sen yoqsıñ, sen olsañ — men çıqıp ketem. Lâkin iş yalıñız bundamı, aceba?

Men cebede eken vaqıtımda hayalım ep sende edi. Okopımızğa kirip kelesiñ. Ustgoñde öfitser urbası, belinde nemse parabellumı, ayaqlarında eski çizmalar. Pogonlarıñ... tankınıñkimi? Atlı askeriñkimi? Alla bilsin! Cenk, vaqıtında bunı tain etmek mümkün degil. Er şey yeşil tüste. "Ayaqqa qalqıñız!" — dep cekiresiñ bizge. "Bu sukünet niçün? Rostovnı nemsege teslim ettiñiz! Novoçerkasknı oña berdiñiz! Bu azlıq etti de, Kavkaznı da elden qaçırmaq isteysiñiz, öylemi? Vıcdanıñız-namusıñız qayda? Doquzıncı ve on ekinci ordular! Qalqıñız! Peşimden... ileri! Aziz vatan... ana topraqıñ saadeti oğrunda! Ur-rra!"

Sen daima gizliden peyda ola... gizliden de ğaip olıp kete ediñ. Aqiqatta ise — soñundan añladım — sen cenkte sapör vzvodınıñ komandiri ekensiñ. Eger bizge körüşmek qısmet olsa, ekimiz on sene yalıñız muarebe hususunda laqırdı etip oturırız, dep tüşüne edim. Körüştik. Lâkin cenk hususunda laf etmege unuttıq.

Sabira haladan seni sorayım. Çoq vaqıt susıp, tüşünip otura, soñ:

— Qadınıñ üç biñ ada üstündeki memleketke ketti... — dey.

— Öyle memleket ki, gülleri, çiçekleri, terekleri sararmaq-solmaq bilmey, bağçalarında ebediyen baar ükümrän. Adalar memleketinde hizmetiñ ne vaqıt bitecek? Ne vaqıt qaytacaqsıñ? Bu hususta iç bir şey aytalmay. Kelecek küñüni bildirmegeniñ içün İrada pek darıldı, dey. Bir afta evel kelgen olsañ ne qadar yahtı olur edi!

Elbette, bildirgen olsam, yahşı olur edi! Böyle degende qalbimni, niçündür, keder basa. Ebet, ebet. Sabira hala daima aqıllı şeyler söyley.

Bu ne? Ayağım kene sızlap başlaymı aceba? Kene şu eki qurşun... Vena yanındaki qaranlıq gece, suvuq yağmur ve çamurğa batqan top arabası.

Yoldan yazıp yollağan mektübiñni tekrar-tekrar oquy ve sen ketken soñ, boşap qalğan küskün odalarını dolanam. Evniñ öğündeki küçük bağçamızda qaranfil açqan... Mektübiñni oquğan sayın

tilim "T" ve "R" arflerine ilişip, toqtala berem. Sen olarnı başqa arflerge qoşıp yazasıñ; "T" ve "R"-ni açıq yaz dep saña qaç kere aytım!?

Mektübiñ, şübesiz, meraqlı. Hususan Karaçi aerodromındaki vaqia... Men bu levhanı yahşı tasavur etem. Siz epiñiz yolcular salonında, yahut saninspektor kabinetinde oturasıñız. Yuqunçlı hastalılıqlarğa qarşı aşlamadan keçkeniñe dair tezkereñ olmaq şart. Barayatqan memleketiñde ho-lera, ya da çuma zuur etse, elbette, bunı yapmağa mecbursıñ. Sizni birer-birer çağırıp, vesiqalarıñızni teşkere ve er biriñizge biñ bir sual bereler.

Özüñnen nevbette turğan adamlarnı pek zevqlı tasvir etkensiñ. Kibirli seyaatçı, renkli adamlarğa büyük nezaketsizliknen baqqanda, közüne sen çalınasıñ. O seni de asiyalı bellegendir. Aysa! Asiyalı olmay, nesiñ?

Divardaki kilim üstünde asılı suretiñe köz etem, qaşlarıñ, közleriñ, şaqaq kemikleriñ... tıpqı asiyalı. "Bu nasıl terbiyesizlik!" degensiñ sen oña rus tilinde. Pek güzel aytqansıñ. Tasavur etem: ingliz buña pek taaciplengen ve "Raşen? Soviyet?" degen olsa kerek. "Ebet, ser. Siz kendiñizni ğayet osal tutasıñız!" degendirsıñ! Bilem, bilem... Sen inglizce acaip söylenesiñ! Onıñ senden ingliz ve rus tillerinde afu istegeni taacipli şey degil.

Bu ne qadar müim mesele, bilesiñmi? Biz so-vet ruhunda terbiye körgen kişiler, millet ayıruvını yalıñız ecnebiy memleketke tüşken soñ sezemiz. Milliy meseleniñ astında beynelmilel mese-le köremiz. Teessüf ki, bazı memleketlerde adamlarnıñ pek çoqları bunı añlap olamaylar.

Eki kün keçken soñ, İndoneziyada qadınlar ile subetiñ de, zanımca, çoq meraqlı olğan. Sen onı oldıqça tafsılâtlı yazğansıñ. Men, Asiya qadınları bir-birleriniñ tillerini çabık añlağan adetleri barlığını bilem. Kerçek, sen musulmanlıq ananeleri esirliğinde çoq bulunmadıñ... Sen de, men de mektepte aptiyikni yalıñız til buruçqa qadar oquya bildik, lâkin din ve mezep hususunda bayağı şeyler bilesiñ.

Sabira hala kibilerni alayıq. Olar, ellerine uquq berilgen soñ bile, ondan faydalanmaq içün çoq küreşmege mecbur oldılar. Sen ise ğalıp kelgen bahtnıñ quçağında östiñ.

Şay degende, hatirime Raşidniñ sözleri tüşe. Ecnebiy memlekette kelgen kişilerniñ biri ondan: "Özbekstan qadınları aqiqaten erkeklernen musaviy uquq aldılar mı?" — dep sorağan, Raşid: Qanun mücibi uquq aldılar,— degen ve şaqas sırasında ilâve etken — lâkin aqiqatta olarnıñ ellerindeki uquq, berilgeninden ziyade...

Mektübiñde maña tek bir selâm yazğansıñ. Başqa şey yoq. Lâkin benim buña canım ağırmay. Çünki mektüp küçlü adiselerniñ teessuratı altında asıl olğan, ondan da ğayrı, bu mektüp tek benim içün degil, epimiz içün.

Mektübiñni oquğanda men sınırlar husu-sında tüşündim. Umumen sınırlar hususunda... Tayyarede uçqanda men, ğaliba, bütün ömrümni tayyarede keçirdim — sınırlar çoq sezilmey.

1 Rus, sovet adamı.

Taymırda qış sentâbrde başladı. Biz buz tabaqaları üstünden uçıp keteyatqanda deñiznen sail arasındaki sınırı tain etmek içün çekiştik. Aşağıda, astımızda, suvuqtan qatqan buzlu okean susıp turmaqta edi. Biz, de deñiz, de tundra üzerinden Arhangelsk betke uça bersek de, er alda, yer közümiñizge tutaş buz sahrası olup köründi. Astımızda qar içinde terekler közge çarptılar. Yuqarıdan olar evelâ bayırlarğa beñzep köründi, soñundan dağlarğa çevirilip kettiler. Arhangelskde altı saat toqtadıq, soñra hayli vaqıt qarlı ormanlar üzerinden uçtıq, bulutlarıñı teşip keçtik. Moskvağa yaqınlağanda, duman içinde peyda olğan "pencerelerden" aşağı baqtım. Andamında sürülgen, saçılğan topraqlar köründiler, soñra tutaş ormanlar peyda oldılar.

Aradan üç saat keçtimi-keçmedimi, men Vnukovoda "TU-104"-ke minip, Taşkente cönedim. Aralskten soñ ucsız-bucaqsız çöllər... bu çöllər tezden sahrağa çevirildiler. Taşkent aerodromına qonğan soñ, üstümdeki urbam esime tüşti, meni qasevetlendirdi. Qış ile yaznıñ, suvuq ile sıcaqnıñ sınırı ne yerde edi? Onı körälmədim.

Sınır meselesi hatirime qaydan tüşti, bilmeyim. Sen mektübiñde: İndoneziya sınırından keçer-keçmez kendiñizge muamele deñişkenini yazasıñ. Sınırlar, elbet de, türlü olalar. Barışq ve alicenaplıq ğayesiniñ tantanası içün ise sınır zaruriy degil. "Barışq ve alicenaplıq" dedim men, bunıñ manasını añlatmaq isteyim. Men, er çeşit qabaatnı afu etmek kerek, demek istemeyim. Yer

yüzünde, bir-biriniñ ğırtlacağını üzip, bir-biriniñ qanı ile ğıdalanuv ğayesini yoq etmek kerek, deyim. Bu cietten vekâletiniñiz büyük hizmet köstere bilir.

Men tayyarede uçı keleyatqanda aşağı baqa berdim. Buzlı deryalar, qarlı dağlar, küneşli çeller ve, niayet, pamuq tarlaları ve meyva bağçalarını kördim. Er şey insanlara bağlı... er keske muabbet ayat kerek.

Men saña bir defa özümniñ balalıq devirimni ikâye etken edim. Hatiriñdemi?

...Menim babam dülger edi. Onıñ eki lağabı bar edi: "dülger" ve "qınalı baş". Babamniñ saçları ve saqalı, kerçekten de, ateş kibi kırmıvı edi. Onıñ zenaatı — dağda ağaç kesip, evge ketirmek ve araba, senek, tırnavuç yasap, yarmalıqta satmaq edi.

Sıra beyaz uçırımlar arasında gizlengen qadimiyy şeerge çıqıp ketken vaqıtında, babam hatirimde öyle qalğan edi. O bu vaqıtta elli yaşında, oldıqça sağlam, küçlü kişi edi. Bütün ömürinde baltanen hizmet etkeninden, elleriniñ parmaqları avuçınıñ içine qayıp, qıyışıp, terisi qatıp qalğan. Tañ atar-atmaz töşekten tura, atnı çanağa yeke — çünkü ağacnı yüksek dağdan köyge yalnız çana ile ketirmek mümkün — yarım ötmeknen eki baş sarımsaqnı boğçağa qoyıp, dağğa çıqıp kete turğan.

Dülger meni ve ağamnı qışımly şaraitta östürdi. Onıñ fikirince, yigit qaba, ağır müitte terbiyelenip ösmek kerek. Yaz mevsiminde er cumaertesi künü bağçada, ceviz teregi astındaki kütük üstüne oturır ve ağam Fikret ile meni küreştirir, kendisi ise ağızındaki çubuğnı dumanlata berip, seyir eter edi. Babam açuvlanmasın deseñ, qaidege riayet etip küreşmelisiñ. Men Fikretni, yahud Fikret meni iç ırğaqqa, yahut yanbaşqa alıy, yerge şırımaq kerek. Bunıñ içün, ekimiz ne qadar çoq qurnazlıq ve canbazlıq bilsek, episinden faydalanıp, de men Fik-retni, de Fikret meni belden tutup, töpege kötererek, yerge ura ve urğan sayın ya onıñ, ya benim bir-de bir yerim ezile ve qanay... lâkin ekseri allarda indemey turıp ketemiz. Men Fikretniñ qalın, yunli elleriniñ tazıyığı altında yerge yıqılsam, babam ağızındaki çubuğnı deral yerge bıraqa, yuvurıp kele, meni yaqamdan köterip ayaqqa tursataraq, qulaq tozıma bir-eki şamar çekken soñ, tekrar küreşmege mecbur ete edi.

Küzde cevizler pişse, babam uzun tayaq alıp, terekniñ eñ yüksekteki köndelen pıtağına minerek, ellerinen iç bir şey tutmay, ceviz qaqa ve bizni de böyle yapmağa mecbur ete edi. Men buña pek tez alışqan edim. Şimdi bile yapıp körsete bilem.

Biz babamnen avğa da bara edik. O maña qattı topraq üstünde tavşan izi tapmaqñı, çıtırman dağ içinde quşların çesit ilekâr sadaları ne demek ekenligini ögrete turğan. O bizge, eñ azdan, birer tavşan atıp öldürmegence, evge qaytmağa ruhset etmey edi. Avcılıqnıñ il-ki künlerinde babam bizge toyğance aşamağa ötmek bermedi. Er birimizniñ arqamızda torba içinde birer kesek ötmek ve birer baş sarımsaq olsa da, babamniñ ruhseti olmay tura toqunmadıq.

Onıñ eñ ziyade sevgen şeyi — qoşu edi. Bir defa at çapmağa maña degil, ağama ruhset etti. Ertesi künü saba Fikret "Ruzgârñı" ahırdan çıkarıp, qaşağa ve çötkenin temizledi, quyruğnı örip, qısqa etip bağladı, Soñ atnıñ etrafında saatlarca aylanıp-üyrülip yurdi, ondan iç ayrılacağı kelmedi. Men ise sofa içinden seyir etip oturdım.

Babam meni yanına çağırdı.

— Bıraq, oğlum! — dedi o maña ciddiy davuşnen,— bıraq olarnı! Barsın, Fikret "Ruzgâr" ile köz-közge qalsın! Keder etme!

Bu meni pek taaciplendirdi. Amma soñundan añladım... Babam biñ defa aqlı eken. Qoşudan evel yigitnen at arasında, başqası içün añlaşılmaz muqaddes subet olıp keçe. Dülger bunı yahşı bile edi.

Qoşuda yigirmiden ziyade atlı yigit iştirak etti. Atlılar Qapandı köpürinden keçeyatqanda men endi Ruzgârñıñ eñ ögde keleyatqanını esledim. Babama körsetmek istedim, albu ise, o menden evel körgen. Dülger alel-acele arqasını maña çevirdi ve adımlarını keñ-keñ atıp, evge taba cönedi. Soñundan bildim, babamniñ yüregi bu arada sevinçnen tolu olğanından, köz yaşlarını körsetmege istemey, evge ketip qurtulğan.

Lâkin babamniñ bizge ögretken şeyleri yalnız bular degil edi... O bizge, er şeyden evel, namuslı ve sade oluñız, dep ögütlegen edi. Ve özü de namuslılqnıñ timsali edi.

Men onıñ bizge aşılağan bu iliminden çoq memnünim. Barsın, terbiye usullarınıñ bazıları davalı olsun, lâkin biz ayatta... alelhusus Vetan oğrındaki qanlı çatışmalarda, olardan çoq fayda kördik. Ya Çar-Çaq? E! Çar-Çaqta işler mürekkep edi.

Server alâ yuquda. Onı uyatmalımı? Beraber bağçağa çıqıp kezinmelimi eken? Yoq, canım...

Yuqlay bersin!

Men, içlerinde seniñ nefesiñ gizlengen, susqan boş odalarını dolanam, ekimizniñ Çar-Çaqta keçirgen künlerimizni hatırlayım...

1

Vokzal meydanında aqçıl ışıq saçıcı fener direkleriniñ yanında kerbar renkli quru yapraqlar üyülmekteler.

Büyük şeer suvuq ruzgârlar içinde susqan. Men Taşkentni daima şeñ ve gürdeli olğanı içün, begene edim. Onı soñki defa bu alında terk etken edim.

Bir qaç sene evelsi üç yaş kişi torbalarımızı arqalarımızğa urıp, vokzal meydanında adamlar, arabalar ve faytonlar arasında keçeyatqan vaqıtımızda, maña bütün şeer ealisi, daa kimse tarafından keşf etilmegen, işitilmegen, bilinmegen bir ülkege cönemek içün toplanğan kibn kelgen edi.

...Böyle eken, qomşumızniñ keçken 1959 senesi, student oğlunu qırtış topraqlar ülkesine ozğarğanı hatirime keldi. Yüksek boylu, sağlam müçeli yigit azbar qapu ögünde turıp, anasını tınçlandırmakta edi:

— Ağlama! Niçün ağlaysıñ? — dey edi o. — Men tezden qayıp kelirim, ana... Rica etem!

Anasınıñ közlerindeki yaşların tıyılmağanını körgen student, aman-aman özü de ağlap yiberecek kibi edi.

Ey, sıtq yürek... Sen de yer yüzünde erkek olıp doğğansıñ,— dep tüşündim men o vaqıtta,— adamlar cebege kettiler, qart anayların közlerinden yaş çıqmadı, bu ise... bir buçuq ay mületnen bereket toplamağa keteyata. Hızmet ve şeñlik içinde arqadaşlarinen birlikte vaqıt keçirecek. Anda bizim Seyyare de barıp keldi, lâkin poyezdğa keteyatqanda kimsege özünü ozğarmağa ruhset etmedi.

Böyle oğlançılar ve qızçılar pek çoq degilller, lâkin barlar. Amma otuzıncı yıllarda bizge anamızniñ etegi astından çıqıp ketmek qıyın degil edi.

Sez kelimi, arbiy komissarlıqqa ariza berip, arbiy mektepke ketmek adeti bir şey edi. "İmperialistler memleketimizge qarşı cenk azırlayyattqanda biz salqın, tınç binalarda oturıp, raat oqup olamaymız!" İşte, sebep! O vaqıtlarda... baştan-ayaq silâ taqınğan nemse-faşist başkeserleri Avropanı titretkende, bu sözlern, kelişsin-kelişmesin, kullanmağa seve edik.

Biz institutni bıraqp, torbalarımızı omuzlarımızğa urıp, vokzalğa keldik. Aqşam perronda qulağımızı ilki defa arbiy komanda davuşı iñletti:

— Sa-af ol!

Ondan soñ üç sene keçti. Men, üstünde uzun şinel, başımda qızıl qasnaqlı mavı furaj-ka, ayaqlarımda şporlı hrom çizmalar, qızıl kazaklar polkıniñ öfiteri olup, tekrar institutqa qayıp keleyatam. Bir özüm...

Vagonda yoldaşım,— bir vaqıtta eski orduda hızmet etken olsa kerek,— süyrü saqallı, közlüklü kişi menden:

— Bitirdiñmi? — dep soradı.

— Ebet! — dedim.

Atniñ callarını ve quyruğını yuvmaq içün qışniñ ayaz gecelerinde, elimde qopqa, at ahırından bir kilometr uzaqtaki polk furunına ne qadar qatnadım!.. Ne içün? Sıcaq suv almaq içün. Özümne berilgen sabun parçasını daima atqa sarf etip, çatlaq-patlaq ellerimnen yüre, starşinanıñ közüne körünmege qorqa edim. Çünki kirli ellerimni körse, meni nevbetsiz narâdqa yibereceğini bilem. Ellerimni starşinadan gizlemek mümkün, lâkin atni eskadron komandırinden gizlemek mümkün degil. Atı kirli kazak... bu ne demek?

Doğmuşlarımdan, yahut institut arqadaşlarımdan birde-birini körsem, olarğa bu tarihni uzun uzadiye ikâye eterim, bu hususta belki poyezdda da laqırdılar olur, dep tüşüne edim. Men

levhanı, özümce, şöyle tasavur ete edim: çevre-çetimde adamlar... episi meni diñley ve başlarını sallap: sizge pek ciddi şeyler ögretkenler... Siz Vatan qaramanlarısıñız. Maşşalla! Maşşalla! — deyler. Ebet, öyle olur bellegen edim, amma öyle olmadı. Çünki orduda hizmet etken yalıñız men degil, million kişiler ediler. Adamlar toplanıp, episiniñ ikâyesini diñley berecek olsalar, olarğa çalışmağa ve yuqlamağa vaqıt qalmaycaq. Men er kesniñ közü, ayaqlarımdaki şporlarğa ve başımdaki qırmızı qasnaqlı mavı furajkağa tikilip, şaşıp — seyir etip qalırlar, bellegen edim. Furajkama kimse qulaq asmadı. Vagondaki çot saqal qomşum laqırdını qısqadan kese qoydı:

— ...Bitirip keleyatqan olsañ, bu şporlarını niçün çıqarmaysıñ?

Ne deycegimni bilmedim. Men okrug manevrllerinde iştirak ettim, at üstünde qarlı dağlardan, ucsız-bucaqsız çöllerden, buzlu özenlerden keçtim... o maña şporlarını niçün çıqarmaysıñ, dey. Qıymetli yolcu, men daa olarnıñ davuşını iştirip toymadım! Onıñ nağmelerini daa çoq kişiler diñlemek kerekler. Bunı saña ayıp añlatmaq mümkün degil. Sen atlı askerde hizmet et-ken kişiğe beñzemeysiñ.

Men artıq Taşkenttem. Yürmeyim — güya uçam. Qayda?

Tanış aralıqñı körgenim kibi, toqtaldım. Tüşüncege daldım. Amma toqtamaq kerekmey... dos-doğru yüre bermek kerek ekenim. Bu maalde in-stitut direktorına rastkelirim dep kim düşüngen? Lâkin bosağa üstünde apansızdan toquştıq.

Direktor qapu üstündeki çıraqñıñ yarığında maña hayli vaqıt taacipli-taacipli baqıp turğan, furajkamñı, şinelimni, mavı ştanım üstündeki qırmızı şertlerni közden keçirgen soñ:

— Cevdet Bekirov? Sensiñmi? — dep soradı.

— Ebet! — dedim men,— onıñ özü! Direktor ayret içinde keri çekildi:

— Arqadaşlarıñ?..

— Bnlmeyim. Biz çeşit yerlerde hizmet ettik. Men... keldim. İnstitutnı bitirmek isteyim.

— İnstitutnı? — direktor, güya eñsesini biy çaqqan kibi, başını küçlü siltedi,— yoq! Aqlıña bile ketirme! Añladıñmı?

Men aytmağa sez tapmadım... sustım.

Direktor, aralıqta turğan lineykağa doğrudı. Lâkin bir qaç adım yürgen soñ, çevirilip, baqtı:

— Yataqhanede geceley bilesiñ! Tek bugün!

Qırğız qalpaqlı qart, qamçısını uzun ayaqlı, tıgız torunıñ yanbaşı üstüne endirdi, lineyka aralıq içinde közden ğaip olup ketti. Lineyka yoq olğan soñ yüregimdeki hoş hayallarım ve işançım da ğaip oldılar. Endi ne yapmalı?

Çemodannı elime aldım, Alay bazarına doğru cönedim. Yarım saatten soñ çayhaneye kirdim. Eski dostum, Taş-Temir aka meni semiz etli plov ve kök çay ile sıyladı. "Özüme pişirgen edim, — dedi Taş-Temir aka, külimsirep,— seniñ de qismetin bar eken".

Bir-eki kün keçken soñ men Taşkente aşayt ceetinden zugürtlik ekenini añladım. Üç yıl evelki bolluq şimdi yoq. Adamlar da başqa. Yaqın aftalarda ammam körmegen uzun saqallı kişiler... qaydalarandır kelgenler. Çayhane içinde ayaq basmağa yer yoq. Taş-Temir aka maña oñaytlı yer teklif etalmadı. Plov ile qursaqñı toydırğan soñ, şinelimni üstüme yapıp, köşede tahta üzerinde uzandım. Közlerimni açqanda, küneş doğıp, bayağı yuqarı köterilgen edi.

Qıbırdamay, eppi vaqıt yattım. Ne yapmalı? Qayda barmalı? Kimden yardım istemeli? Kimden?! Ya Komsomol Merkeziy Komiteti? Ebet, ebet! Anda, tünevin direktornen olğan laqırdını aytmalı. Yardım istemeli. Meni institutqa alsınlar.

Bu niyetnen yerimden turdım. Men — qızıl kazaklar vzvodı komandiri oldım, bazı lgotlarğa aqqım bar. Kerçek, şimdi — dekabr. Keç maal.

Lâkin bu — benim qabaatımmı? Merkeziy Komitet maña, öz komsomolına, yardım etmege borlı.

Sekretarıñ qabulhanesi adamlarnen rıqmarıq. Saqalları ösük, üstlerindeki kölmekleri tozdan ve terden öz renkine ğaip etken, yañğıravuş sesli yaş kişiler nevbet beklemekteler. Odanıñ içi, vokzal kibi, iñley. Kabnetniñ qapusu de açıla, de qapala, anda, içeride, bir laqırdı, mında, qabulhanede, diger laqırdı. Qabulhanede "yengil kavaleriya" teşebbüsçisi Nikifo-rov aqqında, bugün saba saat altıda ketirilip, alâ platformağa yüklenilmey, yerde yatqan transformatorlar ve Halmat Saatqulovniñ taşçılar brigadası hususunda laf ketmekte.

Bir qaq defa qapunı aralıq etip, başımın kabinet içine soqup baqtım, maña: "rica etem, buyurıñız!", yahut "sabır etip turıñız!" degen adam olmadı. Stol başında qara saçlı, baqır yüzlü, yeşil gimnastörkalı yaş kişi, sol elini araretili sallap, telefon ile laqırdı etmekte.

Qapu yanında turğan taqiyeli yigitten:

— Stol başındaki kim? — dep soradm.

— İsrail Artıqov... — dep cevap berdi o. "Tsement ketirmeseñiz, sizge qasır bayraq taqdim etecekmiz! Ebet, ebet! Men şaqa etmeyim".

Beton meselesi bitti degende, kimgedir telefon etip, ekskavator hususunda iddalaşa başladı. Soñra kâğıt aqqında matbua hane ile çekkeleşip aldı, ondan soñ büyük ş kafnı açıp, yanında turğan nasıldır zavodnıñ komsomol yaçeykası kâtibine bir deste yolaqlı kâğıt berdi.

— Bu üç gazetağa yetişmek gerek! — dedi oña.

— Üç gazetağa? Şaştıñız mı, ne? Bu qadarçıq şey! Eñ olmağanda eki rulon berıñız!

Yaçeyka kâtibi qolaylıqnen teslim ola qoyğanlardan degil eken, ayağını ş kafnıñ qapağına tiredi, qapatırmadı. Artıqov suvuq tebessüm ile onıñ ayağını kenarğa üytep taşıladı.

— Bala olma! Bunı Sovnarkomnıñ narâdinen aldıq, añladıñ mı? Qana, cöne! — Artıqov bu arada köşede meni esledi: — Saña ne gerek?

Men çızmalarınmıñ ökçelerini biri-birine urdım, zeñgilerim zıñıldap aldılar. Arbiy hızmetteki kibi, tez ve qısqa ibarelerden meramımın anlatmağa tırıştım, lâkin lafım, ğaliba, uzun olıp çıqtı.

— Adıñ ne? — dep soradı merkezıy komitetnıñ sekretarı.

Adımın ayttım.

— Komsomolsıñ mı?

— Ebet!

— İş böyle, Cevdet! — sekretar birden açıq

laqırdığa keçti. Çekmecesi içinden küçük defter çıkarıp, elinen üstüne bastı,— oqumaq yahşı şey,— dedi o, benim yüzüme baqmay,— lâkin Çar-Çaqta elektrik-himiya kombinatı qurucılığ ı başladı. Añladıñ mı? Anda, saña benzer, mazallı kişiler gerekler. Ket anda!

— Yeq. Men oqumaq... institutnı bitirmek isteyim! dedim men. — Qurucılıqqa, institutnı bitirgen soñ kete bilem.

Men şay degende, kabinetteki kişiler arasında çıbalıq saçlı, aqçıl yüzlü, yaş kişi maña hucur-hucur baqtı, soñ teneke davuşnen qağıldap küldi. Oña köz ettim. Maña arqasını çevirdi.

— Sen aksini yap! — dedi sekretar,— evelâ çalış, soñra oqu! — benim eecanlı, ateşli sözlerime emiyet bermedi.

— Familiyañ ne?

— Bekirov!

Sekretar defterini açtı, benim familiyamın yazıp qoydı,

— Seni artıq Çar-Çak qurucılığına mobilizlendi esap etemiz,— dedi o,— anda şimdi esas mesele — aylanma kanal.

Eline ştamplı kâğıt aldı, üstüne nelerdir yazğan soñ, ayaqqa turıp, elini maña uzattı. Men onıñ elini tutup, yahşı sıktım. Sıqqanda o külümsiredi. Men de külümsiredim. Albu ise sekretarnıñ tebessümünün maña iç munasebeti yoq, eken. Kabinette peyda olğan teri paltolı yaş qız başını sallap, er kesnen selâmlaş ıp, çıqtı, soñ stolnıñ yanında toqtalıp, közlerini sekretarga tikledi.

— Tros meselesi ne vaqt çezilecek? — dep, telükeli davuşnen soradı o. — Yellar içinde daa çoq yürecekmiz mi? Bugün "Kovrovets" de işten çıqtı. Menim smenamda rels, Tulâganovnıñkinde şpal yetişmey. Vaziyet böyle eken, meni Baş-Dugümge niçün yolladıñ ız?

Qıznıñ areketini körıp, ayrette qaldım;

sekretarnıñ eli avuçım içinde unutilıp qalğan. Boşağan soñ, parmaqlarını avada qaq defa silkitip aldı. Ziyade sıqqanım, ğaliba.

Çızmalarınmı yerge küçlüce urıp, keri aylandım, soñ şporlarınmıñ keskin davuş ı altında qapuğa doğrudım. Keniş merdiven boyu aş ağı tüşeyatqanda, qulaqlarımda sekretarnıñ sözleri çıñlamaqta ediler. Mavı kölmek ve ştan kiygen yititler, başlarına kırmızı yavluqlar bağı, bluzkalı kızlar basamaqlar boyu yuqarı köterilmekte ediler.

...O devirdə komsomolnıñ qarışmağan işi yoq edi. Magnitkağa, Kuznetskə, Zaporıjege eşelonlar yollay, zavodlar qura, teatrler teşkil ete, mollalar ve papazlar iştirak etmegen qızıl toylar oğrunda küreşe ve bütün bu işlerni büyük araret ve aqlnən yapmağa tırışa edi.

Tsəment, ağaç ve tezyalar ile yüklü komsomol eşelonlarını er stantsiyada komsomol postları qarşılap ala, teşkere ve poyezdlarnıñ toqtavsız yürüvlerini elde etmək için oğraşalar. Memlekette bir keredən yüzlerce zavodlar qurulayatqan vaqıtlarda bu işlerni yapmaq qolay degil edi. "Yengil kavaləriya" demir yel stantsiyası başlğınıñ qapusına karikaturalı kâğıtlar yapıştırıp, selektorğa kirmek için ruhset berilmesini talap ete, atəş köz yigitlerniñ bazıları halq komissarı Sergoğa telegramma yollap, domnalarnıñ çalışuvındaki ziyankârlıqlarnən küreş hususunda ciddiyy meseleler kötere, şahtalarda müddəttən ziyade çalışıcı brigadalar teşkil ete ediler. O gürdeli vaqıtlar... Biz — qart komsomollar şimdi o devirni sıq-sıq hatırlaymız.

Ebet, bugünniñ komsomolları da acaip yigitler. Biri — binakâr injener, digeri muallim, üçüncisi agronom, Taymırde men olarnıñ çeşitlerini kördim.

Ekspeditsiya vaqtında... bir kün dolgan köyü Dudinkadan telegramma keldi. Kişi öleyata eken. Hastanıñ canını qurtarmaq için köyge penitsil–lin alıp barmaq kerek. Eki komsomol bu ilâcnı ve meditsina aletlerini köyge yetkizdiler. Eñ eski dolgan qabilelerinden biri yaşağan köy soveti, bu alicenaplıq için, eki komsomolnı özünüñ ürmetli mekândaşları cedveline yazdı. Amma mında komsomol meclislerinde... uzundan-uzaq qararlar ve protokollar yazılğan adeti bar eken.

Bir defa olardan:

— Bu bürokratizm niçün? — dep soradım.

Maña, Marstan tüşken adamnı eken, dep taaciplenip baqtılar.

— Ya komsomol raykomı talap etken soñ ne yapacaqmız?

Biz olarğa özümüzniñ eski, alicenap ananelerimizniñ episini ögretmegenmiz, lâknn olarda, bir vaqıttı bizde olmağan küçlü usullar çoq. Er devirniñ öz usulı ola eken. Men, respublikamıznıñ komsomol Merkeziy Komitetinde, otuzıncı senelerniñ başında üküm sürgen bu alevli müitni hatrime ketirgende, öyle neticege kelem.

...Soqaqqa çıqtım. Yüksek selbilerniñ ve kevdəli emenlerniñ töpələri qarnən örtülgen, qaldırımlar sılaq qar astında tayğaqlanıp qalğanlar. Yel boyunda faytonlar ve yunli, qalın ayaqlı atlar yekili droqlar yürmehteler. Yımşaq qar... çamur. Böyle avada şeəde dolana bermekte mana yoq. Tez-tez ketmek kerek.

Çayhaneden çəmodanımnı alıp, stantsiyağa kettim. Darhan arıqnı boylap yüreyatqanda, ayaqlarımdaki çızmalarıma köz ettim. Olar at-araba ve maşınalarnıñ sıçratqan çamurından bılaşqanlar. Yazıqlar olsun... Saba çötkinen temizlegen ve qadife parçasınən yaltıratqan edim. İşte, demir yel stantsiyası. Ellərində baltaları, bıçqıları ve arqalarında çuvalları eecanlı erkekler, ayaqlarında ağır potikləri, yanlarında qırmızı burunlu kiçik balalar — qadınlar... perron boyunda dolanmaqıalar.

Kişiler kimerde, tutaş bir divar şəkilində teprenip, ögge atıla, soñra biraz yatışa, toqtay, bir talaydan kene qozğala, kene areketke keleler. Kassa qapalı. Açıq olğanda bile bilet alacaq kişi yoq.

Niayet poyezd kelip yanaştı. Halq sürüsi meni üyteklep poyezdğa kirsetti. Vagonnıñ içinde adam o qadar nıqtaldı ki, atta turğan yerde qıbırdanmaqnıñ çaresi qalmadı. Elbette, yolnıñ özünə mahsus qanunı bar: poyezdnıñ köçkeninə bekleme kerek. Köçken soñ şamata toqtadı, er keske çökmege yer tapıldı. Men sıqıntıdan azaçıq qurtuldım. Bir elimnən vagonnıñ divarına tayanıp tura bilecek kibi oldım. Çəmodanımnı qoymağa yer tapqan soñ, onıñ üstünə oturdım.

Gecenin bir vaqtında Qırğız-Qulaqqa kelip yettik. Saba ise qurucılıqnıñ kadrlar bölügi elime küçük kâğıt tuttırıp, ekskavator parkına yolladı.

Qırq daqıqa keçken soñ, maşına Çar-Çaqnıñ sağ yalısında toqtadı. Parom qarşı yalıda eken. Men, suv çetinde qapaqlanıp yatqan eski qayıq üstünə oturdım, sağ ayağımıñnı çızmasını çıxarıp, cılğavını yeñiden sarıp, tekrar kiydim. Ayaqqa turğan soñ, etrafıma baqındım. Çar-Çaq tar, teren boğaz içindən çıqıp, uvuldu qoparıp, qayalar ve qırlar arasında burğalanıp, uzaqlarğa aqıp ketmekte. Boğaznıñ yuqarısında, töpələri suvuq ve sıcaq avadan yanğan, bürüşken sıra dağlar yüksəlməkte, artında ise duman içinde qarlı damlar ve yüksek keçitler turmaqıalar. Qadim

zamanlarda küçlü suvlar bu dalğaları kevdelerini oymalağan, derelerniñ suvları taşlarını ve topraqları urıp-yıqıp, yılğalar ve ucsız-bucaqsız vadiler teşkil etkenler. Budeşetli manzaralar suvniñ kücü sayesinde usulğa kelgenler.

Sağ yalı çıır-çıplaq. Ne dağ, ne tarla... Sol yalı boyunda ekskavatorlarınñ yelquvanları ve topraq yığınları körünmekeler. Olarnıñ artında tuladan qalanğan qaraltılar, anbarlar pısqanlar. Topraq yufqa qarnen örtülü.

Parom keçidi yanında eki araba, bir avtomobil ve, maña beñzer, mevsim işçilerinden yüzge yaqın kişi toplandıq. Qarşıdan keleyatqan parom sağ yalığa yaqınlaşa berdi, soñ kelip skelege urundı. Kişiler yerge tüşti, bız paromğa toluştıq. Yüq ağırlaşqan sayın, parom suvğa kömüle ve kenarğa qıyışa berdi. Yolcular bunı körip, de sağ, de sol yaqqa cılıştı, parom belki doğrulır dep beklediler. Lâkin buña alışıq qalğan paromcı qart özünü sıqmadı, o çette indemey turdı ve, ağızında nas olsa kerek, tosat-tosat yerge tüküre berdi. Niayet, paromğa atlar, arabalar çıkarıldı. Qart, qırq adam sayıp aldı, soñ gemi yerinden köçti. Yalıda qalğanlar ateş yaqıp, qızınmağa tutındılar. Özenniñ ortasına kelgende paromcı işçiniñ kiyik sadası işitildi. Aylanıp baqtım. Qart ellerinen işaret etip, trosnı körsetti: "yardım etiñiz!"

Çar-Çaq inlep aqmaqta. Parom ise dalğa-larnı yarıp güya yuqarı yuvurmaqta... sol yalığa yetmege az qalğan edi, tros birden zayıfladı, parom teprendi, sağ tarafqa yantaydı, soñra kenarı suv-ğa kömülip ketti. Adamlarnıñ bazıları apansızdan ayqırıp yiberdiler. Bu bir saniye içinde olup keçti. Men, paromcı qartnıñ maña bergen bre-zent qolçaqlarinen trosnıñ ucunu qaviy sıqıp, paromnıñ çetindeki çar-divarğa tayanmaq istedim, lâkin çar-divar sallandı, çetke qıyıştı, şart etip sındı, men başlı-ayaqlı fırlanıp, suvğa tüştim.

Trosnı elimde nasıl tutqan olsam, öyle de sıqılıp qalğan, yibermegenim. Diger ucu sağ yalıda betonlı divar içindeki büyük alqağa bağı eken. Parom yalıdan uzaqlaşqan sayın tros meni artına çeke berdi. Men yaldamayım, sanki öz ecelime doğru uçam.

Bir qaç adam, demir ırğaknı uzatıp ucunu benim elimdeki trosqa iliştirerek, özlerine çektiler. Bundan soñ men paromğa yaqınlaşqan kibi oldım, lâkin maña şay körünge. Dalğalar meni aşağıdaki, özenniñ tirseğindeki qayağa çekkelep alıp ketmekte ediler. Şimdi taşqa urunacaq, parça-kesek olacağım.

Tros meni birden qaqqaladı, kevdem demirge urundı. Soñ yaqamdan tutup meni töpege kötergenlerini sezdim. Paromcı arabaniñ üstünden bir quçaq piçen alıp yerge qoydı, onıñ üstüne meni oturttilar. "Ey, insanlar! Bizim canımıznı bu kişi qurtardı!— dep qıçırdı qart ve elinen benim omuzımnı taptadı. — Eger parom özenniñ tirseğindeki qaynaq suvğa tüşken olsa, epimizniñ işimiz fena olacaq edi".

Zevqlı şey... Men bu adamlarnıñ canlarını nasıl etip qurtardım? Olar meni qurtardılar degilmi? Soñundan işniñ farqına bardım. Suv-ğa yıqılğan vaqıtımda trosnıñ ucu elimde qalğan. ırğaq vastasinen trosnıñ ortasını tartıp alğan paromcı, onı ağaçnen yerge basıp, paromnı toqtatqan. Qart meni, göñlümni almaq için, maqtay eken.

Suvuq yelde üstümdeki sılaq şinelim buzlap qaldı. Çızmalarımı çıkarıp, çılğavlarımı sıqtım. Lâkin bundan ne fayda? Urbalarım şırsuv. Bir qaç daqıqa keçse, turğanım kibi qatıp qalacağım.

Yanımda yaş qadın peyda oldı.

— Ma! İç bir-eki yutum — dedi o, maña nasıldır kirli şişe uzatıp. — Qızarsıñ! Özüm için yasağan edim, çastlı ekensiñ! — soñra közlerinden şişege işaret etip,— dedi: — Şekerden qaynattım. Kurskten qalma şey...

Eki yutum şey içtim. Bedenimni ateş aldı.

— İç azaçiq daa!— dep zorladı qadın:

Bir yutum daa içtim. Mañlayım alevlenip ketti. Şişeni qaytarıp berdim.

— Bare, bizge de ber... lezetini baqayıq! — dep qıçırdı ösük saqallı, yeşil köz, yaş kişi. Yanındaki adamlar külüştiler.

— Apayından iste! — dedi qadın,— körmeysiñmi? Yigit suv içinden çıqtı. İçmese, ölecek.

— Ya biz? Biz oña yardım ettik de!

— Toqta... Saña ne kerek? Sen qaydan çıqtıñ? — dedi qadın ve, özünü tutalmay, şaqıldap küldi. Erkekler ise inceli-qalınlı davuşlar çıkarıp güröldeştiler. — Suvdan çıqtıñmı?..



O azaçiq keri çekildi, kimsege sezdirmey, adamlar arasında siñip ketti.

Men kişilerge qoşulıp, paromnı yalığa yanaştırmağa yardım ettim... Çünki areketsiz otursam, yaramaycaq.

Tezden topraqqa yanaştıq. Bayırlarını ve tarlalarını qar örtken. Özenniñ qetlerini qalın buz qaplağan. Qart meni qaravulnıñ evine alıp kirdi. Nevbetçi urbalarını çıxarıp, qıp-qırmızı çöyün ocaqnıñ yanaşasındaki kürsü üzerine yaydı. Men paromcınıñ çapanına sarınıp, üç-dört piala sıcaq çay içtim. Samogonnıñ areti köterilip ketti.

Ekskavator parkı başlığını qıdırıp tapqanda aqşam qaranlığı çöküp başlağan edi. O arıq müçeli, küçük çereli adam edi. Mıyıqları ağızınıñ eki tarafından aşağı sarqmaqtalar. Menim kim ekenimni ve qaydan-niçün kelgenimni sorap bilgen soñ, çızmalarımndan furajkama qadar köz taşladı.

— Ekinci barakta yaşaycaqsıñız! — dedi o, keskin davuşnen, — añaşıldımı? Töşek, yorğan, iş urbası komendanttan alırsıñız. Bu gece saat on ekide altıncı uçastkağa işke çıqacaqsıñız!

— Altıncı uçastka? O qayda?

— Yalıda... sorasañız, kösterirler! Gece saat on ekide. Unutmañız. Birinci smena!

Çemodanımnı omuzıma urdım, qapunı açtım, çıqmaq içün bosağadan atlaycaqta:

— Sizge ne oldı? — dep qıçırdı o, — üstüiz-başıñız sılaq!?

Şinelimniñ etegine köz ettim, soñ külümsiredim.

— Paromda... tros üzüldi.

Kişi, qor üstüne basqan kibi, atılıp yerinden turdı.

— Paromda? Tros..? — çar-çabik telefon trubkasına yapıştı.

2

Baraklar... er yerde barak. Çar-Çaqnıñ boğazdan çıqıp, Ayıq burunğa çevirilgen tirseginden yuqarıda binalar tizilgenler. Episi biri-birine beñzey. Canıñ sıqıla. Saña keregi qaysı? Qıdır da tap. Soqaqlarda qar irigen. Er yer balçiq. Yürmekniñ çaresi yoq.

Çamurlı soqaqnı boylap, tayğalap ve baraklarınıñ ülkün pencerelerinden közlerimni almay, abına-sürüne keteyatam. Bir pencere perdenen örtülü, onıñ artında ne bar, belli degil. Diger pencerede leyha stolı körünip ala. Üçünci pencerede qadın beşik teprete, dörtüncisinde - uzun burunlu kişi, qulağında trubkası... arıq, uzun qollarını külünçli surette sallap, kimgedir bir şeyler isbat etmekte. Evlerniñ içindeki çıraqlarınıñ yarığı zayıf, soqaqlarını aydınlatmaylar. Ortalıq qaranlıq. Tahta qaldırımınıñ üstü ise bılaşiq, tayğaq — yürmek telükeli. Yolda adamlar közge az çalınalar. Kimerisi

hızmette, kimerisi ise, ğaliba, çoqtan evge qaitıp kelgen.

Bu Çar-Çaq qurucılığınıñ sotsialist şeerçigi. Sotsialist şeerçik degende, memleketimizde buña beñzer diger şeerçikler közümnıñ öğüne keleler. Yalıñız benim körgenimni isaplasam, elliden ziyade. Neftçilerniñ şeerçikleri kömürçilerniñ şeerçiklerine beñzeyler. Bularda evlerniñ azbarları, soqaqları ve prospektler asfaltnen örtülü. Er yer asfalt. Asfalt ve yeşillik.

Bugünniñ insanları eski baraklarını bilmeyler. Bilmegenleri yahşı. Olarnı — tif hastalığını, tilencilikni, ğarip külbelerni, hatirde tutmaq ne kerek? İnsan dünyağa dülber ömür keçirmek içün keke, keçmişni ise tez unuta. Daima kelecekni tüşüne. Şimdiki zaman ve istiqbal... Ayat bu eki ölçü çerçivesinde doğa ve öle. Eger menden, niçün keçmişni hatirge ketirdiñ, dep sorasalar, men: insanlarnıñ ebediy hasiyeti isap etilgen cesürlikni, erlikni, azamatlıqnı, qısqası, emek sayesinde usulğa kelgen bütün şeylerni ve atta pek çoq işlerni insan yerine — kibernetik maşınalar icra etecek kommünizm devirinde bile kemalatqa keke berecek şeylerni, estafeta kibi ilerideki nesilge teslim etüv eşqına hatirge ketirdim, — dep cevap berir edim.

Men baraklardan ibaret Sotsialist şeerçikniñ balçıqlı soqaqları boyu adımlağan vaqtımda, elbette, bu şeyler hususunda tüşünmey edim. Başqa şey hususunda tüşüne edim. Bu yerdeki emekçi halq başqalarına acaip evler qurıp bergen, amma özünüñ başı töpesinde adam aqıllı damı yoqlığı ne ikmet eken, dep tüşüne edim.

Kelgen-keçken kimse yeq. Pencerelerniñ birisini qaqtım. Qapu açıldı, burunıma buhar ve sabun qoqusı urdı. Çamaşırhane eken.

— Ekinci barak qayda?

Çilter öglükli esli qadın qapu ögüne çıqtı.

— Sol tarafta üçünci ev...— dedi o, elinen uslubsız baraknı kösterdi. — Yeñi kelgenlerdensiñ, öylemi? — ve menim cevabımnı beklemey, de-vam etti. — Şimdi halq ep mında yağa. Putövkanen keldiñmi?

Men başımnı köküsim üstüne qaqtım.

— Kete ber, öyle olsa! — dedi qadın, üstümni-başımnı közden keçirip, külümsiredi: — Çamaşırnıñ olsa, ketir! Unutma! Deñiştirmege şeyiñ olmasa, mında beklersiñ, çar-çabık yuvıp, ütölep beririm.

Ekinci barak yaqın eken. Qapunı qaqtım. Cevap bergen olmadı. Tekrar qaqtım. Dübürdiler, insan sadaları işitildi. Qapunı üytedim, qolaylıqnen açılacaqqa beñzemedi, sapından tutıp, bar küçümnen özüme çektim, ğıçıldap artına qadar açıldı. Ayretlenip, bosağa üstünde toqtap qaldım. Mahorka dumanı içinde közlerime küçük ağaç koykalar çalındı. Çette, suv bakı yanında uzun stol tura, ortada zır-sarğuş eki yaş kişi, nasıldır, kiyik oyun oynamaqtalar. De aşağı çeke, de qalqa, de ellerini çetke uzata ve çizmalarınıñ ökçelerini yerge urıp, polnı dübürdete, soñra birbiriniñ omuzlarından tutıp, tepege sekireler. Bu zevqlı oyunğa, aynı zamanda, deşetli kötekke de beñzey. Oyuncılarnıñ ekisiniñ de sesleri qarıq.

Koykaların birisi üstünde sarışın, mazallı yigit otura. O, başı üzerine yağmaқта olğan toban yastıqlarnı avada ilip alıp, oyuncılarga fırlata, oyuncular o qadar qızışqanlar ki, başlarına tüşe bergen yastıqlarnıñ ağrısına qulaq asmay, ayaqlarınep tepine, yerge tüşken yastıqlarnıñ üstüne çizmalarınep basqalay, oñaytlı kelgende, olarnı kenarğa tepip taşlaylar.

Köşede arıq yigit koykaların üstünden yastıqlarnı cıyıstırıp, sarışın kişige uzatmaқта.

Men, oynayyatan adamlarnı yahşı eslep olamadım: tütün ve toz içinde olar kölge olıp körünmekte ediler.

Bosağa üstünde hayli vaqt turdım, meni abaylağan adam olmadı. Belki aselet qulaq asmadılar! Sarışın kişi, niayet, içeri kirgen suvuqtan qaltırıp, başını köterdi.

— Qapunı kim açtı? — dep ayqırdı o, lâkin meni körgeñ soñ, yastıqnı atmaq içün elini tepege kötergeñi alda, taaciplenip, yerinde susıl qaldı.

— Mümkünmi? — dep qıçırdım men,— kirmeye mümkünmi?

— Kire ber! — dedi sarışın kişi ve yastıqnı soñki defa olaraq oyuncılarnıñ başları üzerine fırlatıp yiberdi. Aleket bunıñ ile bitti.

İçeri kirdim. Qapunı qapatqan soñ, selâm berdim. Selâmımnı yalıñız sarışın kişi aldı, o birleri maña açuvlı ve taacipli nazarlarnen baqıp turdılar. Sarışın kişi odanıñ ortasına çıqtı. Onıñ üstünde tek iç ştan ve mayka olıp, yalanayaq edi, bir-birlerinen turtuşıp, üytekleşip turğan oyuncılarnı ayırdı, soñra maña taba eki adım attı.

— Kimsiñ, qardaş? — dep soradı menden. Soñ, cevabımnı beklemey: — Saña, ğalıba, dalğıcılar alayına ketmek kerek! — dep ilâve etti.

— Aysa! Dalğıcılarğa! — dep qıçırdı oyuncılardan biri.

— Dalğıcılarğa? Niçün? Meni ekinci barakqa yolladılar.

— Pardon, je vu pri müsye! — dedi sarışın kişi, kibirli surette. "Canım, bu adamlar nasıl tilde laqırdı eteler?" dep taaciplendim men. — Cöne! Mında ekskavatorcılar yaşaylar.

— Bilem,— dedim men ve onıñ ögünden keçip, divarnıñ yanına keldim, çemodanımnı tsement pol üstüne qoydım, arqamdaki torbanı çıkarıp taşladım. Kişiler benim bu serbest areketlerimni begenmegen kibi köründiler.

— Qana, çabık ol! Ayın bu yerden! — dediler olar tekrar,— mında ekskavatorcılar...

— İşittim,— dedim men sertçe davuşnen.

— İşitken olsañ, qatayıp turğanıñ ne? Yoqsa, seni aylanma kanalğa yelladılarmı?

— Ebet! — dedim men. — Aylanma kanalğa. Lâkin dalğıcıların bu işke ne munasebetleri bar?

Oyuncılarnıñ biri yaqın keldi.

— Raqıñ barmı? — dep soradı menden ve yasama sesnen şaqıldap küldi.— Raqıñ olsa, bizde qal!

— Raqım yeq, lâkin qapınmaq isteseñiz, tapmaq mümkün.

— ...Çünki dalğıcıların episi siziñ qardaştan. Ordudan kelgenler! — dedi sarışın ki-şi,— lâkin sen otur! Dalğıcı olacağın kelmese, bizde qal! — soñ keskin davuşnen qıçırdı: — Hristofor! Çay...

— Raqı! — oyuncu ep inatlandı,— seniñ çayıñ kimge kerek? Raqı ketirsin!

Baraknıñ uzaq, qaranlıq köşesinden keñ müçeli, quvurçıq saçlı, sağ közüne qara meşin bağı kişi peyda oldı.

"Toqta, bu kim? Canım, bu kim? Hrist..."

— Hristofor! — dep qıçırdım men,— qıymetli Hristofor!

Kişi toqtaldı, maña bir közünen eleslenip baqtı, soñra ellerini ögge uzatıp, boynuma atıldı. Biz quçaqlaştıq.

Menim sevgim... ilki sevgim Hristofor Duranidi ile bağı edi.

' Afu etiñiz, efendim (frans.).

İnstitutnıñ birinci kursını bitirgen soñ yazlıq tatil vaqtında doğmuş köyüm Bademlikke ketken edim. Kelgenimniñ ilki künü babam meni Fikretnen küreşmege mecbur etti. O, belimden tutar-tutmaz meni yerge yandırdı. Men açuvlandım. Fikretke degil, özüme. Turdım, Fikretniñ belinden tuttim, iç ırğaqa alıp, yuqarı köterdim, mına-mına yerge yıqacaqta, babam toqtattı. Meni Fikretke açuvlandı bellegen... Evellerde yapqanı kibi, bir elinen benim kölmegimniñ yaqasından tuttı, ayaqlarım yerden üzülgence töpege köterdi. Qart öyle taqatlı edi, soñra tekrar yerge qoyıp, Fikretke taba üytep yiberdi, devam etiñiz, degen manada. Kene Fikret yeñdi, lâkin ayneciliknen yeñdi. Men daa quşağından tutıp yetiştirilmedim, o alel-acele yapalaqqa aldı, ayaqlarım yerden kesilgeni kibi, meni yerge taşlay qoydı. Bu, taqat degil de, aqıqiy küreş usulı edi.

Babam kütükniñ üstünden turdı, o, bağçada bizni küreştiren vaqıtta, daima bu kütükniñ üstünde otura turğan, indemey evge kirip ketti. Dülger benim kelüvim şerefine bir meşrebe şarap içti ve maña bütün kün gür qaşları astından tüşünceli köz etip yurdi. Amma benim küreş usullarımni begendi.

Künlerden bir kün, men, baznam ötip olsa kerek; "babam, meni Taras Bülba kibi, yumruqlarını sıqıp qarşılay" dep yiberdim.

Bu babamniñ pek oşına ketti: "men Taras Bülbanı bilem,— dedi babam,— onıñnen Qızıl-Yar yarmalığında körüştim".

"Yarmalıqta? — men ayretke keldim. — Ne vaqıt? Nasıl etip?"

Yazlıq tatilniñ soñunda Taşkentke qaytqanda Kavkazdan keçtim. Batumda yemiden tüşkenim kibi, demir yel vokzalına çaptım. Lâkin halq... maña beñzegen studentler ğayet çoq edi. Şu künü poyezdğa bilet alamadım.

"Acaristan" musafirhanesinde yerleştim. Üyleden soñ deñizge kettim. Yalıda, benim yanaşamda, qum üstünde yaş kişiler ve aralarında bir qız küneş şavleleri astında yatmaqta ediler. Bir talaydan soñ qız qalqtı, cazibeli adımlarle deñiege doğrudı... dülber yaldap ketti. Men, dağılıq ülkeniñ kişisi. Yaldavda pek usta degil edim, amma qızniñ bu derece mair yaldağanını körgen soñ, pahıladım, atılıp turdım, deñizge çaptım. Qız maña baqa berdi, o sebepten, men de oldıqça uzaq mesafe almağa tırıştım. Aşıqmay yaldadım. Niyetim — İnci Qayağa yetip, onıñ üstünde biraz raatlanmaq, soñra kerı qaytıp kelmek edi. İnci Qayağa barıp yetkenim ve üstüne tırmaşa başlağanım kibi, tekmiñ taqattan tüştim. Taşniñ üstüne çıqıp, eñ olmağanda, azaçıq esimni başıma toplamaq kerek edim, amma İnci Qayanıñ yanında, suv içinde bir çerik saat qarmalanıp turdım, niayet, kerı qaytqanda quvetim tekmiñ meni terk eteyatqanını sezdim. Yalığa barıp yetecegime eminim, lâkin pek qıyın olacaq. Aqılıma hucur fikirler keke başladılar: balaban deñiz içinde bir özüm qaldım, dep tüşündim men. Barıp ta suvuq aqıntığa oğrap, ellerimniñ, yahut ayaqlarımniñ damarları tutulsa? Delfinlerniñ kimerde insanğa yaqın kelip, qanatlarinen bedenine ilişip keçken... bir ilişkende qaburğalarını kesip taşlağan adetleri ola turğan.

Apansızdan yanımda davuşlar işitildi. Bana yalıda yatqan kişiler... ziy-çuv olıp, etrafımda yaldamaqta ediler. Olardan birisi: "Tez-tez qaytmaq gerek,— dedi digerine,— yoqsa, haçapuriniñ lezeti qaçar". Qız, yanaşamdan keçer eken, başını maña çevirip:

— Sizni de davet etemiz! — dedi ve iri, beyaz tişçlerini körsetip külümsiredi, soñra: — eger razı olsañız... — dep ilâve etti.

Vu teklifke yigitler de qoşuldılar. Biri urum tilinde rica etti, digeri acar tilinde, üçüncisi türk tilinde. Soñundan añlağanıma köre, bu üç tilniñ üçü de olarnıñ ana tilleri eken.

Niayet, epimiz yalığa doğruldıq. Men yigitlerniñ artına yetmek içün suvnı şapırtıp-köpürtip, ögge intilğanda, qızniñ acnz davuşını işitip, arqama çevirildim.

— Meni açıq deñizde qaldırıp ketmek isteyñizmi? — dedi o maña, azaçiq külümsirep,— ne aşığısıñız? Ep bir Hristoforniñ peşine yetalmazsıñız.

Baqtım, ögde iri kevdeli kişi elleriniñ dülber areketlerinen, aşiqmay, yaldap ketmekte edi. Güzel yaldamaq büyük ünər eken. Tap suqlandım. Hristofor...

Bir qaç kün keçken soñ Elpide:

— Hristofor siziñ yaldağanıñızni körgende telâşqa keldi,— dedi maña,— student... Oña yardım etmek gerek dedi. Etrafıñızda aylana bergeniniñ sebebi şu edi. Siz sezmediñiz.

Cenkten evel Batumda bulunğan olsañız, anda şübesiz, Hristoforğa beñzer yaş kişilerni körgendirsiñiz. Siz gemiden tüşesiñiz... o serbest kişiler yalı boyundaki soqaqniñ demir çardıvarına tayanıp, deñiz dalğalarına köz etip turalar. Zan etsem, dünyada olarnı yerlerinden qıbırdıta bilecek küç tapılmaz. Amma, elinde çe-modanı dülber qadın eñqastan "ah" dedimi, bular aman onıñ yanına yuvurıp keke, elinden çe-modanını alıp, musafirhaneye ketire, eger yer yoq, denilse, şorbacınen laqırdı etip, oda tapıp bereler. Keyflerine uymağan başqa yolcuğa bu hizmetni üç qat ziyade parağa bile yapmaylar.

Şeer civarını dolanmaq isteseñiz, bulardan eyi gid , altı-yedi ball furtuna vaqtında yelkenli qayıqnı deñizge çıqmaq arzuñız olsa, bulardan usta kapitan tapamazsıñız.

Kimerde skelede kötek çıqa. Uzlaştırıcı yahut saatçı hizmetinde daima bu quvurçiq saçlı, büyük iradeli, küçlü kişilerni köresiñiz. Olarnıñ arasında Elpideniñ ağası, Hristofor Duranidi olmamaq mümkün degil.

Bu serbest kişiler kimseniñ canını ağırtmaylar, lâkin bir kişi öz teşebbüsinen kötek çıqardımı, bularnıñ cezasından qurtulamay. Bir fuqarenin eşyası hırsızlanılsa hırsızni deral yaqalap bereler. Eñ sevgen zenaatları — deñizde boğulayatqan adamni qurtarmaq. Cesürlük ve alicenaplıq... işte, olarnıñ ideali. Belki, olar hizmetten qaçııcı kişiler dep tüşünirsiñiz? Yoq! Olarnıñ episi hizmette. Lâkin işten boşadılarmı, aman yalığa çapalar, çünki mında daima adam çoq ve şeñlik... ayatniñ qaynaq yeri.

O senelerde pek çoq limanlarımızda daimiy çalışıcı işçiler az edi. Yüklü gemi kelse, hizmet çıqsa, artel ve brigadağa adam qabul etile turğan. Öyle vaqıtlarda yigitler de işke kire, arqalarındaki ağır yüklerinen qavşıraq asma merdivenler, tar tahta köprüler boyu gece ve gündüz çapqalay, amma mal yüklev, yahut boşatuv bitken soñ, kurort kişileri aqşamları yalı boyu soqağına aqayatqanda, bular — bu yigitler tekrar poplavoklar ögünde tapılalar. İşsizlikke, can sıqıntısına beñzegen bu ayat, aqiqatta, öyle degil edi.

Men şimdi stil qurbanlarını, ecnebiy memleketten ne kelse, episine secde etici bazı yigitlerni körem. O sağlam kevdeli, yanıq çerele, hizmetsever yaşlar qayda... bıcaqlarını yumarlap, sol omuzları üzerine qoyup yürgen, azırğa duacı, bu nişaretli kişiler qayda?

Biz Duranidiniñ evinde on bir şişeni tüplegen ve haçapuri yegen soñ, Hristofor meni özüne qardaş dep bilgenini söyledi ve evlerinde bir afta musafir olıp qalmamni talap etti.

Men mında ömürimde ilki olaraq acaip künler kördim. Saba erte turıp deñizge ketemiz, künniñ soñunda qayıp keke, ev aldındaki küçük bağçada aş aşay, qave yahut şarap içe, keyf çatamız. Elpide ile ekimiz bulvarda kezinemiz. Onıñ türkü söylegen adeti bar edi. İnce, lâkin hoş sesinen acaip urum türküleri söyley ve gitarada çala turğan. Elpide yüksekçe boylu, ince belli qız... Onıñ qaverenki çeresi ve tıgız müçesi araretti, şeñ ömürniñ timsali edi.

İstitutqa barsañ, meni dostlarıña aytıp, yıllar boyu külip, mısquıllap yürersniñ...— dey edi Elpide, — mıyeqıllasañ mısquıllay ber! Ne yapmalı? Men seni sevem! İnce Qayaniñ üstüne çıqalmay

turğan vaqıtında begendim, birden zecanğa keldim. Hristofor ise açuvlandı, meni öldürecek oldı. Amma ekiñiz tanış olğan soñ, seni o da sevdi. Şimdi Hristofor saña menden ziyade aşiq. Men endi seni Hristofordan künleyim. İşitesini, Cevdet?

— İşitem, işitem... benim sevimli Elpidem!

İşte edimmi, aceba? İnsan kimer vaqıtta yüreksiz, duygusuz yaşay... Canavarnıñ özü kibi. Men qayıq içinde Elpideniñ qararğan... yoq, qararğan degil, deñiz suvı ve küneş nırı altında kerbar renkini alğan acaip ayaqları ucunda oturıp, onıñ mavı közlerine baqam, lâkin... közümüzdeki Gulâranı körem. Elpideniñ ise yüregi sade, özü namuslı. Menim ayatımda böyle saf sevgi, saf muabbet, böyle araretili öpüşler daa oldımı aceba?

— Közlerimnen ant etem! Baq közlerime! Köresini? Eger yalan söylesem, olarnı oyup alsınlar! Başımni kesip, Kabuleti yolu üstündeki yüksek şımşır teregine saçlarımdan asıp qoysınlar. İşitesini, Cevdet? Eger ömürimde, başqasını, seni sevgenim qadar sevgen olsam... lâkin yalvaram, maña öyle şübeli baqma! Şimdiçik özümni deñizge atarım! Baq! Şimdi... Cevdet!

Men onı quçaqlap, bağırıma basam, saçlarını sıypayım. O susa. Ne olğanını özüm de añlamayım. Kendimniñ Elpidege sadıqlığımnı isbat etmek için men de közlerimni oyup çıkarmağa, başımni kestirmege, özümni suvğa atmağa azır ekenimni söyleyim.

Kimerde Elpideniñ çeresinde birden şübe ve keder asıl ola, dülber közlerinde açuv qıgıl-çımları balqıldaylar.

— Menden evel bir de birisini sevgen ediñmi? Köyünüzde sevgili qızıñ barmı? Doğrusını ayt! — şay degende Elpide üngür-üngür ağlap başlay. — Yarabbi, men neqadar bahıtsızım!

Yalan aytmaq mümkünmi? Bizim köyde, aqiqaten, bir güzel qız bar... Geceleri köyniñ civarında çıtırman dağ eteginde şırıldap aqıp turğan "Teselliden" suv almağa kelip, benimnen körüşip kete turğan. Tatil vaqtında köyde ekende onıñ aqqında çoq tüşündim, lâkin qız köyde yoq. Hastalanğan, ülkeniñ çöl qısımında yaşağan aqrabalarına çıqıp ketken.

Elpide bu hucur tarihni işitken soñ, kene ağlap yiberdi ve bu günanı maña iç bir vaqıt afu etmeyceğini söyledi.

— Sen özüñ iç kimseni sevmediñmi? — dep soradım men.

— Menmi? — onıñ közleri intiqam ile yandılar. Şimdi boğazıma yapışır belledim, lâkin yoq... elindeki gitaranı fırlatıp yiberdi, gitara qayıqnıñ astındaki sılaq tahtağa urıp, devamlı-asretli sağır davuş çıkararaq, susıp qaldı. Men onı elime aldım. — Dmitriy ile eki defa dansigge bardım, onı sevgi isap etesini? Toqta sen... Sen meni... — onıñ közlerinde kene yaşlar asıl oldılar. Hayli vaqıt keçken soñ, Elpide meni sevgeni için tekrar yemin etti.

Bu qızniñ tabiatında añlaşılma, taacipli şeyler çoq edi; sevinçten — kederge öyle tez ve ümitsizden keçer ki, men kimerde şaşmalay edim. Amma muabbetleşmekniñ çaresini de tez tapa edi.

Ey-va! Dünyada er şey keçip ketkeni kibi, bu bir aftada keldi-keçti. Hristoforniñ ve Elpideniñ dostları meni ozğarıp vokzalğa keldiler. Poyezd köçkende Elpide ağladı, men özüm de ağlayyazdım.

İnstitutqa kelgen soñ, mektüpleşüv başladı. İlki vaqıtlarda Elpideden künde eki mektüp kele turğan, soñundan bu sıtmalı araret sakinledi. İlki aylarda yalınız ebediy sevgiden baas etken mektüplerinde ev-turmuş haberleri peyda oldılar: qart Duranidi çıldırğanğa beñzey, keçken sene vefat etken ayaqqapçı Manusidiniñ qarası Vasilağa evlenmek istey. Vasila — nişaretli qadın, közleri daima çıplıqlı, daima ağlap turğan kibi.

Soñra Hristofor çay fabrikasında sklad müdiri hizmetine kirgeni hususunda haber keldi. Bir qaç ay daa keçken soñ ise Hristoforniñ başına büyük belâ kelgenini yazğan edi. Hristofor, qurulayatqan pavilyonniñ saçağı túbünden keteyata eken, tavan maqası üstünde büyük, qara pardoş körge, yerden tahta parçası alıp, onı quvıp tüşürmek istegen, pardoş abdırıp, birden toqtalğan, aylanıp artına qaytmaq istegende, bacağı ağaç üstündeki közevge ilişken, közev tayıp, aşağı, Hristoforniñ betine tüşken. Hristofor vayıldap, elinen közüne yapışqan ve şu arada başı aylanıp yerge yıqılğan. Elpideniñ tabirince Hristoforniñ eki qopqa qanı aqqan. Onı lineykağa qoyıp, hastahanege ketirgenler. Vir buçuq aydan soñ evge qayıp barğan. Sağ közü yeq eken.

Elpide digər mektübündə evelki Hristoforun artıq yox ekenini, onun vəfat etkenini... hastahaneden tamamilən başqa adam qayıt kəlgənini yazmış idi. Hristofor evdən çıqmay, plajğa barmay, eski dostlarından görüşüvden qaçına, pek tüşkün olıp qaldı, dep şikayətləngən idi. Eppi vaxıt keçən soñ men qart Duranidinin evləngənini, Hristoforun isə evdə qalmaq isteməgənini haberini işittim. Elpidenin özünün də evdən qaçmaq niyəti barlığını aňladım, çünki cadı Vasila, Elpidenin və Hristoforun üstünə qıcıra berməkdən başqa şey bilməy eken.

Elpide evni bıraqlıp kətmək istəy... Taacipli şey. Onı mında çağırmaq kerekimmi? Lâkin qayda? Nasil evge? Student yataqhanesinemi? Elpidege episini aňlatıp yazdım. Çoqqa barmay, cevap keldi: ne qadar çekişse-çekişsin, lâkin mənim raat oqumam için Batumda er şeyge qatlanacaq, bütün ömüründə yuregi tek maña sadıq qalacaq. Mənim mektubim, mənim şubələnim oña təsir etkəngə beñzey.

Ondan soñ men arbiy məktəpkə kəttim. Elpide evelâ Tambovğa, soñra Stariy Kostantinovqa qızıl kazaklar polkına sıq-sıq mektup yazıp turdı. Amma bir qaç sənələr keçən soñ, bu mektuplar siyrekleşti, soñra təkmil kəsildilər. Soñki sənə içində Elpide mənim iç bir mektubimə cavap bermedi.

Şimdi Çar-Çaqta, ikinci barakta mənim ögümdə Hristofor Duranidi turmaqta. Eski Hristofor ölgeni yox... Elpide yañlışqan. O, evelkisi kibi, kəniş kəvdəli, quvurçıq saçlı, baqır çərəli kişi. Hristofor məni dərəl tanıdı. Və pek sevindi.

— Köresini, Nikolay? Bu — Cəvdet! Özümüzniñki! Batumlı!

Sarışın kişi mənim yanıma keldi, ğaliba, quçaqlamaq istədi, lâkin birdən təniredi, yıqılayazdı. Elindən tutıp toqtattım.

— Özümüzniñki ekeni körülip tura! — dedi o, və Hristoforğa ələslənib baqtı,— qana, təz ol! Musafiri sıylamaq kerek.

Eki kişi divarğa tayılı eski stolnı ortağa çəkdi. Mən, bir ayağı sınıq kürsünü alıp, oturdım. Artıq yañşı yerleşkenimə əmin olğan soñ, ətrafıma köz taşladım.

Tavan astını örümçək yuvaları örtkən, çökürli divarlarını və pəncərələrni toz basqan. Tsement pol yaqında sipirilməgən.

Aqılıma bizim qazarma tüşti. Anda koykalar mıdakindən qaç kərə çoq, polı da mındaki kibi, tsement, lâkin təmizlik cietindən bunıñnən qiyas etmək mümkünmi? Terəndən köküs keçirdim.

— Böylə yaşayıñızımı? — dedim Hristoforğa.

Onı çeresində kəder sezildi və cavap bəreçegi yerdə, tərən nəfəs aldı.

— Bəgənmediñmi?— dep soradı sarışın kişi.

— Sən ne? Mında er şey jəvupri yahut silvuple bellediñmi?

Kişini baştan-ayaq közdən keçirdim. Batum-lı... matros olmalı. Böylə mazallı, küçlü, yanıq çəredə kişi yañınız matros ola bile. Ecəbiy sözçiklər də bundan kəlip çıqsalar kerek. Kərçək, böylə əzəmatlı kəvdege tögərək yüz və mavı közlər iç kəleşməylər. Lâkin...

— Ayta bər! — dedi kişi maña, Hristoforğa çevirilib — ferm lâ port!2 — dep taşladı.

Hristofor sesini çıqarmay, barıp qapunu qapattı, sarışın kişi isə maña üçümini dəvəvəm etti:

— Ne için indəmeysiñ? Yoxsa appartementimizni bəgənmediñmi?

Maña oqtala bərgənə pırtlazlana başladım.

— Bəgənilecek şey körməyim! — dedim mən. —

Rica etəm, buyurıñız! (frans.).

Qapunu qapat (frans.).

Qayda baqsan balçiq, kir, örümçək yuvası amma bunıñ içində yaşağan kişiler toreadorlarğa beñzeylər. Sarışın kişiniñ beti evelâ kom-gok oldu, soñ küldi.

— Ha-ha-ha-ha! Toreadorlar..? Zevqlı! Çoq zevqlı!

Hristofor mənim ögüme, qaynağan suv tolu teneke meşrebe kətirip qoydı.

— Gazeta olsa tüşər edik... qaydan ələsiñ? — dedi o, öz-özünü aqlağan olıp,— mahorka içip bitirdilər... şaqalâar!

— Dört küvert için...— dedi sarışın kişi,— dediler ve centlmenler, rica etem, stolğa buyurınız!  
— şay degen soñ, oyuncılardan birine çevirilib,— tut stolnıñ ucundan, koykağa yaqın çekeyik!  
— dedi o,— kimgе aytam!

Lâkin oyuncu özünü sıqmadı. Bayağı vaqıt qıbırdamay oturdı, soñ ayaqqa turdı, entir-tentir ocaqnıñ yanına bardı, arıq ellerini tar, oyuq köküsi üzerine haçladı.

— Emir etmege bilesiñ. Güzel... ya ne aşaycaqmız?— dedi oña, açuvlanıp.

— Yeter! — dedi Hristofor,— felsefeniñ, kerekligi yoq!

— Yezdir başımdan! — arıq kişi qoyu, mot sezlernen sögündi.

— Bunı köresiñmi, Arhipka! — sarışın kişi yumruğunu kösterdi.

— Davuşıñnı yükselte berme! — dedi Arhip-ka,— añladıñmı? Men ötü patlağanlardan degilim. Sarışın kişi yerinden turdı, sol ayağını stolğa bastı, Arhipkanıñ üstüne sıçraycaq edi, Hristofor elinden çekip toqtattı.

Men kördim, iş qalabalıqlaşacaqqa beñzey. Bunıñ ise iç kerekligi yoq. Çemodanımnı açtım; içinden bir qutu çay, ısıqa tutılğan eki balıq, qaç kesek şeker, bir qutu konserva, bir kesek poltava kolbasası çıkarıp, stol üstüne qoydım. Kişilerniñ qaşları mañlaylarınıñ tepesine köterilip kettiler.

— Buyurınız! — dedim men.

Hristofor koykanıñ üstüne oturdı.

— Kel, Raşid!

Saçları maqasnen kertiklenip qırqılğan uzun yigit kelip onıñ yanına oturdı. Elindeki qalın piteden büyükçe kesek qoparıp, ögüne qoydı. Soñra o, kesekni ortadan böldi, soñ olarnı da ortadan böldi, bölüngenlerni bir daa ekige bölgen soñ bir keseğini alıp, çayğa batırdı, ağızına qaptı. Bizim köyde ötmekni böyle etip, yüz otuz yaşındaki qartlar aşay, ötmek yufağı yerge tüşse, bütün kün azap çeke turğanlar. Kim bilsin, belki Raşid da köyde doğğandır?! Bana Nikolaynen iddalaşqan yigit benim qarşımda oturdı:

boyu pek yüksek degil, omuzları qısıq, boyunı inceçik, yüzü tar ve etsiz... Asabiy ve zıpqn kişiye beñzey. O çızmasıñnı qonuçıdan fin pıçağını çıkardı, kolbasa ve balıqnı çar-çabik keseklep qoydı. Hristofor ötmek kesmek için pıçaqnı istedi, Arhipka bermedi, tez-tez qonuçıñnı astına qadar tıqp yiberdi.

— Ata, sen çayalana berme! — dedi o Hristoforğa ve eçki davuşınen küldi.

Eger Hristofor bu arada bir söz, yalnız bir söz aytqan olsa, kötek başlaycaq edi, lâkin stol üstünde kolbasa, balıq tura. Mümkün degil.

Kim ne tapsa, üstüne oturdı, aşamağa tutundıq. Bu arada tavandaki lampoçka lip-lip etip, sönüp ketti. Bir talaydan soñ, kene yandı, lâkin qızarıp, küsüp, ülkün çıraynen yandı. Bir-birimizniñ yüzlerimiz zornen körünmekte edi. Baraknıñ içi ufaqlanıp ketken kibi oldı.

— Kene kabel teşildi...— dedi Hristofor kederli alda.

— Kabel? Niçün kabel? Stantsiyanıñ kücü yetmey de.

— Nesi yetmey? — Nikolay sarğuş davuşnen soradı. — Kücü yetmey deysiñmi? Tursunov ketti. Yeñi donatma ketirecek. Tursunov kim? Bilesiñmi, ahmaq!

— Tursunov boş qaytmaz,— dedi Hristofor. — Öyle adeti yoq. — Şay degen soñ, közüne stol üstündeki boş şişe çalındı, terenden köküsi keçirdi: "yazıqlar olsun!"

Ziyafet biteyatqanda içeri, qarardan ziyade yüksek boylu adam kirdi. Üstünde eski şinel, başında meşin kepka.

— İşte, komendant! — dedi Arhipka, ırcayıp. — Taqletini köstermegeni çoqtan edi. Ne keldiñ, Petâ emce?

Arhipkanıñ adamlarğa ilişe bergen adeti olsa kerek. Komendant onıñ sözlerine qulaq asmay, stolğa yaqın keldi ve balıq parçalarına darğın-darğın baqtı.

— Oturınız, Petâ emce! — dedi Hristofor. — Balıqnıñ lezetini baqınız! Başqa şey qalmadı. Episini sıpıştırdıq. Keç keldiñiz!

— Raqı olsa edi,— dedi komendant tüşkün sesnen,— amma böyle quru... Onıñ ne yeriniñ lezetinn baqacaqsıñ?

— Komendant yalq etil maña baqtı: — Yeñi kişi sizsiñizmi?— dep soradı.

Men başımnı salladım.

— Yuriñiz menimnen! Töşek, yorğan, iş urbası alıñız! Yarım saattan soñ Taşkentke ketem. Soñ qıdırıp yürmeñiz!

Alél-acele çayımın içip, onıñ peşine tüştim.

— Adıñ ne? Familiyamnı söyledim.

— Bekirov? Maña ise Petâ emce deyler! — de-di komendant resmîy davuşnen ve közleri çemodan üstüne tüşti. — Seniñkimi? Kilitlen, çetke qoy,— dep emir etti.

Arqama teşek, yastıq, çızma sıqınıp qayıtp kelgende barakta kimse yoq edi. Koykamnı pencerege yaqın çekip, üstüne töşek ve yorğan tüşedim. Kazarmadaki kibi cıyıstırmaq istedim, lâkin bir şey çıqmadı: çarşaf tar, ortası yırtıq. Bundan soñ, çızmalarımın kiyip baqayım dep koykanıñ üstüne oturğan edim, yuqlap qalğanım.

Gecenıñ bir maalinde qapunıñ tarsıldısından abdırıp uyandım. Kimdir, çızmalarınen polnı dübürdete berip, yanımdan keçip ketti. Başımın köterip baqtım, Nikolay koykalarğa urunıp, entir-tentir yürmekte. Ne qıdırı? Özü de bilmese kerek. Yanımdan ekinci defa keçeyatqanda koykanıñ ayağına sürünip yerge yıqıldı, elektrik kabeli hususunda bir şeyler ayttı, añlamaq qıyın edi. O meni, ğalıba, elektrik belledi. Onıñ fikirince montör kabelni smenada dört kere teşkermek kerek, men, yani elektrik, denbelniñ-denbeli, buña erine ekenim. Seniñ ağızınıñ-burunıñnı tümtüz etip beririm,— dedi maña.

Yanımdaki koykada, toban töşek üstünde, kimdir

qıbırdandı, sağı yağından stol yağına çevirildi, soñra ayaqqa qalqaraq, peçkanıñ yanına barıp, ğılt-ğılt-ğılt suv içti, sarışın kişiniñ yanına qayıtp keldi.

— Yur, kettik! — Nikolaynıñ qolundan çekti. Amma onı kötermek qolay degil edi. Kişi benim başımınñ üzerine egildi: — Yuqlaysıñmı?

Men Hristofornıñ sesini tanıdım.

— Yoq. Ne oldı?

— Tut, Nikolaynı yatqızayıq!

Yarım saat keçken soñ men, Hristofor ve Arhip-ka beraber qaranlıq gecede yolğa çıqtıq.

— Kene üç kişimiz. Daima üç kişi,— Arhip-ka nişaretli sezlernen söğündi,— Kandıba er kün bir marifet körsete,— o Hristofornıñ omuzından türtti: —Dostuña ayt, onıñ içün hızmet ete bermege vaqıtım yoq!

Arhipka biraz ögge ketken soñ, Hristofor me-nimnen yanaşalap yurdi.

— Üçümüz beraber çalışa edik,— dedi o,— Ni-kolay Kandıba, men ve bu. Nikolay bugün dadını qaçırdı. Lâkin kene üç adammız. Nikolaynıñ yerine sensiñ. Üç kişi olup çalışmaq, bilesiñmi... nasıl? Bütün gece beliñni eki defa dogrultıp olamaysıñ. Pek ağır iş.

Qaranlıqta alçaq terekler arasındaki soqaq boyu kettik. Ögde projektorlarınñ yarığında yüksek qulleler, topraq yığınları, ekskavatorlarınñ yelquvanları, nasıldır tahta budkalar, skladlar körünip ala, parovozlarınñ beyaz tütünü sezile. Lâkin bularnıñ episi uzaqta. Bizim keteyatqan soqağımız qaranlıq içinde burğalana, berip, yalığa doğru kete. Men Hristofornıñ laqırdısını diñley ve Elpide hususunda tüşünem. Özünü soramağa utanam. Utanmayım — qorqam.

Hristofor öz başına Kandıba hususunda laqırdı başladı:

— ...Ziyansız yigit. İşleyim dese, dağını-taşnı deviricek. Şpallarnı taşığanını körseñ, şaşarsıñ. Amma çalışacağı kelmese, bir afta içe, ne Mansurov, ne Krasnânskaya — kimse hayır etmey. Aqlsız degil. Açıq göñüllü. Batumlu kişi. Nasıl deyim saña? Batumda bulunğan... deñizci! İçe bere... Niçün? Çünki taqdir onıñ canını ağırtqan.

— Krasnânskaya degeniñ kim?

— Bilmeysiñmi? Anna Yakovlevna. Vaş Dugümniñ büyügi. Bir şeyni ayttımı — bitti. Ne yapsa, işçilernen añaşıp yapa. Bilgen şeyi olsa, cangoñülnen añlata. Bilmese — soray. Onı er kes saya-seve. Dneprden keldi.

Köpür bette parovoz sızğırdı. Yel azaçıq yarıqlandı, biz özen yalısına kelip yettik. Tezden yeñi smena başlaycaq, amma men daa Hristofordan özüm içün müim şeyni sorap yetiştirmadım. Hristofor, ğalıba, bunıñ farqına bardı.

— Elpideden mektüp kelmegeni çoq vaqıt oldı,— dep taşladı. — O şimdi Batumda yaşamay, haberiñ barmı? Yüregim ne ise yımşap ketti. Hristofor devam etti: — Kabuletide çay



fabrikasında işley. Vasila ile bir evde yaşamaq istemey,— şay degen soñ, Hristofor birden toqtaldı, tiklenip, közlerime baqtı. — Sen ne? Oña mektüp yazuvnı bıraqtıñmı?

— Elpide benim mektüplerime cevap bermey.

— Bermey? Niçün? Yoq, yoq... sen yaz! — dedi Hristofor büyük israrınen ve ilâve etti: — Em tezce ol!

"Ebet! Tezce olmaq gerek! Acele mektüp yollap, işniñ aslını bilmek gerek. Bu işni diger adam yapacağı yoq. Öz taqdiriñ hususunda evelâ özüñ tüşünmek kereksiñ".

Bu fikir ilki defa aqılıma kelgende yigirmi üç yaşında edim. Tekaran evelce kelgen olsa, iş başqa yolğa minecek edi.

Men şimdi öyle tüşünem... Tüşüngende yüregimde, keçip ketken o künler içün azaçiq keder ve ağrı is etem. Kederlenem ve sevinem.

3

Maña yeñi ad qoydılar: nijnik. Bu — eskavatorniñ aşağı qısımında hizmet etice işçi, demir yelcu, demek. Nijnik. Böyle söz yoq. O bizde, qurucılıqta tüşünilip çıkarılğan şey.

Yüzlernen kişilerniñ işini yapıcı bu maşınanıñ o vaqıtlarda çoqtan-çoq qol hizmetine mutac edi. Şimdi ekskavator eki kişinen çalışa. Bizim devirimizde ise draglâyn rels boylap köpçekler üstünde yüre edi.

Ekskavatorniñ büyük korpusı tam bir tseh kibi... motorlar bölügi ve kompressor — bularnıñ episi ekskavator içinde. Demir yel vagonlarından azaçiq küçük kevdesi ögünde yelquvan — uzun demir direk tura, rolıklar ve qalın trosalar ile bağı, yüksek yelquvannıñ töpesinden teren çuqurğa kovş tüşe, qalın tişlerinen buzlu topraqı yarıp, tonna-tonna topraqı töpege çıkara, yığınıñ, yahud dumkarnıñ üzerine taşlay. Özü demir yel üzerinde cılışa bere. Yolı biz, nijnikler, yasaymız. Ekskavator içün demir yel yasamaq ne demek? Lomnı, kürekni, qazmanı elge alıp, topraqı tegizlemek, onıñ üstüne relslerni qoyıp, boltların pekitmek demek. Ekskavator iş vaqtında art-artına cılışa, ögündeki topraqı qazıp ala. O artqa cılışıp, toқтаğan soñ, biz ögünde boşğan relslerni alıp, arqada yel yasaymız.

— Bu hizmetni yapmaq içün çoq aqıl gerek degil,— dedi Hristofor,— amma...

— Amma ayuv kibi küçlü olmaq şart,— dedi Arhipka ve tişiniñ arasından sızğırtı berip, yerge tükürdi.

Biz tayğaq soqaq boyu bayır töpesine çıqıq. Bu yerden Baş Dugümniñ bütün manzarası körünmekte edi. Özenge diqqat ettim, onıñ suvu ateş qusayatqan kibi edi.

Gürültili Çar-Çaqtan eki yüz metr kenarda ekskavatorlar aylanma kanal qazmaqtalar. Qaç daneler, bilmeyim. Bizge yalnız üçevi körüne. Bir-birinden uzaqta turalar. Çoq olsalar gerek, çünki kanal boyunda küçlü projektorların ışığı körünmekte. Transformator budkalarından yerge qalın kabeller sarqıp, burğalanıp, topraq yığınları arasında ğaip olıp ketmekte. Bu kabeller ekskavatorların bağılar.

Özen içinde yarıqlar körüneler. Qaynap, köpürüp turğan suvniñ renki qap-qara. Özen boyunda — tahminen, on altı kilometr mesafede — fenerler tizilgenler, aşağıda ise teren uçurım. Bu aylanma kanalnıñ özü.

Kök-Boğaz betten eeken suvuq yel duvuldısı içinde tos-at-tosat parovozların kiyik sesleri işitile. Topraq yığını artında kimlerdir laqırdı ete. Kimlerdir söğünip alalar.

— Yigirmi birinciniñ nijnikleri,— dedi Hristofor,— olar bu meselede küçlüler.

Transformator budkası yanında toqtaldıq, o qulaqlarnı tındırıp duvuldamaqta edi. Men demir yoldan atlap keçmege niyetlengende, Hristofor benim elimden tutup, artına çekti. Bu arada qulağıma Arhipkanıñ hihildısı keldi.

— Keç, keç! Ne keçmeysiñ?

Men Arhipkağa indemedim. Onıñ kimlerden ekenini seze başladım.

Burunumızniñ ögünden güdürdep motovoz ötüp ketti. Tarsıldı ve güdürdiler içinde parovoz sesini ayırdı etmek qıyın edi.

Relslerniñ arasında suv cıyılğan, şpallarnı örtken. Yanaşada kimdir, qattı-qattı öksürdi, suvni yarıp şapır-şupır keteyata edi, soñ toqtadı.

— Bu kim? Bizimkiler degilmi?

Ebet... ögümüzde Kandıba çam teregi kibi tiklenip turmaqta edi.

— Kazak...— dep qıçırdı o, gürdeli davuşnen. Menim yanıma keldi, omuzlarımdan tutıp, özüne çekti,— sen mında ekensiñ de! Aqılımdan çıqıp kettiñ. Smenağa eki adam qaldı del, çaptım.

Kandıbanıñ ağızından raqı ve soğan sasığı kelmekte... amma özü ayınıq.

— Yur, saña "Mavı qayanı" körseteyim! — dedi o,— qoltuğı astından bir çift brezent qolçaq çıkarıp, maña uzattı,— Ma! Kerek olur!

— Özüp?

— Meni qasevet etme! Sen, qardaş... mında ayılğan şeyni yap, iç bir vaqıt bir şey sorama! Endi maña baq! Yarıqnı... küçük evçikni köresiñmi? Oña "Mavı qaya" deyler. Bu yerde bir vaqıtta mavı renkli qayalar olğanlar. Bir vaqıtta... añladıñmı? Soñundan olarnı patlatqanlar. Bir şey qalmağan. Toqtabayevni sorarsıñ... Bizim mehanigimiz. Oña aytırsıñ: "meni sizge Kandıba yiberdi, dersiñ. Qıyın olmasa, seni hızmetke alsın. Qıyın olsa, zararı yoq, eecanlanmasın. Özümüz bir çare taparmız, dep ayttı, de! Añladıñmı?"

Şay degen soñ, Nikolay hahıldap küldi. Küldi, soñ yerge tükürüp, demnr yel boyu Hazar-Kend betke yuvurıp ketti. Hristofor ve Arhipka suvni şapırtıp-köpürtip onıñ artından yuvurdılar. Arhipka benim yanımdan keçeyatqanda közüni qıpıp aldı: "Zarar yoq, qardaş, olucı şeylerdir" de-gen manada.

Men demir yel boyu ketmege cesaret etmay, yanaşadaki tar soqaqqa tüştüm. Yürmesi kuç edi, çünki soqaqnıñ bir tarafı eñiş, ayaqlarım tayğalay berdiler "Mavı qayanı" zornen qıdırık taptım. Tışına kiyiz mıhlı ağır qapunuñ zembeleginden çektim, qapu aralıqlandı, içeri tıqıldım.

— Qapunu qapat! — içeriden qarıq ve qaba ses işitildi.

Qıp-qırmızı çöyün ocaqnıñ yanında yatqan eki esli işçi maña qulaq asmay, laqırdını devam ettiler.

— Aytmadımmı men? Toqunma, demedimmi?

— Toqunma..!? Toqunıp, ne yapqanlar oña?

Bir parça kâğıdını qoparıp aldım. Ne büyük qabaat?! Mektüp yazmaq içün... özü de, divarğa yapıştırılğan örnekli kâğıt. Bu qadar şamata çıqarmaq kerekmi edi?

— Ya ne? Er metri ükümet narâdinen alına. Bütün "kavaleriyasına" bir rulon berilgen. Toqtabayev yerini ögrenen, yavaşçıq-yavaşçıq ilindire bere. Sen birden iri kesek aldın.

Laqırdı kesildi. Biraz indemey yattılar, soñra maña çevirilip, ekisi de birağızdan:

— Saña ne kerek? — dep soradılar.

— Toqtabayev...— dedim men. — Nevbetçi mehanik kerek.

Ekisi de birden közlerinin odanıñ törine işaret ettiler:

— Toqtabayev anda.

Köşede, tar stol başında arqasını qapuğa çevirip oturğan kişi öz familiyasını işitip, maña çevirildi.

Tolu müçeli, aqçıl betli bu adam, leqırdı etip başlağan soñ, tışqı sımasından yaş köründi.

O meni baştan-ayaq közden keçirerek, azaçıq külimsirep aldı.

— Bekirov olasıñızımı?

— Ebet! Men sizge...

— On yedinci ekskavatorıda... Almazovda çalışacaqsıñız — dedi Toqtabayev,— sizge aşiqmaq kerek. Bugün smenada eki adam.

— Yoq. Üç adam,— men onıñ sözünü tüzettim. — Kandıba işke çıqtı.

— Çıqtımı? Yahşı etken. Ekskavator qayda ekenini bilesiñizmi?— O benimnen beraber tışarı çıqtı ve qolunu Hazar-Kend tarafqa çevirdi:— Budkanı köresiñizmi? — dep soradı o, bent başındaki yarıq pencerege işaret etip,— onıñ sağ tarafından özen boyu yuqarı ketseñiz, Almazovniñ ekskavatorını körersiñiz. Sorasañız körsetirler.

— Uzaq olmasa kerek?!

— E! — dedi Toqtabayev. Başqa davuş çıqarmadı.

Men kettim. Toqtabayev artımdan köz etip qaldı.

Onıñ körsetken budkasına yetken edim, közüme ekskavator köründi, amma yalığa burulğan soñ, ğaip oldı.

Tekrar demir yel betke çıqtım, budkanı köz-den qaçırmay, şpallar boyu cönedim. Şpallar arasında yürmesi oñaytsız edi. Skladqa yakınlaşqanda ögümde teren kanal peyda oldı, keçmege köpür yeq. Topraq yığınları ve eski şpal obaları arasında yarım saat dolanğan soñ ekskavatorğa kelip çıqtım. O yüksek uçurımınñ çetinde edi. Üçünci smena maşınanı teslim etken. Hristofor ile Arhipka köpçeklerniñ köçerlerine may sürtmekte ediler.

Ekskavator kögertesinde turğan uzun mıyıqlı yüksek kişi nijniklerge nasıldır emirler bermekte çıraq yarığında meni köre qaldı.

— Tez! Tez! — dep qıçırdı o, — kimsiñiz?

Bekirovsıñızımı?

— Ebet! — dedim men, — onıñ özüm!

Kişi hoşnud alda külümsiredi.

— Sizni tanıdım, — dedi o, azaçıq ğurur ile, — men bütün nijniklerni bilem... familiyalarinen. Toqtabayev baş küte. Sizge sovet ükümetini nasıl teşkil etkenini söyledimi?

— Yoq!

— Öyle eken, niçün keçiktiñiz? — Mansurov endi maña zıqarlap başladı. — Bizim hizmetimizde keçikmek mümkün degil! Er daqıqa qıymetli, haberiniz barmı? Yaqınca keliñiz!

— Mına — may qopqası! Töpede körüngeñi — maqara. Onı yağlamaq kerek. Qurucılıqta bütün iş siziñ, nijniklerniñ hizmetine bağı. Ebet,

ebet! Bütün qurucılıq!

O maña malüm şeylerni eppi vaqıt daa añlatıp turdı, men onı diñlep olamadım. Diñlegen olsam, emirini icra etmege vaqıtım qalmaycaq edi. Mında kişiler oña alışıp qalğanğa beñzeyler.

Mansurov ketken soñ, episi benim için şorbacı kesildi. Er kes maña emir ete, meni o yaqqa — bu yaqqa çaptıra berdi. Raşid emir etkeni hucur körünmedi, çünkü o, muvaqqat da olsa, maşinist yardımcısı. Amma Arhipka? Nikolay? Smena vaqtında Almazovnı tek eki defa köre bildim. Sesini asıl da çıqarmadı. Kimerde Raşidni, kimerde nijniklerniñ büyügi Kandıbanı çağırıp, bir şeyler seylegen oldı. Şunıñnen bitti. Mında adamlar, motorlarnıñ gürültisi içinde bir birlerini işitmek için pek qıçırıp laqırdı etmege mecburlar. Almazov ise boğazını kere bermekni istemey. Tenefüs vaqtında benim yanıma keldi.

— Mında kişiler osal degiller! — dep taşladı maña, soñ elimni sıqtı.

Tenefüsten soñ, meni ekskavatornıñ kögertesine çağırdı. Sağ elinen manivelâğa bastı kovş yavaş-yavaş aşağı sarqtı, çuqurğa tüşti, azamatlı tişlerinen topraqqa sançıldı, lâkpn bu arada, niçündür, ekskavatornıñ bütün kevdesi, titredi. Yerge yıqıla yazdım. Almazov kördi, indemedi. Topraq tolu kovş töpege köterildi, soñra sol tarafqa çevirilerek, topraqnı yığınınñ üzerine tökti. Bundan soñ yelquvan tekrar sağ tarafqa çevirildi, kovş çuqurğa tüşti, qalın tişlerinen kene topraqnıñ bağına sançıldı. Almazov maşınanı toqtattı.

— Bekirov! Yerge tüş!

Men aşağı sıçradım. Meni kögertege niçün oturttı, niçün tüşürdi? Bir şey añlamadım. Sinamaq istedimi? Er alda, birinci imtiannı tutalmadım.

...Bir relsni eki adam kötermege borclı. Bu işte benim tecribem yoq. O sebepten, ueun rels-ni bir özüm ilindirip aldım, otuz metr uzaqqa alıp kettim. Bunı er kes kördi, amma kimse özünüñ taaciplengenini sezdirmedi.

Gece saat üçte maşinist ekskavatornı toqtattı. Biz köpçeklerni demir qamutlardan qurtardıq, Raşid rıçag başına keçip, maşınanı altı metr artqa cılıştırdı. Biz ögdeki ve arttaki köpçeklerni tekrar qamutlarnen bekittik, ögdeki relslerni çıkarıp aldık. Kovş tekrar işke tüşti. Topraqnı tegizledik, şpallarnı ve relslerni ketirdik, ekskavatornıñ artqa yürmesi için demir yolnı yasamağa tutundıq. İş vaqtında Hristofornıñ benim aqqımda Kandıbağa aytqan sözlerini işittim.

— Sağlam kişi, — dedi o, meni körsetip, — tıpqı madyar grenadörı.

— Lâkin kibirlice, ğaliba...— dep taşladı Nikolay. Soñ, yuvurıp kelip, qoltuğımdaki şpallarnıñ birisini çekip aldı: — Bunıñnen ne isbat etmek isteysiñ, kazak? — dep cekirdi o maña,— quvetiñniñ çoqlıǵını mı? Deli olma! Er kes kibi çalış!

Zevqlı şey. Men ğayret körsetmek istedim. Nikolay begenmedi.

Adamlar arasında ayrılıp çıqmaq, bu — mot degil. Bir de-bir kişinen beraber çalışqanda, işni daima musaviy bölüşmek ve quvetni de musaviy sarf etmek kerek. Kerçek, bir adamnıñ diger adamnı ozıp keçüvi, işni ondan ziyade yapuvı yahşı şey. Lâkin bu, şahsiy menfaat içün elverişli. Aqay olsañ, em özüñ tez çalış, em yanaşañdaki kişi tez işlesin. Oña yardım et. Er kes işni çoq ve yahşı yapsın. Kandıba maña özüñniñ bu nazariyesini añlattı.

Biz ekskavatornıñ sol qaburğasında, Arhipka ise arqasında, çalıştık. Biz relslerni ve şpallarnı taşığanda, Arhipka çetke çekilip, seyir etip turdı. Yapqan işini ise yeñiden yapmaq kerek oldı: topraqnı tegizlegende balaban-balaban topaqlar qaldırğan. Olarnı urıp ezmege, yahut ketmennin çekip, uçurımdan aşağı özenge taşlamağa mecbur oldık.

Hristofor aşımayıp, lâkin toqtavsız çalıştı Nikolay — calağay, araretili eken, sıq ve az-az toqtadı, men, bayağı vaqıtlar keçken soñ, Hristoforğa taqlid etecegim keldi. Em ettim.

Arhipkanıñ iş usulı nasıl? Bunı añlap olamadım. Soñki sefer şpallarnı ketirip, ekskavatornıñ yanaşasında tizyatqan vaqıtımızda, Arhipkanıñ tegizlegen meydanınıñ ortasında keñe çuqurlar ve iri taşlar köründi.

— Bularnı niçün cıyıştırmaysıñ? — dedi oña Kandıba,— biz, malaylar... daima peşiñden yürüp, seniñ yapmağan işiñni yapa berecekmi?

— Siz üç kişisiñiz. Men bir özüm,— Arhipka er şeyge azır cevap edi. — Begenmeseñiz, tüzetiñiz!

Bu qavğa çıqacağından delâlet edi.

Nikolay kevdesini doğrulttı, küregini çetke baraqp, Arhipkanıñ yanına kelerek, yaqasından tutup, özüne çekti:

— Men saña ne dedim?

Arhipka omuzlarını qıstı, soñ doğrulttı, yavaştan egilip yerden ketmenini aldı, bir daqıqa qadar Nikolayğa baqıp turğan soñ topraq, keseklerini, taşlarnı cıyıştıra başladı. Arhipka Nikolaydan qorqa eken!.. dep tüşündim men. Soñ içimde şübe doğdı. Qorqamı eken? — dedim öz-özüme. Nikolayğa boysınuvı tek qorqu sebebinden olmasa kerek. Balaban taşlarnı ve topraq keseklerini uçurımdan aşağı — uvultılı özenniñ terenligine bıraqp, artından seyir etip turğanını körgende, işniñ farqına bardım. Oña eglence kerek eken.

Smenanıñ soñuna qadar ekskavator arqağa qaç kere daa cılışacaq? Bunı Nikolaydan soradım. İndemedi — añlaşıla, açuvı alâ yatışmağan. O qalın, yunli ellerinen demir çöküçni yüksekke kötere berip, bar küçünen qalpaqlı uzun demir çüylerge uraraq, relsni bekitmekte edi.

Hristofor, onıñ ziyade işke alınğanını körip, meseleni maña özü añlattı:

— O topraqqa bağı...— dep başlağan edi, ögümüzde, ağır bir şey tüşti. Ekskavatornıñ işlevi toqtadı.

— Nazarıñ tiydi...— dedi Kandıba, maña açuvlı-açuvlı baqtı.

— Aysa... bütün belâ kazaknıñ sebebinden...— Arhipka, maşinist işitsin dep, aselet qıçırladı,— çızmalarını çıkarıp baqmaq kerek, tabanları tüz degilmi eken!

— Yeter! — dep qıçırdı Hristofor,— mında kimseniñ tabanınıñ alıp-berecegi yoq! Tünevın Cevdet yoq edi, tros dört defa üzüldi.

Teren çuqurğa tüştik. Kovş qaburğası üstüne yıqılğan, yata. Maña iri temir çöküç berdiler. Kovşnıñ üstüne çıqtım. Ayaqlarımdaki rezina çızmalar tayğalay bere, ayaq üstünde turmaq qıyın. Hristofor ve Raşid qamutnıñ ortasındaki maqaranı eki taraftan sıqıp tuttılar. Yanımızda Arhipka körünmey... O çuqurnıñ töpesinde qalğan, bizge bir şeyler ayıp qıçıra, suvnıñ gürültisinden, sözlerini anlap olamaymız. Kandıba yelquvannıñ üstüne çıqqan eken, qollarını sallap, tepeden bizge bir şeyler taryf ete. O da añlaşılmay. Men, niayet, boltnı urıp çıqardım.

— Trosnı tüşür! — dep qıçırdı Raşid töpege. Tezden başımıznıñ üstünde, avada, rezina çızmalı eki ayaq peyda oldı. Arhipka... trosqa asılıp tüşti.

— Çoq zıpqın olân,— dedi Raşid, taaciplenip,— özü bir zereçik.

— Dünyanın ahi-zarı da o, bir zereçiklerden...— dedi Hristofor, meni aňlaysiañmı, qafa? — parmağın Arhipkanı maňlayına turttı.

— Yoq! — dedi Arhipka,— Birinci düşmanım — hizmet. Hizmet etmege sevgen adamlarğa şaşa, seyir ete qalam.

...Trosnı yeñiden kovşqa bekitüv — qolay iş degil eken. Bunıñnen dert kişi oğraştıq. Evelâ trosnıñ ezgelenip qalğan ucunu kesip taşlamaq kerek oldı. Bu, elbette, pek qıyın iş degil. Onıñ aqqından Raşid qolay keldi. Trosnı bağlamağa da bilmek kerek. Bunıñ episi için bir saattan ziyade döğündik. İşni bitirgen ve çuqurnıñ töpesine çıqqan soñ.almazov kovşnı yuqarı köterdi, topraq yığını üzerine tüşürdi. Biz kovşnıñ etrafına toplandıq. Tros yahşı bekitilgen. İşni devam etmek mümkün.

Kandıba qaydandır, eski şpal süyrep ketirdi, onı kırkanen parçaladı. Ruzgâr küçlü. Hristoforda tek bir sernik bar. Başqa kimsede yoq. Paqıl kibi, bir çertkende yandı, qatranlı yarçıqlarını tutandırdı, soñ ustteki ağaclar çatırdap yandılar. Ateş başına oturdıq. Suvuq yel arqalarımıznı şıbaladı, köküslerimiz sıcaqtan qızardı.

Raşid ve Hristofor kögerteden tüşip, bizim yanımızğa keldi, anda, töpede başlanğan laqırdını devam ettiler.

— Niçün yuqlaysıñ, dey. Agapov ise yuqu içinde:

"Men yuqlamayım", dep cevap bere. "Yuqlamağanıñ ne? Men yelquvannıñ areketinden duyam... rıçag başında yuqsırayısıñ!"

Hristofor şaqıldap küldi.

— Onıñ körmegen şeyi yoq,— dedi Raşidke, — bu şeylerniñ episi başından keçkenge beñzey.

— Keçmege, elbette, keçken,— dedi Raşid. — Daa ne ola, bilesiñmi? Kabinkağa kire de, Agapovqa: "Aysa, yuqlay ber! — dey. Lâkin bu — soñki defa yuqlağanıñ olacaq! Şay degen soñ özü rıçag başına keçip, çalışa başlay.

Özenden suvuq yel ese, insannıñ cigerlerini teşkeley. O rıçag başında işley bere. Tros asıl da üzümey. Biz bugün tekaran çalışayıq, dedik — üzüldi. Amma o çalışsa, üzümey. Agapov: "çekiliñiz, men özüm işlerim, yuqum endi açıldı" dep yalvarıp baqtı, fayda bermedi. O küle berdi: "Kimerde bunıñ büyük faydası ola", dedi o. Agapov açuvlandı: "Öyle olsa, zornen tüşüririm!" — dedi. O kene de küldi: "Tüşürecek olıp baq!?"

— Bu Agapov için büyük ceza oldı,— dedi Hristofor. — Öyle degilmi?

— Smenanıñ soñuna qadar özü çalıştı,— dedi Raşid, sözünü devam etip:— Agapovnı ise başqa ekskavatornıñ işini teşkermege yolladı. Soñ oña bir şeyler öğretti. Ne edi, bilmeyim. Oña: "Operatsiyalarıñnı nizamnen yapmağa bilmek kerek" dedi.

— Maşşalla! — dedi Hristofor, eecanlanıp,— aqıl öğretken soñ, elbette, çalışıp köstermek de kerek.

— Türkü söylemege de yahşı bile,— dedi Raşid,— yahşı şiirlerniñ episini maqamnen oquy. Böyle etip türkü söylenilgenini iç bir çayhanede işitmegen edim. Amma özü, acaip injener.

Laqırdı kim hususunda aceba?

Kandıba ateş astına qartoplar qoyğan edi, olar qızara berdiler. Ateş üstünde asılı çaynikniñ suvu qaynamaqta.

— Men, ğaliba, sizni bir yerde kördim,— dedi Kandıba, maña közlerini tiklep,— şporlarıñız qayda? Sizge bir ricam bar: eger bizimnen hizmet etmek isteseñiz, bizim barakqa köçüñiz.

Olânlar küleştiler. Hristofor külmedi. Tek başını tersine salladı:

□ Sen aqılıñnı içkensiñ! — dedi oña... Menim barakta çoqtan yerleşkenimni ve onıñnen tünevinden berli tanış ekenimni aňlattı.

— Yoq... men siziñ qızıl kazak ekeniñizni bilem. Bunı maña Hristofor ayttı. Lâkin bizim barakta yaşağanıñıznı, ayıp etmeñiz, bilmeyim. □ Nikolay yuqusızlıqtan qızarğan çılpıqlı közlerini maña doğrulttı... Olar alicenap ve saf köründiler.

Men, dalğıcılarğa ketmedim, sizde qaldım, demek istedim, bu arada uzaqtan, qaranlıq içinden qadın davuşı işitildi. Başımı köterip, etrafqa baqındım, kimseni körälmädım. Arhipka sıçrap turdı, qaranlıq içine kirip ketti, eki daqıqa keçken soñ, kişilerniñ arqasında peyda oldı.

— Selâm, İra! — dep qıçırdı o. — Bizimnen oturmaq istemeysiñizmi?

Ateş yarığında yüksek kız köründü. Üstünde brezent yapınca, ayaqlarında rezina çizmalar, ba-şında qulaqlı qalpaq.

Men onı tanıdım. Taşkente... Merkeziy komitette tros için iddalaşqan kız. O bir talay betlerimizge baqıp turdı, soñra ekskavatorğa doğruldı.

— Kene qızınasıñız... — dedi o, arqasına çevirilmey. — Ne vaqıt kelsem, ateş başındasıñız. İşlegen vaqtıñız da olamı?

Kimse indemedi. Arhipka fırq-fırq etti, külip yiberdi. Soñ üstündeki fufaykasını çıxarıp, yerge urdı.

— Şpal taşıp, arqam yağır oldı...— dedi o. — Niçün qızınmaycağım? — ateşniñ yanında serilip yattı.

— Bu ne demek? — Kandıba onı çekip tursattı. Arhipka indemedi, fufaykasını qaytarıp üstüne kiydi.

— Topraq nasıl? — dep soradı kız Hristofordan.

— Taş yoq,— dep cevap berdi o,— yerniñ terenliginde qattı tabaqalar bar.

Ekskavator toqtadı. Tezden arqamızda Almazovniñ davuşı işitildi.

— Elektrik küçü yetişmey,— dedi o qızğa haberiñiz barmı?

— Kabelni teşkeriñiz!

— Teşkerdik. Zararlanğan yeri yoq.

— Öyle ise, tok niçün az? — dedi kız, taaciplenip. — Tünevın Qadırya stantsiyası işke tüşti. Bugün ekskavatorlarınñ iç birinde elektrik küçüne şikâyet olmadı. — Qız maşinistke şubeli közleri ile baqtı,— bir kere daa teşkerip baqayıq. Maña nişnikleriñizden birisini beriñiz.

Onıñ bu sözleri artıq adiy laqırdı degil emir olıp yangıradılar.

Arhipka yerinden turdı, fufaykasını döğmelep başladı.

— Yoq, yoq! Siz degil! — dedi kız oña ve parmağınen meni kösterdi,— siz benimle keteceksiñiz! Qana, turıñız!

Qız kim? Adamlar oña niçün itaat eteler? Men bilmeyim. Lâkin turıp, peşine tüştim.

O öyle çabık ketti ki, qaranlıq içinde, ufaqlı-irili topraq obaları arasında ğaip eterim dep, basıp çaptım. Bayırdan aşağı küçük kanalğa tüştik. Yalı boyu biraz yürgen soñ, tahta köpürden keçtik. Qarağaçqa yaqınlağanda montörğa rastkeldik. O, qatmerli sözlernen söğüne-söğüne, kabelni suv içinden çekip çıkarayata edi. "Monternı mında qız yollağan olsa kerek", dep түşündim men.

— Kördiñizmi? — dedi kız maña, asabiy davuş ile,— teşkergen eken!?! İşan olarğa!— Soñ elektrik-montörnı yanına çağırdı: — Demir yolğa çıqıp baqıñız,— dedi oña,— relsler üstünde yatqan kabel olsa, çetke alıp taşlañız,— Sözleri ağızınıñ içinde bir şeyge ilişmey, yumşaq davuşnen, hoş türküge beñzep çıqmaqta ediler. Qız közden ğaip olğan soñ, montör benim yeñimden çekip toqtattı:

— Yañılardansıñmı? — dep soradı o. Başımni salladım. — Meni bilmesen kerek. Men Karnakeryanı. Elektrik. Maña injener-doktor demege de mümkün. Pek ar-ram hızmetim bar. Daima tok astındam. Nasıl qaza çıqsa □ gidromonitorlardan çıqa. Baq buña! Er yer suv.

Biz Karnakeryan ile beraber trans-kioskdan tutup ekskavatorğace kabelni baqıp çıqtıq. Gidromonitorlarınñ uçastkasından keçken qısınıñı ağaç çatallarnen töpege köterip qoydıq. Karnakeryannıñ ağızı qapalmadı, söğüne berdi:

□ Bahtıma, Tursunov yoq... Kabelniñ suv içinde ekenini körgen olsa, afatı uçar edi. Bizde, mında qardaş... doğrusını aytsam, Tursunovnen Karnakeryandan başqa, enerjiya hususunda tüşüngen yadam yoq. Uçastkağa bir kün kelsesek, iş qarma-qarışq olıp qala. Lafqa qalğanda er kes usta, amma mesele kösinus "fi"-ge kelgende, men ve Tursunov — ekimizden başqa adam tapılmay. Añladıñmı, qardaş? Energiyanı iqtisad etmek... eñ müimi bu! — böyle dep, Karnakeryan ayqırıp yiberdi. Niçün bu sözlerge kelgende davuşını köterdi, bilmeyim. — Ekskavatorcılarnıñ çapqalağanlarını köresiñmi? Gidromonitorlarınñ işi de öyle...— Alçaq boylu, uzun betli, azaçiq qambur burunlı bu adamnıñ sağ omuzı aşağı sarqıq... onıñ böyle ekeni qaranlıqta bile sezilmekte edi. Men taaciplendim.

Üç künden soñ Karnakeryan bizim baraktaki yarıqnı tüzetmege keldi. Onıñ felsefesini Hristoforğa söyledim. Külip, qatıp qaldı.

— Sen bularni körmeyisni? — dedi Hristo-for ve ocaqniñ ögünde pol üstünde yatqan ağır demir tuyaqlarnı ve brezent quşaqqa bekitilgen alqalarnı körsetti. — Gece-kündüz bularni taşığan adamniñ omuzı qıyışmay ne olur?

Biz ekskavatorğa qayıtp kelgende Arhipkanıñ uçurım çetinde qadalıp turğanını kördim. İra yoq edi. Arhipka meni montörnen beraber körgeñ soñ elini siltedi kirkasını alıp, ekskavatorniñ arqa tarafına yuvurıp ketti. Tezden Tân-Şan sıra dağlarınıñ arqası ağara başladı. Bu acaip manzara pek zevqıma ketti. Tañ atqanını soñundan çoq defalar aselet seyir ettim. Saba yarığı dağlarnı, qırlarnı birden aydınlatmadı, yavaş-yavaş köterilmedi, Bayırlarnı gül ve melevşe tüslerine birden boyap qoydı.

Uzaqdan parovozniñ keskin sirenası işitildi. Smena bitti.

4

Er kes barakqa qayıttı. Men yalığa tüştüm. Qapaqlanıp, buz içinde qatıp qalğan çapçaqniñ üstünde oturmağa niyetlengende, yanaşamda ayaq davuşları işittim. Kevdemni doğrulttım. Qarşımda İra turmaqta edi.

— Mında ne yapasınız? — dep soradı o menden, □ işten soñ aşmaq ve raatlanmaq kerek. Siz yalıda kezinesini? Bir şey aňlamayım.

— Özenni körmek isteyim. Gece qaranlıqta sezilmey.

— Nasıl? Begenesini?mi?

— Deşet... Lâkin, adı hucur... Çar-Çaq! Bu özbekçemi?

— Yoq. Qadim vaqıttan qalğan şeyge beñzey. Ressamsını?mi?

— Ressam?! Menden ressam? At üstünde yürmek, onı qaşağanen temizlemek... başka mesele!

Qız sustı. Soñ egilip, yerden küçük, tögerek lâpek taşçıq aldı, erkek bala kibi, elini soza berip, bar küçünen özenniñ ortasına fırlattı. Taşniñ suv üstünde sıranen qaldırğan alqalarına baqıp, seyir etip, zevqlanıp turdı.

— Yuriñiz! — dedi o, soñ maña,— smena bitti. Men artıq smena injeneri degilim. Komsomol komitetiniñ sekretarım... Rica etem, yuriñiz!

— Qayda? Niçün?

— Turiñiz! Soñ aytırım.

"Mavı qayağa" keldik.

— Kimse yoq... Pek güzel,— dedi İra,— şimdi siz bir şey köreceksiniz, lâkin taaciplenmek kerekmey. Qana, qapaqni tutıp turiñiz!

O kürsünü qaranlıq köşge çekti, tavannıñ çetinde mihı qurtulıp, aralıq qalğan fanerniñ arasına qolunu tıqtı, içeriden yeşil çiçekli bir rulon divar kâğıtı çekip çıkardı.

Men kâğıtnı tanıdım. Onı Merkeziy komitetniñ sekretarı komsomol reberlerine taqsim etken edi. İra uzun parça kesip aldı, qalğanını kene tavanda saqladı.

— Yazınız nasıl? — dep soradı menden,— dülbermi?

Bu qızğa qaydan rastkeldim, aceba? Polкта ekende divar gazetasında çalışqan, maqalelerni temizge çekken edim. İnjerer bunı qaydan işitken? İşitkenmi aceba? Belki meni sinamaq isteydir?

□ Başlañız! — O, qısqa teri paltosınıñ cebinden küçük fırçı ve üstünde bir şeyler yazılı kâğıt çıkarıp, maña berdi.

— E! Yazınız acaip eken de! — dedi İra, yazayatqanımnı körip,— siz bizim içün hazinesini? Haberiñiz barmı?

Tezden "Yengil kavaleriya" bülleteni azır oldı. İra ayttı — men yazdım:

"Tünevin birinci smenada elektrik energiyası olmadı. K-70 ekskavatorı eki saat işsiz turdı. Mansurovqa ve Toqtabayevge ayıplar olsun. Ekskavator parkınıñ böyle qanaatlendiricisiz çalışuvı esas işlerniñ, hususan aylanma kanalınıñ, bitirilüvini telüke altında qaldırmaqta. Yengil kavaleriya: Şadmanova".

— Öz familiyañızni da yazıñız! — dedi İra.

— Reyddə iştirak etməyip, nasıl?..

— Ne farqı bar? Yazıñız!

Men tabi oldım. Kâğıtnıñ astına familiyamni yazdım.

— Ne? Ne? — dep soradı İra. — Bekirov? Tanış familiyağa beñzey. Qaydan keldiñiz?

— Uzaqtan. Sıñırdan...

— Taşkənttədirsizñiz belledim. Anda menim yaqın kişilerim bar. İnstitutni da anda bitirdim. Kimerde barıp kelem. Anam ve babam Samarqandda yaşaylar. Babam hasta. Basmaçlarnen çatışmada qurşun sağ cigerini delgen... Anam raykomda işley. Teminat hadimləri Samarqandqa barsalar, bizim evde qonalar. Babam yaqında yürüp başlağan, amma çalışmağa mecalı yoq. Ekimlər ruhset etməyler.

Qapu açıldı. Toqtabayev kirdi. Kepkasını çıxarıp, astarına yüzündeki ve boynundaki terini sildi.

□ Yandım, piştim... — stolnıñ yanından keçeyatqanda, közlerine bülleten çalındı. Toqtaldı, oqup baqtı, — birincide, eki saat degil, bir saat... — dedi o, ökünçli davuşnen. Astındakı imzalarını körgeñ soñ, esini ğaip ete yazdı, — Bekirov? — Yalq etip betime baqtı: — Sizsizñizmi? Zevqlı şey! Kelir-kelmez, yengil kavaləriya oldıñızmi?

— Atlı asker olğan soñ... ne yapacaq? İra asıl da keyfini bozmadı. Küle berdi. Niçüd küle berdi? Añlap olamadım. Menim şporlarımni mısquıllapmi? Toqtabayevniñ sözlerini mantıqsız tanıpmı?

— Barsın, öyle olsun! — dedi Toqtabayev — Öz-özünü tenqıd yahşı şey. Partıyanı temizlev komissiyasınıñ reisi olğan vaqıtımda özüm de tenqıd etken edim.

Toqtabayev darıldı, lâkin sezdimək istemedi. Bu arada aqlına nasıldır müim mesele keldi... paltosınıñ qoyun cebinden kâğıt çıqardı.

— Baq! Buña baq? — dedi, İrağa uzatıp, — bazar meselesinde kommunistroynen qavğamız asıl da bitmeycek. Pavilyon yasamaq kerek. Kimse özünü sıqmay. De şifer yoq, de tahta yoq... de adam yoq.

— Bunı sizge partkom avale etkenge beñzey... Siz ise bizge, komsomolğa yükləmək istəysizñizmi? — dedi İra, öpkəlenip, — hucursizñiz, Mavlân aka! Bizim qolumızdan ne kelecək? Bir şey de... Aydı, teşkerip baqayıq, soñ?

Toqtabayev külümsiredi.

— Sağ ol! Üstümdən bir yük tüşti. Endi komunistroynıñ tırmalağanını kör... Amma "komsomolğa yükləmək" meselesine kelgende, bilesizñmi... Bu yahşı. Siz bizim yerimizni tutacaq yaş nesilsizñiz!

— Yuriñiz kettik! — dedi maña İra, yerindən qalqıp.

— Yoq, Bekirov mında qalsın. — Toqtabayev maña kürsünü körsetti: — Oturıñız!

İra meni qorçalar belledim, lâkin indəmey, çıqıp ketti. Azaçıq canım ağırdı. Arqadaşçasına olıp çıqmadı. Toqtabayev şimdi meni tıncıqtırmağa azırlanayata. İra bunı duyıp, sıptırıldı.

— Sen ne? Kerçekten de atlı askerde hizmet ettiñmi? — dep soradı Toqtabayev.

Men başımni qaqtım. — "Ebet!"

— Demək, şay! — qart mehanik hayli vaqıt susıp turdı.

— Menim qardaşım da atlı askerde, — dedi soñ, — rastelişmediñizmi? Toqtabayev. Adı Madamin.

— Menim hizmet etken polkımda böyle şahs yoq edi.

— O Saratovda.

Toqtabayev kene sustı. Men bekledim: "evelâ çalış, er şeyni bil. Başqasına aqlını soñ öğretirsizñ!"

— dep başlaycaqtır belledim. Amma Toqtabayev başqa saadan baas etti.

— Bu yerde ilki çadırni men qurdım... — dedi o ve sıçrap ayaqqa turdı, qapunu aralıq etti. İçeri suvuq yel kirdi. Men de ayaqqa turdım: — bu yerde ise, — o selbi terek betke işaret etti, — geologlar yaşay ediler. Cigerlerim suvuqlağan vaqıtta olarda yattım. Yıqıldım... bilesizñmi? Uçurumdan ayaqlarım kurtuldı, başlı-ayaqlı yuvarlanıp, özenge tüştim. Özü de dekabr ayı. Üstümdə pamuq urba. Yahşı ki, suvniñ quturğan vaqıtı degil edi, yoqsa çekip alıp keter edi. Başımni taşqa nasıl urıp parlamadım, bilməyim. Ecelim yetmegen eken. Zar-zorına yaldap çıqtım. Lâkin suvuqlağanım. Özümüz çadırniñ içinde yaşay, aşni ise tışarıda, küçük ocaqta



pişire edik. Dneprdeki kibi degil... Anda geologlar için mahsus barak bar edi. Soñundan men özüm ayrı köteçde yaşadım. Bir qısımında ecnebiy memleket mütehassısları, diger qısımında — biz edik.

Toqtabayev qapunu qapattı, soñ çöyün ocaq yanına kelip, qatranlı ellerini qızdırmağa tutundu.

— Sen otur. Men şimdi saña episini aňlatırım,— dedi o,— mında ilki partkomniñ sekretarı kim edi? Men edim. Dnepr qurucılığında Toqtabayevniñ mına böyle... balaban sureti asılı tura edi. Ekskavatorcı edim. Çar-Çaqtaki maşinistlerniñ çoqusı andan keldi. Tursunov, Krasnânskaya, Almazov, men özüm. Lâkin dünyada elektrik stantsiyalarınıñ episini Dnepr ve Volga üstünde qura bermek mümkün degil. Şarqqa... meni işitesiniñmi? Şarqqa da ketmek kerek. Bizim şarq, alâ qışlaqqa beñzey. Sanayı meselesinde pek ğarip: araba, eşek, çigir, ketmen... Maşına qayda? Biñ sene evel, on biñ sene evel adamlar topraqı tıpqı böyle qazğan, böyle saçqanlar. Afrikadaki kibi. Bizge qışlaq ealisini — episini işçi sınıfı etrafına birleştirmek kerek Nasıl? Olarğa traktor ve elektrik kücü berüv yolınen.— Toqtabayev bu yerde toqtaldı, nelerdir tüşüngen kibi oldı, soñ başını doğrulttı: — seniñnen kimse musaabe yapmadımı?

Men başımı köndelenden salladım. — "Yoq!"

— Bu da yapmadımı? — o qapu betke işaret etti.

— Yoq. Şadmanova da yapmadı.

— Tevbe! Böyle komsomol olurmu? Vatandaşlar muarebesi devrinde... ana komsomol qayda edi! Aç, çıplaq, üstünde yırtıq şinel, özü ep ögge yuvura edi. Şimdi yaşlar çeşit şeyler uydurıp çıkaralar. "Yengil kavalериya", "Reyd brigadası", bilmem daa neler. Bu saña, eliñde vintovka, duşmanğa üçümge yuvuruvğa beñzemey, qardaş! — Toqtabayev elini cebine soqtı, kisesini çıkarıp, sigar yasay boşladı. — Şimdi, elbette, devir başqa.

O vaqıtta Toqtabayevnen olğan subetni şimdi hatrime ketirsem, taaciplenem.

Munasebet kelgende, men: bizim devirimizdeki komsomol tamamınen başqa edi, deyim. Albu ise iş onda degil... Biz özümüz deñişe bere ekenmiz. Biz yaşlıqqa, endi eppi qartayğan közlerimiznen baqamız.

Toqtabayev devam etti:

— Bizim Çar-Çaq kombinatını al! O biñlernen tonna kübre çıkaracaq. Ne için?

— Pamuq için,— dedim men, öğünü aldırıp.

— Pamuq için... öyle! — Toqtabayev közlerini yuma berip küldi. — Bunı quçaq balası da bile, — dedi maña,— bizim Orta Asiyada pamuqı istegeniñ qadar asramaq mümkün. Nasıl? Topraq yeterlik, amma suv az. Plotina qurayatamız. Suv cıyacaqmız. Añladıñmı? Ondan da ğayrı... pamuq ösemi? Öse. Ğıdanı qaydan ala? Topraqtan. Ebet! Yerden yüz biñlernen tonna azotı çekip ala. Onsız ösüv mümkün degil. Evel biz kübreni qaydan ala edik? Ecnebiy memleketlerden. Azotıñ tonnası bizge dört yüz kümüş altın parağa otura edi. İsap etip baq! Bir taraftan, Orta Asiyada, şarqta, işçi sınıfı meydanğa ketirmek için zavodlar qurmaq, ikinci taraftan, pamuqıñ topraqtan alğan ğıdasını qaytarıp bermek kerek. Ecnebiy memleket teminatından qurtulmaq için, kombinat quracaq, anda kübre yasap çıkaracaqmız. Bu — kapitalizmge darbe. Perokoptakinden küçlü.

Toqtabayev artqa-ögge yürer eken, birden toqtaladı, quşağı astından küçük şişeçik çıkarıp, tiliniñ astına nas koydı.

— Men anda cenk ettim...— dedi o,— aysa! Qızıl bayraq ordenim de bar. Ordenim bar, lâkin taqmayım, çünkü maqtanğan adetim yoq. Er alda ondoquzıncı seneden berli partiya azasım. Ne yerde olsam-olayım, birinci nevbette özümni kommunistim dep bilem. Boş vaqıtım olsa, mürekkep adiselerni, siyasiy momentlerni aytıp aňlatmağa sevem. Kimgе olsa-olsun. Sen çekinme! Men saña darılmayım. Elbette, işke başlar-başlamaz, bülletenge imza çekkeniñ — güzel şey degil. Kişiler, özünü körsetmek için yapqan, dep tüşüne bilirler. Şadmanovanı mında er kes bile. O hizmette ateş-yalın. Seniñ için türlü hizmetler tapmağa aqlı yeter. Amma seni mında kimse bilmey.

Men başımı aşağı egilttim. Toqtabayev bunı başqa manada aňladı.

— Sen darılma,— dedi, meni piyazlap,— men müitni aňlatam... Aqiqiy bolşevik partiyanıñ ğayelerini halqqa yetkizmege borclı. Özünüñ aziz borcını başqasınıñ boynuna yükleycek olsañ,

nasıl kommunistiñ? Saña doğrusını aytayımmı? Er kommunist teşviqatçı ve küreşçi olmaq kerek. Leninden misal alayıq. O, em işçiler kütlesine ögretken, em ondan ögrenen.

Vu arıq betli, uzun mañlaylı adamnıñ közlerine baqtım. Yaşı elliden ziyadege beñzey. Yüzü ağır qanlı, yorğun, közleri azaçiq şişik, daima aşağı baqıp turğan kişi.

Soñundan İradadan añladım: "Toqtabayev bir defa pek ağır hastalanğan, onı ekskavator üstünden rıçaglar başından, essiz alıp ketkenler. Ondan soñ eski hizmetine qayıtp barmağan. "Mavı qayada" mehanik hizmetinde qalğan.

Tasil, bilgi ceetinden pek küçlü körünmegen bu adamnıñ namuslı laqırdısını meraq ile diñledim. Partiyağa ğayet sadıq kişi.

Toqtabayev tekrar qapını açtı.

— Biraz ava kirsin,— dedi o,— ocaq tütep başladı. Uçurumnı köresiñmi? — közleriniñ areketinen yalını kösterdi,— qırq ayaq... meni andan alıp çıqqan ediler. Niçün qırq ayaq? Çünki özenniñ yalısı ketken sayın yüksele, sıyrımlar açıla bere. Çar-Çaq plotina qurulacaq yerde qaynay, qutura, soñ vadige çıqıp kete. Bu qayanıñ içinde — nasıl devirde, bilmeyim, qırq ayaqlı merdiven yasağanlar. O zamanda canbaz adamlar yasağanlar, basamaqlarını pek yatımlı yasağanlar, çoq asırlar devamında selden, küneşten, suvdan aşalıp, qıyışıp qalğanlar. Tüşmesi-çıqması telükeli. Bir kere, düşip-çıqtım. Güzel... Ekincisinde yıqıldım. Aşağıda, aylanma kanalnıñ bitken yerinde, aqıntı biraz sakince, yalı yüksek degil. Amma mında pek deşetli. Özün ayt, plotinanı qayda qurmaq mümkün? — Toqtabayev parmağınan ögündeki avanı türtip körsetti: — Mında! Tek bu yerde! Geologlar zevqlı kişiler. Plotina qırqayaqnıñ yanında olmaq kerek dediler. Lâkin bunu olardan evel tabiat özü tain etken. Qadim vaqıtlarda bu yerde Hanım degen kişi arıq qazğan. Şimdi arıqnıñ izi qarnen örtülü. Baarge çıqsaq, saña körsetirim.

Toqtabayev saatine baqtı, çeresi deral deñişip ketti.

— Ketmek kerek. Yoqsa, ortağa kene "bülleten" kelip kirer. Sen de ket! Menim aytqan şeylerimni arqadaşla-rıña añlat!

O kepkasını kiydi, bosağadan tıсарı atlayım degende, artına aylandı.

— Radio diñleysiñmi? — dep soradı menden.

— Kimerde... elbette.

— Bugün diñlediñmi? Abissiniyada işler nasıl?

Men omuzlarımni qıstım: qaydan bileyim?

— Şaqanı bıraq. Cenk yañı qozğalayata. Faşizm büyük zeval. Bizim devletimiz iç bir vaqıt onıñ qurbanı olmaycaq.

Biñ doquz yüz qırq ikinci senesiniñ küzünde Mozdok cebesinde okopta yatqan vaqıtımda bu sözler hatirime kelgen ediler.

5

Barakqa keldim. Saat endi on. Şamatalı ve gurultili gece hizmetinden soñ, sükünet üstümden ağır bir yük olıp bastı, tüşekke yapıştırıp qoydı. Amma yuqu kelmedi. Divardaki teneke saatke köz ettim. Zıncırına eki anahtar asılğan. Küçük divar saati bu qadar küçlü davuş çıqara bilir dep düşünmegen edim.

Paromğa eski tros berilgen. O sebepten üzüldi: taq-tuq...

Elpidege mektüp yazmaq kerek. "Sevimli Elpide! Menim mektüplerime cevap bermeysiñ, amma men yazuvni toqtatmaycağım. Men aqlsız kişi ekenim, seni o vaqıtlarda özüme çağırıp almadım. Çağırıp almadım, lâkin keç olğanı yoq. Seni şimdi davet etem, kel, epimiz bir yerde yaşayıq! Sevimli Elpide, Hristofor maña... taq-tuq!

...Arhipka daima işten qaçına. Onı reberlik niçün nizamğa çekmey aceba? Özü sağlam kişi, amma hizmetke kelgende... taq-tuq! taq-tuq!

...Gece kovşnıñ yipi üzülmegen olsa, belki bu qadar yorulmaz edim. Çuqurğa tüşte-çıq, tüşte-çıq... babam mında olsa: "sen dağlısıñ", der edi. Dağlı olsam ne? Çuqurnıñ terenligi otuz metr, çetleri tim-tik, ayaqların tutmay, tayıp yıqılasıñ... Başıñni parlamak mümkün. Taq-tuq.

Niayet, yuqlap qalğanım. Qapu qağıldı. Abdırap turdım. Bir közüm açıq, digeri yumuq. Tışarıda qaranlıq çeke başlağan kibi. Ne qadar yuqlayım, bilmeyim.

Yuqudan uyanğanımnı da, qaranlıq çökkenini de — episini tüşümde kördim belledim. Aylanıp kene yattım. Qapu tekrar qağıldı. Qalqtım, qapunıñ mandalını alıp, üytep açtım. İçeride kimse yoq. Öyle olsa, mandalını kim qoyğan? Etrafıma baqındım. Köşede, koyka üstünde, başını fufaykasınen örtip, kimdir yata... hırılday.

— Çabik ol! Çabik ol! — dep cekirdi kişi, başını içeri soqıp: kişiniñ üstünde ton bar. Yaqaşı beyaz tavşan terisinden. Beti ziyade bürüşik, sesi yırtıq. Ayaq üstünde zornen turmaqta. Sarğuş qartiy.

— Çabik? Qayda? — dep soradım men.

— Anda adam öldüreyatalar! — qartiy aqsırıp aldı, soñ qarıq sesinen qıçırdı. — Siziñkilerni öldüreyatalar.

— Kimni?

— Yur! Ne qatıp qaldıñ? Eki adım... — o başını qomşu barak betke qaqtı. — Dülgerlerde!

— Toqta! Şimdi...

Rezina çızmalarımnı kiymek istedim, pek bılaşıq köründiler. Ayaqlarımnı hrom çızmalarımnıñ içine tıqıp, çaptım, Qartiy meni azbarda bekley edi. Ekinici aralıqnı keçken soñ, töpe-sinde fener yanayatqan qapunıñ ögünde toqtadı.

— Kir! Lâkin pek qızışma! — dedi o maña yavaştan, — anda Muşuq bar!

Qapunı açtım. İçeri kirgenimnen mücize başladı... Evelâ bir tahta parçası üstüne bastım. Tartılı tel sesi çıqtı. Egildim... polda gitara yata.

Barak tıpqı bizimki kibi. İçinde sekiz koyka. Toz ve mahorka dumanı bir-birine qarışqan. Raqı ve balıq sosıǵından nefes tutula. Ortadaki stolnıñ bir ucunda Nikolay Kandıba otura. Diger ucunda — baqır çereli kişi... bir top saçı közleri üzerine tüşken, saqalına çoqtan ustra tiymegen. Üstünde uzun ton.

Nikolaynıñ mañlayı qanlı.

Uzun ayaqlı qız bir-birine tirkeвли eki krovatnıñ üstünde köndelen tüşip yatqan. Sarı saçları polnıñ üstüne sarqqanlar. Essizmi, sarğuşımı? Alla bilsin! Yanaşasında bir qız daa bar. Onıñ ögünde Arhipka...teneke meşrebeni qızğa uzatmaqta. Ğaliba, raqı teklif etmekte. Pol üstünde boş şişeler, balıq quyuqları, sigar tüpçikleri yatalar.

Muşuq... Kandıbanıñ qarşısında oturğan kkeşi eken. Hucur lağab. O bir közüniñ qıy-ıǵından maña baqıp aldı, soñ, Arhinkağa işaret etip, gizliden meni körsetti; közümnı açıp-qapatqan arada Arhipka ögümde peyda oldı.

— Keldiñizmi, gusar? — dedi o, maña, artını sağğa-solğa burğuçlap, — qadınlar cemiyetini sağındıñız, öylemi? — şay degen soñ, baraknıñ qaranlıq köşesine köz etti. — Züza, mu-zıka!

Züza? Bu kim? Üstünde tek maykası, çıplaq boynunda qara yipek bantı, arıq kişi. O, köşede arqasını divarğa tayap, tizleri üzerine garmonnı qoyıp, yuqsırmaqta edi. Müçesini qıbırdatmay, eki elini azaçıq kerdi, garmon ökürdi... özü ince sesinen yırladı:

Şeerniñ bir yerinde, civarnda,

İşçi ailesinde doğdım men.

Bir talaydan soñ Muşuq bunarlı közlerini Züzağa doğrulttı, muzıka toqtadı. Kandıba indemey yerinden qıbırdamay oturmaqta edi.

— Nekeldiñ? — dep cekirdi Arhipka maña.

— Sağ omuzıñnı doqsan derece aylandır da, qapuğa doğru adımla... Tez! Burunı boqlı kazak! Qanıñ tap miyime urdı.

— Nasıl kazak dediñ? — ellerim öz başına sıqılıp, yumruq şeklini alğanlar. Duymadım.

— Burunı bo...

— Sen? Özüñ?

— Menmi? Bunı Muşuqtan sora. O añlatır!

— Muşuǵıña tükürmek istedim. — Şay degende Muşuq yıldırım suratı ile atılıp turdı, pıçaǵını çıkarıp, üstüme sıçradı, lâkin Kandıba onıñ elinden tuttı.

— Muşuq!— dedi oña Nikolay. — sen bugün işni yañlış başladın. Böyle şaq olma...

— Şaq? Yeq... mende er şey ciddi!

— Öyle olsa... başından başlaymız! — Nikolay onıñ elini boşadı, fufaykasınıñ ögünü çezip başlağan edi, Muşuq qayıp yerine oturdu.

— Yahşı... Biz daa körüşirmiz,— dedi Muşuq ve maña yumruğını körsetti. — Aqılında tut!

— Gusar bizde... barakta,— dedi Arhipka,— qaçmağa yeri yoq.

Ve eçki davuşınen küldi.

— Ştanıñnıñ avını döğmele,— dedim men Arhipkağa,— insannıñ qusacağı kele...

Böyle kergin müitta men, özümni qorqaq köstermemek içün, bir şeyler aytmaq kerek edim. Ayta bilgenimni — aytım. Doğrusı, Arhipkanen qavğa etmek degil de, tez-tez Nikolaynıñ mañlayındaki qannı silmek, onı qoltıqlap, özümüzniñ barakqa alıp ketmek istedim. Bunı maña yaptırmadılar.

— Menmi? — Arhipka eki adım arqağa, divar betke, çekildi, etrafında demirge beñzer ağır bir şey qıdırayatqanı sezildi,— Men döğmeleycegimmi?

— İlişe berme, Arhipka! Bırağ kişiniñ yaqasını! — Bu, sarı saçlı qıznıñ sesi edi. O kevdesini azaçiq yuqarı köterdi, eki eliniñ tirseklerine tayandı, sarğuş közlerinen maña baqtı. Men, bana cansız alda yatqan bu qıznıñ şimdi dülber mavı közlerini körip, ayretke kelgen arada, caqıma qattı yumruq endi. Tentirep, eki-üç adım arqağa kettim, divarğa urunaraq, tayanıp qaldım. Başım aylandı, ayaqlarım zayıfladı, mına-mına yerge yığılacaq edim. Amma, yığılmadım.

Mürekkep şaraitta özüñni tez elge almağa bilmek kerek. Onıñ içün beş saniye kâfi. Deral esimni başıma topladım. Kevdemni doğrultqan soñ, sağ elimnen Arhipkanıñ köküsinden üytedim, sol elimnen ise peçka ögündeki demir kürekni ilindirip aldım... Arhipka süründi, demir koykanıñ arqalıǵına urunıp, yerge yığıldı. Lâkin tez-tez ayaqqa qalqtı.

Muşuq ince dudaqlarını aralıq etip külmekte ve başını ögge doğru sallamaqta edi. Men, areketimni doğru tanıdı bellep, yanına keldim. Cebimden poşumnu çıkarıp, Kandıbanıñ yarasını sürttim. Ortalıq endi yatışqan kibi keldi. Er şey bitip ketecekke beñzedi. Amma, yoq... Yanımda tekrar Arhipka peyda oldı. Qolunda fin-ka... Muşuq bana maña yapqanı kibi, oña da külümsirep, başını salladı.

Tirsegimnen Nikolaynı artqa üytedim, stolnı qapqaç etip alıp, töpege köterdim — insan bu qadar quvetni qaydan ala, bilmeyim,— stolnı töpege... başımınñ üstüne köterdim, Arhipkanıñ üstüne yiberecekte, onıñ ayaqları qıyıştı, vucudı yiberildi, yerge otura qoydı. Elindeki pıçağı pol üzerine tüşip ketti. Bu arada qolumdaki stol birden yengilleşti. Baqtım — onı Muşuq ile Kandıba çekkelemekteler. Muşuq özüne almaq istey, Kandıba özüne... Qapu açıldı, içeri komendant kirdi. Onıñ uzun şineliniñ ögü çezik edi. Kirgen soñ toqtaldı. vaziyetke qıymet keser kibi, evniñ içini kozden keçirdi, soñ benim yanıma keldi.

— Bu ne demek? — dep cekirdi o,— Kelir-kelmez baştaqlıqqa urundıñmı?

Üçevimiz, ellerimiz üstündeki stolnı yavaştan yerge tüşürdik. Arhipka benim aqqımda şikâyetlendi.

— Bu adamda namus yoq,— dedi o, komendantqa meni kösterip,— O, belki abshaneden qaçqandır, teşkerip baqmaq kerek. Böyle unsurnı bizim aramızğa yiberesiñiz de, soñ bizge — ahlâqiy ceetten bozuq adamlar deysiñiz!

— Sen sus, Arhipka! — dep qıçırdı sarı saçlı qız. — Kötekni çıkarğan özüñsiñ. Petâ emce, maña baqıñız! Bu yigit...— qız boyalı, uzun kirpikleri astından maña ine kibi nazar attı,— Kazaknıñ qabaatı yoq. — soñ yerinden turdı, ellerini arqasına qoyıp, baldırlarını sağğa-solğa oynata berip, Arhipkanıñ yanına keldi.

— Rahil! Menim şeytanlarımnu qozğama! — Dep cekirdi oña Arhipka. — Bilgen şeyiñ yoq. Qarışma!

— Qarışmayım? Niçün aceba?

— Bir kişi aytsın. Epiñiz çankildeşmeñiz! — komendant közlüğini turtıp mañlayınıñ töpesine köterdi ve sarı saçlı qız betke çevirildi,— söyle, Rahil! Men saña inanam. Bekirov ne yaptı?

Şay degende, baraknın töründen, qaranlıq köşeden digər ses işitildi. Soñ yaş, dülber qız peyda oldı. Qaşları tıraş etilip, olarnın yerine, tuşnen sulükke beñzer çizgiler yasalğan. Qız bılanıq közlerini evelâ maña, soñ komendantqa doğrulttı, sarğuş davuşnen de-di:

— Bek... Bek... fu! Bekirov acaip olân. Men onı çoqtan bilem. Bekirov kimsege toqunmadı. Amma Arhipka onı soymaq istedi. Evelâ Kandıbanın başını urıp teşti, soñ Bekirovğa atıldı. Niçün deseñiz... Muşuqqa bazandı.

— Valâ!

— Ne? Saña ne kerek, Muşuq!

— Sus! — Muşuq yuvurıp, komendantnın yanına keldi,— Cenaplarnın adı ne? Petâ emcem? Ürmetli Petâ emce! Ketiniz ve yatıp, raatlanınız! Er şey sırasında olur. Men özüm mında daa yañçıq kirdim. Kirgence, tanış kişime rastkeldim ve biraz oturıp, al-hatır sorayım, dedim. Bu cinaiy tip ise...— o Arhipkağa külümsiredi,— bu tip siziñ adamnın yüzünü tırnadı... Lâkin şamata köterilecek qadar degil. Azaçıq... Raatsız olmañız. Bugün artıq kimseniñ taqleti bozılmaz. Özüm baqarım. Amma ketmek istemeseñiz, qalınız, qadınlar cemiyyetinde oturunız, subet eteyik!

— Ketiniz, Petâ emce! — dedi Rahil de.

— Ne? Qorqtıñmı, Muşuq? — Valâ şaqıldap küldi. Muşuq oña parmağını salladı. Lâkin Valâ ardını kesmedi.

— Qorqtıñ! Qorqtıñ! Burğuçlanma!

— Rica etem, madmazel, lafını qısqadan kesiñiz! — dedi Muşuq. — Boynuñız pek ince, bir parça sıqsam...

— Qorqtım, pıstım qaldım. Ne qadar büyük deşet. Jorka Tsıgan, Vaska Strekoza... senden meşur ediler. Olardan özümni sıqmadım.

— Yeter, belomorka!

— Belomorka olsam, ne? Mında qaçıp kelgenim yoq. Amma isteseñ, seniñ kim ekeniñni aytayım. İsteysiñmi? Balalar... bu adam kim, bilesiñizmi? O, Muşuq degil! Onıñ adı... Rahil çapıp keldi, elinen Valânın ağızını qapadı.

— Çekil! Keder etme! Men bu beşaret adam hususunda bilgenlerimniñ episini aytacağım. O, Muşuq degil...

Lâkin pencereden tışarı köz eteyatqan Arhipka boğazını kere berip qıçırdı:

— Atanda! İra keleyata!

Özü yıldırım suratın azbarğa çıqtı. Soñ Muşuq sıptırıldı. Komendant qapuğa doğrulğan edi, tars toqtadı, kepkasını tüzetti, şinelini döğmeley başladı. Züza peçka yanında oturğan alda qaldı. Rahil krovat üzerine sıçradı, uzanıp yattı.

— A-a! Qorqtıñız mı? Apaqaydan qorqtıñız mı? — dep qıçırdı Valâ birazdan soñ ve hahıldap küldi.

— Sen, qıymetli qız! Çoq horazlanma! — de-di oña Rahil. — İra mında kirse, özünüñ nasıl renkke kireceğini kimse bilmey. Yat, sesiñni çıqarma!

— Ep bir söylerim... episini söylerim. Episini...— sarğuş Valâ tınmaq bilmedi.

Kandıba bir yaqqa ketmedi. Turıp, baktan bir meşrebe suv aldı, yuvundıq qopqasınıñ üstüne egilip, betindeki qannı yuva başladı. Men baraktan çıqtım.

Muşuq ve Arhipka körünmediler. Komendant ba-raknın öğündeki öрге tırmaşayatqanda, qomşu baraknın köşesinde İra peyda oldı. Komendant sol eliniñ eki parmağın közlüğünü tuta berip, İrağa doğru yuvurdu. Barakta olıp keçken adiseni ondan gizlemek istegeni sezildi.

Niçün? Men onıñ yerinde olsam, bunu smena injenerine mutlaqa söyler edim. Yoq, belki de söylemez edim... Eger men komendant olsam ve baraklarda nizam-intizam qorçalav benim vazifem olsa, belki söylemez edim. Yoq, er alda... söyler edim... Amma böyle levhalar baraklarda sıq olıp turğanğa beñzey. Petâ emce bundan büyüklerniñ haberi olğanını istemey.

Büyüklerniñ? İra büyüklenden mi? Şübesiz... İnjenler Curayev ve Şadmanova — istisal reberleri isaplanalar. Men polkta adiy kazak rutbesinde hizmet etkende eñ ziyade qorqqan kişim — bölük komandiri Budâk edi. Polk ve eskadron komandirini seve — saya, olar bizim için telükeli degil. Amma Budâk bizni cezalay edi. Mında da öyle. Krasnânskaya, başı pek aylanıq vaqıtta, bizni körse, tanımay keçip kete. Amma İra öyle yapmay.

Petâ emce İraniñ yanına çapıp bardı, selâm berdi, soñ kevdesi ile barak yolunu kestirip, ögünde qadalıp turdı.

— Furunnı ne vaqıt açacaqsıñız, Pötr Vasilyeviç? — soradı İra, resmiy davuşnen. — Sekiz yüz gramm ötmek içün er kün İskanderge barıp kelecemizmi? Er kes yoruldı. Bezdi. İşçilerniñ sizge canları ağıra.

— Salı künü peç yaqılacaq,— dedi kömen-dant,— Canları niçün maña ağıra? Niçün kommunhozğa ağırmay? Qapunıñ ögünde tsementten basamaqlar yasap berıñiz, dedim. Red etti. Şimdi canları ağıramı?

— Salı künü? — İra qanaatsız alda qaytarıp soradı,— İskanderge dört kün daa qatnaycaqmız. Öylemi? — Furunnıñ açılıvını qaldıra bergenıñiz — bu üçünci defa. Sizge "Yengil kava-leriya" nı yollamaq gerek...

İraniñ "kavaleriyası" iç komendantnıñ keyfini bozar bellemegen edim. Amma o aqiqaten, qorqtı.

— Kene taziq... kene kâğıt bılaştırıvı? Sizniñ yolaqlı kâğıtıñız nı kim oquy? Kimse de! Aytqanı keyfıñizge uymasa, furunnı özüñiz açıñız! Barakları, furunnı, bazardaki pavilyonları episini benim boynuma yüklediñiz. Qana? Material qayda?

Komendantnıñ yüregindeki derdini birden tökti. Bu, sögünç ve darğınlıq degil, bu — smena injeneri ögünde özüniñ çıqımsızlığını aqlav içün ıntılav edi. Eger bu hususta "Molniya" çıqsa, işçiler komendantnıñ canını yaqacaqlar: "Vay-vay, Petâ emce! Bizge bayat ötmek ne qadar vaqıt daa aşatacaqsıñız?" — dep, gece-kündüz peşinden yürecekler.

— Öyle olsa... yahşı! — dedi komendant. Gürdeli sözleri İranı qandırdı bellep, birden yımşadı, — Bazar künü peçke ötmek qoyıp baqayıq... nasıl olur eken?

İra indemedi. Saatına baqtı, közüniñ üstüne tüşken bir top saçını yavluğının astına cıyıstırğan soñ, maña çevirildi.

— Yuqlap toydıñız mı?

— Yuqlap? E-elbette!

— Sizge bir hızmet...

Baş üstünde...— dedim men. Azaçiq külümsiredim.

— Ne? Menim sözlerim o qadar külünçlimi? — dep soradı İra,— ketmege razı ekenligiñizni bildirmek içün biraz zemanecə sözler tapmadıñız mı?

— Afu etiñiz! — dedim men, sesimni alçaqlatıp, — zemanecə sözler tapqan olsam bile, bergen cevabım aynı şu mananı ifade etecek edi.

İraniñ yüzü kızardı.

— Azır cevap ekensiñiz. Bilmedim,— dedi qız, özü de küldi,— men Hazar Kendke ketem. Skladda yardım içün adam gerek. Siz buña kelişiklisiñiz.

— Bu emirmi?

— Emir!

Bizim baracaq qışlağımız sol yalıda, qayalar astında edi. Sotsialist şeerçikni evelâ Hazar Kendde qurmaq istep, anda bir qaç umumiy barak yasağanlar. Şimdi olarnıñ birinde ekskava-tor maşinistleri ve dalğıcılar mektebi, digerinde ise tehnika donatması buluna.

Bizim barak yanından keçeyatqan maalimizde, İradan afu istey, içeri kirdim, üstümdeki fufaykanı çıkarıp, şinelimni kiydim, portupeyli qu-şağımni bağladım, furajkamnı alıp, çıqtım.

— Tez oluñız, Bekirov! — dep qıçırdı inje-ner,— vaqıt az qaldı.

Qız, çalılar arasındaki, tar soqaq boyu yuqarı cönedi. Men onıñ peşine tüştim. Sağ tarafta ufaqlı-irili qayalar, toprağı tayıp, astları açılıp, astından suvlar aqıp turğan bayırlar. Sol tarafta — alçaq tereklik ve uçurumlar. İnjenerniñ başındaki yavluqqa köz etem. O perişan bağlanılğan kibi, aman yaraşlıqlı... ucları güya boynunu quçaqlap alğanlar.

Qız şimdi ne tüşüne aceba? Yapışqaq balçiq içinde tobuğına qadar batıp, abına-sürüne keteyatqan bu dülber qız nıñ yüreginde ne bar?

Qoltuğı túbünden, uzaq atıcı topnıñ ağızı kibi uzanıp turğan bir rulon kâğıtnı qayda alıp keteyata? Çertejlar, proyektler...

Niayet, esine men tüştim. Adımlarını yavaşlattı, artına aylanıp baqtı.

— Siz tez yürmege bilesiñiz mi? — dep soradı menden. Men cevap bermege söz tapmadım.

Dülberlik! Cazibe! Sen ne qadar tabiiysiñ! Yer yüzünde ayat asıl olğandan berli içtimaiy qurum qaç defa deñiştirdi... dülberlik islerini iç bir qurum deñiştire bilmedi. İra benim hayalımdaki fikirlerni oqudı, belledim. Yoq, o meni beklemede edi.

— Sizni atlı askerden keldi, dediler. Şimdi buña emin oldım,— dedi qız ve ilekârane külümsiredi, soñ yoluna devam etti.

Onıñ artından beş daqıqa indemey yurdim. Cevap bermek içün sözler qıdırdım. Tapqan soñ teşkerip baqtım, begenmedim.

Tar soqaq bitti. Keniş yel başladı. Endi İra ile yan-yanaşa yürmek mümkün. O toqtaldı... közleri benim közlerime doğrudılar.

— Sizni ğaip ettim dep qorqtım,— dedi o, ve bir azdan soñ ilâve etti: — külecegim kele... bizim yaqlarda, çölde kervan yürgende, eñ arqadaki deveniñ boynuna çañ taqalar. Ögde yetekçi deveniñ üstündeki kişi diñlene bere, arttan çañ sesi işitilemi, demek, kervanniñ işi sırasında. Çañnıñ sesi işitilmese... kervanda fena iş oldı. Men de öyle... yürem-yürem, soñra toqtalıp, diñlenem. Şporlarıñıznıñ davuşı çıqamı? De-mek, benim cansaqlarım keleyata. — İra, özünü tutalmay, şaqıldap küldi.

"Deve" degeni içün maña açuvlanmaq kerekmi edi? Bilmeyim. Men de küldim.

— Bilesiñmi, İra,— dedim soñra,— men, aqiqaten, atlı asker qıtasında hizmet ettim. Anda maña daima eskandron komandiriniñ artından yürmekni ögrettiler.

Qıznıñ çeresi deñiştirdi. Sözlerimni begendi, ğaliba.

— Meni de eskadron komandiri bellediñizmi? — dep soradı o. — Beñzeyimmi?

— Er alda, geceleri, bizim qardaş kibi, rels... şpal taşığanlardan degilsiz.

Biz endi keniş ve tüz yel boyu yan-yanaşa adımlamaqta edik. Kenardan maña onıñ betiniñ bir yaqı körüne. Qaşı gür, yanağı topaç et yapıştırılğan kibi tıgız, qıp-qırmızı.

— Çar-Çaqqa kelgeniñiz çoqtanmı? — tıñ davuşnen soradı qız,— Gece sizni birinci de-fa kördim. Qaydan keldiñiz?

— Uzaqtan! — dedim men. — Pek uzaqtan, İra!

— Menim adım İrada! — dedi qız ve közlerime azaçiq darğın kibi baqtı. — Sizde böyle ad barmı?

— İrade, degen söz bar, amma ad işitmedim. Me-nim doğıp ösken köyimizde Edaye degen qız bar edi. Hastalanğan soñ, adını İrade qoymaq istediler, babası razı olmadı.

— Niçün "bar edi", deysiñiz? Qızğa bir şey oldımı?

— Ebet!

— Ne oldı? Rica etem, söyleñiz!

— Bu uzun tarih. Siziñ içün emiyeti yoq!

— Aksine... başqa kişiniñ ayatı benim içün pek meraqılı. Söyleñiz, qızğa ne oldı?

Men injenerge Edayeniñ tarihını ikâye ettim.

...Bizde eñ salqın suv — köyniñ civarındaki çoqraqta edi. Adı — Teselli. Künde eki defa: saba ve aqşam elinde gügüm, suv almağa bara... Edaye degen qız ile körüşip qayta edim. Vaqıtlar keçti. Biz ekimiz de östik. Bir kün saba hatrime Edaye tüşti. Gügümni alıp, Tesellige kettim. O çoqraq başında yoq edi. Üyle maali keldim — kene yoq edi. Aqşam keç olğanda üçünci defa bardım. Edaye anda edi. Qaranlıqta beraber evge qaytqanda onıñ yanağından öptim. Tek bir kere... Ondan soñ qız benimnen laqırdı etmedi. Men oqumağa kettim, o ise hastalanğan. Yazda tatil vaqtında bardım, köyde yoq edi.

— Ölgenmi? — dep soradı İrada ve yolnıñ ortasında toqtadı.

— Yoq. Ölmegen. Çöl bette yaşağan doğmuş kelip alıp ketken... Qımıznen tedaviy etmek istegenler.

— Bu ilki sevgiñiz edimi? — İrada qalbiddeki eecannı sezdi. — Vaqınai öyle ikâye ettiñiz ki, güya episi keçip ketken.

Men kederli külümsiredim ve İradanıñ şubeli fikirini tasdıq ettim.

— Ebet, episi keçip ketti?

Yel örge çıqa başladı. İrada toqtadı, tonınıñ dögmelerini çizdi, omuzları üzerine tüşken yavluğunu açıp, başına ğayrıdan bağladı.

— Biz hizmette qulaqlı qalpaq kiyemiz,— dedi o, benim baqa bergenimden utanıp,— qalpaq oñaytlı. Yavluq baş üstünde turmay, aşığı cılışa bere,— ögümüzde peyda olğan evlerni eslep, dedi: — işte, Hazar Kend!

Ve hoş çere ile külümsiredi.

— Aşığı tüşeyik!..— dedim men oña, özen yalısını kösterip,— anda yol tegiz... ve yaqın. Teklifimni güya işitmegen kibi, indemedi.

— Eger insannıñ arzusu yerine kelse, o keçken bütün kederlerni unuta, öyle degilmi? — dep sora—dı İrada menden.

— Kim bilsin? Belki öyledir...

— Biz keldik! — dedi qız. Bu sözlerni o eki saat evelsi Petâ emcenen nasıl laqırdı etken olsa, öyle resmiy davuşnen söyledi. — Siz komsomol-sıñızımı?

Men başımni qaqtım.

— Pek güzel. Yarın dördünci barakqa, kom—somol komitetine keliñiz! Sizge uçötqa kirmek gerek.

— Komsomol komitetiniñ de büyüsiñizmi? — dep soradım ondan.

— Ebet! Lâkin sekretar degilim. Sekretar promakademiyağa ketti. Men muvaqqatım. — İrada maña hışımlı nazar bıraqtı.

— Menim aqqımda eppi şeylerni bildiñiz, öylemi?

— Bildim. Bunda ne fenalıq bar? Öz komsomollarımni bilmek kerekimmi? Yoqmı?

6

Hazar Kend yüksek qaya astında pısıp turğan eski qışlaq. Qurucılıq künlerinde ealisi pek östi, ayatı gürlenip ketti. Şimdi şeerge beñzey.

Biz eski evniñ örnekli tahta qapusu ögünden keçtik. Böyle qapular camilerde ola turğan. İtimal, bu evniñ saibi zengin kişi olğandır. Qapu üstüne eki kâğıt yapıştırılğan. Birinde "Gidrogeologlar bölüğü" dep yazılğan, digerinde "Yüksek voltaj gruppası".

Bu, qışlaqnıñ merkez soqağı. Bir vaqıtta bunda yalpaq taş töşelgen eken, yük taşıyıcı büyük maşinalarınıñ köpçekleri onı oyğalağan, teşkelegenler. Suv tolu çuqurlarınıñ üstünden zornen atlap, taştan-taşqa sıçrap keteyatamız. Di—ger divarlarğa ve qapularğa asılı çeşit kâğıtlarınıñ üstünde "Tedqiqat qıtası", "Geologiya ekspeditsiyaları bölüğü", "Avtomobil mektebi", "Planlaştıruv şübesi", "Mehanizmlaştırıv şübesi" ve saire közge çarpa. Bazı bölüklerniñ adları manasız arflerden ibaret. Bularni alışmağan adamğa oqumaq da küç. BMS — baş mehanik şübesi. İİ — inşaatlar idaresi. İlki baqışta mürekkep körüngen bu sözlerge soñundan alışıq.

Keteyatqanda de yük maşinasınıñ, de develer kervanınıñ, de yüksek köpçekli arabanıñ, de traktornıñ keçip ketmeleri için tosatta bir toqtalıp, yol bermek gerek ola.

Soqaqlarda ve küçük aralıqlarda çeşit milletler tilinde laqırdı işitile. Mavı renkli pamuqlı halat kiygen qart, pencerege baqıp, özbek tilinde laqırdı ete. Başlarında telpekleri eki kişi... biri yolınıñ bir çetinde, ekincisi diger çetinde toқтаğan, bütün küçlerinden qıçı-rıp, qazah tilinde bir şeyler hususunda iddalaşmaqtalar. Üstüne kök bıcaq, santraç ştan, eslicerek kişi yeñi evniñ sofası ögünde toq—tağan, sarı plaşçlı yaş adamni — yardımcısı olmalı — araretli italyan tınçıqtırmaқта. Bu, İtaliya proyekt işlerini eda etici, İsveçre firmasınıñ konsultantı. Lâkin, diqqat etiñiz! Suv ile tolu araba izi boyu teri paltolı kişi keteyata. O, kepkasını çıkarıp, bizge sallay. İrada yüzünü oña taba çevirip, deral toqtala.

— Selâm aleyküm, İrada! — kişi özbekçe bir-şeyler daa ayta, soñ guruldep külerek, bizge doğru adımlay. İradanıñ hatirinden şarqnıñ nezaket qaideleri çıqtı. Evelâ, al-hatır soraycağı yerde, birden hizmet hususunda laqırdı başladı.

— Mehanizmler shemasını divarğa tünevin asıp qoydıq,— dedi kişi — yataqhane çoqtan azır, tek... koyka yoq.



Kişi sigarını bir-biri artından sıq-sıq içine çəkdi, tütününü burunundan dumanlatıp çıxararaq, tüpçigini yerge bıraqtı, rezina çıxmasınən üstünə basıp ezdi, elini evelâ İradağa, soñra maña uzattı.

— Curayev! — dedi o ve eleslenip betime baqtı.

— Bekirov! — dedi İrada, — putövka ile kelgen. Komsomol! Almazovda nijnik...

— Gu-zel! — dedi Curayev, soza berip, — soñki vaqıtlarda komsomol az kele. Sen anda Merkeziy Komitette bu hususta bir-eki söz ayt. Menim adımdan...

Şay degende İrada, yuqudan uyanır kibi, seslendi. Eleslenip baqtı.

— Öz adımdan aytsam ne ola?

Curayev küldi. Tekrar ellerimizni sıqqan soñ, dedi:

— Bir şey de... İsteseñiz, öz adıñızdan aytıñız, — lâkin İradanın ğururı azaçıq tırnalğanını sezdi.

Biznen sağlıqlaşqanını unutıp, ellerini omuzlarımız üzerine qoyaraq, bizimnen beraber yol boyu cönedi:

— Gece nasıl? Mücizesiz keçtimi?

— Troslar üzüle berdiler, — dedi İrada. — Bu — bir. Ondan soñ, elektrikler de baştaqlaşqan kibi körüneler.

— Baba evden çıqsa, oğlu tavannı teşe eken. Tursunov ketkenden beri, enerjiya kerçekten de, az. — Curayev, sezilir-sezilmez külümsirep, İradanın yüzünə baqtı. Qız azaçıq qızardı, lâkin özünü tez-tez elge aldı, — amma qabaat troslarda degil. Yük ağır. Trosnıñ diametri küçük.

Qız meraqlandı.

— Siz, Zakir Gulâmoviç, bunı öz tecrübemizge esaslanıp aytasıñız mı?

— Onıñ emiyeti yoq. Sabır etmek kerek, — Curayev ellerini omuzlarımız üstünden alıp, yolnıñ çetine çıqtı. — Bu büyük sır. Men onı Agapovda araret uyantmaq içün yaptım. Yuqlay bere... Haberiniz barmı? Amma özüme qıyın oldu.

— Trosların diametri?.. Bu hususta men sizge qaç kere aytım... unuttıñız mı?

— Muqayt olunsa, elbette... çünki şimdi tros tapmaq pek küç. Bu maşınalar bizge Dneprden keldiler. Sen olarnı proyekt mücibi işletmek isteysiñ. Olacaq şey mi? — Curayev papiros yaqtı, bir talaydan soñ meni esine ketirip, cebinden ikinci papirosnı çıxarıp, indemey, maña uzat-tı. Özü İradadan soradı: — ekskavatorda işleysiñiz mi?

— Yoq.

— İşlep olur ediñiz mi?

— Elbette! Lâkin... bu ceetten özümni pek küçlü is etmeyim.

— Bu yeri fena. Evellerde injenerniñ elinden er şey kele edi. Plotina-nıñ divarı üstünde qol arabanen yüre, elinde mala, divarlarını sılay, aqlay turğan. Biz... yaş injenerler, olardan artta qalmaq kerkemiz mi?

— Qasvetlenmeñiz, Zakir Gulâmoviç! — dedi İrada, — episi qolumız-dan kelir. Tek vaqt ke-rek. Keçken afta Baş İdarede meclis oldu. "Sen — ilki injenersiñ... — dedi maña Torizo — ilki injener özbek qadını! Bu — doğrumı?

— Bilmeyim, — Curayev omuzlarını qıstı, — belki öyledir. Lâkin siz — sovet injenerisiñiz. Tehnikanı egerlemek kereksiñiz! — o tez-tez yurdi, tuvar tezgi tütünü basqan kiçik aralıq içine kirip ketti.

Soñ biz Mansurovnen körüştik. O ayaqqap ustahanesi ögünde ümütsizden peyda oldu.

— İradahan! — dedi o, qolunu köküsi üstünə qoyıp, — derslane azır. Sigizmund Genrihoviç de mında. Lâkin yataqhane içün koyka yoq ve yaqında olacaqqa beñzemey... — özü terenden köküsi keçirdi.

— Bunı, Abdulla Sadıqoviç, maña aytqanda ne fayda? — dedi İrada, — koyka tapıp berir belleysiñiz mi?

Men kenarda indemey turdım, eki injener arasındaki munasebetler parlaq olmağanına yazıqsındım.

— Rica etem, — dedi Mansurov, — Anna Yakovlevnağa eki söz aytıñız...

— Eki söz? Niçün?

— Meseleni Torizo ile çezsin.

— Nasıl meseleni?

— Özüm aňlatırım... meni çağırsın! Maşinistler mektebi, menden ziyade, sizge kerek. Mansurov, yüksek tahta qapu ögünde toqtadı, ayağınan tepip, bir qanatını açtı.

— Kirip köresiniñizmi?

Azbar içinde, töpesi tolmen örtülü evniñ ögün-de yigirmi qadar yaş kişi turıp, mahorka içip, küneşke qızınmaқта edi. Curayev, nasıl etken-nasıl etmegen, mında kelip yetken. Qara şlâpalı kişinen subet etmekte.

Öyle adamlar barlar ki, tışqı körünişine baqıp, zenaatını tain etmek mümkün. Lâkin Curayevniñ zenaatını tain etmek mümkün degil. Otuz yaşında, baqır yüzlü, qıbırdavuş, quru kişi. Böyle adamlar işni sezdirme, "ımpıs-tımpıs" yapa qoyalar. Kimer adamlar özleriniñ bılaşıq işlerini gizleyler. Curayev ise namuslı işlerini gizley. İşçilerniñ fikirlerini işitmek, söz kelimi, amam, aşhane, bala bağçası hususındaki fikirlerini topla, tedqiq etip, dogru netice çıqarmaq... fena şeymi?

Onıñ yerinde başqası olsa, yaqanı qurtarmaq için derel bir şey işandırır, yalan patlatır, çıkar keter. Curayev... yoq! Onıñ özüne ait ameliy sözleri bar: "yahşı... körermiz!" — dep taşlay ve sen yanından ketkeniñ kibi, areket etip başlay, öz ibaresinen söylegende, adamları, aqıqıy bolşeviklerini, amamğa... aşhaneye, kommunhozğa qoya", eger zaruret olsa, kene şu yerlerge komsomolları "taşlay" ve daima bir şeyni talap ete:

"yarın aqşamğa azır olsun!" Em, kerçekten de, yarın aqşam amamda kotollar yaqılğan, suvu qaynağan ola, ondan yüzlerce kişiler yuvunıp, temizlenip çıqayatqan vaqıtta, kommunhoznı, yahut komendant Petâ emceni dünyada eñ hoş, eñ acaip sözlernen maqtay, amma Curayevni aňğan kişi olmay. Yalınız amam meselesinde degil, er şeyde öyle.

O Mansurovnen laqırdını qısqadan kese.

— Maña baq! — dey oña Curayev,— Sen bolşeviksiñmi? Bolşevik olsañ, Leninniñ saat ustasinen etken laqırdısını hatiriñe ketir: "siz" dey o... aňladıñmi? Lenin! O istegen kişisine: "sen" diye de bilir edi, lâkin "siz" dey edi. Aydı, cöne! Yarın aqşamğa iş yapılğan, azır olsun!

Oña adı ve babasınıñ adını qoşıp,— Zakir Gulâmoviç, dep muracaat etseler, darıla: rica etem, benim adımnı öyle uzun etip aytmañız, dey.

Curayev bir kaç sene evel institut bitirgen. Endi eppi tecribeli injener. Amma özüne ve kostümüne baqqanda, buña kimse inanmaz. Şimdi azbarda onıñnen laqırdı etip turğan adamnıñ ise kerçekten de injener ekeni sezilmekte.

Yüksek boylu, süyekli kişi, üstünde qara kos-tüm. Yaqın kelgen soñ, ellerini kördim. Olarğa — temiz eller demek az, qarardan ziyade temiz... Yueyü, o qadar diqqatlı, o qadar muqayt tıraş olğan ki, temizligi ceetinden üneler ola bilecek. Küçük, süyrü saqalı ve qısqa mıyıqları pek cıynaqlı. Burunınıñ üstünde pensne. İn-jener kimerde başını aşağı egilip, közlüğiniñ üstünden baqa. Baqqanda, bir şeyge darğın kibi körüne. Er kes kibi, o da mahorka içe, lâkin gazeta kâğıdından yasalğan sigarnıñ ortasından baş ve işaret parmaqlarınan tuta, sigar-nıñ yarısı avuçı içinde, yarısı ise avuçınıñ tışında, tütep tura.

Bu adam niçün mende böyle hucur... yoq, hucur degil, küçlü teessurat doğurdı? Bilmeyim. Özünü usta tutuvı içinmi eken? Böyle adamlar inqılâbdan evelki injenerler arasında çoq edi. Bu, Mansurovniñ aytqan injeneri — Sigizmund Genrihoviç olmalı, dep tüşündim. Men yañılmağanım.

İrada Hazar Kendke barmaq için çıqqan vaqıtta, ekskavatorcılar mektebindeki ilki derske kirerim dep tüşünmegen. O, zanıma qalsa, yalnız Komsomol Merkeziy Komitetiniñ tehnikanı menimsev hususındaki tebliğat kâğıtlarını taqdim etip çıqmaq istedi. Lâkin endi çıqıp ketmek qolaysız keldi. Qart injener yavaştan bıcağınıñ ögünü çizip, jiletiniñ cebinden saatini çıqardı.

— Vaqıt!..— dedi o,— başlamağa vaqıt, dostlar!

Kursantlar, basamaqları gürsüldete, berip, sıñıfqa doğruldılar.

İrada maña aylanıp, tüşünceli alda baqtı.

□ Nasıl? Kiresiniñizmi?

□ Kirem! — dedim men. — Bu faydalı şey...— Ekimiz olarnıñ artından yurdik. Bizim artımızdan Sigizmund Genrihoviç, Mansurov ve Curayev kelip, ögdeki kürsülerge oturdılar.

Ders başlanmazdan evel ayaqqa turıp, şimdilik soba yaqmaq içün odun yoqluğı sebebinden, sınıfta fufaykanen oturmaq mümkün ekenliğini, lâkin qalpaqlarını çıxaruv zarurlığını ders vaqtında tütün içmek yasaq etilgenini bildirdi. Bundan soñ, Mansurov şu sözlerni ayttı: tezden parkqa yeñi ekskavatorlar keleecek. Olarnıñ üstünde eski ekskavatorlarnıñ maşinistleri çalışacaqlar. Yardımcılar — üyken niyniklerden tain etilecek. Amma yeñi ekskavator-larnıñ niynikleri — bunı, mektepni bitirgen, bilgili adamlar olmaq kerekler.

Mansurov sözünü bitirgen soñ:

Söz injener Sigizmund Genrihoviç Menjevetskiyge berile,— dedi.

Qart injener, güya tışarıdan işitilgen davuşqa diñlenip turğanı alda, bir şeyden abdırağan kibi, başını silkitip aldı, evde eñ alışık adamınen qonuşır kibi, sözge başladı:

— Menim dostlarım! — dedi o, — Tân-Şan dağlarının töpesinden aşağı çoq suvlar aqıp tüşmekteler. Olardan bir qaç danesiniñ birleşüvi neticesinde Çar-Çaq asıl ola. Taşkent vadisi bu suvlarnen ǵıdalana. Çar-Çaqtan ayırılıp kanal bir çoq arıqlarǵa daa bölüne. Şeerlerniñ er bir soqaǵında, azbarında arıq bar, lâkin er kes, suv yetişmey, dep şikâyetlene. Suv çoq, amma tabiat suvnı doğru taqsim etmege bilmey. Yılınıñ bir mevsiminde suv çoq, diger mevsiminde az. — Böyle degen soñ injener pensnesini çıxarıp, yavluǵınen sürtti ve tekrar taqqan soñ, qollarını arqasına qoyıp, parmaqlarını bir-birine tirkedi. — Tabiatqa yardım etmelimiz,— de—di Menjevetskiy — yalınıñ suvnı cıyuvda degil, onı turbinalarnı areketke ketirüvge de mecbur etmelimiz! — soñ sağ elini pencere betke siltedi,— yalıda, töpesi yanık çınarnı, elbet de, körgendirsiniñiz... Biz Çar-Çaqnıñ dağlar arasında iñildep, quturıp aqayatqan bu yerinde, tar boğaz içinde, plotina quracaqmız. Plotina suvnıñ seviyesini yuqarı köterecek. Kötergen soñ suv özenden çıqıp, çöllerge ketecek. Plotinadan balaban suv tıynağı asıl olacaq. Suv eski yolunen degil, betonnen örtülü yeñi yolnen ketecek. Bu derivatsion kanal boyunda eki gidroelektrostantsiya qurulacaq. Olar azotlı kübreler çıkarıcı zavodlarǵa elektrik küçü berecekler. Zavodlarnıñ mahsul çıkarmaları içün yalınıñ ava ve suv kerek olacaq. Azotlı kübreler pamuq çölllerinde yollanılacaqlar. Tasavur etesiniñizmi? Zavodlar ükümetten iç bir tonna ham mal almaycaq, lâkin biñlernen tonna azotlı kübre yasap çıkaracaqlar.

Yanaşamda oturğan İrada gizliden qulaǵıma:

— O Donbassta çalışa edi, — dedi, — anda, belki işitkendirsiniñiz, şahtalar protsessi olğan. Sigizmund Genrihoviç ziyankâr injenerlerni qorçalağan. Soñra... şahtanı terk etmege mecbur ol—ğan. Mında da işke almaq istemediler. Er alda, özüñiz bilesiniñiz... şübeli şahs. Kimni qorçalap çıqqan? Bir tüşünip baqınıñız! Ziyankâr injenerlerni. Amma Curayev inat adam. Moskvaǵa mektüp yazdı: Menjevetskiy siyasetten uzaq. Özü namuslı adam. Fena iş yapsa, özü mesuliyet çekmege azır... Moskva razı oldı. Menjevetskiy, umumen, hucur adam. Alâ evlengenı yoq... bekâr! İdarede çalışqan qızlar aytalar: kölmegini özü krahmallap, özü ütölep kiye eken. Amma büyük mütehasıs. Altın qafası bar. — İrada elini tersine siltedi,— Dünyada çeşit adamlar bar... ne deysiniñiz?

Men indemedim. Aǵızımdan bir söz çıqqan olsa, kişiler bizge baqacaq ediler. Başımını sallay berdim, fikirim ise başqa yerlerde edi. Soñ, lektsiya diñleyatqan adamlarǵa baqtım: olar kimler? Lektsiyanı öyle diqqatnen diñlemekteler ki, nefes alǵanda, keder etmeyimmi eken, dep saqınalar. Kimersi, maña beñzep, şeerde işleri uymağan, mında kelgen. Kimerisi Rusiyeñiñ ğarbında yaşağanı alda, şarq ülkeleri verbovkasına yazılıp, qorantası taqımınen mında kelip tüşken. Bahtlı kişiler. Dos-doğru mektepke kelip kirgenler. Amma meni ilki künü gece smenasına yolladılar. Zift qaranlıqta, tübü yoq uçurım üstüne sarqıq yelquvanǵa tırmaştım.

Menjevetskiy Çar-Çaq qurucılıǵınıñ elverişli ceetlerini isbatqa keçti.

— Topraq, suniy kübre ile işlenilgeni taqdirde pamuq bereketi yüksek seviyege köterilecek. Sade tilnen aytqanda, memleketimizde er bir adam on altışar metr basma ve modepalam artqaç olacaq, yani er kesniñ altışar kölmegi olacaq. Altı kölmek! Qaysımızda altı kölmek bar? Kimer kişide eki, kimersinde □ üç. Amma bunda — birden altı kölmek...

Kiriş sözünden soñ Sigizmund Genrihoviç pro—ekt üstünde toqtaldı. Yuqarı ve aşağı byef, istiqamet, plotina, ökçe ne demek ekeni hususunda izaat berdi. Müim shemalarnı añlatqanda bazan tahtaǵa kişi çağırdı. Men özümniñ kursant olmağanıma bazanıñ, ğaflet oturdım. Fikirim

uzaqlarda — Kazatin, Jmerinka, Fastov şeerleriniñ etraflarındaki çamlı dağlarda dolanmaqta edi. Lâkin bu qadar adam arasında injener meni begengen... Begengenmi? Yoqsa, hayalsırağanımnı sezgenmi? Tahtağa davet etti.

Men, şporlı çızmalarımnı polnı gürsüldete berip, ortağa çıqtım.

— Söyleñiz: aşağı byef ne demek? Yuqarı byef ne demek? — Sigizmund Genrihoviç böyle degende, avuçınıñ birini yuqarı, digerini aşağı qoyıp körsetti.

— Yuqarı ve aşağı ufqiy çizgiler arasında suvniñ seviyesindeki farq,— dedim men. Onıñ bana aytıp keçkeni aqılımda edi.

Menjevetskiy benim cevabımdan memnün qaldı. Men qayıp, yerime oturayatqanda, "cesür ka-zak" dep taşladı. İrada şeñ davuşnen küldi. Vu arada Mansurov partorgniñ yeñinden yavaşıqtan silkitip, közlerinen meni körsetti. Soñ ekisi de külümsirediler. İrada olarnıñ bir-birlerine köz qıpqanlarını eslep, qaşlarını tüyümledi, hayli vaqıt indemey, açuvlı oturdı. Menim ise bu arada hatrime, niçündür, Elpide keldi. Tüşüncege daldım.

Bir daa qulaqlarıma derenden Menjevetskiyniñ sesi keldi.

— Sizden sorayım! İşitesiniñmi, kavalериya? — Dep şaşmaladım. Közlerim sağğa-solğa aylandılar. Zornen esimni topladım.

— Plotinaniñ keñligi ne qadar olmaq gerek? Bu hususta şimdiki aytıp keçtim.

Men fikrimni toplaycaq olıp tırışqan arada kursantlar külüştiler.

— Bulutlar içinde ediñiz, öylemi? — dedi injener,— olucı şey.

Dersten soñ, İrada meni yer patlatıcılar idaresine alıp ketti. Onı tapmaq qolay degil eken. Qışlaqnıñ civarında bağçanıñ ortasında cayuvdan büyük çadır... içinde qızarıp turğan çöyün ocaq. — Biz onı qışlaq soqaqlarında qıdırıp yurdık,— Müdirniñ kabineti, buhgalteriya, teminat bölüğü — episi bir yerde. Menim içerde oturacağım kelmedi. Çıqtım. İrada müdirnen davağa tutındı, eki saatten ziyade iddalaştı. Episini işittim.

Bağça içinde, ağızımda sigarım — tütün içmege mında öğrenip başladım — dolanğanda, öz-özüm taaciplendim: İrada meni mında niçün ketirdi aceba?

...O vaqıtta İrada maña fıqırdavuş qız olıp körüngen... onda yürekni hoşlandırıcı şey tapmağan edim. Yanına kelgende zecanlanmay, atta onı sevmey edim. Soñundan... apansızdan sevdim. Sevgen soñ, qalbimde toplanıp qalğan keder, sevinç, öpke, eecan — episi birden areketke keldi. Niçün sevgenimni anlatmaq qıyın. Maña öyle kele ki, o vaqıtlarda İrada, ğaliba, azaçiq oğlan balağa beñzey edi. Komsomol hizmetinde yigitlerniñ ve qızlarınñ ömürleri bir-birlerinden pek ayrılmay edi. Urba hususunda laqırdı etmek, yahud dülber urba kiymek — meşçanlıq sayıla edi. Qızlar saçlarını burdırıp, yüzlerini pudralap, dudaqlarını boyap... yahud, şimdiki kibi, ney-lon koftalar kiyip çıqqan olsalar, tasavur etesiniñmi, kim bile, ne qadar laf çıkar edi? Şeerlerde komsomollar — erler ve qızlar — yung-şturm kostümleri kiyip, portupeyli quşaq bağlap keze turğanlar.

İradanıñ tabiatında böyle cerânlarınñ tesiri... oğlan adetleri bar edi. O, zevqlı adise körse — mıtlaqa külecek, kederli şeyge rast-kelse, közlerinden yaş kelgence azaplanacaq. Öyle alışqan. Kimerde esli-başlı olıp körünmege istey, ziy-çuv laqırdı eteyatqan yerinde birden susa, çırayını sıta ve yasama — ciddi davuşnen laqırdı ete. "Sevimli oğlançiq" deyim men şimdi, o devirdeki İradanı hatırlap, özüm ise Seyyareniñ dülber çeresine köz etem... Anasına pek beñzey. Moda hususunda laqırdı çıqsa, epimizni bastıra, lâkin onda, er alda, İradadan çoq şey bar.

Oğlançiq... lâkin, duyğu degen şeyni saqlamaq mümkün degil oğlançiqmı? Qızçiqmı? İnsan isleri bunu tez tain ete.

İradada, insannı kendine çekici hususiyetlerden biri daa — onıñ namuslı, vicdanlı oluvı ve memleketniñ alicenap ğayelerine sadıqlığı. Bu alâmetler onda daima birinci yerni işğal ete ediler. ...Qız çadırdan çıqqan maalde qışlaqnıñ soqaqları üzerine qaranlıq ene başlağan edi. İradanıñ yüzü maña pek yorğun köründi.

— Bekirov, bu ne? — dep qıçırdı o. — Böyle keç oldımı? Aşıqmaq gerek, sklad qapalır.

Sklad bağçadan uzaqta, qışlaqnıñ diger çetinde edi. Çaptıq. Eski, uslupsız binağa kelip yetkende ekimizniñ de talağımız şişken edi. İra-da qart Kostâğa narâdnı uzattı.

— Nafile zomet...— dedi o, kâğıtnı İradağa qaytarıp berdi. — Keç oldı. Maşınañız qayda? — dep soradı soñ, — Arqañızğa alıp keteceksiñizmi?

— Maşına? Raatsız olmañız!

Kostâ emce çapçaq üstündeki kerosin lampadını yaqtı, jurnalnı açıp, narâdnıñ nomerini, ayını-kününi yaza başladı. Skladçınıñ elleri taqatsız, közleri zayıf ekenliginden, yazuv-çızuv uzadı. İradanıñ sabırı yetişmey, çıqıp ketti. Men qaldım. Narâd mücibi, rolikler, demir qamutlar, elektrik şnurı qabul etip aldım.

— Yap-yaş qız, amma nezaketni bilmey, — dedi Kostâ emce. — Sklad qapalı deyim, vira içeri soqula. Kündüz kommunhoz maşinasinen kelip alıp ketse ne ola? Er şeyni özü bilgeni kibi yap. Ne bitmegen klub oldı... skladçı öpkelenip toqtağan soñ, közlerini maña tikledi. — Sen kimsiñ? Ekspeditormı?

— Yoq, men nijnikim!

— Nijnik?.. Şadmanovanıñ malayı. Öylemi? — lampadnı eline alıp, skladnıñ töründeki taş basamaqlarğa doğurıldı. Men onıñ peşinden kettim. Podvalda qaranlıq. Kōridorda oba-tōpe üstünden atlap, keñ odağa kirdik. Kōşede tolu kâğıt çuvallar turalar. Türtip baqtım, tsement... Bir danesini arqama urıp, tōpege alıp çıqayata edim:

□ E! Yagma yoq! — dep qıçırdı Kostâ emce. □ Çuvallarğa toqunma! Añladıñmı?

Men taaciplendim.

— Niçün?

Çırayım ziyade açuvlı körünse kerek, qart yımşadı.

— Aydı, yahşı! Mınavı altı danesini al, qalğanını obadan... Mına qopqa!

Davalaşıp turuvda mana yoq edi. Altı çuvalnı birer-birer tōpege alıp çıqtım. Yampiyip qalğan qopqanı elime alğan soñ, skladçı maña divarğa asılı brezentni kōrsetti. Tsement obası üstüne çıqtım, lomnen urıp, qalın tabaqnı parladım, asttaki yımşaq tsementni qopqağa toldırıp, brezent üstüne töktim, soñ terazege qoydım. Kladovkacı tsementni çekip, defterge yazdı, men tōpege taşladım.

Eppiy vaqıt keçti. Podvalnıñ içinde toz-duman kōterildi. Nefes almanıñ çaresi olmadı. Skladçı tozğa boñayğan soñ, attı-tutti, sōgüne-sōgüne çıqıp ketti. Taş merdivenlerden yuqarı kōterileyatqanda:

— Özüñ toldır, özüñ çek! Jurnalğa da özüñ yaz! — dep cekirdi, soñ qapu tars etip örtüldi.

Tışarıda maşına davuşı işitildi. Azbarğa çıqtım. Şoför, elleri uzun kişi, üstümdeki arbiy urbanıñ toz ile örtüngenini eslep, elimdeki brezentni qaqpıp aldı, podvalğa tüşip ketti. Maşına yanında dolanğan İrada, benim kōlgemni kōrdi.

— Halat kiydiñizmi? — dedi maña ciddiyy sesnen ve cevabımnı beklemey, ilâve etti: — Aqıllı iş yapqansıñız!

Skladçı küldi, indemedi.

— Halat? Nasıl halat? — taaciplenip qıçırdım, soñ dudağımıñnı tişledim: — Ebet. Halat kiydim! — dedim.

Gecenıñ bey vaqtında tsementni ve diger mallarnı maşınağa yüklep, Sotsialist şeerçikke keldik. Aşhane yanından keçeyatqanda İrada maşınanı toqtattı. Kabinadan yerge tüşti.

— Episini klub qaravulına teslim etiñiz,— dedi o maña,— muqayt oluñız, tsement açıq avada qalmasın! Yarın aqşam ve gece smenalarınıñ komsomolları klub qurucılığına çıqacaqlar. Ekskavatorcılardan başqa... Añlaşıldımı? Sizni çoq zometke qoydım, afu etiñ-iz! İş bu qadar çoqqa sürer bellemedim. Geceñiz hayır, Cevdet!

O injenerler içün qurulğan evlernıñ arasındaki qaranlıq aralıq boyu ketti. Men mal-larnı teslim etip, barakqa qayttım.

"Sizni çoq zometke qoydım, afu etiñiz... Geceñiz hayır, Cevdet!" Bu sözler İradanıñ ağızından çıqtımı? Tevbe! Men oña yalınız familiyamıñnı aytqan edim, adımnı qaydan bildi? Sus, Cevdet! Sen Çar-Çaqta daa çoq şeyler kōrecekseñ!

Men baraknın ömrüne alıştım. Divarları tozlı, polı bılaşıq bu qolaysız oda — közlerimizge acaip saray olıp körüne. Nuqsanlarını endi men de sezmeyim... ne evimizniñkini ve ne de özümüzniñ. Raşid Mahkamov, Hristofor Duranidi, Arhipka, Nikolay Kandıba... özümni de qoşsam — beş kişi. Epimiz bir ekskavatorıda işleyimiz. Bizimkilernen yan-yanaşa turğan diger üç krovatnıñ saipleri... maşinist Mihail Bassaraba, yardımcısı Karim Yoldaşev ve üyken niñnik Basit Atakulov... bular başqa maşinada. Amma çoqqa barmadı, bizim erkân deñiřti. Raşid Bassarabanıñ yardımcısı oldu. Basit ve Raşid — ekisi çeşit yerlerde — biri şeerde, digerı qışlaqta dođđan olsalar da, bir-birinen dostlar... Çar-Çaqqı kelgen vaqıtta, bir sene çalışıp, soñ Leningraddaki tehnologiya institutına ketmek niyetleri bar eken, çalışqan soñ, ne adamlarını, ne baraknı, ne de hızmetni terk etecekleri kelmedi, mında qaldılar. Ayat olarınıñ öğüne yeñi vazifeler qoydı, olarını eda etmey tura çıqıp ketalmadılar.

Raşid Mahkamov başqa ekskavatorğa avuşqan künü bizge, Almazovnıñ yardımcısı hızmetine Karim Yoldaşev keldi. Karimni mında Termez komsomol teşkilâtı yollağan. O işitken, bilgen yañılıqlarını deral benimsemege ve ameliyatqa keçirmege seve. Çoq vaqıt keçmez, Karim özünü körsetir...

İlki vaqıtlarda barakta, "bizim" ile "olar" arasında ayırdılıq sezilmekte edi. Üç kişi ve beş kişi... Biz kevgende olar hızmette ola, biz yuqlap raatlanğanda olar işten kele, davuş çıqarmay, üçü de qaydalarğadır çıqıp kete, gece kelip, indemey, yorğan astına kireler. Böyle ömür keçirüv bizge de, olarğa da elverişli. Biz pek siyrek, körüşe, körüşkende ise bir-birimizge, hatir içün, azaçıq söz qata, soñ işimizge devam etemiz. Söz kelimi, Kandıba Karimden: "Topraq nasıl? Qattımı? Yımşaqmı?" dep soray. Karim: "Topraq bugün yımşaq edi, lâkin tros eki defa üzüldi. Bir buçuq saat toqtap turdıq!" dep cevap bere.

"Biz, "olarınıñ" ekskavatorı yap-yañı, onıñ içün bizden çoq kubatura bereler belley, amma bu iç birimizniñ keyfini bozmay, on üçünci ekskavatordan artta qalğanımız içün bizni kimse öpkemey edi, çünki namusnen çalışqanımıznı Mansurov, İrada — episi bile. Biz ne yaptırıq? Bassarabanıñ ekipajından artta qaldırıq mı? Ebet, kubometr ceetinden yerni ondan tekararıç az qazamız. Lâkin aqiqatta, biz Bassarabadan eki qat ziyade kubatura beremiz. Çünki draglâyn eski, Bassarabanıñki yeñi marka. Onıñ norması bizden eki defa ziyade olmaq kerek. Bunı bizge Almazov añlatı. Bundan İradanıñ da haberi bar...

Bizde... de tros üzüle, de elektrik küçünüñ bir fazası olmay. Öyle olsa da, biz kimerde aylıq planrı artqaç toldıramız. Almazovnıñ maşşallası bar. Birincide, o — acaip maşinist. Onı epimiz seve, saya, sözünü tuta ve taqdiri içün qayğıramız. Ekincede, bizde nřni taşlap ketken kişi olmay. Üçüncide, Almazov daimiy surette tehniy kadrlar azırlay, zira şimdi er şeyni kadrlar al eteler.

...Men böyle degende oquyıcınıñ çeresinde gizli tebessüm peyda olayatqanı sezem. Kelgenim daa eki ay olmay, tecribeli ekskavatorcı kibi laqırdı etem. Kimer adamlar maña: nafiye yerde maqtanasıñ, eñ olmağanda, üç-dört ay çalış qaysı ekipaj yahşı, qaysı fena ekenini soñ ta-in etersiñ, diye bilirlir. Buña cevap bermek küç degil. Lâkin ondan evel başqa şey söylemek isteyim.

Kim olsa-olsun benim yaşımdaki kişi cenk künlerini unutıp olamay. Biñ doquz yüz qırı eki senesi, suvuq qışta biz Staraya Russada qar kürtüği ve zığat topraq içinde tura edik. Men bu deñiz brigadasına göspitalden soñ tüştim. Tasavvur etesiñizmi? Men — Cenübiy cebede atlı askerde hızmet etken kişi, göspitalden soñ, deñiz brigadasına tüştim. Bunıñ tarihi büyük. Lâkin bu hususta soñ...

Nemseler topraqta cenk etken deñizcilerge "qara ecel" dey ediler. Kerçekten de, men bizim deñizcilerniñ atakağa ketip de, ğalıp kelmegenlerini bilmeyim. Qarnen örtüli alçaq çam terekleri arasında yerleşken bizim qıtanıñ bulançırıq suv tolu okoplarında, tıpqı gemi kögertesindeki kibi, bozulmaz, qatırı nizam saqlanılmakta edi. Bir kün-bir geceden soñ vahta deñiřkende küçük çöküçnen rels parçasını sekiz defa çala ediler. Çam pıtaqlarından yasalğan çalaşlarğa — kübrik denile edi. Keper hastalığından qurtulmaq içün sabadan aqşamğa qadar çam yaprağı çaynay,

kübrikte bulunğan vaqtımızda tıxarıdaki qar üstüne tükürmege ruhset etilmey, çünki: "kögerteden tışqa tükürmek yasaq!" degen gemi qanunu bar. Komandirniñ blindajına kayut-kompaniya denile edi. Kelgenimden bir qaç saat keçer-keçmez men özümni deñizci is ettim.

Ardı-sıra bir qaç şiddetli çatışmalardan soñ, bizim brigada pek hırpalandı, sağ adam az qaldı. Tula şeeri betten askeriy yardım keldi. Episi bir rayondan cıyılğan qırmızı yanaqlı, sağlam yigitler. Üstlerinde sade şinelleri, ayaqlarında ağır potükler, sarğılar... kelgenleri kibi, şinelleriniñ yeñlerine altın renkli dört köşe, qara çuğa parçaları tikip qoydılar. Olarnıñ üzerinde lenger bar edi. Men yigitlerni, "kögerteden tışqa tükürmek yasaq!" dep tenbiledim. Bir-eki kün keçken edi, olar da, bizim kibi, bılaşıq okoplar içinde ayaqlarını kenarğa ziyade kere berip ve sağğa-solğa yantaya berip yüre başladılar... güya gemideki matroslar edi.

Alicenap qılıqlar tez elde etile. Men de onıñ kibi... şimdi mına qurucılıqta bu kişiler ortasına tüşken soñ... — olarnı, elbette, dünyada eñ nümüneviy adamlar dep olamayım, er alda, barakta benim arqadaşlarımniñ adetlerine çar-çabık alıstım.

Hazar-Kendten qayıtıp kelgen gecem barakta Karim Yoldaşev ve Basit Ataqlonı körip, ayrette qaldım. Olar Nikolay ve Hristofor beraber stol başında karta oynamaqta ediler.

Kandıba meni eslep, Hristoforğa gizliden pısırdadı, soñ oyunına devam etti. Hristofor maña külümsirep aldı. Pek ilekâr külümsiregen kibi keldi. Soñ kartalarını yerge taşlap, parmağını salladı. Arhipka köşede krovatı üstünde serilip yatqan, nasıldır mektüpni qıçırıp, ecelep oquy. Yüzünde mas-mavı yara ve qan tamğaları bar. Onıñ yanında toqtaldım.

— Yüzüñde bu örneklerni kim yasadı?

— Muşuq... — istemey-istemey cevap berdi Arhipka, soñ ilâve etti. — Elindeki pıçağını çekip alayatqanda oldı... episi seniñ sebebiñden!

— Menim? — ayrette qaldım, — niçün özüñni qorçalamadıñ?

— Qorçalamaq? Kimden? Muşuqtanmı? — Arhipka maña közlerini tikledi, — nasıl etip?

— Onı bilgeniñ çoqtanmı?

— Çoqtan. — Arhipka tuyıldı. Sesi üzülip-üzülip çıqtı. — Sen allanı bilgeniñ çoqtanmı? Qayda o? — dep soradı menden ve özü cevap berdi. — Kök yüzünde. Muşuq qayda? Yer yüzünde. Ne yerde olsañ — anda! Seniñ yanıñda.

— Muşuq mında qaydan keldi?

— Çoq bilseñ, tez qartayırıñ! — dedi Arhipka. Krovatından qalqtı, benim yanıma kelip, burunımniñ astında nasıldır bir kâğıtnı sağ-ğa-solğa çevirdi, — demek şay! Bir qızını bıraqtıñ, digesine yapıştıñ, öylemi? Dızman frayyer ekensiñ!

Konvertke bir köz ettim. Elpideniñ yazısı. Qanım yüzüme urdı.

— Ber mında!

— Oyna... soñ beririm!

— Ber! Maña kelgen mektüp!

— Yoq. Saña kelgen mektüp degil. Maña kel-di... — dedi Hristofor, oyununu toqtatıp. — Saña mektüp yoq... — Hristofor bu sözlerni, yazıqsınıp ve öpkelenip ayttı.

— Öyle olsa, mektüpni Arhipkağa niçün berdiñ? — dep cekirdim men.

— Bermey, ne yapacaq edim? Seni öldürmek istedi! — dedi Hristofor, — ketip, seni qıdıracaq oldı. Mektüpni berip, toqtattım. Ahmaq, aqıldan azacaq edi.

— Ber oña mektüpni..! — dep qıçırdı Kan-dıba.

— Oynasın... beririm. — Arhipka degeninden qaytmadı.

Kandıba küldi. Menim oynaganımnı körecegi keldi ğaliba.

— Oynasañ ne? Belıñ sınacaqımı? Kavalierler sağ taraftan, hanımlar sol yaqtan!

— Oyna şunı! — dedi Karim.

— Oyna, Cevdet! Siziñ oyunlarıñız dülber ve araretili olalar... oynasañ ne? — Basit tüşkün davuşnen yalvardı.

Menim oynamağa istegim yoq edi. Koykamniñ çetine oturıp, çoq tüşündim.

— Oynamasañ... özüñ bilirsıñ, — dedi Arhipka, mektüpni qatlap Hristoforğa berdi.

Bağırma qızgın demir basılğan kibi ol-di. Atılıp turdım, dostımniñ yanına keldim.

— Hristofor, ber mektüpni!

— Oyna! — dedi Hristofor, yekâne közüni lipildetip,— Niçün oynamaysıñ? Er kes yalvarıp otura... Utanasıñmı?

Şay degen soñ men açuvlandım. "Qana, Cev-det! Oyna! Oyna, bir körsinler!" dedim öz-özüm. Üstümdeki şinelimni çıkarıp, gimnastörkam üstünden bağlı portupeyni tüzettim, ayağımni polğa qattı urıp, köçtim. "Olarğa bir körseteyim... Qaytarmamı? Yoq... men rus oyunu da bilem.

Çervonıy kazak olıp, rusça oynamağa bilmeycegimmi? Ellerimni köterdim, ökçelerimnen polnu yengilden dübürdete berip, stolniñ etrafında bir aylanıp çıqtım, ondan soñ sağ ayağımni yerge urıp, de tizlerimni qatlap, de doğrultıp, ellerimni çetke uzatıp oynay başladım. Ket-kete suratnı arttırdım. Qızışqan soñ, şeñlenip kettim. Em oynadım, em tüşündim: "Men qıyamet ekenim de! Özümniñ haberim yeq eken! Niçün? Ya Vinnitsada, korpus avesklärarı ölimpiadasında iştirak etkenim... unuttıñmı?"

Oynap başlağanım on daqıqa oldı, ayaqlarım taldı, terledim-piştım, barakniñ içindeki adamlar, stol ve krovatlar közümniñ ögünde başlı-ayaqlı fırlanmaqta ediler. Soñ toqtadım. Hristoforğa doğru entir-tentir eki adım ataraq:

□ Mektüpni ber! — dep ayqırdım.

Kandıba ayaqqa qalqıp, maña el çırttı. Arhipka indemedi, yelkesini qaşdı.

— Bu qadarına közüm batmay...— dedi o. Bu onıñ eñ aqıllı şaqası edi. — Polкта böyle şeylerden oğraştıñız mı?

Men indemedim. İndegende de, Arhipka ep bir aytqanımnı añlamaycaq edi. Ondan da ğayrı, yüregim öyle küçlü duküldemekte edi ki, mektüpniñ satırları közlerimniñ ögünde sıçraqalay başladılar. Yeñimnen yüzümdeki terni sürttim, çibin bacaqları kibi ince arflernen yazılı mektüpte özümne ait yerni tapqance çoq çekiştım. Oqup bitirgen soñ, telâşqa keldim.

— Demek, er şey bitti! Er şey bitti. Menim sevgim... ümütlerim elâk oldılar!?

Elpide, Hristoforniñ benimnen körüşkeninden pek memnün ekenini, yaqında benim mektübimni alğanını, tezden cevap yazmağa tüşüngenini, lâkin yazmaq içün bir şey tapalmay çekişkenini, qaç seneler devamında benim sevgimnen azaplanıp yürüp, şimdi endi bu hastalıqtan qurtulğan soñ, ümitsizden kelip çıqqanımnı ve, niayet, maña iç bir vaqıt açuvlanmağanını bildirmekte edi. "Kendi kozlerime, kendi yüregime açuvlanayım mı? Bu mümkün degil!" — dep yaza edi. Mektüpte şöyle

satırlar da bar edi: "Cevdetke seyle, men onıñ bahtlı oluvını isteyim..." "Qıymetli Hristofor şimdilik söylemege daa erte, lâkin, er alda, kendimi bahtlı is..."

Mektüp elimden tüşip ketti. Krovatniñ çetine oturdım. "Bahtlı? Elpide meni unutıp, bahtlı oldımı?"

— Soñ, nasıl? — dep soradı Arhipka.

Men cevap bermedim.

— Azaplanma, Cevdet! Bu — işniñ niyeti degil,— dedi Hristofor. Meni ruhlandırmağa tırıştı.

— Kozırlar episi mende. Köresiñmi?— tekrar maña muracaat etip,— bütün kozırlar mende! Sen de kozırlarnı almaq kereksiñ! — dedi.

Kandıba oynayyatan yerinde toqtalıp, keyflice közlerini maña doğrulttı.

— Kozırlarnı oyunniñ başında almaq kerek,— dedi o,— soñunda oluvniñ faydası yoq. İş — işten keçken soñ?..

— Yañı kon ile oynamaq... ata yeñmek bile mümkün,— dedi Karim.

— Bar, eñ olmağanda, urbalarıñnı temizle, degirmenci! — dedi Arhipka maña ve hihıldap küldi,

— dünyada Elpideden başka qızlar da bar.

Arhipka eki elinen omuzlarımdan qap-qaç etip tuttı. Qolları, demir kibi, ağır ve küçlü edi—ler.

— Lâkin... maña baq! İradanıñ etegini bıraqmasañ işiñ fena olacaq! — dedi o,— bütün sır bunda.

— Bu ne? Telükemi? — dep soradım men Arhipkadan,— telüke olsa, yahşı bil: benim ellerim pek nazik degiller, kıkırdağıñnı bir sıqsam, bilesiñmi, qardaş?! Dülgerler barağında körsetken temaşañ unutıldı belleme! Episi hatirimde.

Bu işte komendant qabaatlı. Menim İrada ile Hazar Kendge ketkenimni er keske aytıp çıqqan. Divardaki saatke köz ettim. Zincırına bağlı demir parçaları endi polniñ üstüne sarqıp tüşkenler.



Nikolay er vaxt işke keteyatqanda zincirni çekip, demirləri töpege köterip, kete turğan. Bu — onıñ müstesna uquqı. Kimseniñ saatke toqunmağa aqqı yoq. Bugün saatnı unutqan. Niçün aceba? Fufaykamnı kiydim, şinelimniñ üstündeki toznı qaçmaq içün azbarğa çıqayatqanda, toqtap, saatnıñ zincirini yuqarı çektim. Maña yüregimdiki dertni birde-bir şeyniñ, yahud kişiniñ üstüne tökmek kerek edi.

Özüm ne saba, ne aqşam — bütün kün ağızıma aş almadım. Çaynıq bom-boş, peçkanı bugün kimse yaqmağan. Aşhane ise endi qapalı. Doğrusını söylesem, cebim de pek qalın degil. İçine sıçan tüşse, başı teşilecek. Maaşlıq paradan pek az qaldı. Muqayt tutmasam, eki künden soñ işler zevqlı olacaqqa beñzey. İçeri kirgen soñ peçkanı yaqıp, çay qaynatmağa qarar berdim.

Nikolay maña kimerde bir eleslenip-eleslenip köz etip ala, bir şeyler söylemege istegen kibi kele, lâkin cesaret etalmay. Hristofor çoqtan berli benim areketime tiklenip baqıp tura, ne demek isteyler, bilmeyim. Maşanı elime aldım, peçkanıñ içini qarıştırıp baqtım... külden başqa şey yoq. Odanıñ art köşesinden Arhipkanıñ qarıq sesi işitildi.

— Ma! Al, aş!

Stolnıñ üstüne dop etip qattı şey tüşti. Başımni köterip baqtım, yarım qatalaq kol-basa.

— Bu ülkede ne kolbasa, ne raqı □ bir şey yoq,— dedi Arhipka.

— Niçün? — Basit taaciplendi, — Kök-Boğazda olmasa Aq-Çolaqqa ket. Anda tolu.

— Özün ket. Paromda o yaqqa keçmek bir belâ, bu yaqqa keçmek diger belâ. Donatma taşıylar.

□ Tursunov kelgenmi? — dep soradı Raşid.

□ Özü kelmegen, donatması kelgen. Bütün yalı elektrik stantsiya qısımlarinen örtülü.

Arhipka paromnıñ işinden daima haberdar. Qarşı yalığa künde eki defa barıp kele. Gece olsun kündüz olsun... Niçün? Kimse bilmey.

□ Demek, tezden stantsiya çalışacaq,— dedi Hristofor,— Lâkin bir şey taacipli: Arhipka bugün niçün cümert?

— Qızğanç olğanımnı kördiñmi?

— Seniñmi? O! Bunı aňlatmağa vaxt kerek! Kolbasanı beş kesekke böldim. Bir kesegini özüm aldım.

— Dülgerler baragında olup keçken şeyden İradanıñ haberi barmı?— dep soradı Arhipka. — Oña bir şey aytmadıñmı?

— Ufaq-tüfek meselelernen oğraşmayım,— dedim men,— qavğanıñ sebepçisi kim ekenini Özüm de bilmeyim,.

— Mina, kim sebepçi! — Kandıba közlerinen Arhipkağa işaret etti. Arhipka bu arada egilip, tumboçka içinde nedir qıdırmaqta edi. — Muşuq olmağan olsa, Arhipkanen isap qısqa olur edi.

— Meni isap-qasapnen qorquzamazsıñ. — Arhipka stol üstüne bir paçka da prânik attı: — Arhipkada er şey bar,— dedi o. Soñ benim yanıma kelip oturdı.

— Alâ acizlik içindesiñmi? — dep soradı menden ve ilâve etti: — qadın degen qabile iste-gen kişisini bahtlı yahud ğarip ete bile.

Er kes öz meşğuliyetini toqtattı, stol başına oturıp, öz issesine tüşken kolbasanı ve prânikni aşadı.

— Saqın, İradağa toqunayım deme! — Arhipka egilip gizliden qulağıma bu sözlerni aytqanda, tükrügi qulağıma saçradı, içi raqı ile şıplı ekenini sezdim,— toqunsañ, işiñ yahşı olmaycaq!

— Evelâ kolbasa ve prânik, artından telükemi? — dep soradım ondan.

— Hayır,— dedi Arhipka, ırcayıp,— biriniñ digesine alâqası yoq.

Soñra Arhipka barjanen olup keçken tarihni ikâye etti.

...Barjanıñ üstünde amonal bar edi. Özü pek büyük degil, tübi tegiz, yalpaq. Suv taşqını olğan vaqıtta katerge taqıp ketirgen ediler. Hazar Kend yanında küçük körfezçikte bağı tura edi. Suv bayağı azlaştı, lâkin barja yerinde qaldı. Onı qayda alıp keteceksin? Yuqarıda suv say. Aşağı cılıştırayım deseñ — özen boyunda bir takım bosağalar. Bir kün bunı yer patlatıcılar köre qaldılar: "sklad için acaip şey" dediler. Patlayıcı madde kerek oldımı, trümni aç, al ket! Er ceetten elverişli... Çevre-çet çım-çırt, kimse yoq. Eñ müimi şu ki, özü bütünley suv içinde. İç bir vaxt yangın ola bilmeycek. Bu vaqıtlarda, paqıl kibi, Çar-Çaq üstündeki asma yip yolını tamir eteyata ediler. Asma yol qarşı yalıdan ufaq-tüfek materiallarını taşuv hizmetini köre edi.

Bir kün men Nikolaynen beraber bolt ve plankalar almaq üçün skladqa kettim. Sklad ise tamam asma yol astında edi. Qapudan kireyik degende ögümüzde İra peyda oldı. Ne işnen kelgen? Alla bilsin. Belki bir şeyni teşkermek istegendir? Men o vaqıtta qurucılıqqa yañı kelgen edim. İra benim için kim? İnjener... adiy bir qız. Oña beñzegenlerniñ çoqunı kördim. Yüzüne baqqanda bir coruq, amma özü... Soñundan magazinge teriden tikilgen qısqa paltolar ketirildi, büyüklerniñ episi olardan alıp kiydi; ondan evel er kes istegen urbasinen yüre, İranıñ üstünde bre-zent plaşç, başına yavluq bağılı ola turğan. Deycegim, birden ögümüzde peyda oldı... men oña qulaq asmadım.

Özüm Rahilnen tutunğan, onsız bir adım atıp olamay edim. Fena qız degil. Yalınız, anavı meselede... zayıflığı bar. Ondan soñ, içmege de seve. Men oña: "Kezme, içme!" desem, çarçabık bıraqaçaq. Añladınıñmı? Eger eki söz aytsam — episi bitip ketecek. Bekley... lâkin maña ne? Qısqası, o vaqıtta kimsege qulaq asmay edim.

Skladqa keldim. İç bir şeyge közümüz yoq. Narâdnı uzattıq. — Bu resmiy işlerni Nikolay yahşı bile edi,— baqsam, atını çaptırıp bir kişi keldi: böyle-böyle, barja zıncırdan qurtuldı, üstünde yangın bar.

— Nasıl barja?

— Qurucılıqta nasıl barja bar? Sorap oturğanıñ ne? Hazar Kendde.

Çar-Çaq özü, umumen, teren özen, lâkin onıñ boyunda çeşit bentler, qayalar, aylanmalar barlar. Olardan barja keçalmaz. Keçse bile, qayağa urunıp çil-parça ola bile. Lâkin mesele onıñ çil-parça oluvında degil. Üstündeki patlayıcı maddeler sarsıp, yahud bir şeylerge urunıp — nege urunacağını qaydan bilesiñ?— bir kâfirlik olup, jarq etip patlasa, tek barjanı degil, etrafındaki bütün barlıqnı kökke uçurır... yalınız bir duman qalır. Belki duman da qalmaz. Onıñ üstünde patlayıcı şeyler çoq.

Kladovkacı, İranı ruhlandırmaq için, çeşit rivayetler tüşünip çıqara başladı: "Birinci kestirme tamam bu asma yip yolınıñ astında. Barja yuqarıdan doğru mında kelmege borclı. Eger kelmese, demek, barjanı patlağan, dep bilecekmiş. Mında tek kesekleri kelip çıqacaqlar.

— Kim bilsin...— dedi kladovkacı,— kim bilsin, belki de patlamaz. Lâkin patlamayacağını qaydan bilesiñ? Eñ eyisi — bu yerden tez-tez qaçmaq gerek.

At üstünde kelgen kişiniñ özü vzrıvprom kişisi eken. O İrağa izzat bereyata: "qışlaq balaları barjanıñ yanında oynay ekenler. Quru yapraqlarını toplay, serniknen tutaştırğanlar..."

Qısqası, bu mesele sezilgende barja endi özenniñ ortasında eken. Küçlü ruzgâr ateşni üfüre bergen. Qıgılçımları uçuşıp suvğa tüşkenlerini körgenler. Hazar Kendden asma yip yolğace, tahminen, eki buçuq kilometr. Özen boyu kelinse — daa az.

İranıñ cırayı topraq kibi oldı. "Tez, idarege yetiş! — dep qıçırdı atlı kişiğe,— doğru idarege bar, aşağı paromğa adam yibersinler". Özü ise qapunıñ yanaşasında yatqan qıyış-qunğır sıırıqnı maña kösterip: — bunı vagonetkağa alıp ketiñiz! — dep emir etti.

Sırıqnıñ ucuna ince tros parçası bağlap, beş metr yükseklikte sallanıp turğan vagonetkanıñ çetine iliştirip qoydıq.

Kandıba menden: "barja asma yolğa ilişse, üzmezmi?" dep soray.

İra ise şaqıldap küle:

"Olar balaban gemilerni çekip alıp keteler,— dey ve knopkanı basıp, maşinistke signal bere — aydı, kettik!" Soñ, özü vagonetkağa tırmaşa.

İranıñ yerine Kandıba minmek istedi, İra ruhset etmedi:

"Sen maşinistke bu meseleni yahşı aňlat,— dedi o,— maşinist yaş ve tecribesiz kişi".

Men İranen beraber vagonetkağa minmege niyetlendim, lâkin keç oldı — köçip ketti. Barja qaysı taraftan keçip ketecek? Bunı bilmek gerek. Eger bizim yalığa yaqın yerden keçse — vagonetkanı bu yaqqa cılıştırmaq mümkün. Eger öbir taraftan kececek kibi olsa, o yaqqa çekmek gerek. Kandıba bu şeylerni maşinistke aňlatayata. Ruzgâr vagonetkanı sağğa-solğa sallay. Maşinist ise asma yol troslarını artqa — ögge cılıştırta.

Uzaqta... Ayıq Burun betlerde barja köründi. Keleyata... kögertesinden, aqiqaten, tütün çıqmaqta. Belki ateş endi yaşıqlarnıñ özlerine yaqınlaşıp başlağan, şimdi jarq etip patlaycaq? Qaydan bilesiñ? Barja de bizim yalı betke burula, de özenniñ ortasına çıqıp kete.

Kandibağa baqıp alam. O, maşinistniñ yerine keçken, rıçaglarını özü işleteyata. Vagonetka bir, özenniñ ortasına yuvurıp kete, bir, bizim tarafqa qayıt keke. Yalıda bizden, üç kişiden başqa, kimse yoq. Dörtüncisi — maşinist. Barja körünge kibi men yalıdan uzaqlaşım, bayırnıñ üstüne çıqıp, köz etip turdım. Er şey körüne, İra vagonetka içinde. Küçlü yel onı sallay bere. Lâkin soñundan güzel olıp çıqtı. Kandiba vagonetkanı birden toqtattı, barja onıñ túbünden keçeyatqanda, İra sıırıqqa bağılı ilmekli trosnı uzatıp, barjanıñ kögertesindeki demir ırqaqqa iliştirdi. Bu pek oñaytlı oldı... Barja sağğa-solğa aylandı, soñ toqtadı.

— Nikolay! — dep qıçırdı İra, — çap, ateşni söndür!

Kandiba barjanıñ üstüne çıqtı. Kögertede uzun, qalın yip yanmaqta edi. Nikolay rezina çızmalarınen ateşni taptap baqtı. Yipniñ ezik ucu yelden daa küçlü yana başladı.

— Ne yapasıñ? Tez suvğa at! — dedi İra, iddetlenip, — başıñ işlemeymi?

Nikolay yipniñ yanayatqan ucunu suvğa attı, iş bunıñnen bitip ketti. Men olsam, aqlım yetmez edi.

Nikolay kögerteni çevre-çetlep aylanıp çıqtı: birde bir yerinde ateş qalmağanmı eken? Maşinist vagonetkanı yavaş-yavaş yalığa çeke berdi. İrada topraqqa kelip yanaştı.

— Añladıñmı sen? İra böyle lipildevik qız... — dedi Arhipka ve oturğan yerinden, tirele berip qağırdı, tükrügi yüksek fortoçkadan keçip, azbarğa çıqıp ketti. Özümni tutalmay küldim.

Arhipka külgenimni sezmedi, Eppi vaqıt indemey oturdı, soñ teessüf ile dedi:

— Bu vaqıadan soñ bazı adamlar... büyükler, qarşı yalığa asma yolnen qatnay başladılar. Yel küçlü olmasa mümkün. Elbet de, telükesizlik tehnıkası buña ruhset etmey, lâkin kişiler bunda büyük telüke körmeyler. Yel küçlü olsa — başqa mesele. Ondan soñ, bilesiñmi ne? Bu aqlısız... Kandiba er keske ayıp çıqqan: men güya, qaçıp ketkenim. Qayda qaçqanım men? Sklad yanında turdım. İlle bir şey uydurıp, benim quyuğuma basmasa olmay.

— Er alda, havflı... — dedim men Arhipkağa, tek lağırdı olsun, dep.

İşke Hristofornen beraber kettik. Kandiba ve Arhipkanı bekledik, körünmediler.

\*\*\*

— Men endi ne yapacağım? — dep soradım Hristofordan. Öyle neticege keldim ki, ne dese, onı yapacaq edim.

— Elpide meselesimi? Onıñ aqqında men de çoq tüşünem, — dedi Duranidi. Onıñ közlerine baqtım men. Hristofor hususındaki tüşüncelerimde iç bir vaqıt aldanmağan edim. Çünki onda alicenap yürek bar. Hristofor sözünü devam etti: — Elpideniñ cümert ekenini bilesiñ! Soñki anterini çıkarıp dostına berir. Seni nasıl seve edi? Seni Graf plâjında ilki defa körgende nasıl aşırı olğan edi? Hatiriñdemi? Delirir bellegen edim. Seni men de sevem, vallai-billâi! Lâkin sen, Cevdet... sen cümert degilsin. Sevgige kelgende, sey cümertlik körsetalmadıñ. Sen Elpideni belki sevgendirsin, lâkin fırsatnı qaçırdıñ. Cümertlik, elbette, Arhipkanıñ... — şay degende o küldi, — Arhipkanıñ sandığından çıqqan kolbasa degil. Onıñ kenarını kesip, köterip atalmazsın... öyle müşkul vaqıt ola, bir şey hususunda bitik qararğa kelalmaysın. Ebet, öyle ola. Amma üç sene zarfında bir-biriñizge kaç mektüp yazdınız!? Elpidege: "Menim qadınım ol!" dep, üç sözni taqıştırıp aytalmadıñ. Şimdi kederlenesiñ... niçün? Bunı saña Elpide söyleyecek edimi. Sevgi meselesinde men qalpazanım... o doğru. Sen menden de betersin, Cevdet!

Bundan soñ, yol boyunda Hristofornıñ ağızından söz çıqmadı.

Ekskavator toқтаğan. Çalışmay edi. Kene tros üzülgen. Nijnikler çuqur içinde, çöküçnen kovş üstündeki köpürçikniñ boltını çıkaracaq olıp çekişmekteler. Smena bitkeni yoq. Hristofornen beraber çuqurğa tüştim. Çastlı ekenim: çöküçni köterip, bir urdım — bolt çıqtı. Soñra trosnıñ ucundan tutup alqa yasadıq, içine boltı kırsetip, bekittik. Men çuqur içinden çıq-qan soñ, maşinist Semön Agapovniñ yüzü kederli ekenini esledim.

— Smena belâlî oldı... — dedi o, — boynumda birevniñ qarğıışı barğa beñzey. Ekskavatornı dört kere toqtatmağa mecbur oldım.

Töpege baqtım. Agapov rıçaglarğa elini uzattı degende, parovoz ökürdi.

— Ana, kördiñmi? — dedi Agapov, — bar da, açuvlanma!?

Bizge asabiy alda baqtı, aytmağa söz tapalmay, yerge tükürdi... tfu!

— Böyle insafsızlıq olsunmı? Yañı tüzettik, degende.

Maşına bölüğünde Almazov peyda oldı, bizge kompressornı teşkermege emir etti. Aşağıda Raşidniñ ve Kandıbanıñ sesleri işitildiler. Er kesten soñ Arhipka keldi.

Agapov topraqnıñ qattı ekenligi hususunda şikâyetlendi; soñra Almazovnen beraber topraq yığınından aşağı, yalığa tüşip, tizgece balçıqqa batıp, Hazar-Kend betke yurdiler. Bir talaydan soñ tekrar çuqur içinde peyda olıp, bir şeyler aqqında laqırdı etip turğan soñ töpege çıktılar.

— Topraq qattı degil,— dedi Andrey Zaha-roviç, endi evge qaytmağa niyetlengen Agapovğa.

— Lâkin topraqnıñ böyle oluvı em yahşı, em de fena.

Raşid rubilnikni keçirdi. İş başladı. Men, topraq yımşaq olsa niçün fena ekenligini bilmey edim. Bu gece öğrendim.

Ekskavatornıñ astında, relsler ve şpallar içün, erte-yarıq yer azırlap qoydıq. Bizimkinden soñ eki-üç smenağa daa yetişecek.

Deycegim, yer şey sırasında. Bir daa baqsaq... güzel-güzel çalışayatqan maşınağa ne oldı?

Keñligi yetmiş beş, terenligi otuz metr çuq-ur... Bu — aylanma kanal. Otuz metr yükseklikte, top-raq obasınıñ töpesinde — relsler üstünde ekska-vator tura. Vagonğa beñzey, lâkin vagondan azaçiq küçük. İçinde motor, kompressor, lebödkalar. Ögünde — yüksek, uzun yelquvan. Şpallarnı siyrekçe qoysañ, relsler sıñıp ketecekler.

Er qırq-elli saniyede yelquvan çuqurnıñ içine kovşnı daldırıp topraqnen toldırıp çıqara, yanaşadaki topraq obası üzerine bıraqa.

Saba yaqınlağanda... ağır kovş çuqurdan töpege köterileyatqanda, kök yüzüne uzanıp turğan yelquvannıñ salanğanını ve kenarğa yantaya başlağanını esledim. Bu arada maşına içinden gurultı işitildi. Kovş avada, başımnıñ üstüne sarqıp, toqtadı. Sağğa-solğa sallandı, içindeki toprağı üstüme töküleyatqanda çetke qaçtız. Ekskavatornıñ kögertesinde turğan Hristofor ve Nikolay, başlarinen divarğa urunıp, yerge yuvarlanıp tüştiler. Sınğan ve teşilgen yerleri olmadı. Olar, içeriden Almazovnıñ davuşını işitip, Ekskavatornıñ ög tarafına çapıştılar. Bu vaqia bir an içinde olup keçti.

— Nikolay! Raşid! — dep hucur qıçırdı ma-şinist,— yelquvan silkine bere... ne oldı? Köpçek relsten çıqtımı? — Andrey Zaharoviç, felâketke oğrağan geminiñ kapitanı kibi, maşınanı terk etecegi kelmey, kabina içinden komanda bermekte edi,— Nikolay, ekskavatornıñ astına tüş! Barabannıñ baq... Tros üzülmegenmi?

Kandıbanıñ qıdırğanı da böyle hizmet edi. Mışıq kibi, dört büklenip, ögge sıçradı, maşınanıñ astına kirip ketti. Lâkin tezden qayıp çıktı.

— Tros yerinde, üzülgen şey yoq!

Bu qiyamet içinde közüme Arhipka çalındı. O topraq yığını töpesine tırmaşmaqta ve artına sıq-sıq aylanıp baqa bermekte edi. Yelquvannıñ aşağı kısmında tekrar şıttırdı çıktı, kovş Arhipkanıñ başı üstünden keçip ketti, az qaldı urıp ezecek edi. Nikolay maşinistke "vira! dep qıçırdı. Almazov rıçağını çekip, trosnı zayıflattı. Kovş gurs etip, topraq yığınının ar-tına tüştı. Andrey Zaharoviç kovşnı özüne taba çekmek istedi — çekalması.

Ekskavator kimerde-kimerde qaltıray ve sallana berdi. Ne oldı? Ne yapmaq kerek? Hristofor bir talay uçurımınñ çetine keldi, ayret içinde aşı-ğı baqıp turdı. Men de onıñ yanına keldim: topraq yığını yavaş-yavaş aşağı taysmaqta edi. Biraz vaqıt keçken soñ, balaban topraq kesegi yerinden qurtuldı, kanalnıñ içine avdarılıp tüştı. O avdarıldı degende, ekskavatornıñ astındaki relsniñ ucu yuqarı köterilip qaldı.

Kabinanıñ içinden Raşid çıktı. Yerge tüşer-tüşmez, yelquvannıñ astında toqtalıp, közlerini töpege tikledi. Yelquvan sallanmaqta edi. Bana zayıf bıraqlığan tros endi tartılğan. Yelquvan güya qurtulmaq istey, lâkin topraq yığını artında onı kimdir-nedir tutıp turmaqta.

— Çap! — dedi Raşid Hristoforğa,— tez ol! Ekskavator aşağı avdarılrayata.

Men kene uçurımınñ kenarına keldim. Aşağıda topraq tabaqları yerlerinden köçip, uvuldap suv içine tüşmekte. Ekskavatornıñ köpçekleri, relslernen beraber uçurım betke yantaya başlaylar.

Biz o yaqqa, bu yaqqa yüremiz. Maşınanı qurtarmağa çaremiz yoq. Maşinist, topraq yığını eşileyatqanını körıp:

— Ekskavatorniñ astına şpallar qoyıñız! — dedi Raşidke.

Buni kim ayttı? Almazovmı? Atamızmı? Ne demek olsun! Yanımda yatqan eki şpalnı alıp, ekskavatorğa yuvurdım. Areketsiz tiklenip qalğan köpçekniñ astına qoydım. Soñ kene çaptım... ke-ne ketirip, relsniñ astına köndelenlep tıqtım. Ekskavatorniñ arqasında obanen şpallar yatmaqta edi. Nikolay olarğa ketti. Arqasına üç şpal sıqınğan, endi köçeyim dep turğanda usttekisini çekip aldım. Şay etkenim içün Nikolay darıldı: "Seniñ mında eşegiñ barmı? Niçün egilip yerden almaysıñ da, azırına apışasıñ?" demek istedi. "Yoq, qardaş! — dedim men, içimden,— iş egilip, yerden aluvda degil. Böyle üçer-dörder dane sıqınıp keteberseñ, köbegiñ tüşecek..."

Tezden başqa usulğa keçtik. Şpallarnı elden-elge berdik.

Qırqqa yaqın şpalnı taşıp, köpçeklerniñ astına qoymaq içün ne qadar vaqıt kerek oldı? Bilesiñizmi? Bu iş bizde daqiqalar içinde olıp keçti.

Uçurım betke cılışa bergen ekskavatorniñ ög köpçekleri yerniñ üstünden yuqarı köterilmekteler. Draglâyn tezden terenlik, qaranlıq içine tüşip, elâk olacaq.

Böyle, qasevetlenip turğanda, ekskavatorniñ kevdesini ortken tahta divarlarınñ çatırdısı birden toqtadı. Maşına cansızlanıp, susıp qaldı.

— Cevdet! — dep qıçırdı Nikolay. — Bu ne demek?

Topraq yığınınñ töpesine çıqtıq. Kovş-nı körip, ayrette qaldıq: o özüniñ azamatlı tişlerinen balaban çaqmaq taşqa ilişken, tros adden aşırıq tartılıp qalğan: Bu, beklenilmegen adise, uçurımdan aşağı sarqayatqan ekskavatornı toqtattı. "Mavı qaya" betten davuşlar işitildi. Traktor keleyata. Aydavcınıñ artında, ayaq üstünde, Hristofor tura. Soñ Toqtabayev ve İrada peyda oldılar. İrada uçurımniñ çetine keldi, tüpsiz qaranlıqqa köz etti: topraq kesekleri ve taşlar alâ avdarıla bermekte ediler.

İrada budeşetni körse esini ğaip eter. bellegen edim. Yoq... ğaip etmedi.

— Men sizge, Mavlân aka, ne degen edim? Töpesi yanıq qarağaç hatiriñizdemi? Onıñ yanındaki uçastkada ekskavatornı artqa cılıştırmazdan evel topraqnı teşkeriñiz, demegenmi edim? — qız içindeki eecannı sezdirmemeye tırıssa da, bazan sesi qaltırıp, bazan nefesi tutulıp, özüni elge bermekte edi. — Söyleñiz, Mavlân aka, topraqnı teşkeriñiz degenmi edim? Demegenmi edim?

Toqtabayev indemedi. Çarpınıp qalğan ekskavatorğa közlerini tiklep, baqıp turdı. İrada devam etti:

— İş yapmamaq, elbet de, yapmaqtan elverişli. Böyle çıqımsızlıq ziyankârlıq demek ola.

Toqtabayev bir şey aytmadı.

— "Mavı qayada" sekiz saat yuqlap, soñ turıp evge ketmege alışıp qaldıñız! — dedi İrada. — Lâkin bundan soñ böyle olmaycaq.

Toqtabayev oña arqasını çevirdi, qulağını köterip, negedir diñlendi. Men demir köpür betke baqtım: bizim tarafqa üç traktor daa keleyata edi.

İrada vira qızıştı, açuvlandı. Öz fikirlerini topla olamay, aqlına ne kelse, onı ayttı. Toqtabayev onıñ adetini bile eken, cevap bermey, indemey turğanınıñ sebebinı şimdi bildim.

— Tros barmı? — dep soradı İrada. Biz kögertede, yaşçık içinde qalın tros barlığını ayttıq. Bu qızniñ göñlüne hoş keldi. — Traktorlar kelgence ekskavatorniñ kevdesini trosnen bağlap qoyıñız!

Toqtabayev Raşidni ve Hristofornı yanına çağırıp, tros ketirilmesini emir etti. Raşid kögertege çıqıp, trosnı yerge taşıladı. Toqtabayev, özüni bu işte kerçekten de qabaatlı is etse kerek, deral egildi, trosnı çezmek istedi. Men onıñ elinden trosnıñ ucunu çekip aldım: "bu bizim nijniklerniñ işi!"

Traktorlardan biri kovşnı artına taqıp, elli-altmış metr ögge çekip taşıladı, soñ yelquvannıñ yipinden çekip turdı. Ekskavator deral qıyışıp qaldı. Diger traktorlar demir ırğaqlarnı, maşınanıñ kevdesine bağlı trosqa iliştip, qaburğaga tarttılar. Betimniñ terini sileyatqan vaqıtımda közüme Toqtabayevniñ saati çalındı: endi altı olğan. Sıra dağlar üstünde yarıq yolaq köründi. Lâkin poeziyadan zevqlanmağa vaqıt yoq. Bütün küçümüznen yerni qazıp, tegizlep, şpallarnı tize ve relslerni yerleştire berdik. Yeñi demir yol yasadıq.

Yük köterici krannı traktorğa taqıp ketirdiler. Ekskavatornıñ kevdesi doğrulması içün, astındaki yerni qazdıq. Saba smenasınıñ nijnikleri bizge yardım ettiler. Maşına etrafında adam çoqlaştı. Arhipka da peyda oldı. Yarıq yeterlik. Elektrik lampaları ve projektorlar... Tañ maalinde, elektrik yarıǵı kün yarıǵınen qarışqan soñ, ortalıq köm-kök oldı.

Hristofor bir közünen Arhipkanı köre qaldı. Ne olıp keçti, bilmem, ekisi kirkalarını köterdiler, az qaldı, bir-biriniñ başlarını parlaycaq ediler. Nikolay çapıp keldi, olarnı ayırmaq istedi. Hristofornıñ aǵızından silekiyleri aqıp ketken, rus ve urum sözleri qarışqı ibarelernen Arhipkanı lânetlemekte edi. O, Kandıbanıñ ellerinden özünü qurtarıp, kirkasını öyle acizlik ile köterdi ki, Arhipka kerçekten qorqıp, keri çekildi.

— Qana, urçı baqayım! Uracaq olıp körçi baqayım! — dey berdi Arhipka. Aytmağa başqa söz tapalmadı.

— Aydut! Avantürist! — dep qıçırdı Hristofor, — Munafıq!

Olarınñ ellerindeki kirkalarını çekip alǵance esimiz ketti. Alǵan soñ bile, hayli vaqıt, cülbarslar kibi, bir-birlerine tiklenip turdılar.

— Toqta sen... — dedi Arhipka, — men Muşuqqa episini aytırım...

"Muşuq..? — meni birden kederli isler bastı, — Arhipkanıñ imayecisi. "Havflı tip".

....Quşlıq maalinde işni bitirdik. Arqağa çekilip qoyılǵan ekskavator endi bütün küçünen çalışmaqta, sanki bir şeyge oǵramaǵan kibi edi.

Kündüz bu yerlerde cillica ola turgan, şimdi bu sezilmey. Qaltıray berem... yalınız suvuqtan degil, asabiy iş ve yorǵunlıqtan da. Başu aşaǵı egilgen, bir özüm evge keleyatam. Ögümde apansızdan rezina çızmalar peyda oldılar. Başımnu köterdim — Curayev. Yanaşasında İrada.

— Saña ne oldı, Bekirov? — dedi İrada. Curayev İradağa yalq etip baqtı, İrada külümsiredi.

Menim külmege mecalım yoq edi. İndemedim.

— Kiriñiz, — dedi Curayev, közlerinen "Mavı qayanıñ" qapusını kösterip, — qızınırsıñız.

Men añladım. Olar keleyatqanımnı pencereden körüp, tışarı çıqqanlar. Meni beklep turalar.

Kirdim. Küçük çöyün peçka kene qıp-qırmızı.

...Lâkin hatirime başqa vaqia keldi. Keçken afta bizim raykom instruktornıñ mehanika zavodı partiya teşkilâtı sekretarinen subetini eşittim.

İnstruktor sekretardan soray: partiya teşkilâtıñızda açıq yürek ile qonuşılǵan qaç musaabe keçirildi, dey. Men instruktornıñ açıq yüreknen keçirilgen musaabeler hususında malumat toplayatqanınnı sezgen soñ, laqırdıǵa qarıştım. Musaabe açıq yürekten olıp çıqması içün evelâ özüñe açıq yürekli, sade olmaq, öǵüñdeki adamlarnı seniñnen qonuşmağa aves ettirmek kerek, dedim. İlki körüşüvimizde Curayevniñ menimnen qonuşuvı pek resmiy olıp çıqtı.

O öz hızmetindeki küçlükler hususında menimnen fikirleştı. Aqıqatta, partorgnıñ işinde küçlükler çoq edi. Curayev — smena injeneri. Onıñ uçastkasında çoq adam çalışa. Ondan ğayrı, partiya işlerinen de meşǵul olmaq kerek. Kommunistler azca. Söz kelimi, İradanıñ smenasında eki kommunist bar: Toqtabayev ve Almazov. Kerçek, komsomollar az degil. Olarnıñ komiteti başında Şadmanova özü tura.

— Men komsomol sekretarı degilim. Muavinim, — dedi İrada. — Arada farq bar.

— Al azırda sekretar sensiñ, — Curayev itiraz etti, — burǵuçlay berme! Özün merkezkomnıñ azasıñ.

İrada qaşlarını tüyümçikledi, indemedi. Curayev devam etti. O kimseni ayartayatqanı yoq, aqıqatta olǵan şeyler hususında samimiy laqırdı ete. Yalınız Baş Dugümniñ özünde, memleketniñ türlü köşelerinden kelgen üç biñ adam işley. Aylanma kanal... onı baarge qadar bitirmek ke-rek...

— Çeşit adamlar. Söz sırası, Arhipka...

Curayev şay degen soñ, sustı. Niçün? Bilmeyim. Belki meni laqırdı ettirmek içündür?!

— Arhipka olmasa, yataqhanemizni — men "baraq" sözünü aselet qullanmadım — nümüneviy yapmaq mümkün edi.

— Arhipka olsa ne? — İrada taaciplendi, — bu yahşı fikir. Meseleni komitetde muzakere etmek ke-rek.

— Ya Arhipka?— dep soradı Curayev tüşünceli alda, soñ ilâve etti: — onı işten boşamaq mümkün, lâkin... Muşuq bizde çalışmay... Onı nasıl boşaycaqsıñ? Çalışmay, amma Arhipkağa ve qadınlar barağındaki qızlarğa tesiri büyük. Episini birden işten boşamaq mümkün degil. Muşuqnı... o, giyenanı havfsız bir müitke qoymaq, onıñ içün ise Arhipkanı havfsız kişi yapmaq kerek,— Curayev sustı, tişlerinen ast dudağını tişlep aldı,— yoq... benim saña söylemek istegen şeylerim bu degil.

Peçka yanında pek qızışıp kettim. Üstümdeki fufaykanı çıxarıp, yanaşamda skemle üstüne qoydım.

— Bir mesele bar...— dedi Curayev,— Sizniñ baraknı nümüneviy barak dep ilân etmege daa erte ondan evel, Arhipkağa, öz qılıqlarını unutmaq, sada, insan olmaq içün yardım etmelimiz.

— İnsan? İnsan olmaq içün dediñizmi? Pek küç mesele...— dedim men,— elbet de... er kesteki eki el, eki ayaq onda da bar. Amma... bilmeyim, tırışıp baqmaq kerek.

— Tırışıp baqıñız! — dedi Curayev. — Söz kelimi, bugün ekskavatorda olğan qazanı Toqtabayevke o kelip bildirdi... Bu da bir iş alâmeti. Öyle degilmi?

— Ne vaqıt... bildirdi?

— Toqtabayev özü ayttı.

— Meraqlı şey...— men ayrette qaldım, — "Mavı qayağa" چاپıp ketken Hristofor olıp da, Toqtabayevke haber etken Arhipka olsun!? Bunda bir hata bar! Belki qorqqanından, mında qaçıp kelgendir!?

— Belki öyledir,— Curayev benim ile razı oldı,— Toqtabayevke barıp, qazanı bildirgen... demek, özünüñ alçaqlığını añlağan. Onıñ içün men buña... bir iş dep baqtım. Qısqası, bu hususta özünüñde, barakta, laqırdı etiñiz. Yarın aqşam neticesini maña bildirirsiniñiz!

— Laqırdı etip baqarım! — dedim men.

— Başqa iş yeq. Men kettim. — Curayevniñ, niçündür, birden ketecegi keldi. Em, aqiqaten, ellerimizni qattı sıqaraq, çıqtı.

Biz skemle üstünde qaldıq. Bu sukünette, nasıldır, bir oñaytsızlıq sezildi. Amma oñaytsız vaziyetten qurtulmağa da sebep tapıla. Toq-tabayev kirip keldi. İradanı körgeñ soñ tutarlandı. İçeri soqulğan suvuq yel pol üstünde yuqlağan Karnakeryannı uyanttı. Men şu vaqıtqa qadar onı eslemey oturğanım. Qapu tekrar açıldı. Bosağa üstünde demiröl hadimi peyda ol-dı. Bu qulübege kim kirse — bizni körüp, gizliden külümsirey berdi... Yüzlerine baqqanda: başqa vaqıt, başqa yer tapalmadırlarmı aceba dep tüşüngenge beñzediler. İradağa da böyle keldi, ğaliba, turdı, başına yavluğunu yapıp, tışarı çıqtı. Men onıñ peşinden kettim. Baraklarğa yaqınlağanda İrada toqtaldı.

— Şporlarını alâ çıkarmadıñızmi? — dep soradı menden, özü külümsiredi. Külümsiregende çeresi qıp-qırmızı oldı.

— Yoq! — dedim men.

— Niçün?

— Bu, adiy şporlar degil. Komandır şporları...

— Komandır şporları? Siz komandır ediñizmi?

— Ebet... vzvod komandiri edim. Lâkin benim ordudaki hizmetim tez bitti.

— Sebebi?

— Yaralandım. Meni arbiy hizmetke kelişmey, dep demobilize ettiler.

— Şimdi nasıl? Yarañız tüzeldimi? — dep soradı İrada.

— Kimerde qızara, solqıldap ala.

— Demek, daa tüzelmedi, öylemi?

İradanıñ kederli ve dülber közlerine baq-tım: "Bu qız menden nasıl yara hususunda soray, aceba?" — dep tüşündim, soñra dedim:

— Bayağı tüzelgen edi. Kene tazerdi.

— Öyle olsa tedaviy etmek kerek.

— Tedaviy etmek... lâkin nasıl?

İrada cevap bermedi. Biz injenerler maalesine yetkence indemey keldik. İrada evge ketti. Men barakqa.

Nizam? Ne demek olsun! Odamız içinde er kün nevbətçi ola. O gece hizmetteki adamlar için, aşhaneden yemek ketirip qoya, çay qaynata, odun kese, ocaqı yaqa və polnı sipire. Kerçek, polımız temiz olması için onı sipirmək degil, demir qırğıçnen qırıp, sıcaq suvnen yuvmaq kerek, lâkin... bizde pol ayda eki kere yuvula, yuvulğan soñ bir qaç saat temiz ola, kişilər smenadan qayıtıp kelgen soñ kene evelki renkni ala.

Biz buña alıştıq. Tumboçkalarımız qapatılmay, içlerindeki şeylerimiz coyılmaylar... bunıñ özü kâfi. Yataqhanemizde, yazılmağan-çızılmağan kodeks yaşay. Kerçek, onda maddelerniñ mıqdarı soñ derece az. Söz kelimi, adamnı kötekleşkeni için qabaatlav hususunda madde yoq.

Curayevnen olğan laqırdımızdan qaç kün keçken soñ, men kötekni mahküm etici proyektini "umumhalq" muakemesine çıqardım. Kroatlar üstüne bağdaş qurıp oturğan evimizniñ ealisi benim lektsiyamnı sabırlen diñledi, lâkin ağızlarını açıp, bir şey aytmadılar. Men, dülgerler baragında olıp keçken kötek — ayıp şey ekenini ve bunıñ artıq Curayevge ve Krasnânskayağa yetişkenini söyledim. Bu — soñ derece ayıp şey, çünkü epimizge aydutlar dep baqacaqlar, dedim.

Men, elbette, dülber nutq söylemege bilmeyim, "mına", "añlaşılma", "demek" sözlerini tekrarlay berip, eki-üç cümle quraştırıp ayttım, soñ koykamnıñ üstüne otura qoydım.

— Toplaşuvnı yañlış alıp barasıñ,— dedi maña Nikolay. — Madamki sen komsomolsıñ, bizni, bitaraflarnı, terbiyelemege borclısıñ. Toplaşuvda reys və sekretar olmaq şart. Reis mecliske reberlik yapsın, sekretar protokol yazsın. Bu seniñki ne? Oturırmız, laqırdı etermiz, darqar ketermiz. İç izi qalmaz. Ne deysiñ buña?

— Bir şey de, — dedim men. — Doğru fikir!

— Öyle olsa, meclisni qapalı ilân etem, — dedi Nikolay.

Nikolay dülgerler baragındaki kötek hususunda laqırdını tazertmege istemegeni sezildi. Çünkü bundan soñ Arhipka daa alcırayğan kibi olsa, çaresini körmekni öz boynuna aldı. Muşuq olmağan olsa, Arhipkanen çatışuvı ne ile biter edi, bilmeyim.

Deycegim, er kes öz işine tutundu. Bu arada Arhipkanıñ nutq söyleyecegi keldi.

— Kötekleşüvni niçün bıraqlamaq kerek? — dep soradı o,— bir adam digər adamnıñ taqletini azaçıq siypap alğanınıñ ne zararı bar? Bunı da yapmasaq, cək sıqısından ölüp ketermiz. Mında körgenimiz ne? Tek aşhane. Anda ne bar? Bifşteks yoq. De-valây yoq. Antrekot yoq. Añladınıñ? Yalınız ekşi qapısta... Magazin qayda? Raqı qayda? Bir şey yoq... Ne? Yoqsa bu Çatqal eteginde bir monastırımı?

— Maña baq, Arhipka! — dedi Kandıba. — Bizge seniñ sentimental fikirleriñ... felsefeñ kerkemey.

Arhipka bu sözlerniñ ne demek ekenini añladı. Sustı.

Biz epimiz aşhanede aşaymız. Sabira-hala bizni yahşı baqamı, yaman baqamı, bilmeyim, lâkin daima toqmız. Etrafımızdaki qışlaqlarnıñ çölleri tap-taqr, zarlarda boğday, arpa saçılmağan, dehqanların qursaqları tolu degil. Dehqannen laqırdı etip baq: "Sizde, Çar-Çaqta, aşhanede künde üç kere aş berile, siz cennette yaşaysınız",— dey. Dehqanğa doğmuş qışlağını terk etmək qıyın, lâkin dehqan onı bıraqp, bizge keke, yer qazıcılar brigadasına işke kire. Çünkü mında, aşhanede, kündüz üç kere yemek ola.

Diger adiselerni de kördik. Curayev altı kolhozda balalar için bedava sıcaq aş teşkil etti. Bu hususta çoq laqırdı oldı. Qurucılıqnıñ özünde aşhane zar-zorğa çalışqanda, işçilerniñ erzağından qıtıp, kolhoz balalarına yemek berileyatqanı işitilgende, kimseniñ çırayı külmedi. Amma Curayev umumiy mecliste bu fevqulade meseleni kişilerge öyle tez və usta añlattı ki, erzağımız esabından balalarğa aş berilüvine er kes razı oldı.

Gidromonitorlardan biri: aşnen yalınız kolhozcılarnıñ balaları temin etilsin, şahsiy mülkiyet saipleriniñ balalarına berilmesin, dep baqtı, partorg onıñ teklifini deral tüzetti: "Bala-bala demektir. Episini temin eteyik!" dedi. Ertesi künü altı kolhoznıñ balaları sıcaq aş yediler.



Bunun için, Arhipkanın nutqı kiyik davuş olıp işitildi.

— Men öz fikirimni ayttım,— dedi Arhipka,— keyfiñizge uymasa, qabul etmeñiz, lâkin sözünü kerı aldı bellemeñiz!

Arhipka qısmen aqlı edi. Zevq, eglence ceetinden bizde, kerçekten de, maqtanmağa şey yoq edi. Barakta kimerde gitara, yahud garmon davuşları işitile, amma çoqqa barmay, tınalar. İşçiler ya işke çıqıp kete, ya da hızmetten yorulıp kele, alel-acele aşap, yuqlamağa yataqoyalar. İstraat künleri gidromonitorlar ve ekskavatorcılar paromğa minip, sağ yalığa kete, anda magazinden apaylarına o-bu satın/p alalar. Maşinistler aqşam sarğuş qaytıp keleler.

Klub qurulayata. Ne vaqıt bitecek? Kimse bilmey, çünkü klub plan mücibi, devlet parasinen degil, komsomollarnıñ öz küçlerinen... bedava qurula. Torizo onıñ divarlarını qalamağ için bir bataq teneke... şifer bermedi. Klub binası umumiy inşaatnıñ iqtisadı esabına qurulmaqta. Bir kün yarım tonna ganç, yahud tsement tapıla qoysa, Hristofor, Nikolay, Raşid, men □ boş vaqıtımızda yuvurıp barıp, rastvor yasay, binanıñ bir köşesini, qalap ve sılap kelemiz. Soñ biraz ağaç tapılğance beklemek kerek ola.

Arhipka turmuş problemları hususunda çoq davalaşıp oturdı. Onı diñlep yoruldım. Soñ qulağıma Basitniñ hurultısı keldi. Raşid tumboçka ögünde nasıldır bir mektüp yazmaqta, özü için degil, çünkü tosət-tosat başını sol tarafqa çevirip, Karimden bir şeyler soray, soñra közlerini tavanğa tiklep, gizliden pıçırdıy, yeñi kelimeler tertip eterek, qalemını yavaştan merekepke batırıp, başını tekrar kâğıt üzerine egilte.

Nikolay Kandıba koyka üstüne oturğan, Hristoforğa köz ete bermekte. Hristofor ise tumbockasınıñ içini qarıştırayata. Nikolay bekley-bekley bezdi, divarda asılı gitarasını aldı, çala başladı. Biz onıñ daima çala ve yırlay bergen andaluziya türküsini çoqtan öğrendik. Kimerde Ni-kolay ispanol türkülerinden beze, yunan yahud portegiz tavernaları aqqında ikâye ete.

— Singapurda bulundıñmı? — dep soray menden,— anda bütün cadde ötellerden ve restoranlardan ibaret. Kerçek aytam — yalıñız ötel ve restoranlardan. Muzıka ve oyun gece-kündüz tınmay. Yemekler... o! Tekaran daa yürseñ — maallelerde adamlarnıñ soqaqlarda ayaq astında yatqalağanlarını ve açıq avada aç-çıplaq ömür keçirgenlerini köresıñ. Skelede adamlar yanımızdan keçkende "bolşevik", "Lenin", "koroşo" dep pısıldaylar. Olar bileler... episini bileler. — Nikolaynıñ parmaqları gitara telleri üzerinde oynayanları alda, sözünü devam etti: — Daa ne? İspaniyamı? Barse-lona, şübesiz dülber şeer. Yalığa ayaq bastım deysıñ, seni acaip ispan kızları sarıp alalar: "yur, yur, keteyik!" — deyler. — "Yoq, kızlar, benim şeerde acele işim bar" — deyim. — "İşıñ barmı? Öyle olsa, ket! — deyler. Nasıl isteseñ, öyle yap: istessñ ket, istemesen — ketme. İstesen tavernağa barayıq!" Olar gece-kündüz matroslarnen kezeler... Yap-yaş kızlar. Ya türkü aytıp başlasalar? E-e! Olarnıñ türküleri asretli, kederli aenknen başlay, soñundan aretlenip ve şeñlenip keteler.

Nikolay sabır etalmadı. Kene türkü söyledi. Yüksek duyğunen söyledi. O ispan sözleriniñ soñlarını sozıp yırlamağa seve. Lâkin tek bir yır... söyledi. Hristofornıñ sandıq içinden kitap çıkarayatqanını körgen soñ, muzıkal moment bitti.

Hristofor arqasını yantaytıp, kitapnı közlerinden uzaqta tutıp — çünkü yarıq ğayet zayıf edi — oquy başladı. Nikolay sustı — diñledi. Hristofor dudaqlarını bürüştire, közünü qısıp ala... Nikolay baqıp otura. Soñki dört yıl içinde Hristofor pek deñişken... şimdi esledim. O ateşli areketler, şeñ külküler qayda? Keñ omuzları aşağı sarqqan, tik ve tüzgün müçesi çöke başlağan.

Raşid mektübini bitirgen soñ, benim yanıma kelip oturdı.

— Bir adam kötekleşe... benimce, başına sopanen urmaq kerek,— dedi o,— hususan, mına bunıñ,— közleriniñ areketinen Arhipkanı kösterip,— pa-at etip.

Arhipka pencereden tışarı baqıp, indemey, ruzğârınñ iñiltisini diñlemekte. Belki Ra-hil kelir, belki de bu yerden keçip keter, dep beklemekte.

— İra... sen, ne? Kiyevsiñmi? Aqlım yetişmey,— dedi Raşid,— onıñ kişisi bar. Men bilem. Tursunov... Vahid Tursunov. Elektrik bölüğiniñ başlığı. Şimdi komandirovkada. İranı seve. Tur-sunov Taşkentten İradağa bağşışlar ketire. Maña Sabira hala ayttı. İra ayneci qız. Bağşışlarını qabul etmegen. Şimdi Tursunovqa er kün mektüp ve telegramma yollay.

— Mümkün degil. Yalan aytasın! — Kandıba iddetlenip ayqırdı. Hristofor ise açuvlanıp, kitabını krovat üstünə attı. Er vaxıt öyle ola. Kandıba kitaptaki şeyge inanmasa, basa qavğa ete.— Asâ niçün qalmadı? Niçün çıqıp ketti?

— Men saña o yerini oquğan edim... Ağası alıp ketken. □ Hristofor oña sabırlı-sabırlı aınlattı. Nikolay qızıştı.

Dava Turgenevniñ "Asâ"sı üstünde edi.

— O ne? Esire edimi? — Kandıba, az qaldı, Hristoforniñ ğırtlağına yapışayazdı. — Deli qız... Böyle hucur sevgi olsunmı? Adresini bilmegeni ne? Men qızniñ yerinde olsam...— O peçkanıñ yanına keldi, odunlarını qarıştırp baqtı, sılaq ekenliğini körgen soñ, açuvlandı... Qaqırıp polğa tükürdi, soñ ketip koykası üstüne yıqıldı.

Peçkanıñ qapağı açıq qalğan soñ, dam üstünde uvulday bergen yel trubağa kirdi, barakniñ içi tütüğe teldi.

Arhipka, dünyada ne qadar pesnut söz olsa, episini cıyıstırıp, bizni sögerek, peçkanıñ ögüne yuvurıp bardı, saksaul parçasinen türtip qapaqnı yaptı, soñ ayağınen tepip qapunu artınace açtı. Kandıba, Karim ve Raşid oña şübeli-şübeli baqtılar: — Delirdimi, ne? — dep tüşündiler olar, soñ mesele añaşıldı. Hristofor asıl da sesini çıqarmadı. Gece işten qaçıp ketkeninden berli Arhipkanen laqırdı etmey edi. Bassaraba da indemedi. Asıl da siyrek laqırdı ete.

— Saña yeñi haber aytayımmı, Raşid? — dedi Arhipka, oturğan yerinde,— maña maşinistler mektebine yazılmaqı teklif eteler,— soñra Nikolayğa çevirildi,— ne deysiñ, Kolâ?

— Saña mektepniñ ne kerekligi bar? — dedi Kandıba,— şay da ülemasıñ!

— Men şpal taşımaqıtan bezdim,— dedi Arhip-ka. — Şaadetname olmasa, rıçağ başına qoymaylar.

Raşid gizliden Arhipkanıñ artına keçti.

— Arhipka niçün mektepkə kirmek istey? Bilesiñizmi? — dep soradı,— men bilem. Naçalnik olup, yuqarı maallege köçmek... sıgır almaq, Rahilge evlenip, tınç yaşamaq istey... Öylemi, Ar-hipka?

Arhipka ırcaydı.

— Kimge evlenmek?

Açıq turğan qapu bosağası üstünde Rahil peyda oldı.

— Mına, buña! — Raşid başını qapu betke qaqtı. Epimiz şaqıldap küldik: "Börünü añañ — tayağıñı azır tut!"

Rahil külküğe qulaq asmadı.

— Pek sıcaqlandıñızımı, ne? — dep soradı o. İçeri kirip, qapunu qapattı.

— Arhipkanıñ bürükli betini körmeseñ, eki daqıqa oturalmaysıñ, — dedi Kandıba.— Bezmediñmi ondan?

— Arhipkadan bezmek olurmu? — Rahil yasama ğurur ile onıñ krovatına doğruldı.

— Kilsege bardıñızımı? — dep soradı Kandıba.

Rahil cevap bermedi. Egilip, Arhipkanıñ qulağına bir şeyler pısırdadı. Soñ başını töpege tikledi.

— Kilsege? — taaciplenip soradı. — Niçün?

Qız, koftasınıñ tışqa asılıp qalğan ucunu yubkasınıñ içine tıqtı, kölmeginiñ astında coyılıp ketken küçük köküslere kederli baqtı elini pervasız alda sallap, krovat üstü-ne oturdı.

— Aqayğa çıqa bermekten yoruldım,— dedi o. — Bekârlıq yahşı. Elbette, Arhipka razı olsa, bir kere daa evlenip baqmaq mümkün.

Men onı acıdım, çünki soñki sözleri — yürekteki ağrınen çıqqan sözler edi.

Arhipka elini onıñ omuzı üzerine qoydı. Ra-hil sekirip ayaqqa turdı.

— Bu barakniñ içinde ekşip-püksüp oturğanıñız ne?— dedi o,— aşhanede eki bayan, bir gita-ra... ur patlasın, çalalar. Barıp, bir-birimznıñ boyunlarımızğa asılsağ, beton polnı biraz taptasağ, ne ola?

Qız çıqtı. Onıñ artından Arhipka yuvurıp ketti.

— E! Ya men? — Nikolay gitarasını qaçıp aldı. — Ekşip-püksüpmi? Yo-o-q! Men de kettim.

Mektüp aldım. Selime uzaqta, Or qapu bette, emcesiniñ evinde apansızdan vefat etkenini yazalar.

Bir kün evel pek şeñ eken... Cevdetten mektüp kelmedimi? — dep sorağan. Zavallı Selime... ne men oña, ne o maña iç bir vaqıt mektüp yazğanımız yoq. Körüşmegenimiz ise çoq vaqıt oldu. Men onıñ hatrine nasıl etip keldim aceba? Aqşam emcesiniñ kelgenini beklegen. Emcesi qoyuncılıq sovhozında veterinariya ekimi hızmetinde olıp, insanlardaki bütün hastalıqlarınıñ da şıfasını bulucı adam eken...— emcesi kelgen soñ, qız ondan bir meşrebe şarap istegen... ve üç kişi olıp, muabetlik eşqına içkenler. İçken soñ, emcesi tüşünceli alda başını sallap alğan, soñ qarısına "Selimeniñ çırayı meni raatsızlandıra..." degen. Geceniñ bir vaqtında yengesi qızınıñ hucur davuşnen qıçırğanını işitken.

Bu, Selimeniñ gül kibi saf, qabaatsız ömüriniñ niyeti eken. Köyimizde anası bu haberni işitken soñ, bizim evge kelgen, anama episini söylegen. Amma qızınıñ babasına bir şey aytılmağan.

Ağamniñ mektübi meni pek kederlendirdi. Köyimizni hatırladım. Onıñ soqaqları boyu dolanayatqanımnı kördim. Evimizniñ qapusı ögündeki aylançıq soqaq ile derege tüşeyatqanda, aylanıp artıma baqtım: sofada anam otura. O, artımdan baqıp, öglüğinen közleriniñ yaşlarını sile. Yoluma devam ettim. Evlerniñ pencerelerinden, bağçalarnıñ isarları töpesinden, aralıq qapulardan köydeşler maña kederli-kederli baqalar. Olardan birisi: "ğarip Cevdet... sevgili qızınıñ ölümü için, kim bile, ne qadar yanıp-küymektedir..." — dey.

Köyde bulunğan olsam, elbet de, öyle olur edi. Bu haber Taşkente, bizim institutniñ yataqhanesinde de yanıqlı isler doğurır edi.

Aqılımda... studentniñ biri, sevgili qız-ınıñ vefat etkeni hususunda mektüp alğanda, ziyade qasevetlengen edi. Lektsiğa barmadı. Köridorlar boyunda sesiz-soluqsız dolandı yurdi. Yorulğan soñ krovatına yatıp, tüşündi. Qomşu korpusta yaşağan qızlar kelip, yanıqtan ölüp qalğan bu yigitni seyir etti, attı ağladılar.

Şimdi mında, barak içinde, maña da bir de-bir kişige derdimni aytmaq kerek, edi... lâkin kimge? Stol başında Elpidege mektüp yazmağa qurundım. Ağamdan mektüp alğanımnı, qızınıñ vefat etkenini yazdım. Yandım-yağıldım, amma közlerimden yaş çıqmadı. Tek, göñlümniñ üzerinde bir bürüşik daa asıl olğanını sezdim. Elpidege bularnıñ episini yazdım. Bu mektübimde onıñnen, ilki defa olaraq, bir dost sıfatında laqırdı ettim. "Şimdi benim, senden ğayrı, yaqın kişim yoq,— dep yazdım.— Elbet de, yahşı yigitler barlar... söz kelimi, Raşid, Hristofor, Karim, Nikolay. Lâkin men olarnıñ öğüne barıp, derdimni aytıp olamam. Selime vefat etti... işittiñizmi? demege mecalım yetmez. Bu sözlerni söylemek için yalınız saña baznam öte". Ondan soñ men Elpidege aylanma kanal hususunda da eki satır yazdım... O benim ne işnen meşğul ekenimni bilmek ke-rek. Öyle degilmi?

Konvertni yapıştırdım, poçta bölüğine alıp kettim. Yaşçikke qoyğan soñ hatrime tüşti... mektüpniñ soñunda: "közleriñden öperim" — dep yazmağa unutqanımnı.

Elpide evelleri benim mektüplerimde "közleriñden öperim" degen sözler mıtlaqa olmasını talap ete edi. Men ise yazğanda "kozleriñden öpe-rim"... dep yazmağa unutmay edim. Olğanı-olacağı eki söz... lâkin bu sevgimizniñ simvolı olıl qalğan edi.

Simvol... sevgi! Acaip sözler! Lâkin bunıñ endi ne faydası bar? Asıl da, Elpidego şimdi ni-çün mektüp yazdım? Şimdiki Elpide, dört sene evelki Elpidemi?

Böyle yanıq ve keder içinde baraktan çıqtım. Aşhanede Hristoforni rastketirdim. Üylelik yemegini aşap bitireyata edi.

— Arhipka aqlı eken,— dedi o, menüda yazılğan "gulâşnı" körsetip,— bizni nenen sıylaylar... köresiñmi? Özün "yengil kavaleriesiñ!" Niçün bir çareler körmeysiñ?

Men kuhnâ betke... aş almağa kettim. Birincini, ekincini, üçüncini — episini birden ketirip stol üstüne qoydım. Üçüncige, adeti üzre, kök renkli qoyu botqa bereler. Oña kisel deyler.

— Elpideni körmek isteysiñmi? — dedi maña apansızdan Hristofor. Ötüm patlayyazdı.

Albu ise, Hristofor onıñ yeñi süretini alğan, özüniñ dülber qız qardaşnen, tek benim degil, başqalarınıñ da ögünde maqtanacağı kelgen. Elpide beyaz anternen çıqqan. Çeresi tıñç ve miskin. Onı böyle durğun iç körmegen edim. Daima ateş, furtuna edi, Yanında hoş körümlü yigit bar. Galstugı yerinde köbelek. Küleceğim keldi. Atta küldim de. Batumda yaşağan bütün kiyevler, üç qara aygır yekili taçankanıñ üstüne oturıp, boyunlarına köbelek taqıp resim aldırılar. O dekorativ atlar benim vaqıtında da bar ediler. Bazar yanında... Birisiniñ yanbaşı ta o vaqıtta azaçiq qopqan edi, öyle de qalğan. Resimde körünip tura.

Hristofor meni, aşap bitirgence, bekledi, soñ beraber çıqtıq.

Suretke özüm de taaciplendim...— dedi Hristo-for.

Men cevap bermedim.

— Keyfiñ bozuqmı, ne?

— Menimmi? Yoq!

— Yalan aytasıñ. — O Elpideniñ laqırdısını devam etti,— benim içün tesadüfiy şey. Lâkin bunu beklemek mümkün edi. Yigitnen Krasnodarğa keteceğim, dep yaza. Aptekada çalışa eken. — Böyle degende, Hristoforniñ davuşında azaçiq ğurur bile sezildi.

"Sen onıñ nasıl kişi ekenini qaydan bilesiñ...— dep tüşündim men. — İczacımı? Nijnikmi? Bunıñ ne emiyeti bar? Tek sevgi olsun..."

Aqılıma kene Selime keldi. Boğazıma bir şey tıqıldı, nefes alması qıynlaştı. Soyunmay, koyka üzerine yattım. Sukünet içinde yüregimniñ duküldisini işittim... hucur şey. Soñra Hristofor ve Nikolaynıñ yavaştan bir şeyler hususunda pısırdışqanlarını sezdim. Diger yaqıma aylandım, ögümde Nikolay turmaqta edi. Olar yüregimdeki keder ve asretni añlağanlar.

Ne qadar vaqt keçti? Bilmeyim. Yuqu içinde:

— Zararı yoq, er şey keçer keter...— degen davuşnı işitip, uyandım.

— Tur, Cevdet!— Nikolay omuzımnı silkitmekte edi,— er kes ketti. Sen qaldıñ!— Yatqan yerimde kerilip ve esnep aldım, zornen közlerimni açtım. Vucudım parça-keseq, ayaqlarıma demir putlıqlar bağlanğan kibi. "Bu ne demek? Hastalandımmı men?"

— Kettik, kettik!..— Nikolay ayağımdan tutıp çekti. Çizmalarımıñ zar-zorına kiydim, fufaykamnı omuzlarımnıñ üstüne alıp, onıñ peşinden çıqtım.

— Aqlızsıñ sen...— Kandıba qulaqqa hoş kelmegen bu sözlernen benim göñlümni almaq istedi,— bir şeyden haberiñ yoq.

Menimmi? Elbet de... Men: "Tavernalarda maderâ içmedim. Toreadorlarıñ küreşini seyir etmedim" deycek oldım. Peşman ettim. Bu ne içün? Nege kerek?

"Mavı qaya" yanından keçkende, er vaqıttaki kibi, bunarlı pencereden içeri köz ettim, kimse yoq... Yalñız çöyün peçka qıp-qırmızı olup yana bermekte edi. Demir yolğa yaqınlağanda Toqtabayevke rastkeldik. O, qalın parmaqlarınen mıyıqlarını bura berip, şpallar boyu dalğın adımlamaqta edi. Bu keyfi bozuq ekenliginden delâlet.

— Tez oluñız!— dep qıçırdı o bizge,— bu na-sıl yürüş? Bugün qayda barsañ, asabiy davuş işitesiñ. Nasıl şey?

— Taş-qaya... yer qazılmay!— dedi Hristofor,— ne yapacaqmız?

Ekskavatornıñ maşına bölüğinden Almazov çıqtı. O endi smenânı qabil etken.

— Mesuliyetsizlik... ziyankârlıq. Başqa şey degil...— dep ayqırdı o,— dört saat çalışmay tur da, yer patlaticılarnı çağırma... Aqılğa sığacaq şeymi? İra kelgen, qavğa etip ketken.

Qavğadan ne fayda?— Almazov böyle kergin şaraitta bile qızışmamağa tırıştı. Tekrar komp-ressor bölüğine kirip ketti, ondan soñ davuş açıq işitilmedi.

— Ne yapacaqmız?—dep soradı Raşid, Andrey Zaharoviçke kirip,— kene ateş yaqacaqmız mı?

Almazov nasıl cevap berdi, bilmeyim. Bir talaydan soñ yerge tüşti, Raşidniñ qolçaqlarını alıp kiydi, trosqa asılıp, özen yalıasına endi. Biz onıñ peşinden kettik. Astta qalın taş tabaçası sezilmekte edi...Bir ucu çuqurdan, yer astından Çar-Çaq betke, diger ucu qırnıñ astında gizlenmekte. Biz özen boyu yuqarı yurdık.

Bayağı yürüyen soñ, qaranlıqta Almazovni ğaip ettik. Büyük taşların ucunu tapmaq istep, qırğa tırmaştıq, qayıp derege tüştik, balçıqqa battıq. Topraq obası üstünde bizni Almazov beklemekte edi.

— Yigirmi metr uzaqta taş yoq,— dedi o.

— Men de o fikirdem...— Arhipka bunarlı ve qırmızı közlerini elleri ile örtip, küldi,— Nikolay razı degil.

— Oturmaqnen iş bitmez,— dedi Andrey Zaha—roviç,— yeñi yol yasap azırlamaq kerek.

Yasap azırlamaq... Ya rels yetecekmi? Maşinist küskün çerelerimizni körip, bizni opladı, piyazladı.

— Bir saat qıynalacaqmız,— dedi o bizge,— olğanı-olacağı. Soñ sabağace ateş başında qızınacaqsıñız. Maşına işleycek.

Onıñ fikiri doğru edi. Maşinist ekenligi için degil. Ziyrekligi için. Zaharoviçniñ degenini yapmasaq, sabağa qadar boş oturucaq, soñ, Karim degeni kibi, parmaqlarımızni burunlarımızğa tıqıp barakqa qaytacaqmız. Eger biz—ni yolda İrada köre qalsa, başımızğa ne qadar mısıl ve öpke yağacaq bilesiñizmi? Elbette, bu çıqımsızlıq için er kesten ziyade injener Şadmanova mesül. Amma külmege kelgende o, ep-bir küler.

Yerni tegizledik, relslerni ve şpallarnı yerleştirdik, boltlarnı sıqtıq. Almazov ve Raşid de işlediler. Eñ zevqlısı Arhipka oldı. İş başlamazdan evel kimse onı yerinden qıbirdatamadı. Başlağan soñ, özüniñ arzusına aks olaraq qızışıp ketti. Amma Arhipkada yer qazıcı işçiğe has qabiliyet yoq: kirkanı başınıñ töpesine kötere, yerge urğanda, özü kirkanıñ sapı üstüne yata, ne yerge urğanını közleri körmey, taqatı böten sarf oluna. Özü tez yorula, soñ Curayevten tutup, Krasnânskaya ve Torizoğa bargance, bütün yetekçilerni sögüp çıqa:— "Olarğa qurucılıqqa reberlik yapmaq degil, Alay bazarında suzma qurt satmaq kerek" — dey. Epimizden salmaqlısı Hristofor.

Yigirmi metr mesafelik demiröl... onı qurmağa eki buçuq saatlıq vaqıtımız ketti. Niayet, maşınanı yerleştirdik. Andrey Zaharoviç rıçagnı bastı, töpede asılıp qalğan kovş aşağı endi, tişleri yerniñ içine kirdi.

Ekskavator iç de toqtamay işledi. Saba maşinist Semen Agapov keldi. Azır uçastkanı körip, sevindi. Bortqa mindi, rıçag başında daa turmağan Almazovqa pek qıçırıp, dedi:

— Sağ ol, Andrey! Başqası olsa, bunı yapmaz edi. Belki aqlı da yetmez edi.

Bu teşekkür benim qulağımni yırtqan kibi oldı. Ne? Biz estrada teatridemizmi? Nikolay ise buña başqa türlü baqtı.

— Kişiğe sataşa berme,— dedi o,— Agapov nezaketli kişi. Siz, şaqallar, terbiye körmegensiñiz! Menim hoş sözler işitecegim kele.

— Agapov rıçagnıñ başına oturğanı on daqiqa oldımı-olmadımı, kompressorniñ astından qap-qara tütün çıqtı. Agapovniñ beti mos-mor oldı. Maşınanı toqtata qoydı.

— Daa ne?

Men Andrey Zaharoviçke baqtım, o, rezina çızmalarını çıkarıp, özüniñ işçi potüklerini kiymekte edi. Demek, iş yalnız demir yolda, yalnız trosta degil eken... Motorniñ özü güzel çalışmaq kerek eken — dep tüşündim men.

O devirde bütün Özbekstanda eki gidroelektro—stantsiya bar edi. Bizge eñ yaqını Qadırya. Andan bizge yüksek voltlı tok kele. Tok kimerde deñiše, bunıñ ekskavator motorlarını büyük tesiri ola. Qarardan ziyade qızalar. Onıñ için biz, nijnikler, montörlar, smena injenerleri Şadmanova ve Curayev — epimiz elektrik tellerine ve kablernelge daima köz-qulaq olup yüremiz; elek—trik kücü olmasa, ekskavator çalışmay. Tursunov tsehte motorlarnı baştan-ayaq dağıtıp, soñra yañıdan cıyıp qoyğan.

Baş Dugümde motorlar çoq işletile. Beton zavodında, asma yolda, maşına tsehide, mesken qurucılığında, episinde, er şeyni elektrik kücü al ete. Bu vaziyette qurucılıq grafiklerini vaqtında eda etmek mümkün degil. Vahid Tursunov elektrik stantsiyasına donatma ketirmek için Dneprge ketken.

Stantsiyanın binası azır. Donatma şimdi kelip başlay. Onı sağ yalıdan sol yalığa, iç bir türlü nevbetke riayet etmey, keçireler. Sotsialist şeerçikke taşıylar, amma Tursunovnın özü alâ körünmey. Mında elektrik energiyasına bir şey olsa, deral Tursunov ańıla. Şimdi de öyle...

— Smena acınıqlı başladı. Niyeti nasıl olur eken?— dedi kimdir.

Aylanıp baqtım: Curayev. Ne vaqıt kelgenini sezmey qaldım. O, teri paltosının yeñini köterip, saatına baqtı.

— Bizge evge qaytmaq gerek. Qaytalmay turamız. Agapovnın motorı qızğanı içün güya biz qabaatlımız...

— Sen çalışqanda motor qızdımı?— dep soradı Curayev Almazovtan ve öz-özüne dedi:— Tursunov tez kelse eken... Bu azaptan qurtulır edik!

— Yoq,— dedi Almazov,— bizde motor qızmadı. Smenanın başında tutarlandı. Soñ güzel ketti.

— Böyle şeyge canım ağıra,— dedi Agapov,— yañı qızıışqan vaqıtta...

Curayevke köz ettim. O bir şeyler aqqında düşünmekte edi. Bir şeyler yapacaq. Ebet-ebet! Men Curayevnin eñ mürekkep, eñ ağır vaziyetten qolay-qolay çıqmağanını bilmeyim. Şimdi de maşına bölüğine kirdi, elini motornın üstüne qoydı... qoydı degence, çekip aldı — pek qızğan.

— Çullar... sılaq çullarnen sarıñız!— dedi Agapovğa.

Çullar evelâ pışılday berdiler, soñra töpege buv köterildi. Elbet de, bu — belâdan qurtuluv degil edi.

Curayev hayli vaqıt motorğa baqıp turdı. Soñ yerden fanera parçası aldı, kebaçılar kibi, motornın üstüne sallap baqtı. Çeresi birden deñiştı. Bizim yaqqa bir köz taşladı, faneranı daa küçlü sallağan soñ tahtanı yerge bıraqtı.

— Başlañız işke! Çullarnı sıqça deñiştire beriñiz. Bugün böyle yapıp baqayıq, yarın belki ventilâtor taparmız.

Bu endi meselenin çezilüvi edi. Tursunov kelgen soñ ekskavator motorı üstünde ventilâtor turğanını körip, ayrette qaldı.

— Eşq olsun Curayevke! Bizim aqlımız buña yetmedi!

O yıllar — yengil yıllar degil ediler. Zavodlarımız ekskavator çıqarmağa yañı başlağan devir. Motorlar az, yetişmeyler. Olarnı işletmek içün çeşit usullar tapmağa mecbur edik: "çullar", "ventilâtorlar"... Külünçli şeyler. Motornı salqınlandıрмаq içün ventilâtor qoyuv... buña nasıl keşf deyler? Lâkin başqa çare yoq edi.

Men eminim ki, Magnitka, Kuznetsk, Çar-Çaq olmağan olsalar — bugünkü Kuybişev devlet elekt-rik stantsiyası, adımlayıcı ekskavatorlar, kiber-netik maşınalar, yernin suniy yoldaşı ve fezadaki gemiler de olmaz ediler. Biz olarnı ta o senelerde yasap başladıq. ...Evge qaytqanda demiröl keçidi yanında İradanı kördim. O, yer patlatıcı işçiler arasında — ellerini sallay berip, ciddi laqırdı etmekte edi. Transformator budkası artında toqtaldım, onın areketlerine baqıp turdım. Çeresi yorğun, asabiy köründi. Kombinezonlu yaş kişini tızıqtırmaqta.

— Material berdim. Adam yolladım. Niçün yerni patlatmadıñız? Sizden sorayım: niçün vazifeni eda etmediñiz? Sizin mesuliyetsizliğiniz sebebinden eki smena işsiz oturdı. Bu ziyankârlıq degilmi?— O senelerde pek çoq nuqsanlarımızğa ziyankârlıq dey edik.

Kombinezonlu kişi, soñundan ańlağanıma, ko-re, yer patlatıcılar bürosının başlığı eken. O, İradağa bir şeyler ańlatmaq istep, ıdırna, İrada fırsat bermey.

— Yalan! Ammonal yeterlik edi. Mesele cezasız keçip keter bellemeñiz. Krasnânskayanın öğüne özüñiz cevap bereceksiñiz!

Yer patlatıcılar, omuzlarında aletleri, Çatal çınar betke kettiler. Artlarından kombinezonlu Kişi cönedi. Başı aşığı sarıq edi.

— Parovoz maşinistine aytıñız, patlavlar vaqtında telüke davuşı bersin,— dep qıçırdı İrada.

Men budka artından çıqtım, demir köpür üstünden keçeyata edim, astta, kanava içinde qap-qara, maylı suv göllenip yatqanını körip, etim-tenim çimirdedi: bu ne çirkin suv? Dört-beş adım ileri yürgen soñ, artımda ayaq davuşları işittim: İrada.

— Cevdet, menden qaçasıñız mı, ne?

Adımlarımı yavaşlattım.

— Soñ, nasıl? — dep soradı qız. — Elbette, bütün gece ateş başında ediniz... "Ali baba ve qırq aydut", öylemi? Bu işte yer patlaticılar qabaatlılar. Konglomeratnı tünevin patlatıp, yerni azırlap qoymaq kerek ediler. Yapmağanlar...

— Biz çalıştığ,— dedim men.

İrada maña hucur-hucur baqtı.

— İnanmaysıñızımı? Andrey Zaharoviç qaya yanında yımşaq yer taptı. Biz ekskavatornı artqa cılıştırdıq. Sabağa qadar çalıştığ.

— Kerçekmi?— çeresi şeñlenip ketti,— maşşalla Almazovqa! Bütün smenada bir aqıllı adam tapılğan.

— Siz körünmediñiz, İrada!

— Menim yerime Curayev çıqacaq edi. Onı apansızdan obkomğa çağırğanlar. Toqtabayev ise bu hususta maña bir şey aytmadı.

— Tursunov degenleri kim?— dep soradım men. Bu sözler ağızımdan nasıl çıqtılar, duymay qaldım.

İradanın beñzi türlendi. Qaşları qaç defa töpege köterilip, aşağı endiler. İndemey eppi yurdi.

— Siz bilmeysiñizmi? — dedi, niayet, maña,— injener. Vahid Samatoviç. O sizge niçün kerek oldı?

— Şay, özüm soradım. Büyük mütehassis deyler. — ağızımnı tez-tez qapatmağa aşıqtım.

Laqırdını çolpa başladım, nasıl bitireceğimni bilmedim. Tursunovqa ne vaqıt qocağa çıqacaqsıñız dep de sorayımmı?

Sustım. Sukünet İradağa tesir ettimi — yoqmı, lâkin ümitsizden maña yaqın keldi, elini omuzım üstüne qoydı... qoydı degende, qoltuğı astındaki papkalar ve tıgırıklı kâğıtlar yerge tüştiler.

— Cevdet! Sizge, Tursunov keldi, dep kim ayttı?

Men taaciplendim.

— Ne? Tursunov keldimi?— qaytarıp ondan soradım,— benim haberim yoq.

Egildim, kâğıtlarnı toplaş almağa yardım ettim. İrada kevdesini doğrultqan soñ, közlerini uzaqqa tikledi.

— Vay, Krasnânskaya keleyata... meni sögecek. Bilem... lâkin, o aqlı.

— Er kes, er işte Krasnânskayanı aqlı köre...— dedim men,— taacipli şey.

— Ebet... o daima aqlı. Özü Dneprden keldi. Aqayı anda baş energetik eken. Bir defa, baarde, Neerde suv tolıp-taşqan vaqıtta, küçlü ruzgâr...— maña bu tarifni, Anna Yakovlevna ile çalışqan injenerleden biri... a — siz aytqan Tursunovnıñ özü ikâye etken edi. — Krasnânskayanıñ uçastkasındaki biñlernen adamlar taşnı-topraqnı, qumnı çuvallarğa toldırıp, arqalarında taşıyyatqan vaqıtta oña: aqaynıñ elâk oldı deyler. Aqayı elektrik yolundaki büyük qazanıñ ögünü almaq içün tırışqanda yüksek voltlı elektrik teli qopıp, üstüne tüşe. Anna Yakovlevna: "sağ qaluvı mümkünmi?" — dep soray. Oña: "Yoq, sağ qaluvı mümkün degil" dep cevap bereler. Ondan soñ Anna Yakovlevna eki injenerni çağırıp, "bir daqıqalıq işim bar" dep, kete. Yarım saat keçken soñ evine qayıp kele ve bir kün — bir gece tışarı çıqmay. İşte, Anna Yakovlevna kim!

İrada qolunı yüksekke köterip, salladı.

— Şimdi ba-raa-m — dep qıçırdı o, soñ lafını devam etti.— Meni öz qızı yerine köre. Pek seve. Mende oña alışıp qaldım.

Şay degen soñ "Mavı qayağa" doğru yuvurıp ketti. Men artından baqıp turdım. Baqqanımnı sezdi, maña aylandı.

— Cevdet!— dep qıçırdı o. Men başımnı salladım. — Bilesiñmi, ne?

— Yoq!

İrada şah-şah etip küldi.

— Bugün aqşam, vaqtıñız olsa, saat yedide Çatal Çınarnıñ yanına keliñiz! Men sizni beklerim.

O ariqtan atladı, demir yol çetinden yuvurıp ketti.

Arqamda erkek davuşı işitildi.— Hristofor.

— Sabur et,— dedi Hristofor,— mesele bar.

— Sen meselesiz olmaysiñ...— dedim men. Taaciplenip, toqtaldım,— qana, ayt!

— Şimdi Nikolay kelsin de... soñ!

Avuçım içine, bir sıqım mahorka qoydı. Si-ğar yaqtıq.

— Ya, barıp ta, kestirme yolnen ketken olsa? Arhipkanen kötekleşip oturmasınlar!— dedi o. Susıp turdı, soñ yelkesini sol yaqqa qaqtı.

— Yahşı yigit, pek yahşı yigit,— dedi o, Ni-kolay aqqında,— namuslı... pek namuslı kişi. Yalan söylegen adamğa çıdap olamay. İç çıdap olamay!

Hristoformıñ bazan, er vaqıt degil, bir ibareni eki defa tekrarlaşan adeti bar edi.

— Men Nikolaynı Batumdan bilem...— dedi Hri-stofor,— bir kün, sabalein, bir qade muskat içeyim dep Samson emcege kirgen edim. Bufetçi — qart urum... işlegende felemek kibi aylana. Pianinocınıñ özü, yahud kemaneci. Kerçek... kemaneci degende, Batumğa meşur Mihail Erdenko kelgen edi. Kemanesinen neler yapmağan edi? Men ağlap yibergen edim. Vallai-billâi, inanasıñmı, Cevdet, ağlaşan edim. Samson emce de ağlaşan edi. Ebet, qart bufetçi Samson Feryadi, ufaq bala ki-bi ağlaşan edi. Amma Elpide, yalñız Elpide ağlamağan edi. Kiçkene qızçıq, muzikadan ne añlaya bile edi?

Qısqası, Samsonnıñ bufetine kirdim; teraze ögünde adamlar turalar... tanışlar. Yalñız bir adamnı ilki körüşim. Mazallı yaş kişi. Matros, tam manası ile... tüzgün müçe, yanıq çere, çevik areketler, mavı közler — episi: matros-matros, dep turalar.

"Bir qade şarap içesiñmi, qardaş?" dedim matrosqa ve gizliden Samsonğa köz qıptım.

Şay degen soñ matros maña: "Mümkün, berader!" — dep cevap berdi ve külümsiredi... Bizim batumlılardan başqa, böyle kimse külüp olamay. Birer qade içtik. Matros "bu bizimce olmadı, berader! — dedi. — Balabanca savut yoqmı?" Samson emce içeriden ağaç meşrebeler alıp çıqtı. Meşrebe degil, pelit ağaçından yasalğan, saplı küçük fuçılar.

"İşte, bu — başqa mesele..." dedi matros. "Bu bizimce!"

Ağaç meşrebelerini toldırıp, birer dane içtik. Soñ oña şeerni ziyaret etmekni tevsiye ettim. O maña: "sailge barsaq daa yahşı olur edi" dedi.

Bu arada semalardanmı, yer astındanmı, ğayet hoş ses işitildi. Men töpege baqtım, brezent tavannıñ yırtığından mavı köknı kördim. Diñlenip baqtım. Ses töpeden kelmey edi. Közlerimni kökten-yerge doğrulttım, yanaşamda — qırmızı meşinli nalınlar içnnde, parmaqlarınıñ tırnaqları qınalı, yüksek biçimli, tüzgün ayaqlar turmaqta ediler.

"Rica etem, maña üç funt hurma çekip beriñiz!"— dedi ayaqlarınıñ saibi.

Nazarımni yuqarı cılıştırdım. Bizim yanımızda qılabdan saçlı, deñiz kibi mavı közlü qız turmaqta edi. Onıñ üstünde yipek brici olup, beyaz koftası arqasını tamamilе çıplaq qaldırıp, köküsleriniñ uclarını ortmekte edi.

Qıznıñ Batum küneşi altında kerbar kibi qızarğan acaip ternsine köz ettim. Qız maña öyle dülber nazar bıraqtı ki, isteseñ — ol, isteseñ — qaç!

"Baş üstünde, hanum...— dedi qart Samson. Urum dülber qadınlarnen laqırdı etmege usta edi,— canıñız ne istese, onı bermege mümkün!" — Bufetçi hurma çekmege başladı. Hurmanı çekken soñ karton qutu içine qoydı, yipnen bağlap, qızğa uzattı.

Bu arada matrosnıñ biri, qoyun cebinden bir top para çıkarıp, Samsonnıñ öğüne attı.

"Samson emce,— dedi o,— hurmanıñ parasını menden alıñız".

Yarabbi!— Batumdaki urumlar bir şey olsa, böyle hitap eteler.— Ne belleysiñiz? Qartnıñ öğüne paranı atqan kişi, yarım saat evelsi benimnen muskat içken deñizci edi.

Ebet, Nikolay Kandıba edi. Onıñ sözlerini işitken qız seskendi... yüzü qıp-qırmızı oldı. İmdat arar kibi, etrafqa baqındı. Kimse indemedi. Er kes eykel kibi susmaqta, işniñ niayetini beklemekte edi. Soñ qız matrosqa çevirildi.

"Bu ne demek ola? Menim alğan hurmamnıñ parasını niçün siz beresiñiz?"

Amma deñizci özüni coymadı. Mavı közlerini qızğa doğrulttı. Qıznıñ ise sol qaşı yuqarı köterilip ketti.

"Rica etem, meni diñleñiz..." — matros, az qaldı, ağlaycaq edi. Bizim Nikolay... Aysa! Kandıbanıñ özü.

— "Hanum! — dedi o,— dört künden soñ men Braziliyağa ketecegim. Başıma, kim bile, nasıl belâ keleecek!? Okeanda furtuna, piratlar... bilesiñizmi? Uzaq yolğa çıquv arfesinde sizge hoşnudlıq ediyesi taqdim etmek isteyim. Nemseler buña: klâyde froydel deyler. —Matrosnıñ



yüzü bulutlandı. — Qəbul etməsəniz, meni, dənizcini, kədərliyə bilərsiniz. Əgər qəbul etsəniz, meni bəxtli edə bilərsiniz". Dənizçi öylə külsüsiyədi ki, dünyada iç bir kişi böylə usta külp olamaz edi.

"Bu — çirkin şey. Ayıp..." — dedi qız, ləkin yurəgi artıq irip başlağan edi. Naz tolu iri közlərini aralıq etip, matrosqa bir nəzar bıraqtı.

1 Küçük sevinç, bahış.

Öylə nəzar bıraqtı ki, aňlaması gəyət mürekkep edi. Nikolay onı aňladı.

"Men tanımağan — bilməgen adamımın elindən ediye nasıl etip alayım?"

"Bunun iç zararı yoq,— dedi dənizçi, azacıq külsüsiyədi. — Buña Batum, deyler. Mında er şey alıcənəpliqnən nəfəs almaqta. Bu yeşil dağları köresinizmi? — Matros, töpəsi brezent ilə örtüli kafenin pəncərəsi artında açılğan acaip manzaranı körsətti. — Bu dəniz, bu küneş nə demək? Bu dülberlik..."

"Küneş... dəniz, dağlar! Ebet, acaip şeylər,— dedi qız,— ləkin buña hurmanın nə münasibəti bar?"

Öylə degəndə mən qızğa muracaət ettim.

— Hanım,— dedim mən oña,— alınız! Bunda iç fənəliq yoq. Əgər sizin ilə tanış olsam, mən də özümni bəxtli esap etərdim".

Qız maña diqqətnən baqtı... külsüsiyədi.

"Biz sizinlə tanışmız. Ututtunuzmu?" — dedi.

Şimdi ağılıma kəldi. Oña pansiyonatta yer tapıp bərgən edim. Ey-va, firsətni qaçırdım. Qız, elində hurma qutusu... matrosnən yan-yanəşə zal boylap yurdi, qapuşa yaqınlaşqanda, dənizçi onı böyük nəzakətnən ögə yiberip, başını egiltti.

"Sağlıqnən qalıңыз, alıcənəp bəriyəli! — dedi qız, dülber külsüsiyə, — ümüt etəm ki, sizin ilə daa görüşürmüz!"

Ekinci künü şeerde qulağıma təzə xəbər ilişti. Hurma satıp alğan hanım, güya ödəssəli professorun qızı eken.

...Mında Kəndibənən görüşkəndə pək sevinədim. Sənin peyda oluvinə nasıl sevinən olsam, oña da öylə sevinədim.

Sizin ekinizin təbiətlərinizdə bir yaqınlıq bar. O da kəliş-kəlməş Arhipkənən çatıştı, sən də... Nikolay onı başının töpəsinəyə köterip, öylə atıp yiberdiki dörd koyka üstündən keçip, yerə tüşti. Ondan bəri ekisi düşmənlər. Şimdi ekisi bərabər kətilər. Yurəgim sızlay, bir belə çıxarmasa edilər...

Ləkin Nikolay biraz açıqgəzicə kəle. Açıq ağız degeniminin mənəsi bar. Mən, közdən pək zəngin olmasam da, çeşit kitəplər oqumağa sevəm. Ömrümdə belki eki yüzdən ziyadə yahud biñ dənə kitəp oquğandırım, ləkin olar yahtı kitəplər edi. Mən Nikolayğa "Anna Kəreninani" ikəyə ettim. Eki kün yanımdan kətmədi, ağızı açıq, diñləy bərdi.

Biləsinmi, Cəvdet! Nikolay kitəp nə ekenini aňlamay. O balabən bir bala... sopa qadər. Dünyada öylə qadın olğan, amma adı Anna Kərenina değıl eken, dəp aňlatmaq istəyim. İç aňlamay. Səndən kitəp hususunda iç bir şey soramadımı? Sabır et, sorar! Er kəstən kitəp hususunda bir şeylər soray, ləkin özü oqumağa sevməy. Nikolay, Pətişçiyədə bulundu. Sənin xəbərin barmı? Lagerdə değıl, verbovkanən... öz istəginən çalıştı. Arhipkənən ekisi anda tanış olğanlar. Mında rastkəlişkənləri kibi təkləşip başladılar. — Bu yerdə Hristofor sustı, biraz diñlənip turdı, soñra ağız arap: — Bizim injenerdə kitəp yoqmı? — dəp soradı.

— Bilməyim,— dedim mən.

— Mən belledim, sən İranən endi... çünki bana onın artından öylə bəqə edin...

— Mənimmi? Olmaycaq şey!

— Olmaycaq şey?

Hristofor tərəndən köküs keçirdi. Niçün, bilməyim. Elpidə için değılmi eken?

Saat yedide Çatal çinariñ yanına keldim. Çatal çinar çürüp, borsayıp qalğan qadim terek. Onıñ yanında İrada körünmey. Aylanma kanalnıñ çetinde topraq yığını üstüne çıqtım, sağımasolıma köz ettim, kimse yoq. Aqşamları, ekskavatorcılardan başqa, çalışqan kişi olmay. Olar ise uzaqtalar. Andan tek yelquvanlarınñ töpeleri qıbırdağanı körüne, adam davuşları işitilmey. Amma daa bir ay evelsi bizim ekskavator bu, benim turğan yerimde, işlemekte edi.

Şimdi ögümde, otuz metr terenliginde aylanma kanal tura. Astı tem-tegiz. Tezden bu yerde qart Çar-Çaqnıñ gürdeli suvları aqacaq. Uvultılı dere içinde plotina qurulacaq.

Taacipli şey. Adamlarnıñ elinden böyle işler kele.

İrada alâ yoq. Bir qaç dane küçük, tomalaq taşçıqlar tığırıp, kanalnıñ astına tüştiler. Başımnnı çevirdim, topraq obasınıñ diger tarafından teri paltolı kişi köründi. Qulaqlı qalpağı elinde... saçları gür, töpege tiklengenler.

— Ey! Kim bar anda?— dep qıçırdım men. Adam ekenini kördim, lâkin kim? Bilmek meraklı.

— Men... Tursunov.

Bu, özüniñ barlığından ziyade memnün adamnıñ davuşı edi.

"Tursunov? Demek, onıñ kelgeni kerçek?! Lâkin bu maalde mında ne yapa?"

İlki körüşüvimizde yüregimniñ içine boy-le küyeli qıgılçımmlar kirdiler. Qarşımda, duman içinde Tursunov... közlerini qısa berip baqmaqta. Beti açıl, azaçiq hastacan... Belki uzun yol yürğendir, geceleri yuqlamağandır?!

— Siz mında ne yapasınız?

Men ondan soraycağıma, o menden soradı.

Ziyade açuvlandım.

— Qıznen körüşmege keldim,— dep cevap berdim.

— Öylemi?— şaqıldap küldi.

Aramızda yetmiş beş metr qadarlıq mesafe bar. Kanalnıñ keñligi bu qadar.

— Öyle olsa, bekle!— dedi Tursunov. — Bekle, tezden kelir.

Bu zeerli sözler meni quturttilar.

— Bekleyim... körmeysiñizmi, qıymetli Vahid Samatoviç?

— A! Siz meni bilesiñizmi?

— Bilem. — Davuşımda, ğaliba, mısqıl ziyadece edi. O taaciplendi, omuzlarını qısıp aldı.

Tekrar etrafıma baqındm, İrada yoq. Topraq obasından aşığı kene çaqıllar töküldi. Tursunov elini köterip, nasıldır işaretler etti, soñ ğayıp oldı. Ayaq davuşları tındı, amma özü uzaqqa ketmegen... belki de topraq obasınıñ artında gizlenip yatqan kibi keldi, çünki kene çaqıl töküldi. Diñlendim... ştırdığan şey çaqıl degil eken.

Ses kanalnıñ astından işitilmekte. Biraz aşığı tüştim. Belki anda birde-bir ayvan yüredir, dep tüşündim. Küçene berip qıçırdım. Sesim sağır, qara terenlik içine siñip ketti, ştırdı ise kesilmedi. Kanalnıñ tap túbüne tüşmege istedim. Qoyun defterimden bir qaç kâğıt yırtıp alıp, serniknen tutaştırıp, aşığı yiberdim... İç bir şey köralmadım. Biraz daa aşığı tüştim. Soñ daa aşığı tüştim. Kim-kim, lâkin biz, nijnikler, tüşip-çıquv meselesinde canbız. Künde on beş-yigirmi defa topraq obası töpesine çıqmaq ve o qadar da kanal astına tüşmek kerek ola. Tek-rar kâğıt yaqtım, yaqqanım kibi kanalnıñ astında bir şey yaltırağanını esledim... Endi er şey añlaşıldı.

Aşığı tüştim. Ayaqlarım qoyu çamur içine batıp kettiler. Toqtaldım. Yuqarıdan, divarnıñ ortasından, küçük taşlar arasından aşığı suv aqmaqta edi. Belki bu — çoqraqtır? Lâkin yoq... Kanal Çar-Çaqnıñ negizinden aşığıda tu-ra, itimal, suv yer astı yolları vastasinen özenden aqıp çıqqandır. Onı taş yahut çamurnen tıqatıp toqtatmaq mümkün degil. Amma "Mavı qayağa" haber etmek kerek. Nasıl?

Men qıçırdım.

— E-e-y! Tursunov! Mında keliñiz!

Üstümdeki pamuq bıcağını çıxarıp, divardaki teşikə tıqtım, ögünü büyükçe taşlarnen bastırdım. Soñ topraq yığını töpesinə tırmaştım. Yuqarı çıqqance eki kere toqtalmaq kerek oldı. Em tırmaştım, em qıçırdım.

— E-e-e! Tursunov!— yığınınñ töpesinə çıqqan soñ Tursunovnıñ başını kördim.

— Ne oldı?— dep soradı o menden.

— Anda suv... suv teşip çıqqan.

Tursunov añlamadı.

— Ne oldı? Ne yırtılasıñ?

— Suv, deyim... suv teşip çıqqan!

O qadar qıçırganıma köre, Tursunovnıñ bir şey añlamağanına açuvım çıqtı. Tekrar qıçırdım.

— Suv! Suv!

Tursunov elini salladı ve topraq obasınıñ artında yoq olıp ketti.

— Su-u-uv!— dep qıçırdım artından tekrar.— Suv! Ayvan! Suv! Aylanma kanalnı suv basayata. Budala!

Tekrar aşığı tüşə başladım.

Ortañ qım-çirt. Şırıltı toqtağan. Biraz keçken soñ, tarsıldı-tursıldı işitildi. Menim qurğan qalam yıqıldı. Tizlerime suv taşqını urdı. Biraz yuqarı köterildim, suv yolunıñ ağzına kene taş toldıra başladım. Delik endi ziyade keñleşken, suv yolu divarnıñ içinde keñ truba şekilini alğan. Suv ketken sayın çoqlaşma bermekte. Böyle ketse, aylanma kanal içinde muvaqqat qurulğan benzin ve ammonal skladlarını tezden suv basa bile.

Daa ne yapmalı? Üstümde pamuqlı ştan qaldı. Taş üstünde turıp, ayağımı balağım içinden çıxarayatqanda, taydım, şuv etip yerge yıqıldım. Turğan soñ, ayaqlarımı çapalaqlap aqqan suvğa yuvdım, aləl-acele çılğavğa sarıp, çizmağa tıqtım. Üstümde tek garoz iç ştan qaldı. Pamuq ştanımınñ içine tomalaq taşlar toldırıp, suv teşiginiñ içine qoydım ve eki elimnen tutıp turdım.

Suv endi sağ taraftan aqmaqta. Şuvuldap aqmay, çıbıra. Bu meni sevindirdi. Pamuqlı ştanı basıp turam. Aqılıma çeşit şeyler kele... soñ öz-özümə açuvlanam. Gece smenası başlağanca... saat on bir bucuqqa qadar bu yerde turmaq kerek. Er on daqiqada bir defa qıçıрмаğa mecburım. Smenağa ketken işçiler sesimni işitseler — kelecikler. İşitmeseler?

İrada yoq. Eger kelse, anda, yuqarıda, topraq obaları artında ümütsizden Tursunovnen körüşecek. Sevinecek. Ümütsizden? Belki ümütsizden degil? Tursunov bu yerde niçün peyda oldı? Şimdi körüşseler, İradadan: "o, ğarip yigitni" bu qadar aşalağanıñ ne?— dep soraycaq, İrada ise cevap bermeycek, şaqıldap külecek. Tursunov da külüp-sıqılıp qalacaq, soñra yaş ve dülber qızını teri paltosınıñ etegi astına alıp ketecek.

Sağ taraftan suv aqa bermekte. Menim ellerim taldı. Pamuq ştanıma ve fufaykama arqamı tayap, ayaqlarımı yerge tirep turam. Biraz vaqıttan soñ, arqamda kölmegim şır-suv oldı. Ayaqlarım-ı avuşturmaq istedim, deral eñsime suv tolqunı urdı.

— E-ey! Kim bar anda?— dep qıçırdım kene. Ses çıqmadı.

Bundan soñ, başqa neticege keldim: arqamı pamuq ştanğa tayağanda, eki ayaq üstünde de-ğil, bir ayaq üstünde turmaq, diger ayaqqa ise raatlıq bermek kerek. Şay etip, bir ayağımnen yer-ge tireldim, birden qabırğam ağırıp başladı.

Yoq, böyle mümkün degil. Özennen oynap başladım: ellerimni artıma uzatıp, pamuq urbalarını tuttum, arqamı ise azaçiq boşattım. Yoq, canım... suvnıñ aquvı, tek arqamı tayandırğanım taqdirde toqtay eken. Özen güya susa, diñlenip tura, qıbirdandım, uvulday... ögündeki er şeyni ura, yıqa, özen maña:

"A! Sen meni toqtatmaq isteysiñ... lâkin, haberin olsun, meni toqtatacaq küç daa doğmadı", demek istey. Doğdımı, doğmadımı — onı körmiz.

Qıbirdamay turmaq kerek. Endi ne qadar turdım, bilmeyim. Belki on daqıqa turğandırım, belki yarım saat... Omuzlarımınñ ve boyunımınñ ağrısı tutı. Közlerimni topraq yığınınınñ töpesinə tiklep, qıçıra berdim:

— E-ey! E-ey!

Böyle etip sabağa qadar qıcırp turmaq mümkün. Asılda, işçiler smenağa ketkende mutlaqa bu yoldan keçeceklermi? Bu şartmı? Olar işke Ayıq-Burun betteki kestirme yolnen de kete bileler. Kim bilsin, belki bu yoldan qatnap alışqan kişiler bardır?

— E-ey! E-ey!

Yoq, bu yerde çox turmaq mümkün degil. Ar-qamrı divardan qurtarsam, yavaş-yavaş topraq yığınlarını üstüne çıqsam, ne ola? Men bu işni yapıp kелgence suv çox ziyan ketire bilirmi? Zıyan? Elbette! Ammonal... benzin!

— E-ey! E-ey!

Suv başımızğa büyük felâket ketire bilir. Özüne öyle dere açar ki, soñundan onı taş, beton ve ağaçnen bekitip olamazsıñ. Mümkün degil. "Cevdet qorqtı, büyük qazanı köreturıp, bir türlü tedbir körmey, qaçıp ketti. Bir qaç saat turğan olsa ne, omuzları çıqacaq edimi?" derler. "Cevdetniñ pervasızlığı sebebikden ammonal ve yelektrik donatması skladları ğayıp oldılar". Ebet... benim qorqaqlığım sebebinden ulu iş elâk olacaq. Bu ne demek?

Toqta, toqta! Niçün benim qorqaqlığım sebebinden? Qorqaq kişi meni kibi olamı? Ondan da ğayı... men tesadüfen bu yerge kelmegen, bu levhanı körmegen olsam? Öyle degilmi? Bu munafiq fikirlerni işitkende öz-özümden utandım. Buzlı suv içinde terlep kettim. Qafama böyle ibret şeyler kirmesinler dep, kene qıcırdım.

Qıçıra-qıçıra... yoruldım mı? Yoqsa, suvuq meni ezgeledimi? Yuqsırıp başladım. Tizlerim zayıfladı, büklene berdiler... Büklenen arada arqama suv urdı. Tekrar teşikke tayandım.

— E-ey! E-ey!

Qıçıra berdim. Öyle çox qıcırdım ki, oña alışıp qaldım. Soñundan, ne yapqanımdan haberim bile olmadı: qıcırdım mı, qıçırmadım mı? Bir şey bilmedim.

— E-ey! E-ey!

Üstüme çaqıl töküldi.

— E-ey! E-ey!

— Ne qıçıra beresin şu?

Başımı köterip, yuqarı baqmaq istedim, baqalmadım. Boyunum qatıp qalğan. Birazdan, ögümde Tursunov peyda oldı. Elinde küregi. O, ser-nik çertip, divarnıñ teşigine baqtı. Vaziyetni deral añladı. Meni çetke üytep, üstüme özünüñ paltosını yaptı, soñra arqasını suv teşigine tayadı.

— Çıq..! Topraq yığını töpesine çıq!— dep cekirdi maña. Cekirmedi, akim davuşnen ayttı. Soñ çox vaqıt ceblerini qarıştırıp turdı, niayet, papiros çıkarıp, birisini benim ağızıma qaptırdı, digerini özünüñkine tıqtı.— Yaq!— dedi.

Papirosları tutaştırdıq. Tursunov meseleniñ nasıl olğanını añlattı.

— Anna Yakovlevnanıñ evine çapmaq kerek ol-dı,— dedi o,— evelâ idarege kirdim, kvartirasına telefon ettim, trubkanı kimse almadı. Evine bardım. Beraber idarege keldik, adamları topladıq. O yaq-bu yaq, bu qadar vaqıt keçti.

— Saat qaç?— dep soradım ondan.

Tursunov sol elini közlerine yaqın ketirdi, papirosını çekip, yarıqlattı:

— On birge çerik bar.

Demek, men bu yerde uç buçuq saat turğanım.

— İradanı körmediñizmi?— dep soradım men. Ne aqılnen, bilmeyim.

— İradanı..?—Tursunov titrep ketti. Oyuq divar içindeki pamuq ştanrı qavi tutaraq, ayaq üstünde, kevdesini doğrulttı. Arqam yorulğanda men de öyle yapa edim.

— Bu iş pek qolay degil eken!— dep taşladı Tursunov.

O öyle degende, közlerime yarıq urdı. Başımı köterip, töpege baqacaq oldım, aşağı çaqıl ve topraq parçaları töküldi. Fenerler... yavaş-yavaş aşağı enmekte ediler.

Bir özüm turğan vaqıtımda, kök asıl da yoq, yıldızlar ise kanalrıñ divarları üstünde asılıp turğan kibi keledi. Şimdi kökni ve yıldızları kördim.

Amma, közlerime bir şey olğanğa beñzey. Ağırıp başladılar. Başım ağırlaşıp ketiy. Sıcaqlandım. Zayıflıqniñ alâmeti olmalı.

Suv yolunuñ ağzına brezent qoyıp, üstünden taş ve topraq toldırdılar. Anna Yakovlevna yüksek topraq obasından aşağı yaş qız kibi, tayıp tüştü, suv teşigini taşnen bekitip, betonnen sılamaqnu emir etti.

— Amma, iş bunıñnen bitmey!— dedi o, Curayevke,— bu injenerniñ kibirine sığacaq iş degil. Sizge başqa çare körmek kerek. Saba dalğıcılarını çağırınız! Özenge tüşip, bu qaçaq suvnuñ yolunu tapsınlar. Bu işni tez yapmaq kerek, yoqsa skladlar elâk ola bileler. Aylanma kanal bitmegence, skladlarını başqa yerge avuşturmağa çaremiz yoq.— Anna Yakovlevna, elindeki fenerni köterip, suv çıxayatqan oyuqnu baqtı,— taş... evelâ taş toldırınız!— dedi o,— soñra beton tökersiñiz! Bu ne?— teşik içinden yorğanğa beñzer şeyler çıxarayatqanlarını körip, ayrette qaldı, — sizden sorayım!

— Bekirovniñ urbaları!— dedi Tursunov.

— Bekirovniñ? Kene Bekirovmı?—Anna Yakovlevna kederli ve taaciqli közlerini oynatıp aldı.

— Paromda Bekirov, kanalda Bekirov, Zevqlı!

— Biçare...— dedi Tursunov,— men kelgende çır-çıplaq edi. Bu ayazda...

Tursunov kişilerniñ ögünde niçün böyle dedi, bilmeyim? Adalet eşqınamı, aceba? Yoqsa, İradanıñ ögünde özünü alicenap körsetmek istedimi? İrada ne aytır eken, dep bekledim, ağzından söz çıqmadı.

Meni komendantnıñ kontorasına alıp keldiler.

— Petâ emce!—dedim men oña... öyle ki, güya bir işte qabaatlı edim,— benim pamuqlı urbam aylanma kanalda... beton içinde qaldı!

Komendantnıñ qaşları mañlayınıñ töpe-sine çıqtılar. Yüzü ap-aq oldu.

— Beton nçinde? Menimnen şaqa etme! Şaqa etseñ, buhgalteriyağa raport yazarım. Urbalarıñnıñ aqqını maaşıñdan beş qat ziyade basıp alır.

— İhtiyar sizde,— dedim men,— gece... başqa çare tapalmadım.

— Toqta! Maña baq, Bekirov!— Petâ emcenin qaşları aşağı endiler,— gece kanalda... sen ediñmi?

— E! Teşik başta keñ degil edi. Soñundan...

Petâ emce inanmay, tekrar soradı:

— Gece... suv içinde?

— Men edim!— komendantqa vaqianı añlattım. "Lânetli teşikni evelâ fufaykam, soñra ştanımnen tıqattım. Adamlar kelgen soñ oyuq içinden çıxarıp yerge taşladılar. Çamur içinde bastı, ezdiler..."

Petâ emce meni diqqatnen diñledi, amma közleri ep polğa mıhlı edi.

— Yetti... mesele belli,— dedi o, soñundan atılıp turdı, elimden qapqaç etti,— yur, kettik!

— Qayda?

— Menim evime! Sıcaq çay içmege!

— Çay— oşıma ketti,— maña çay ne kerek?

— Çay! Añladıñmı?— çekip alıp ketti.

Yol boyunda bir şeyler daa ayttı, er yerim qaltırmaqta edi. Diñlep olamadım. Küçük odaçıqqa kirdik: "Tez soyun da, töşekke yat",— dedi maña. Üstümdeki teri paltonı çıxarayatqanda, Petâ emcenin közleri bir-birinden uzaqlaştlar. Öyle eecanlandı.

— Bu ne? Tursunovnıñkimi?

— Onıñki.

Petâ emce işniñ ferqına bardı. O benim üstümni bir yorğan, eki qalın ödeyalnen örtken soñ, çıqıp ketti. Men yuqlap qalğanım. Betime sıcaq urdı. Uyandım.

— Qorqma!— dedi komendant.— Bu birinci tedbir.

O, qalın ödeyallarnıñ üstünden, meni sıcaq ütönen ütülemekte edi.

— Qıbırdama!

— Bu ne demek ola, Petâ emce? Çay içersiñ, dep ketirdiñiz, şimdi ütü...

Arqamnu ütülegen sayın suv içecegim kele berdi, soñunda tamağımniñ içi qurıp qaldı. Öksürüp başladım. Sabır et! Sabır et, kazak! —Dey edi komendant,— içten yanganıñ yahşı.

Ütülenip bittim. Hayli vaqıt keçti, Petâ emd—je bir qalay qaynaq suv ketirip, içine balaban kesek şeker bıraqtı.

— Şeker kerekmey! Men şekersiz isteyim!

— Yoq, qardaş, men seni tedaviy etmek için ketirdim, tedaviy etecegim! Şekernen iç... em çox laqırdı etme!

O, çaqısını çıxarıp, qalay içindeki suvı qarıştırdı. Çaynıñ özü yoq edi. Üç qalay sıcaq suv içtim, soñ özümni güzel is ete başlağan kibi oldım.

— Sağ oluñız, Petâ emce!— dedim men,— evge keteyim!

— Yoq, qardaş... iç bir yaqqa ketmeycek siñ! Yeriñde yatacaq ve susacaqsıñ!

Ödeyallar astında közlerimni yumdım. Yumdım degende, İradanıñ sözlerini işittim: "AqşamÇatal-Çinar yanında..." İradanıñ çeresi şeñ edi. Bir şeyler daa düşünmege tedariklendim, amma beyutta qalğanım. Tap aqşam uyandım. Bir talay vaqıt açıq közlerimnen yattım. Soñ, qulağımniñ üstünde Toqtabayevniñ sesi yangıradı. O komendantnen laqırdı etmekte edi. Toqtabayev meni hastahaneye yollamalarına israr ete, komendant razı degil.

Közlerimni açtım. Köterilip, krovat üstünde oturdım.

— İşte, kördiñmi, er şey sırasında! — dedi komendant.

Toqtabayev közlerini lipildetip maña baqtı.

— Özüñni nasıl is etesiñ?

— Yahşı.

— Öyle olsa... isteseñ smenağa çıq!

— Pamuqlı ştan ve bıcaq meselesini çezdik,— dedi komendant ve kürsüğe işaret etti.

Kürsüniñ üzerinde yeñi fufayka ve ştan yatmaqta ediler. Açıq, yeşil tüslü materialdan... diagonal.

— E! — dedim men. — Komandir forması eken de!

— Özüñe lâıyğını taptıq,— dedi Toqtaba—ev ve öksürerek, eñqastan mıyığınıñ ucunu burdı.

— Böylelerden tek yigirmi çift alğan edik, dedi komendant: — anda, kanalda taşlap kelgenleriñni ise...— o terenden köküş keçirdi,— buhgalteriyanen añaştım, aktnen yoqqa çıkaracaqmız. Yazıp-çızıp qoydım. Siziñ balalar imza ettiler. Ayaq astında taptalğan, çamurğa bılanğan onı endi qaydan tapacaqsıñ?

"Çatal-Çinar, saat yedi". İrada bunı ne için yaptı? Meni aşalamaq, menden intiqam almaq içinmi?

Bir şey añaılamayım.

11

İdare bizim barakqa beñzer binada. Bir farqı bar: içindeki odaları çox. Çoq degil... balaban odalar fanernen bölüngenler. O sebepten, men köridor boyu keteyatqanda ince divar artındaki laqırdını işitip, toqtaldım. Başqa kişiniñ laqırdısını diñlemek yahşı şey de—gil, lâkin söz özüñe ait olsa, diñlemek isteysiñ.

— Menim elimden gelecek şey degil...— bu, divar artında oturğan İradanıñ davuşı edi,— men yapalmam, Anna Yakovlevna! Maña avale etmeñiz!

— Niçün? Niçün avale etmeycek ekenim? — Krasnânskaya israr etmekte edi.— Ekskavatorcılar öz donatmalarını özleri ketirmek kerekler. Bizde takelajnikler yoq. Doğrusını aytsam, Mansurovqa toqunmaq isteyim. O pek muqayt adam. Ondan da ğayrı, Taşkentke barıp kelmek için menden eki saat evel ruhset aldı... qarısı bir afta evel ketken, alâ yoq. Qısqası, Mansurov mında yoq dep bil. Öyle eken, bu işni kim yapacaq?

— Curayev...

— Curayevniñ vaqıtı yoq. Tursunovnn 6e-raber montaj ile meşğuller. Oña toqunmaq mümkün degil. Tünevin gece ekisini yuqlamağa qaytarğance esim ketti, saba beşte baqsam, aylanma kanalda hizmet eteler. Bu işni özüñ yapacaqsıñ!

— Curayev ve Tursunov işnen meşğuller... men işsiz kezem öyle añaılamak kerekmi?

— İra! Men er şeyni tüşündim. Episini isapqa aldım. Añaıladım mı?

Qaranlıq köridor içinde kimniñdir çizimleri gürsüldedi, Kandıba peyda oldı.

Divar artından Anna Yakovlevnaniñ yarım-yurtı sözleri işitildi.

— Özüñniñ ne hizmet becereyatqanıñnı isbat etmek isteysiñmi? Vazifeni saña berdim — sen yapacaqsıñ! Başqa laqırdı yoq!

— Mında ne işiñ bar?— dedi Nikolay maña,— qulağıñnı divarğa yapıştırğansıñ, öşek içün malumat toplaysıñmı? Anda seni qıdırıp yüreler.

— Kim?

— Küryer. Seni, meni, Raşidni... epimizni Man-surov çağırtaqan.

Kabinette Mansurov bir özü edi.

— Oturıñız!— dedi o bizge, cartı divannı kösterip.— Müim vazife bar. Ükümet vazifesi.

Men Nikolayğa, Nikolay maña baqıştıq.

— Niçün bizge?— dep soradı Kandıba.— Bu qadar adam turğanda...—Nikolaynıñ gizli-qapaqlı laqırdığa canı sıqıldı,— "müim vazife"... "ükümet vazifesi". Böyle sözlerge ne acet? Yapmaq kerek olsa, yaparmız. Teşviqat kerkemey.

— Laqırdı ciddi,— dedi Abdulla Sadıqoviç, qaşlarını tüyümley berip,— Çar-Çaqnıñ bir yalınsından diger yalınsına ekskavator keçirmek kerek. Bir dane degil — eki...

— Ekskavator? Nasıl? Bizim markamı?

— Yoq. Amerikan... draglâyn. Olarnı bu gece demir yolnen Kök-Boğazğa ketirecekler. Siz ise sol yalığa keçireceksiñiz! Anna Yakovlevna ile bütün cedvellerni közden keçirdik, tüşündik-taşındıq: sizniñ ekiñizden başqa bu iş-ni yapacaq adam tapalmadıq.

Mansurov bizni maqtay berdi. Lâkin ağızından çıqqan bu sözler qaba ediler. Eki nijnik ne yapa bilir? Külünçli şey. Nikolaynıñ başınıñ töpesindeki bir top saç qıbırdanıp aldı.

— Demek, işke bizim ekimizni yekmek isteysiñiz... öylemi, Abdulla Sadıqoviç?— dep soradı o.

— Yekmek? Bu qaydan çıqqan ibare? Bir yalıdan diger yalığa ekskavator keçirmek içün ustalıq... quvet ve cesürlik kerek. Doğrumı? Yoqsa, bu da doğru degilmi?

— Sol yalığa, draglâyn... özenniñ eñ teren yerindemi?— şay dep turğan vaqtımda qomşu odanıñ qapusına baqtım. İçeride, stol başında oturğan Anna Yakovlevnanıñ sağ omuzu ve sağ ayağı... onıñ yanaşasında ise diger qadınnıñ tirseği körünip aldı. İradanıñ tirseği. Ekisi de bizim laqırdımıznı diñlemekteler. On daqıqa evelsi men köridorda olarnı diñledim, şimdi olar bizim laqırdığa qulaqlarını tiklegenler.

Anna Yakovlevna ve İradanıñ böyle yaqın odada bulunğanlarını bilmey edim.

— Bizim içün ep bir!— dedim men ve gizliden Nikolaynıñ yüzüne baqtım. Çünki Nikolay, sözlerime razı olmağanı taqdirde bile, Mansurovnıñ ögünde itiraz etmeyceğine emin edim.— Topraq yığını üstündeki ekskavator astında süyreklenecekmi, yoqsa, Çar-Çaqnıñ quturğan suvları içinde çalqanacaqımızmı? Bi-zim içün farqı yoq. (Madamki olar meni diñlemekteler, barsın, romantik sözler işitsinler!)... lâkin eki adam ne yapa bilecek? Eki ekskavatornı sol yalığa keçirmek içün, eñ azdan, otuz adam kerek!

— Elli adam beririm!— dedi Mansurov. Sesi deral şeñlenip ketti.— Raatsız olmañız. Sözüm — söz. Mansurovnıñ kim ekenini bilesiñiz.

Bu siziñnen tahminiy laqırdı.

— Repetitsiya, öylemi?— Nikolay kuldi. Man-surovnıñ yüzü ciddiyleşti.— Tıraş öğrenüv kibi bir şey... Er türlü eksperiment bizim terimiz üstünde yapıla. Niçün, bilmeyim?

— Ebet! Öyle!— dedi Mansurov. Nikolaynıñ sözlerini añlamadı.

— Kettik,— dedi maña Kandıba, laqırdığa yekün çekip.

Tışarı çıqqan soñ, Nikolaynıñ siñirleri pek tartılğanlarını... mına-mına üzölmek üzre ekenlerini sezdim.

— Seni añlamaq mümkün degil, Cevdet!— dedi o ve şırq etip yerge tükürdi, soñ potüginen üstünü taptadı.— Başınıñ soqmaq içün daima hamut arap yüresiñ! Mansurovqa ise yalınız saña beñzer ögüzler kerek.

— Hamut? Nasıl hamut? Sen matros ekende dai-ma kögertede gitara çala, kündüzleri küneş astın-da teniñni qararta ediñ. Yapqan işiñ tek şu edi, öylemi? Senden sorayım, tek şu edimi? İndemeysiñ... Men bilem, sen künde yedi kere gemi direginiñ töpesine çıqıp-tüşe, pol yuva, arqan tarta ediñ. Hamut degeniñ şumı? Sen özüñ de benim kibisiñ! Maña baq! Ne yapacaqımız! — Nikolaynıñ elinden çektim. — yaldaycaqmızmı?

— Ne çare?— sualime sualnen cevap berdi,— Mansurovniñ ögünde öyle dülber nutq irad ettiñ, endi yaldamamaq mümkün degil. Tek yaldamaq degil... belki uçmaq da kerek olur. Er vaqıt öyle... İşler güzel-güzel keteyatqanda, Mansurovqa beñzegen kişi peyda ola, ortalıqnı qarıştıra taşlay... tek işni degil, adamlarnıñ miyini de. Özünüñ miyi ise çoqtan qarışiq.

Biz, o vaqıtta epimiz Mansurovqa açuvlana edik, çünki o fikirimizce, ayatta özünü... ve özüne zaruriy yerni tapmağan dep bile edik. Plan tolmağan vaqıtlarda Mansurov açuvlana ve qıçıra, çünki başqa naçalnikler de öyle yapa — açuvlana ve qıçıra ediler. Krasnânskaya, Curayev ve Tursunov, özleriniñ daima hizmetnen meşğul ekenleri alda, sade adamlarnen — söz kelimi, Kan-dıba ve Raşidnen, menimnen, atta indemez Bassarabanen — qonuşuvlarını begene edik, amma Mansurovniñ adamlarğa muamelesinde sadelik körmey edik. O adamlarğa qoşulıp iş yapalmay edi. Ekskavatorcılarnen oturıp bir piala çay içkence eki-üç adamnen qavğa etip yetiştire, bazan qavğa etmemege söz berip, kişilernen beraber otursa, qolaysız şaqaları için er kesni ayrette qaldıra. Mansurovni, institut bitirgen soñ, başqa injenerler kibi, qurucılıqqa yollap, büyük hata etkenler. Onıñ al-azırdaki... ebet, bugünkü işi zevqlı. Energiya qurucılığı respublika arhivinde hizmet ete. Saba işke keles, yüksek, tozlu raflar arasına kirer-kirmez, elektrik plitanı ştepselge keçire, üstüne çaynikni qoya, sabadan aqşamğa qadar qoqlu kök çay içip otura. Bu yuvaş, uzaq körmey kişi mezkür hizmetni özüne pek kelişikli isap ete.

Barakta tek Raşid bar edi. Stol başına oturğan, "Gülistanniñ" eski nomerini qarıştırmayta:

— Çar-Çaqtan eki draglâyn keçirmege razı olğansıñız,— dedi o bizge,— doğrumı?

— Haberni Karamattan işitken olsañ... doğruluğına şübe yoq,— dedi Nikolay.

Karamat geologiya bölüğünde çalışa. Raşid ve Karim — ekisi Karamatnı seveler. Meraqlı şey, er gece Karamatnıñ laqırdısı ola. Ekisi de oña evlenmege azırlanalar. Bir-birlerinden gizli... Bir kün keles, qız eki yigitten birini saylap alacaq. Qaysını aceba?

— Apansızdan körüştik...— dedi Raşid. Demek, haberni, er alda, Karamat aytqan. Lâkin kimden işitken?— Nege razılıq berdiñiz? Vazifeñiz neden ibaret, bilesiñizmi?

— Bizge vazifeni bilmek şart degil,— dedim men, azacıq külümsirep ve azacıq ta asabiyleneyp,— Mansurov bilse, oldı!

Saba İrada bizim barakqa keldi. Ömürinde ilki defa... Yeñi haber ketirdi: özenden maşına keçirüvge reberlik Almazovğa avale etilgen.

İrada közüniñ qıyığından Bassaraba betke baqtı:

— Almazovğa... ve Bassarabağa!— dedi.

Çar-Çaqtan ekskavator keçirüv haberi tez cayrap ketti. Bunı er kes bildi, lâkin kim ve nasıl keçirecek? Kişilerni meraqlandırğanı bu edi. Biz sustıq, bir de-bir usul tapmaq için tüşünip başladıq.

Biz tüşünmekte ekenmiz, ince Arhipkaniñ qalın sesi çıqtı.

— Eki ekskavatornı bir yalıdan diger yalığa keçirmek... öylemi? — dep soradı o,— fyü! Balaban iş eken!?

İrada eleslendi.

— Bir tüşünip baqacaq olsañ, elbette...— dedi Arhipqa. Endi burğuçlap başlağanı duyuldı.

...Kerçekten de, teren ve deli Çar-Çaqtan böyle balaban agregatnı keçirmek mümkünmi? Mümkün olsa, bu vaqıtqa qadar niçün kimse keçirmegen? Dağıniq ekskavatornı cıyırtmaq için aftalar kerek, çünki işke keder etice manialar çoq ola: de detallerniñ bazıları yolda coyulğan, de cıyırtırayatqanda boltlarnıñ, yahut şaybalarınñ yarısı sınıp kete... Qısqaşı, detallerni toplamaq degil, çoqusını yeñiden yapmaq kerek ola. Bunı ise, turğanı kibi sol yalığa keçirmek kerek. Ya yelquvanı? Onı çıkarıp almasañ, keder etmezmi? Çıqarayım deseñ, vaqıt alacaq... baraban, tros, valik! Yoq, canım... dağıtılacaq-cıyılacaq olsa, bunda Cevdetniñ ve Nikolaynıñ ne kerekligi bar? Şturmlamaq... bugün onı turğanı kibi, özenden keçrip, yarın aylanma kanalda çalıştırmay kerek. İşni Cevdetke ve Nikolayğa avale etilüviniñ sebebi bunda. Mansurov: ükümet vazifesi, demedimi?

Çar-Çaq ne qadar deşetli olsa-olsun, elbette, ekskavatornı çekip alıp ketalmaz. Amma onıñ astı oba-töpe... rels qoyıp, üstünde yürsetmek mümkün degil, üstünü deral taşlar, kütükler basarlar...



Nikolayniñ, ekskavatorni özenniñ suvu astından demir yol boyu keçirsek... degen proyektini kelışmey. Öyle ise, ne yapmalı?

Bugün tüşünmek-taşınmaq, bir de-bir neticege kelmek kerek. Böyle fikirnen dağıldıq. Zevq-lı şey. Kimse kelişikli usul tapalmay oturganda, Arhipka taptı. O gece barakta körünmedi, qaydalaradadır biralqılanıp yurdi. Basitniñ aytqanına köre, gidromonitorlarnıñ baragında eken. Amma Rahil bunı inkâr etti. Qısqası, sabağa yaqın maalde sarğuş alda, entir-tentir keldi.

— Bu alıñnen nasıl çalışacaqsıñ, ser-sem?— dedi Nikolay. Çeñgesinden turttı.

Arhipka açuvlanmadı.

— Çalışmağa ne acet? Ekskavatorlarnı sol yalığa keçirsek, oldı,— Arhipka qızarıq ve areketsiz közlerinen küldi,— ne? İçmek isteysıñmi?— dep soradı Nikolaydan,— rica etem! — fufaykasınıñ cebinden şişe çıkardı: — Afyon patlatmaq için qaldırğan edim.

— Maña raqıñ kerekmey! Kişilerniñ qafaları ükümet meselesine meşğul. Keder etme!

— Nasıl ükümet meselesi?

— Ekskavatorni sol yalığa keçirmek...— dedi Nikolay.— Buña "ükümet meselesi" deyler. İnanmasañ, Mansurovtan sora.

— Hucur adamlarsıñız... Bunıñ üstünde gece-kündüz tüşünmek ne kerek? Ağaçtan balaban çana yasamal, üstüne qoyıp alıp ketmeli, vesselâm!— Arhipka şah-şah küldi.

— Yat, yuqla,— dedi oña Kandıba,— sen yuqlamağa sevesıñ. Miyn de daima yuqlay.

— Yuqlağanı ne? Men doğrusını aytam!

— Toqta! Toqta!— dedi Kandıba, işaret parmağını köterip,— aqiqaten, zevqlı. Maşınanı çanağa belki bütünley qoymaq olmaz, lâkin yelkuvannı ayrı, kevdesini ayrı keçirmek mümkün.

— Aferin, Arhipka!— dedim men.

— Niçün aferin?— Arhipka taaciplendi.

Kandıba işke ciddi ve muqayt baqıcı kişi.

— Bunı saña kim öğretti?— dep soradı Arhipkadan.

— Neni?

Nikolay niçün böyle sual berdi? Arhipka oña

küsti, sarğuşlığı deral bitip ketti. Maşınanı özenden keçirüvniñ yeñi proyektini muzakere işine o da qoşuldı.

— Meni yamanlamaqtan başka şey bilmeysıñız. Arhipka öyle, Arhipka böyle... çana yasamaq fikiri evelâ kimniñ aqlına keldi? Arhipkanıñ degilmi? Amma bir adam sorasa: özümüz tüşünip çıkardıq, dersıñız. Men bilem... Şimdi Şadmanovağa barıp aytam: bu usulnı men keşf ettim. Ebet!— Arhipka fufaykasını kiyip, qapuğa doğruldı.

— Paçavrasıñ sen!— dedi Kandıba.— Maña baq! Bizge seniñ şüretiñ kerekmey!

— Kerekmi? Kerekmeymi? Onı körermiz. Men kettim...— qapunı açtı, çıkayatqanda ilâve etti:

— Şadmanovağa bildireceğim.

Lâkin tezden Arhipka qaytıp keldi. Pek açuvlı edi.

— Soñ, doktor?

— Maşşalla dedi maña İra, amma kir evge, otur, demedi!

Arhipka üstündeki fufaykasını çıkardı, soñra kölmegini yırtıp, köterip attı, qarnen yıqanmaq için azbarğa çıktı. İç böyle şey yapmay turğan.

Biz ayretlendik, bir-birimizge baqıştıq.

— Böyle adamda bile kibir ola...— dedi Hristo-for ve küldi.

— Şeytanlı...— dedi Kandıba, başını çetke siltedi.

— Magellan!— dedi Raşid, omuzlarını qıstı.

— Ayınsın. Biraz esini toplansın,— dedi Karim.

— Elbette!— dep ilâve etti Bassaraba.

Men Arhipka İradanı begengenine ve bu nefişor, bralqı kişide İradağa nisbeten sevgi ve işanç yaşağanına taaciplendim.

...Çar-Çaqnıñ keñ ve say yerini tapmaq kerek, lâkin nasıl? İdareden gidrologiya tedqiqatları malumatını istetip adam yolladıq, amma İrada beklemek istemedi, Paromnıñ biraz aşağısında özen kenışçe edi. Yarın üyle maalinde anda körüşecek oldıq.

Eki traktor, büyük çananı arqalarına taqıp, paromnıñ yanına çekip ketirdiler. Çana aman-aman parom keñlikte olıp çıqtı. Soñra, sol yalıdan sağ yalığa yeñi troslar uzatıp, uclarını sol yalıda bekittiler.

Ekinci künü saba erte kene paromğa keldik. Sağ yalıda, özenden elli metr uzaqta, demir yol platforması üstünde yeñi draglâynlar turmaqta ediler. Olar, güya Amerikadan dağınıq alda ketirilip, Taşkente cıyıştırılğanlar. Dağınıq alda Çar-Çaqqa ketirilip, soñ toplanılğan olsalar... biz çekişmez edik. Lâkin bunu kimge añlatacaqsıñ? Bir azamatlı maşınağa, bir de bizim ağaç çanağa köz ettik, ayrette qaldıq. Bu qaleni, özenniñ diger tarafına keçirmek tursun, çananıñ üstüne qoymaq elimizden kelecemki? Tek men degil, er kes acizlikte edi. Etrafımızda adam çoq. Mansurov degenini yaptı. Amma olar draglâyn özenden nasıl keçirileceğini qasevet etmeyler. Bu hususta Kandıba ile benim qafalarımız işlemek kerekler.

— Ne yapacaqmız?— dep soradı menden Niko-lay, başını ekskavator betke siltep,— bu, qardaş, şpal taşımaq degil!

— Ne? Kene muzakeremi?— Hristofor şimdi peyda oldı.— İşke kirişmek kerek.

— Selâm!— dedi Nikolay oña, açuvlanıp,— kirişceğini kelse, kiriş! Yol açıq.

— Böyle ekenini bilmey ediñmi?— dedi Hri-stofor.— Endi keç...

Laqırdımızda em qatıyet, em qatıyetsizlik sezildi. Adamlar, mürekkep hızmetke başlamazdan evel, teren fikirler ifa etemiz dep, emiyetsiz ibarelerden fikir alışıp-berişmege seveler... Men bu-nı bile edim.

Yalığa yaqın keldim, Eki nijnik öz araları

laqırdı etmekte.

— Men red etmek istedim,— dey birisi.— Añladıñmı? Soñ: toqta sen, dedim. Başta barıp baqayım...

— Men? Yoq... Men böyle qalabalıq işlerni sevem.

— Men de sevem. Lâkin özenden ekskavator keçir-mek?... Böylesini degil.

— Niçün? Tek cesürlik kerek.

...Kişi özünüñ yapayatqan işiniñ neticesi yahşı olıp çıqacağına emin olmalı. İnsan için faydalı şey — vatan için de faydalı ola bile. Biz kimseniñ yapa bilmegen işini yapmağa kirişeyatamız. Buña lâyıq qıymet kesilirmi eken? Kişi ömürinde ne qadar çoq hızmet ete, bilesiñizmi? Albu ise, bir teşkerilip körülse, çoqusı içki nizam qaidesi mücibi, bu adamnıñ degil de, diger adam yapmağa borçlı hızmetni yapqanı añaşıla. Lâkin kişi yapa. Em ekseri vaqıt avesliknen yapa.

İrada maşinistlerni yanına topladı, de paromnı, de sağ yalını körsetip, olarğa bir şeyler añlattı. Maşinistler İradanıñ yanından çekilip, bizge taba keldi, draglâynnı platformadan çana üstüne tüşürmek mümkünmi, yoqmı... onı, yani özümüzniñ olardan yahşı bilgen şeyimizni bizge añlattılar. Bu arada, özenniñ dalğalarını quturta berip yalığa parom kelip yanaştı.

— Ey! Ülemalar!— Nikolay nijniklerge muracaat etti. Bassaraba eleslenip, başını köterdi.— Maña baqıñız! Evelâ platformağa dört-beş qalın tayamalar tiremek kerek. Yelquvanı alınğan soñ draglâynnıñ kevdesi, tayamalar üstünden tayıp, çana üzerine tüşecek. Soñra çananı traktorğa taqıp paromğa çekip alıp ketmek... işte, birinci vazife!

Gece bizim için kütükler ve qalın, uzun şpallar azırlap qoyğanlar. Olardan platformanıñ qabırğasında eñiş tambır yasadıq.

Biz qızışıp işledik. Arhipka qurnazlıqqa urdı. Daima İradanıñ etekleri yanında dolanıp yurdi.

İrada bunu eslemedi... eslemege vaqıtı da yoq edi. Biz de çoq qulaq asmadıq. Amma Bassaraba ve Agapovnıñ brigadalarındaki adamlar Arhipkanı, İradanıñ yardımcısı bellep, onıñ emirlerini eda ete berdiler. Biz küldik... Arhipka açuvlandı.

Eñiş tambırını yasap bitirdik. İrada çıhrıhlarnıñ çelik alatları teşkerilmesini emir et-ti. Atlarnı teşkerdik... ve eñ küç hızmet de ondan soñ başladı. Etrafı çelik yiplerden bağı ekskavator aqırın-aqırın bütün kevdesinen aşağı cılışmaq kerek edi. Bunuñ için çarhlar ve mürekkep bloklar

areketke keldiler. İradanın tam, keskin emirleri mücibi, alarlar tartıldı. Tekaran daa, tekarar daaa... draglâyn, niayet, qıbrandı, yerinden köçti.

— Toqta-a! — İrada elini başı üstünde yüksekke köterip, davuşını soza berip qıçırdı,— plat-forma qaburğasındaki tiremeler sınavatqanğa beñzeyler.

Çelik yipler ekskavator kevdesine bağlanılğan ve ağaç çanalar platformağa yanaştırılğan vaqıtta kimse: endi nasıl maal dep düşünmegen edi. Şimdi hatirlerine saat keldi... İşke başlağanımız altı saat olğan. Kişilerniñ maddesi açılğan. Üylelik toqtamağa tedariklengende, sol yalıdan kene parom kelip yanaştı. Üstünde Arhipka ve Sabira hala... Halanıñ eki elinde eki büyük bi-don. Ayrette qaldıq. Kimdir: "acele yardım" dep qıçırdı. Biz külüştik.

— Arhipkağa şan-şeref!— dedi Raşid, onıñ omuzını taptap,— sensiz Çar-Çaqnıñ alı ne olur edi? Tasavur etalmayım.

İnsan qarını aç ekende açuvlı, toq ekende merametli, yuvaş ola. Aşap toyğan soñ ne Hristo-for, ne Nikolay, ne Karim — Arhipkağa ters söz aytalmadılar.

Kimer usullarını işniñ ketişatında düşünip çıqarmaq, birini digerine uydurmaq kerek oldı. Şimdi bu şeyler hususunda laqırdı etsek, safiyet sözler olıp keleler. Amma o vaqıtta Raşid ekskavatornıñ arqasına bir bolt qaqpı, ucuna şayba ve vint keçirse — ulu keşf isap etile edi.

Sağ yalıda eki traktor emir beklep turalar. Draglâyn çana üstüne qoyılıp, yerinden köçkende men, Raşid ve Karim, ondan soñ, Agapovniñ nijniklerinden biri — dört kişi çana üstüne mindik, çünki çelik alarlarğa ve çana üstündeki demir kenetlerge köz-qulaq olıp turmaq kerek.

Apansızdan Krasnânskaya peyda oldı. İrada ile çananıñ etrafını dolanıp çıqtı, soñ maşinistlerden birer-birer soradı: draglâynni yerge düşürmek mümkünmi-degildi? Sabadan beri yelquvanı ekskavatornıñ kevdesinden qurtarıp aluv-nen meşğul maşinistlerden: "mümkün!" cevabını işitken soñ, İradağa, işke başlamaq içün emir bermege ruhset etti. Soñ traktorlarınıñ motorları uvuldadı, yipler areketke keldi, signalcılar küçük bayraçıklarını köterdi... çana yerinden sıcırıp köçti.

Traktorlar, draglâynni paromnıñ ucuna çekip ketirgen soñ, bir-birinden ayrılıştılar. Biri arqadan kelip, çananı üytedi... Üytegen soñ, çana paromnıñ üstüne mindi. Ustten ekskavator basqan soñ, paromnıñ özü suvğa kömüldi, ekskavatornıñ köpçekleri suv üstünde qaldılar. Parom cönedi. Biz ekskavator kögertesindemiz. Parom de sağğa sallana, de solğa. Bir yalıdan diger yalığa uzanğan çelik alarlarını qarardan ziyade tartıla bergenlerini körip, susıp turamız. Qazaq-Tas qaynaq burunni keçken soñ parom, qamaçavdan qurtulğan at kibi, birden ögge qanğıdı.

Draglâynniñ kevdesine dalğalar sıçradı, soñ üstümüzni, başımızni ğarq etti. Parom de suv astına endi, de töpege sekirdi. Soñ tekrar aşağı endi, bir daa...

Qollarımızdaki küçük bayraçıklarını köterdik, yalıdaki kişiler bunı sezdiler... lâkin ne fayda? Olar — anda, biz — mindamız.

— Çekil, Karim!— dep qıçırdım men.— Aşa-ğı egil!

Omuzından tutup, özüme taba çekmek içün elimni uzatqan edim, parom birden sekirdi... çelik alat ğıçırdadı, çana üstündeki mahas — ağaç demir qamuttan qurtuldı, avada yarım daire yasap, Karimniñ köküsine urdı. Karim başlı-ayaqlı aylanıp, özen astında yoq oldı. Bir talaydan suv üstün-de peyda oldı, paromğa uzanayata edi... suvğa şişken pamuq urbası ve uzun rezina çizmaları onı aşağı tartıp alıp kettiler.

— Sol yaqqa yur! Sol yaqqa!— dep qıçırdı Krasnânskaya yalıdan,— burunğa yaqın barma!

Karim parom betke eppi cılışqan edi, dalğa-lar onı qağıştırıp, özenniñ ortasına üyteklep alıp kettiler. Men acizlikte qaldım. Karim sol yalığa yaldap çıqa bilirmi eken dep qasvetlendim. Taqatı yetermi eken? Amma çoq düşünip turmağa vaqıtım yoq edi. Ayağımdaki çizmalarımı, üstümdeki fufaykamni çıkarıp, ekskavator kögertesine attım. Baqsam, Raşid de soyunayata.

Kimdir:

— Ma, güzel tut!— dep qıçırdı, uzaqta Karimniñ yanında şap etip yip ucu tüştı. Karim can alâmetinen eki qollap yipke yapıştı. Biz diger ucundan özümüzge çektik. Suvuqtan qat-qan, mecalsızlanğan Karim, niayet, paromğa ayaq basqanı kibi, gurs etip yığıldı, serilip qaldı.

Yarım saattan sonra parom kəlip skelege urundu, Krasnânskayanın maşinası Karimni medpunktqa alıp ketti. Onı gece aşhanede rastketirdik. Üstündə yeni urba. Yanaqları və közləri, qıp-qırmızı... özü İskander betke keteyata edi.

— Draglâyn...— dedi o, meni körer-körmez,— draglâyn ne oldu?— Karim ǵalıba sarǵuş edi. Oña medpunktta qarardan çox spirt içirgenge beñzeyler.

— İş sırasında!— dedi Almazov oña ve ne oldu-ne qaldı, episini ikâye etti.— Meni pek qorquzdıñ, Qış-qıyamet künü böyle muqaytsızlıq... mümkünmi?

Karim suvǵa nasıl yıqılǵanını ańlatmaq istedi, sözləri bir-birine bağlanmadılar.

Yoq... onı kimdir, yahşı sıylaǵan. Ne ile? Spirtnenmi? Ödekolonnenmi? Alla bilsin... Dudaqlarının etrafı yem-yeşil.

— Saña ne oldu? İçtiñmi?

Karim küldi, cevap bermedi...

— Öyle olsa, kettik!— dedi Andrey Zaharoviç.—

Yarın ikinci draglâynni keçirecekmiz.

Ertesi künü iş qıyın ve mürekkəp körünmedi. Tünevinki kün içinde eppi tecribə eldə etkenmiz. Arhipka bugün də ǵayretli edi. O yelquvanı və kovşnı sol yalıǵa bir nevbette, maşınanın kəvdəsini isə ikinci nevbette keçirmək kerek, dedi. Biz onıñ degeni kibi yaptıq. Tecribə... er hızmette tecribə kerek. Epimiz Arhipkaǵa taaciplendik: eki kün evelki Arhipka qayda?

Arhipka daima böyle idrakli olması için oña, belki, daima məsul vəzifələr berip turmaq kerekdir? Belki də daima İradanın yanında bulunuvı zarurdır? Amma, yoq... sonunda Arhipka kənə eski Arhipka olıp ketti.

Eki ekskavator Çar-Çaqtan keçirip, aylanma kanalının aǵızında yerleştirilgen sonra, men tüşündim: yahşı, biz bu hızmetni yaptıq, lâkin tek men və Nikolay yaptıqmı? Parom başında ekskavatorlarının yanında ne qadar adam bar edi? Biri onı yaptı, digeri bunu. Öyle isə Mansurov bu işni maña və Nikolayǵa niçün "ükümet vəzifəsi" dəl berdi?

Pek taaciplendim. Sonra taaciplenmedim. Bu qadar adamnıñ arasında — platformaǵa birinci tırmaşıcı, suvǵa özünü birinci atıcı, ekskavatorǵa birinci minici və er təsadüfiy zorluqnen küreşməgə birinci çapqılıcı eki kişi tapılǵan olsa, kim bilə, belki vəzifə eda etilməz də edi. Otuz beş adam için otuz beş maşinist, yəhut injener kəlgen olsa bilə, ep-bir, iş olmaz edi. Çünki bu eki adam: men və Kandıba — barakta o sadə adamlarən bərabər yatqan-turǵan, aşıǵan-ıçken, bərabər nəfəs alǵan kişilərimiz. Biz — onların özlerimiz.

Bunu Mansurov yahşı bilə.

Menim Baş-Dugümde bulunǵan ilki aftalarımda, hatrimdə ebediyən qalacaq müim adisələr olıp keçtilər...

...Yeni yıl arfesinde əvə dəñiştı. Qaç künler sıldırǵı küçlü yağmur yağdı, yollarını balçıq bastı, Baraktan çıqıp aşhanegə barıp yetmək qaramanlıq isap etildi. Ekskavatorda çalışmaq meşəatlı. Amma təbiət fəlakətləri nəzar itibarǵa alınmadı. Kovşqa balçıq ne qadar yapışsa-yapışsın, biz — niyniklər ne qadar bulaşsaq-bulaşayıq, dəmir yolı vaxtında yasap yetiştirmək kerekmiz. Əm yasap yetiştirə edik. Sonra yağmurlar toqtadı. Cıllı künler keldilər. Hazar-Kend dərəsi boyunda yalılarıǵa urunıp, uvuldap, çarpınıp yürgen suvuq yellər qayda qaldılar? Əvə cıllı... Bugün küneş bütün kün şavlelərini saçıp turdı. Topraq sarpanı üstünə kaç kərələr çıqıp, aylanma kanal boyuna köz ettik. Kanal uzunlaşmaqta, Çar-Çaq yalısı yaqınlaşmaqta. Ay-ylanma kanal ne vaxt bitecek? Bunu kim ayta bilir? Toqtabayevmi? Nikolaymı?

Geceniñ bir maalinde sel tüşti. Küçlü yağmurlar... və yağmurdan sonra bütün kün külümsirəgen küneş uzaqlarda yüksek daǵlar təpəsindəki qarlarını iritə başlaǵan. Bir qırnıñ suvu yavaş-yavaş digəriniñ suvuna aqıp kəlgen. Bir dərəniñ suvu digəriniñkine qatılǵan. Olar bir-birlərindən birleşip, qırlarını aşıp, yol açıp, qırmızı lay və taşlar alıp keldilər. Daǵlardan ne qadar aşıǵı ənsələr, suv və sel o qadar çoqlaştı.

Sel taşqımı, niayət, Çar-Çaqqa kəlip yetkən sonra, özen quturdı, yüksek qayalarǵa qırlarǵa oqtaldı. Hazar Kendniñ yanında yalıdan çıqıp, qışlaqlarǵa, çöllərgə və bağçalarǵa yayıldı. Sel baraklarının

aralıqları içinde rastkelgen er şeyni bastı-yoğurdı, Ayıq-Burun betke keteyatqanda yolundan çıqtı, gidromonitorlar skladına, demir yol qulbesine çapqıldı.

"Mavı qayağa" yaqınlağanda, gecelein bizni uyanttılar. Biz, elbet de, selni toqtatmadıq. Toqtatılmaz edik... uzun, teren çuqurlar, arıqlar qazıp, Qazaq-Tas betke doğrulttıq. Sel bizim körsetken yolumıznen ketmedi. Ögündeki çuqurlarnı toldırıp, topraq yığınlarını oyup, teşip Ayıq-Burun yamaçlarına yuvurdı, bizim qum tolu çuvallardan, taşlardan, kütüklerden yasalı kestirmelerimizni özünen beraber süyreklep alıp ketti.

Biz yandıq-küydik... sel aylanma kanalını toldıracaq, bir yıllık zametimizni çakağa çıkaracaq dep qorqtıq. Qaranlıq içinde bizim kişilerniñ qaysı — ne iş yapayatqanını bilmek küç edi, amma biñlernen ellerde kürekler, kirkalar, ketmenler — bu felâketnen küreşmekteler. Birisi: ağaç qazıqlar ketirilsin, dep qıçıra, digeri — sel tolu arıqnıñ çetlerine taş-lar ketirip qoymaq için peşine adamlar taqıp, Hazar Kend betke çapa, kimerler asabiy areketler ve davuşlarnen aşağı-yuqarı yurtqalay, lâkin er kes biri-biriniñ sözünü diñley, yorğunlıq ve telûke hususunda kimse tüşünmey. Yangın söndüreyatqan alayğa beñzey.

Ayıq-Burun betten deşetli gurultiler işitildi. Yarım saatten soñ selniñ aqıntısı zayıfladı. Biz aylanma kanalınıñ kenarında toplandıq... ne ikmet ekenini bilalmay, taaciplenip turğanda, Arhipka... — kene Arhipka — talağı qatıp, yuvurıp keldi.

— Qaya patlatıldı... — dep qıçırdı o, yırtıq sesinen, — sel endi Çar-Çaqqaya aylandı.

— Ey Alla! — dedim men öz-özüme, içten, — ni-ayet, aylanma kanal qurtuldı.

12

Bugün maaş berilgen kün. Bizim kişiler baraktan bir saat evel çıqıp ketti, buhgalteriyaniñ qaranlıq köridorında nevbet alıp turmaqtalar. Raşidnen ekimiz para almağa, adetince, ikinci künü, buhgalteriyada kişi az ekende baramız. Men kaç kümüş alacağımı, aylıq planımızı toldıruvımızğa baqıp bilem. Nijniklerniñ episiniñ maaşları belli. Altı adamniñ bir ayda qazanğan parasından Andrey Zaharoviçniñ ve Nikolayniñ maaşları çıkarılıp, qalğanı üç musaviy qısımağa bölünse, oldı. Nikolay, üyken nijnik olğanı için, bizden qırq kümüş ziyade ala.

Men kelgenimden beri üçüncü defa maaş alaytam. Eki ay, bir kün kibi, keldi-keçti,

Bugün smenani teslim eteyatqan vaqıtımızda, Toqtabayev iri, etli köz qapaqlarını aqırından aralıq etip, külümsiredi. Aralıq etkende, közleri eki dane üçköşe quvuş şeklini aldılar.

— Suqlanam sizge! — dedi o Almazovqa, — eki kün, bir gece istraat eteceksiniz!

Mavlân aka aqlı. Gece smenasından evel daima öyle — eki kün, bir gece boşmız; istraat künü ve arfesi... men özümni bugün, aqiqaten, bahtlı isap ettim. Dülgerler yataqhanesine kirip baqtım. Muşuq yaqında körünmegen... soñ buhgalteriyağa aylandım.

Para... küçlü şey! Para! Zenginlik yahut tilencilik, aqaret. Elimnen ştanımniñ üstünden cebime tiyip baqam, ştır-ştır eteler... Olarnı nege sarf etmeli? Evelâ, bir qısınıni aşayt için qaldırmaq kerek. Soñra, qurucılıq komitetinde order elde etip, bumazey almalı, çünkü eski çılğavlarım çoqtan parça-kesekler. Cıllı çılğav olmasa, rezina çizmalarnen çalışmaq qıyın. Kerçek, eki aylıq komsomol vzosı... ondan soñ, bir dane kepka, yahut on eki aletli çaqı... Yoq, kepka almaq kerek. Güzel... bundan da evel aşhaneye kirmek kerek.

Sabira hala bugün... — taacipli şey — aşhaneniñ qapalmasına yedi daqiqa qalğanını köre turıp, kirmeme itiraz etmedi. Bir çanaq lağman ve üç stakan ürük qoşafı ketirip ögüme qoydı. Bu qadınga ne oldı? A! Yeñi yıl.

Toyğanca aşadım. Stol başından turayatqanda, Sabira hala yanıma keldi.

— Aqşam yemegine kelmege unutma! — dep tenbiyledi meni. — Saat on birde! Adetiñni bilem... aqşam yemegine kelmege erinesin! Arqadaşlarıña da ayt, kelsinler. Ürükli ve qapıstalı piroglar olacaq.

Qoşaf içinde ürükniñ özünüñ yoqluğı... borşçniñ etsiz ekenligi de şunıñ için eken de!

Özümniñ tüşüncelerimni apansızdan Sabira halağa aytıp yiberdim. O alıp köçti — dünyanı yıqayazdı. "Buruniñni er şeyge tıqma! Erkek ol! — elindeki çomuçni köterdi, az qaldı başıma endirecek edi, — öşekçi cadı olma!"

O bugün kişiləri g zel yemekn n sıylamaq istey. Az  sap,  oq i seler, ziyade sar u lana, so undan qav a ve k tek  ı a, amma b yle k nde raqısız ve  arapsız, tek yemekn n kifayetlenmek m mk n olmayca ından, Sabira hala b t n  eberligini qoyıp, piroqlar pi irmege azırlanmaqta eken... men onı  a ır an suyeline bastım.

Sabira hala a haneye qatna an ve qatnama an b t n i  il rni bile. Ye ni bir ki i peyda oldımı, deral seze. Eline  anaq nı alıp,  omu n n qazandan  orba alıp,  anaqqa qoyıl an olıp adam a bi  sual bere,  z ne kerek  eyl rni bilmegence,  anaq nı ki ini  eline bermey.

Acaip ve aza ı  hucur qadın... Bir adamn n laqırdı etecek olsa, onı  i  n mantiqiy qaideler qıdırıp tapa. Bu qaideler qaydan  ıqtılar dese , onların qaydan kelip  ıqqanlarını araret ve tafsilat ile a lata.  oq s ylenesi , dese , send :

— Aysa ne yapayım?— dep soray,— h zmetim  yle ol an so ?..

Sabira halanı tors mezep demek do ru olmaz edi,   nki o bazan  ay t nezaketli... "Susıp turayımı ? Etrafı ız a k z eti iz, adamlar ne ile me  ull r? Aylanma kanal a barmaq-kelmek, yuqlamaq ve a hanede tıqınmaq. Zavodlarda ve fabrikalarda tseh ba lı ı bar, tseh ustası bar, ba  injener bar, olar bir-birlerine i  buyuralar, icrasını te kereler. Biri-digerini  n ini yapmasa, b y kl r ne barıp  ik yet ete, miradlarına ireler. Bizde, baraklarda, ki il rni   m ri bir Pet  emcege ba lı. A hanede komandan kim? Men, Sabira hala! Epi iz i  n mesulim. Ebet! Ne belledi ?"

Laqırdıni  so unda, pahl kibi, Pet  emce s rip keldi.

— Siz, elbet de, qısm n aqlısı ız,— dedi komendant,— amma kimerde alıp qa ası ız. S z kelimi, kimni  qarısı qa  ya ında? Bu sizi n ne i i iz?

Sabira hala komendantqa  yle i  kesti... k rmeli edi iz. Pet  emceni  s zlerini indemey, so una qadar di led . Y z nde i  eec n sezilmedi. Amma so undan ne oldu, bilesi izmi?  omu ini stol  st ne qoydı. Ell rini beline tiredi. Kevdesini   ge s re berip, komendantnı   st ne do ru, qattı y r   etti. Komendant qorqtı, artına  ekileyata edi, ba ı qapunı   atqısına urıp, toqtadı.

— Demek, men alıp qa am! Ki ige: kimsi ? Qaydan keldi ? demege aqqım yoq,  ylemi? Seni  ba  keserleri  geceleri qadınlarnı  baraklarında yataqlap, pi  bala yasap y rseler? Bu kimni  i i ola? Send n sorayım! Elbette, seni  i i . Men bu i ke qarı am mı? Yoq. Sen de... a ladı ımı, Pet  emce? Sen de benim i ime qarı ma! Men ne yapam? Kimerde ki i a haneye a ama a ke e, k zlerine baqam... Belki cebinde eki  ası yoq! Ne? Bu da benim i im degilmi? Oturi ız, deyim men  yle ki ige. O stol ba ına ke ip otura. Ketirip   g ne bir  anaq bor  , bir  anaq da gul   qoyam. K zleri eki yaqqa kerilip qalalar. Ebet, qo af bermege de unutmayım. Para? Ufa  mesele. Maa  a  an k n  ketirir! So ? Bu a ne deyler? Amma siz... Arhipka elini k terse,  t  iz patlay.

   buni n n de bitmedi. Sabira hala Pet  emceni partorgqa ve Ba  Dug m reberine  ekkelep alıp ketti. Krasn nskaya ve Curayev, belli mesele, halanı  sezlerini do ru tanıdılar. "Er kes  z h zmetinde b y k ba lı " dediler.

Komendant hala a i i kenine bi  pe man oldu. L kin halanı  y regi, er alde, yum aq. O,  z ni  akimiyeti hususunda siyrek laqırdı ete. Kin tutma a bilmey. Ne yapsa — alic naplı  niyetinen yapa. Ker ek, hala ne kulinariya ve ne de ticaret tehnikumı bitirgeni yoq, kimerde... kimerde onı  alic naplı  niyetinen yapq n i i aks netic ler de bere. L kin...

Hala  z qılıqlarını bıraqlamadı. Ye ni ki ilerge, eveldekisi kibi, ahret sualleri bermekte devam etti.

 lki k n  onı n n k r  skende  z m de ayrette qaldım. Qazan i indeki etl rni alıp,  anaq i ine ta lamaq i  n  oq vaqıt kerekmi? Baqıp turam... etni san ıp bir aldı, et vilkadan qurtulıp, qazannı  t b ne t  ip ketti, so ra dig r et kesegini qıdır  ba ladı.

Ell r i ır qıbirdaylar, amma tili, grammo-fon kibi, tınmaq bilmey.

— Sa a  oq qoyayatam. Ebet, ya sen, yigit... Qaysı yaqlardansı ? Uzaqtan mı?— Sabira hala  ay etip ba lay... Suallerine cevap alma ance  anaqqa  orba t  m y.

Qayda do dım? Ne i n n me  ulim? Evlimmi? Qa  ya ındam? Raqı i  mmi? Abs hanede oturdımmı? Ve saire... Sabira hala menden bu  eyl rni sorap bitirgen so , vilkasinen et par asını

öyle canbazlıqnen ilişitirip aldı, çanaqnıñ içine öyle usta fırlatıp yiberdi ki, körmeli ediñiz... Felemek!

— Bar, otur, aşı!— dedi o maña,— lâkin, haberiñ olsun, raqı çoq adamlarnıñ boynunu urdı.

Stol başına oturğan soñ, öz başıma külümsiredim. Halanıñ bazı suallerine oşlandım. Söz sırası... men evlimmi? Abshanede yattımı? Bu onıñ ne işi?

Soñundan añladım. Sabira hala, asılda, felsefe satmağa seve eken. Kimer adamlarğa plâvni ve yağnı ziyade qoya... ondan soñ, şoförlerge etni daima ekişer kesek artqaç berip, maşinanen Taşkentke bedava barıp kele deyler. Ebet, böyle deyler... amma Sabira halağa er kes ürmet ete.

Aşhanede aşap-toyğan soñ, barakqa kettim. Bizim barakqa yetmek içün, yuqarı maalede, injenerler şeerçiğindeki beton qaldırım boyu yürmek kerek oldı. Yeşil sofalı evlerniñ yanında keçeyatqanda pencerelerine yolaqlı perdeler tutılğan cıynaqlı evge baqtım, İrada bunda yaşasa kerek, dep tüşündim. O şimdi evde yoq, özen yalısında yer patlaticılarnen iddalaşmaqta. Hristofor, Arhipka, Karim olarğa yardım etmege qaldılar. Yer patlaticılar idaresi muqavele boyunca çetten alınğan işçilerniñ aqqını yahşı toley. Men qalmadım, çünki maña, şimdilik, özümniñ qazanğanımdan ziyadesi kerekmey.

Beton soqaq bitti. Soñ balçıqqa bata, tayğalay, sürüne kettim. Aşağıda, vadi boyunda, cayılıp qalğan duman arasından qışlaqlar körüneler. Olarnıñ qaburğasından burğalanıp Çar-Çaq aqmaqta. Yuqarıda, Hazar-Kend astında, qazlar kibi, boyunlarını yuqarı köterip, ekskavatorlar turalar. Aylanma kanal kenarında, yüksek qarağaç taldasında, parovoz toqtağan. Ocağından çıqqan tütün kök yüzüne timtik yükselmekte. İç bir yerde adam körünmey. Qayda..? Adamlar qayda?

Çoq köz etip turdım, soñ tayğaq soqaq boyu aşağı cönedim. Barakqa yetecekte, yerni sarsıtıcı gürültiler işittim. Çar-Çaq yalısını qara duman qapladı. Gürültiler ve yer sarsıntıları eppi vaqıt devam etti.

İlki künlerimde benim yer patlaticılarnen işim olğan edi. Pek telükeli zenaat degil. Tek vaqıtında saqlanmaq kerek.

Barakqa kirdim. Koykanıñ üstüne uzandım... yuqlap qalğanım. Ne qadar yüklağanım, bilmeyim. Meni Karim uyattı.

— Sen ne yapasıñ?... Niçün yuqlaysıñ?— dep cekirdi o,— bir şeyden haberiñ yoqmı?

Zornen esimi topla, ayaqqa qalqqan soñ, pencereden baqtım. Tışarısı zift qaranlıq edi.

— Ne oldı?

— Bahtsızlıq!— dedi Karim. Sesi qaltırıp çıqtı,— yur! Kettik!

— Nasıl bahtsızlıq?

— Hristofor qazağa qaldı. Öleyata.

— Hristofor? Öleyata?..

Bundan soñ Karim daa ne dedi? Ne soradı? Qulaqlarım bir şey işitmediler. Yuvurıp, baraktan çıqtım, özen betke çaptım. Köpür yanında Kandıba rastkeldi.

— Alıp kettiler,— dedi o.

— Qayda?

— Bilmeyim.

— Özünü kördiñmi?

— Kördim. Esi yoq edi. Omuz kemigi sınğan. Ondan soñ, başına...

"Mavı qayağa" kirdik. İçi rıqma-rıq adam. Ekskavatorcılar, yer patlaticılar... Episiniñ ağızında qaza laqırdısı... amma bir şey añlamaq mümkün degil. Biri Hristoforniñ özünü qabaatlay, digeri onı aqlamaq istey. Yer patlaticılarnıñ büyüğü — qısqa, beyaz tonlı kişi, Toqtabayevniñ ögünde turıp, boyunını töpege sozğan, ellerini aşağı sarqıtqan... edine berip nedir iza etmekte.

Hristoforni qayda alıp kettiler... kimse bilmey. Ekskavatorğa kettik. Yolda, ögümüzge apansızdan Arhipka çıqa qaldı.

— Hristofor qayda?

Arhipka ağızını qıyıştırdı, tişleri arasından nasıldır pışıldı çıqtı.

— Bilmeyim,— dedi o.

— İnsan bozması! Sen böyle vaxtında iç bir şey bilmeydin. Kandibaniñ yüzü ap-aq oldu. Sustı... Bir şeyləri hatırladı. Keteyatqan Arhipkaniñ artından baqıp turdı.

Ekskavator kögertesinde çilengirler çalışmaqta ediler. Olar başqalarınıñ ağızından işitkenlerini bizge söylediler: yer patlavı vaxtında Hristofor maşına içində saqlanğan. Uzaqdan qopıp kelgen taş, qapunu sıdırıp, içeri kirgen, Hristoforni yaralağan. Maşına bölmesine kır-dik. Kompresornıñ ögünde — pol üstünde qan tamçıları barlar. Bu dostumızı qanı, endi qurup başlağan. Yüregim sıqletlendi, tez-tez tışarı çıqmaq istedim, Kandiba meni toqtattı.

— Bu yerde biraz turç!— dedi o. Meni Hristoforniñ yerine qoydı, adımların bir şeyler ölçdi, toqtap nelerdir tüşündi, dudaqları arasından bir şeyler isaplap baqtı.

— Ne oldı? Ne demek isteydin?— dep soradım Nikolaydan, özüm ise qafamda asıl olğan fikir doğru olup çıxar dep qorqtım.

— Sen sus!— dedi Kandiba.— İndeme! Soñundan añlarsıñ!

Bundan soñ Nikolay iç bir şey aytmadı.

İdarege kettik. Anda kimseni tapalmadıq. Paromnen sağ yalığa keçip, İskanderdeki feldşer hanege kirdik, anda da bir şey bilip olamadıq: mında öyle adam ketirilmegen.

Yorğun ve kederli alda barakqa qaytayatqanda, aqılıma çeşit fikirler keldiler: tünevin Hristofor barakta acaip urum türküleri söyledi, gi-tara çaldı. Şimdi böyle şey... belki de ölgendir!? Tünevin biz işke ketmege tedariklengende Hristofor, ne munasebetnen bilmem, kederli davuşnen:

— Ayatnıñ qusurları çoq...— dedi maña,— o kimerde zeinniñ sadasını işitecegi kelmey, yürekniñ ükümüne ise merametsiz ola. Aqiqatta, insannıñ taqdirine şeytan şorbacılıq yapa, çünki onda iç bir şey bizim istegenimiz kibi olmay.

— Bu kimniñ sözleri?— dep soradım Hristofordan.

Küldi. Başını tersine salladı.

"Qısmen benim, qısmen de Raymond Dörtünciniñki... Beraber tüşünip çıqardıq". "Seniñ ömürniñ çoq zevqlı, Hristofor!" — dedim men. Maña darılğan kibi baqtı, amma darılmadı. "Zevqlı?"— taaciplenip, tekrar soradı mendən. "Menim ömürüm yahşı ola bilir edi; oqumaq mümkün ekende oqumadım, şimdi... köresiñmi? Közüm..."

Hristofor teren mana ifa etici kozler ile külümsiredi.

"Mende böyle" sözler daa çoq" — dedi Hristofor. Onıñ qafası güzel işley edi. Kitap oquğan vaxtında begengen ibareleriniñ episini aqlında tuta turğan.

"Onda, özünü uzun vaxıtlar saf qalbli etip körsete bermeye küç yetişmey..." — dedi maña bir defa Hristofor. Men taaciplendim... daa doğrusı, bir şey anlamadım.

"Bunu kim ayttı?" — dep soradım.

"E, bu Rozamunda Köldingamskayaniñ sözleri",— dep cevap berdi. — "Güzel söylenilgen, öyle degilmi!" Hristofor kimerde bu ibareleriniñ saiplerini özü tüşünip çıqara edi. Daa isteydinmi?

"Cenklerniñ qanunu öyle... ğalipler — mağluplerge istegen şeyini yaptıra bileler. Yuliy Tsezar.

Yuliy Tsezar!"

"E!"

Er kes barakta edi. Kimse yuqlamay. Er şey hususunda laqırdı olup bitti degende, qapu açıldı, Petâ emce kirdi.

— Azırmı? — Arhipkaniñ şaqə tarzında bergen sualı, bu sukünet içinde, qaba yangıradı, lâkin manasını kimse anlamadı.

Arhipka koykasından tüşip, oda ortasına çıqtı. Keyfi bozuq ekeni sezildi. Petâ emce stol yanında toqtalıp, epimizni közden keçirdi.

— İş nasıl oldı?— dep soradı o, yavaştan ve közlüklerini çıxarıp, şineliniñ etegine sürte başladı.

Biz bilgen şeyimizni ayttıq.

— Qayda ekeni belli degil,— dedi Karim ve terenden köküs keçirdi.

— Qayda olur belleysiniz? Elbette, Troitsk hastahanesinde.

— Kerçekten de... baq, aqlımızğa kelmedi. — Nikolay ve men turdıq, yuvurıp azbarğa çıqtıq.

Paromğa yaqınlağanda, artımızda benzin maşinası peyda oldu. Çar-Çaqtan keçken soñ, onıñ kabinasına kirdik. Şoför tanış degil edi, lâkin Hristoforni körmek içün hastahanege



keteyatqanımızni bilgen soñ (yer patlavı vaqıtında kişi qazalanğanından er kesniñ haberi bar edi), bizniñ hastahaneniñ qapusu ögüne ketirip taşladı.

— Bekleyimmi?— dep de soradı şoför.

— Yoq, sağ ol, qardaş!

— On beş daqıqa beklerim. Çıqmasañız, keterim...

Hastahane qırnıñ astında edi. Yerge çoqtan qaranlıq çökken, qırnıñ töpesinde ise bulutqa taqlı quyruqqa beñzer yarıq yolaq asılı turmaqta. Küneşten qalğan kesek olmalı.

Araba qapu qapalı. Qaqtıq-qaqtıq, açmadılar. Qursaqlarımızni içeri çeke berip qapuniñ astından yüzüqoyun süyreklenip azbarğa kirdik, soñ merdiven boyu yuqarı çıqtıq, köridorniñ ahırında toqtaldıq.

Kabinetniñ aralıq qapusından bizni köre qalğan esli qadın. halatını dogmelemekte eken, yuvurıp çıqtı.

— Ne kerek? Qaydan çıqtıñız?— dep qıçırdı o.

— Afu etiñiz!— dedim men qadınğa. Diplomatinñ biri: "qabalıqnı nezaket yeñer" degen. — Afu etiñiz, mında bugün Hristofor Duranidi ketirilmedimi ?

— Duranidi? Yoq. Öylesini ketirmediler. Çıqıñız! Tez çıqıñız mından!— qadın qıçıra, berdi. Biz yerimizden qıbirdamadıq. Qadın yanımızğa kelgen soñ, azaçiq yumşağan kibi ol—dı,— Duranidi? Kim o?

— Ekskavatorcı.

— Azaçiq sabır etiñiz!— qadın içeri kirdi, eppi vaqt keçken soñ, çıqtı.— Bar... amma oña kirmek olmay.

Qadınniñ artından esmeri erkek peyda oldı. Üstünde halat...

— İşte, doktorniñ özü...— dedi qadın. — Bu yigitler Duranidini körmek isteyler. Omuz kemigi sınıq... hatiriñizdemi?

Doktor bizni diqqatnen közden keçirdi, soñ başını aqırından aşağı-yuqarı qıbirdattı; adetince, böyle işaret müsbet fikir ifa etkeninden, men quvana tüştüm. Lâkin nafîle eken...

— Hastanıñ alı muşkul,— dedi doktor,— kemigi eki yerden sınğan. Gips içinde... mümkün degil.

— Eki daqıqaçiq...— dep yalvardı Kandıba.

— Yoq.

— Yanına barmamız. Uzaqtan körip çıqarmız, doktor!— dedim men öz tilimde,— işitesiniñizmi, doktor?

— Mümkün degil, añladıñızımı?— doktor serteyip başladı. — Bir aftadan soñ keliñiz!

Hastahaneden çıqtıq. Benzin maşinasından, elbette, eser yoq edi. Qarlı, suvuq yel yol boyundaki quru yapraqları quvalamaqta. Köpürge yetkende maşına taptıq. Bir saatte Sotsialist Şeerçikke kelip yettik.

Karim yuquda edi. Uyattıq.

— Taptıñızımı?— oldı birinci sualı.

— Taptıq!— demir qapu astından yüzü-qoyun süyrelip kirgenimizni, köridorda qadınnen olğan körüşüvni ikâye ettik.

— Ğarip Hristofor...— yorğan astından Arhipkanıñ qarıq sesi işitildi. Yuqlamay eken.

Karim ocaq içinden çaynikni alıp, stol yanına qoydı.

— Şeker kerekmi?

Nikolay indemedi. Muskullı, balaban müçesini koyka üzerine taşladı, başını yastıqnıñ astına tıqtı, susıp qaldı.

Men çay içeyatqan arada Karim yeñi kostümini kiydi, saçlarını sıcaq suvnen azaçiq sılattı, soñ edinip taradı.

Arhipka da turdı, kiyine başladı.

— Men ekskavatorcılar mektebine ariza berdim,— dedi Arhipka. Tekaran diñlenip turğan soñ, devam etti,— keçmişnen sağlıqlaşmağa qarar berdim.

— Pek nişaretli... onıñ içünmi?— dedim men.

— Sen aqlırsız kiři degilsin,— dedi maňa Arhipka. Hatirine nedir kelgenge beňzedi.— Ekimiz niçün çatışa beremiz, bilmeyim...— şarfinı bağlağan soň, krovatnıñ ucuna oturdı, ayaqlarını bir-biri üstüne qaçladı:—umumen... bilesiñmi ne? Ayatnıñ özü yañlıř qurulęan. Añladıñmı? Yahşı kişiler şimdi yipek ile bezeli evlerde nazik hanumlarnen qonuşa, muzıka diñleyler. Birer qade içken soň saatlarına baqacaqlar... yelquvan on ekini köstergende, qadeler köterilecek, bir-birlerine toquştırılacaq, kişiler bir-birlerine sağlıq-selâmetlik isteycekler. Soň erkekler dudaqları boyalı ve parmaqları manikürli qadınları quçaqlap, öpecekler, nazik bellerinden tutup blüz oynaycaqlar. Sabaęa qadar keyf çatacaqlar,— Arhipka koykası üstünde yatqan qatranlı brezent qolçaqlarını ilindirip alıp küyeli divaręa attı. — Ey, Arhipka, Arhipka! Bir vaqıtlarda sen de adam ediñ!

Soň Kandıbanıñ koykası yanına keldi. Başı üstündeki yastıqıı çekip aldı.

— Tur, Nikolay!— dedi Arhipka. Onıñ kevdesinden tutup köterdi,— kettik! Rahilge kettik! O bugün Taşkentten keldi, bir şeyler ketirgendir. İtimal, Valka da andadır. Arañızda ne oldu şu? Bir şey añlamayım. Pâtireçyede... işleriñiz başqa edi!

Kandıba kevdesini doğrulttı, elinen Arhipkanı, boş qopqa kibi, çetke surüp taşladı.

— Coyul!— o pek qıçırmadı, amma maňa öyle keldi ki, özünü zar-zornen tuta bildi.— Ket! Özüñniñ Rahiliñe ket! Maňa kerekmey. Valka da kerekmey!

— Tutarlaңanıñ da ne? Seni, insan dep... musafirlikke davet etem.

— Sus! Saňa řimdi susmaq elveriřli...— dedi oňa Nikolay. Asabiylengeninden, tiřleri hıçıldadılar,— keçmiřnen saęlıqlařmaq isteysiñ... bugün bu qararęa kelgeniñniñ sebebi ne? Bir řeylerden qorqtıñmı?

— Yoq. Kimseden...

— Coyul mından!— dep qıçırdı Nikolay tekrar. Turdı, yumruqlarını sıqa berip, Arhipkağa doğru adımladı,— men ne dedim? İřittiñmi?

Arhipka indemedi. Koykası üstünde yatqan bıcağını aldı, baraktan çıqıp ketti. Qapu açılęan arada qomşu baraklardan garmon davuşları işitildi.

"Şeerniñ bir yerinde, civarında",

İşçi ailesinde doğdım men."

— Ne oldu, Nikolay?— dep soradım men.

Cevap bermedi. Men de sustım. Onıñ çekken azabınıñ sebeplerini yahşı bile edim.

Qapu aqırından qaçıldı. Nikolay yuvurıp barıp koykası üstüne oturdı ve gitarasını eline alıp, yüksek davuşnen qıçırdı.

— Kir!

Qapu açılmadı.

— Ne qadar büyük nezaket!/?— dedi Nikolay. — Kirmege istemesen, tur tışarıda, buzla! O aqırından, nasıldır muñlı türkü yırլap başladı. Bu türkünü ondan daa iç işitmegen edik. "İspaniol serenadası"... dedi.

Qapu tekrar qaçıldı. Men turıp açtım, başımı tışarı çıkarıp saęęa solęa baqındım, qaranlıqta kimse körünmedi. Qapunu qapatacaqta, tınıq ses işittim.

— Cevdet! Bir daqıqaçıq!..

İrada!

Bosağa üstünden azbarnıñ ortasına sıçradım.

— Men sizge... Sizni musafirlikke alıp ketmek içün keldim, Cevdet!

13

— Meni? Özüñiznenmi!

Sevinçimden, esimni yoq ete yazdım.

— Ebet! Eger vaqıtıñız olsa!/?— dedi İrada,— bugün yeñi yıl. Unuttıñızmı?

— Yeñi yıl?..— qapuğa çaptım, soň özümni qolaysız is etip, kerı çekildim,— afu etiñiz, İrada! Bir daqıqaçıq!— qızęa içeri kiriñiz demege utandım, çünkü evimiz pek cıynaqlı degil edi.

Çar-çabik kiyindim. Tışarı çıqacaqta, Nikolayğa köz ettim. O maña keder ve sevinç tolu közlerini çevirdi.

— Dostum!— dedi maña Nikolay. — Sen ömürni doğru aňlağan kişisiñ. Bu — ğayet müim hasiyet. Sen, inşalla, uzaq ketersiñ. Meni aqırından qapu tarafqa üytep taşladı,— oğurlar olsun!

Çıqtım. İrada endi uzaqta edi. Yuvurıp peşine yettim.

— Tezce yürmege bilesiñizmi?— dedi maña İrada,— Bizni bekleyler.

— Bizni?— taaciplendim men.

— Bizni...— dep tekrarladı İrada,— meni ve sizni!

— Sizni ve meni? Ya Tursunov?

Qız şimdi menden bu sualni beklemegen edi. Men de, şübesiz, ağızımdan böyle hucur söz çıqıp keter bellemegen edim. İrada pek incındı. Öyle ki, çoq vaqıt laqırdı etalmadı.

— Kene eski laqırdımı, Cevdet?— dedi o, közlerindeki yaşlarını silerek,— men sizge episini aytağanımı edim?— Qız meni bıraqp keter dep qorqtım. Bunı yapmadı — sustı, çünkü qırq daqıqadan soñ biñ doquz yüz otuz dördünci sene bitecek edi. Qavğa etmek, darılışmaq ne kerek?

— Yeñi yıl qarşılamağa Tursunovnen ketmek istegen olsam, bu aralıqta, bu suvuqta sizni qıdırıp kelirmi edim?— dedi İrada.

— Çatal-Çınardaki gece?..— baq sen, ağızımdan üç söz daa çıqıp ketkenini duymay qaldım. — Menim eñ muqaddes duyğularımniñ aqaretlengenleri?.. Bu isapqa kirmeymi?

— Keçken şey...— dedi İrada ve köküs keçirdi.— Çatal-Çınar işinde men qabaatlı degilim.

— Kim qabaatlı?

— Kimse de! Meni apansızdan paromğa çağırıldılar... qayıp kelgende sizni aylanma kanal içinde kördim. Üstüñizde Tursunovniñ paltosı bar edi.

— Şimdi ne? Tursunovnen qavğa ettiñizmi? — dep soradım men.

— Siziñ için bunıñ ne emiyeti bar? Künleysiñizmi? Künçülik — eski siras. Kerçek, adamni sevseñ...— İrada toqtadı, közlerime tiklenip baqıp turdı, soñ yoluna devam ederek, ciddiyy surette dedi: — Yoq. Biz qavğa etmedik! O benim için iç kimse degil ve iç bir vaqıt olğanı yoq. Çabikçe yuriñiz!

O vaqıtta İrada meni seve eken. Men, matüv, bunı aňlamadım. Çünkü İrada cilve, naz degen şeyni bilmey edi.

Yol tayğaq. Qızniñ qoltuğından tutmaq istedim, çünkü bu sefer İradanıñ elleri proyekt, kitap, çertöj ve saire şeylerden azat ediler. Azat ediler?! Yoq. Qoltuğında şimdi de kâğıtqa sarılı nedir bar. Ayaqlarında küçük rezina çizmalar... yerge basqanı sezilmey, tez-tez yüre. Yüre degil, qaranlıq içinde, güya yaldağan kibi, közümiñ ögünde bir peyda ola, bir ğaip ola. Qoltuğına kirecek olup, sol tirseginden tuttum, kiyiksiregen tay kibi, silkindi, deral yolniñ çetine çıqtı.

Hristoforni barıp kördiñizmi?— dep soradı o menden,— nasıl?

— Kördik,— dedim men,— Troitskide...

— Eli?.. Tüzelecekke beñzeymi?

— Bilmeyim. Şimdilik vaziyeti pek fena.

— Keldik,— dedi İrada,— siz ayıp bitiriñiz!

Alçaq çar-divarnıñ yanında toqtaldıq. Men bugün, üyle maalinde bu evniñ yanından keçken edim.

— Ğarip Hristofor,— dedi İrada. Onıñ kederi niayetsiz edi.— Bahtsız kişi. Közden marum qalğanı-qalğanı, şimdi omuzdan yaralandı.

— Kerçekten de...

Qapu açıq edi. Klerge beñzer küçük odağa kirdik. Kimse yoq. Divar boyundaki set üstünde brezent plaşçlar, qısqa tonlar, fufaykalar yataklar. Kösedeki asqıçqa teri yaqalı paltolar ilingenler. İradağa paltosını çıkarmağa yardım ettim, çıkarğan soñ, pencereniñ demir sapına asıp qoydım. Soñ İrada çizmalarını çıkardı, qolundaki kâğıt boğça içinden yüksek podvorlı tuflelerini çıkardı. Ayaqlarını kiydi.

— İstitutta ekende, musafirlikke böyle bara edik...— dedi o ve bir ayaq üstünde turalmay, sekirikley berdi. Belki qaburğasinen maña tayanır dep, oña taba cılıştım, yoq... uzanıp divarnı tuttı. — Böyle çamurda tuflelennen yürmek...— olacaq şeymi?

Qapu açıldı. Anna Yakovlevna kirdi. Hoş, lâkin yorğun çereli. Üstünde qara anter, boynunda beyaz şarf.

— İra!— onun davuşında ve cırayında azaçiq darğınlıq sezildi.— Sizni beklep yoruldım. Qayda qaldıñız?— içeri kirsetti.

Yılbaş gecesi Krasnânskayanın evinde olurım dep bellemegen edim. Omuzımdaki portupeyni çektirdim, kölmegimniñ etegini tüzettim, soñ, İra-danıñ peşinden köçtim. Amma İrada toqtaldı.

— Anna Yakovlevna!— dedi o, qıp-qırmızı kesilip,— bu, Cevdet Bekirov! Hatiriñizdemi, men sizge...

— Zamet etme!— dedi Anna Yakovlevna, İranın sözünü bölip,— biz tanışmız. Çatal-Çinar gece-si... parom vaqiası — episi hatirimde. Evime kelgeniñiz için ğayet memnunım. Rica etem, içeri buyurıñız!

Polı daa boyasız, adiy ciyezli büyükçe oda, içi taze ağaç ve kireç qoquy. Ortadaki uzun stol başında oturğan erkekler ve qadınlar ayaqqa turdı, bizim ile selâmlaştlar, soñ törge keçirmek için, kürsülerni çetke çekip, bizge yol açtlar. Közüme ilkide Almazov çalındı. Andrey Zaharoviç maña köz qıptı, soñ yanındaki qadınniñ qulağına nedir fısıldadı, qadın maña baqıp, külümsiredi ve aqırından başını salladı.

— İşte, Bekirovniñ özü...— dedi Anna Yakovlevna musafirlerge,— Sel taşqını hatiriñizdemi? Onı toqtatqan kişi!

Musafirler meni baştan-ayaq közden keçirdiler... birde-bir yerinde boynuzı yoqmı eken dep tüşündiler ğaliba. Men sıqıldım. Başımdan furajkamnı çıxarmağa unuttım... ne yapacağımı bilmey, bir elimden diger elime avuştıra ve ezgeley berdim. Anna Yakovlevna meni esli musafir yanına çekip ketirdi — qırq yaşlarında, közlükli adam, çetten baqqanda pek sezilmese de, musafirler arasında, ğaliba, eñ ürmetli kişi edi.

— Tanış ol, Vadim,— dedi Anna Yakovlevna kişige, soñ maña çevirilip, ilâve etti:— Vadim Semönoviç... Çar-Çaq qurucılığı tehnika bölüğiniñ başlığı.

— Başlığı? Ne vaqıttan berli?— Vadim Semönoviç külümsiredi. Bu adam, Krasnânskaya kibi büyük injenerden formal olaraq ustte turğan bölükniñ büyügi ekenligi için, ğururlı köründi. Anna Yakovlevna ise bu ğururğa aselet toqunıp aldı.

— Bir vaqıttı Vadim benim muavinim edi...— dedi o,— Zamanlar deñişeler.

— Bir vaqıttı degeniñ ne? Dneprde edi.

— Bu yaqta...— Anna Yakovlevna meni tanıştırmakta devam etti,— Abdulla Sadıkoviç. Bilesiñiz! Sigizmund Genrihoviç. Onı da...— Menjevetskiyniñ üstünde qara kostüm, keçken sefer lektsiyada körgenim kibi saqalı temiz tıraş olğan. Yanında Curayev... Soñra, meni Mansurovniñ ve Almazovniñ qarlarına taqdim ettiler.

Ekisi de, qarar esabınen, bir yaşta, ekisi de beyaz bluzka ve mavı yubka kiygenler. Atta birbirlerine azaçiq beñzep keteler. Lâkin biraz vaqıt keçken soñ, ekisiniñ çeşit-çeşit adamlar ekeni bilindi. Yekaterina Vasilyevna Mansurova meni körgende, yarmalıqta malını satmaq için müşteri qıdırğan satvancı kibi baqtı, semiz köz qapaqlarını yuma berip külümsiredi, soñra İrada betke qıya nazar etti.

Niayet, er kes öz yerine yerleşti. Men İradanıñ yanına oturdım.

— Rica etem, qadelerni toldırıñız!— dedi Anna Yakovlevna musafirlerge. — Şay da keçikeyatamız.

Kimdir, onun qadesine raqı qoyıp berdi, Anna Yakovlevna qadeni ziyade yuqarı köterdi. Men İradanıñ ve Almazovniñ qarısı Rozaliya Nikolayevnaniñ qadelerine şarap qoydım.

— Vaqıt, vaqıt...— dedi evniñ saibi,— eki daqıqa qaldı. Tez-tez eski yılını ozğarayıq.

Musafirler ayaqqa qalqtı, qadelerni toquştırıp, içtiler. Soñ vilka ve pıçaqlar areketke keldiler.

— Qadelerni toldırıñız!— Curayev vilkasınen çanaqniñ kenarını çaldı. Kimniñdir, aqılına radio tüşti, turıp, reproduktornı keçirdi. Özbekstannıñ ilki prezidenti Yoldaş Ahunbabayevniñ sesi eşitildi. O, yeñi yıl munasebetinen, emekdarlarını hayırlamaqta edi. Bizni... Çar-Çaq qurucılarını da unuttı.

Ahunbabayevniñ sözü bitken soñ, Anna Yakovlevnaniñ közleri sevinçten yaşlandılar.

— Yoldaş aka Çar-Çaqta çoq ola...— dedi o,— aylanma kanal bitse — plotina başlaycaq, o da bitse — gidrostantsiyalar kaskadı...

— Eñ müimi — aylanma kanal...— dedi Vadim Semönoviç,— onıñ da müddetini bozdıq. Tezden bu hususta ciddiyləq olacaqqa beñzey. Em, ğalıba, başımızı siypamaycaqlar. Hususan seniñkini... Anna! Ne ise de, aylanma kanal şerefine içeyik!

Epimiz içtik.

— Çar-Çaqqa süfte kelüvimiz hatiriñdemi, Vadim,— dedi Krasnânskaya,— kişilerniñ ellerinde tek ketmen... başqa şey yoq edi. Şimdi... parovozlar, ekskavatorlar. Dneprde de öyle edi. — Anna, başını sallap, çıqıldap aldı. — Eski tarih... E! Tamada! Tamada kim?

— Söz Sigizmund Genrihoviçke berile,— dedi Curayev. Aytqanı zornen añlaşıldı. Ağızı to- lu edi.

Menjevetskiy ayaqqa turdı, galstugını tüzetti, qadesine şarap qoydı.

— Qıymetli dostlarım!— dedi injener.— Epimizniñ birligimiz, hızmetimiz, dostluğımız için içilmesini teklif etem.

El çırtılar. Menjevetskiy stol etrafındaki kişilerni közden keçirdi, olarğa nezaketle ku- lümsiredi, soñ Anna Yakovlevnağa muracaat etti.

— Ev saibiniñ ve bu musafirlikte bulunğan hanımlarnıñ sağılığı için de!..

Sigizmund Genrihoviç... birligimiz için degende, Andrey Zaharoviç alel-acele yarım stakan raqı içip qoyğan edi. Şimdi oña yeñisini qoyıp berdiler.

Mansurov özüniñkini küçük yutumlarnen içti. Ağızı-burunı qıyıştı. Deral tuzlu hamsağa uzandı. İrada şarap içti. Üçünci qadede oqşadı, tez-tez stol üstüne qoydı, eppi vaqıt indemey oturdı. Men ise laqırdı için söz tapmadım.

— Yeñi draglâyn nasıl?— dep soradı Vadim Semönoviç. İrada deral közlerini Anna Yakovlevnağa köterdi. Men oñaytsızlıqtan qurtuldım.

— Pek güzel,— İradanıñ yerine Krasnânskaya cevap berdi,— taacipli şey, bu şaraitta...

— Ya Lena?

— Lena ziyansız... oquy! Özü pek zayıf. Bu ceetten babasına beñzegen. — Şay degen soñ, Anna Yakovlevna sustı.

Hatirime onıñ, Dneprde elâk olğan hocası hususındaki laqırdı keldi. O hayırsız haberni işitken vaqıttaki ahvalını tasavur ettim. Endi bayağı vaqıt keçken. Balalar ösken — büyüyenler. Ananıñ raatsız ayatı ise alâ devam etmekte. Şimdi onıñ ömürinde o adam... hocası yetişmey.

— Ebet!— dep taşladı Vadim Semönoviç, qısqadan.

— Ebe-et!— dedi Anna Yakovlevna, davuşını azaçiq soza berip, soñra ilâve etti:—Bilesiñmi ne, Vadim? Qadınlarğa, hususan benim kibi... tul, yañğız soylarına, iç inanma! Olar özlerini pek raat ömür keçireyatqan kişiler etip köstermege seveler. Lâkin baş küteler. Ev, aile belâsından azat ekenliklerini baht-saadet isap etip maqtanalar. Episi üfürme şeyler. Barsın, qadın evde yigirmi dört saat qartop kotleti pişirmek, bala eskile-rini yuvmaq — qurutmaqnen meşğul olsun. Barsın, öyle olsun! Gece keç maalde qapu qattı qaqlısn, içeri aqayı sıtq çıraynen kirsın ve, niayet, kimerde qavğa etsin. Bu şeyler yañğızlıqtan biñ kere yahşı. Çünki o — aile ayatı.

— Alla köstermesin!— dedi Yekaterina Vasil- evna. Dudaqları açuvdan titredi,— böyle bahttan marum olmaq için bütün variyetimni bağışlar edim.

— Hucursıñ sen!— dedi Anna Yakovlevna. — Bu yaldızlı sözlerni qaydan taptıñ! Kinoda işittiñmi, romanda oqudıñmi? Abdulla Sadıkoviç olmasa, ne yapar ediñ?

— İşler edim, onıñ qadar büyük mütehassıs olmasam da...

— Yeter, Katâ!— Mansurov onı tirseginen türtti,— Dağ çıtırman. Terenlikke dalsañ...

— Adaşırsıñız,— dedi İrada tez-tez,— lâkin bir şeyge taaciplenem... qadınlar bir-birlerine öz aqaylarını daima alim, edepli kişi dep taqdim eteler. Güya dünya olarnıñ omuzları üstünde tura. Yer yüzünde eñ büyük adamlar — olarnıñ aq-ayları. Eñ sevgen adamları da özleriniñ aqayları. Mansurov ne, büyük adam mı?

— Aysa... ufaq injenermi?— Yekaterina Vasilyevnaniñ ğururına balta uruldı. Endi İradağa raatlıq bermez,— sözüñizni nasıl añlamaq kerek? Seniñ şahsiy fikiriñ depmi? Yoqsa, resmiy?..

— Şahsiy fikirim...— dedi İrada,— men Dugüm başlığı degilim. İsteseñiz, şahsiy fikirimni sınap baqıñız. Belki aqiqattır!

— Sen, İra, ağızıñnı pek toldırıp laqırdı etesiñ,— dedi Mansurov. Onıñ sabırı tükene başladı,— özün sezesiñmi?

Anna Yakovlevna, belki dava toqtar dep, beklep oturdı, toqtamadı, vira keskinleşti.

— İra! Katâ! Yetti endi. Tezden bir-biriñizniñ saçlarını yulqacaqqa beñzeysiñiz.

— Lâkin yulqayatqan yerimiz yoq!— Yekaterina Vasilyevna açuvından, küldi.— Öz-özünü tenqid... yaramay şeymi? Mansurov keçken çarşenbe künü İskanderde bu hususta doklad yaptı. Men ondan öğrenem... Tezden partiyağa kirecegim.

— Partiyağa? Yekaterina Vasilyevnamı?— İrada içindeki eecannı bekitalmay, yüksek davuşnen küldi.

— Ne? Kelişmeyimmi?— Yekaterina Vasilyevna alevlenip, yerinden turdı, ayağınen kürsünü tepti. Kürsü tentiredi, divarğa yantayıp qaldı. Eki elinen stolnı yumruqlay berip, dedi: — özün kimsiñ? Tursunovniñ başını aylandırğan sen degilsinmi?

— Tursunov acaip injener. O maña belli...— dedi İrada,— başını kim aylandırdı, bilmeyim.

— Saña ayıp degilmi, Katâ?— dedi Anna Yakovlevna,— bu nasıl laf?

İrada, tehnikiy nazaret zayıflığı sebebinden, ekskavatorlarda qazalar çoqlaşqanını, Mansurovniñ qarısınıñ bu hususta tasavurı yoqluğunu söylemek istedi, lâkin peşman etti. Kelişikli müit degil. Musafirlerniñ yüregini qırmaq kerkmey.

Yekaterina Vasilyevna tınmadı, İradanıñ üstüne çapqıla berdi. Niayet, Mansurov onıñ belinden qapqaç etip, yerine oturttı.

Men Yekaterina Vasilyevnanı mında birinci defa kördim. Dava qızısqan vaqıtta musafirler sustı, bir zevqlı levha yüz bermezmi eken dep, beklediler. Yekaterina Vasilyevna azaçiq yatışqan soñ Menjevetskiy egilip, Curayevniñ qulağına bir şeyler pısırdadı, Curayev ondan:

— Ya siz özüñiz nasıl?— dep soradı,— akvedukqa qarşısıñız mı?

— Elbet de! Bir akveduk, eki köpür qurıp, dünya para sarf etmek ne kerek?

Anna Yakovlevna, kenarda oturğanı alda, boyunını uzata berip, laqırdını diñledi.

— Sigizmund Genrihoviç aqlı!— dedi o,— ne deysiñ, Vadim?

Er kes akveduk meselesinen meraqlandı. Men işni birden añlap olamadım, añlağan soñ deral Menjevetskiyniñ tarafdarı oldım. Söz, derivatsion kanal qurucılığınen bağı işler üstünde ketmekte edi.

Men keçken saifelerde bu hususta bir parça seyledim. Bent Çar-Çaqnı yuqarı kötergen soñ suv derivatsion kanalnı ketecek. Derivatsion kanal boyunda gidroelektrostantsiyalar qurulacaq. İsveçre firmasınıñ usulinen tertip etilgen proyektke baqqanda, derivatsion kanalda köndelen sel endegi qurulmaq kerek. Qışta tüşken sel hatiriñizdemi? Bu yerlerde baar seli daa kuçlü ola. Derivatsion kanalnıñ başı öyle yerde ki, anda çeşit vaqialarnı beklemek mümkün. O sebepten, sel için mahsus betonlı kanal yasamaq kerek, bu kanal derivatsion kanalnıñ üstünden keçip, parom bette Çar-Çaqqa barıp çıqacaq Sel kanalnıñ üstünde eki köpür qurulmaq kerek: biri demir yol, digeri şosse için. Menjevetskiy mesele açıq añlaşılın dep, papiros qutusu üstünde üçköşelik çizip körsetti. Üçköşelikniñ katetleri derivatsion ve sel kanallarında areketni aks etmekte ediler.

— Men gipotenuza tarafdarı,— dedi Menjevetskiy ve kibrit ile qalın çiziq yasadı. — Barsın, sel plotina ögündeki tıynaqqa aqsın. Böyle yapılsa, bir kanalnıñ astından digeri kanalnı keçirmek ve bir akveduk, eki köpür yasamaq kerek olmaz. Buña siz de rasızıñız degilmi, Anna Yakovlevna?

— Güzel fikir!— dedi Curayev.

— Bu ne? Yeñi yıl şerefine bağışımı?— dep soradı Vadim Semönoviç ve papiros qutusını alıp, ögüne qoydı,— meseleni etraflıca tüşünmek kerek.

Mansurov egildi, Vadim Semönoviçniñ qulağı içine çoq vaqıt bir şeyler pısırdap oturdı.

— Bu proyektke baqıp çalışsaq, ekskavatorniñ hizmeti eki qat artacaq,— dedi o, işitilir-işitilmez.

— Niçün?— Vadim Semönoviç eleslenip baqtı.

— Hizmet artacaq. Doğru,— dedi Menjevetskiy,— amma köpürler meselesinde eki million kümüş iqtisad etilecek. Bu siziñ için bir şey demek degilmi?

— Mansurovqa köre ne? Ne qadar az çalışılsa, o qadar elverişli,— dedi İrada, açuvlanıp,— Menjevetskiyniñ fikiri yahşı. Siz, Abdulla Sadıkoğlu, düşünip baqınız!

— İra, şübesiz, Anna Yakovlevnanıñ degenini yapacaq,— dedi Yekaterina Vasilyevna.— Başqa şey beklemek mümkün degil.

— Bilesiñizmi ne?— İrada stol üstündeki şeker maqasını qağıp aldı. Yekaterina Vasilyevnanıñ burunı astında qağıta yatqanda, Anna Yakovlevna işaret parmağını sallayanını körip, toqtaldı.

— Sizge bugün ne oldı?— dedi Anna Yakovlevna,— ne seni tanıyım, ne de Katânı!

— Bu avantüristkağa aydın, er şeyge burunını tıqa bermesin.

— Ya sen, Andrey? Ne indemeysiñ?— Rozaliya Nikolayevna Almazovnı türküçledi. — Köpür meselesine nasıl baqasıñ?

Maşinist külümsiredi.

— Men halqıñ dostım. Halq ne dese, oña razım.

Almazov sarğış edi. O stulnıñ arqasına tayandı, özünüñ niçün "halqıñ dostı..!" ekenini añlatmaq istedi.

Qarısı bunı yaptırmadı, tarelkağa qapısta qoyıp, öğüne sürdi.

— İçe beresiñ,— dedi oña,— aşğanıñnı körmeyim.

Ağızına dört-beş qaşık ezme qartop tıqıstırdı, Almazov onıñ tizine yatıp, yuqlap qaldı.

Vadim Semönoviç kozlerini papiros qutısından tek şimdi aldı.

— Eh-he-he-he, kıymetli Sigizmund Genrihoğlu!— dedi o, yasama alda külümsirep,— bu vaqıtqace qayda ediniz? Proyekt endi bütün instantsiyalarda tasdiqlandı. Deñiştirmek gerek olsa...

— Qayda edim? Qurucılıqta edim. — Menjevetskiy küldi. — Eger proyektı deñiştirmek ke-rek olsa...

— Sizden onı soramayım. Çoq raatsızlanmañız!— dedi Vadim Semönoviç.— Baş idarede dünyaca meşur injenerler çalışalar. Ne yapmaq kerekligini olar bileler.

— Bileler?! Akveduk meselesindeki qalabalıq neden çıqtı? Bilgenleri içinmi! Men namuslı injenerlerimiz şerefine içmekni teklif etem!— dedi Curayev, ayaqqa turıp, komanda etti:— bir-eki-uç! Siziñ sağığınız için, Sigizmund Genrihoğlu!

Curayev raqını bir yutumdan içip, yerine oturdı. Menjevetskiy Curayevke yavaştan bir şeyler söyledi. Ne edi? İştmedim. Menjevetskiy ayaqqa turıp, şöyle dedi:

— Men özüme şübeli muamele, işançsızlıq körsetile kelgenine alışıq qaldım... Siziñ tostıñız, Curayev arqadaş, benim günalarımın afu etüvge beñzedi.

— Men ne dedim? Ne beñzedi?

— Yoq, canım... Men deyim, maña daima...

— Namuslı injenerler şerefine... dedim. Nasıl işançsızlıq ola bile?— Curayev kerçekten taaciplendi.

— Men de öyle deyim...— Menjevetskiy öz fikirini añlatılmağanına kederlendi,— men özümni qabaatlı isap etmeyim.

Menjevetskiy stakanıñ raqısını kiçik yutumlarnen içti, soñra tarelka içinden yeşil, pomidor turşusu alıp, pıçaqnen kese başladı. Bu esnada Almazov közlerini açtı.

— Tez qap! Ağızıñdan tütün çıqayata,— dedi maşinist,— kapsulıñ patlay qoymasın!

— Endi işçi sınıfıñnıñ yaş nesili şerefine içeyik!— dedi Anna Yakovlevna ve yalq etip maña baqtı.

İrada araretle el çırpıtı, stakanını benim meşrebeme öyle küçlü urdı ki, qaburğası çatlap ketti, şarabınıñ yarısı tizlerim üstüne töküldi. Taacipli şey, İrada bunı atta abaylamadı.

İrada meni Menjevetskiyge körsetip:

— Bu da student!— dep qıçırdı.

— Bu da, degeniñizniñ sebebi ne?— dep soradı injener.

Musafirler şaqıldap külüştiler. İrada niçün ekenini añlamadı. Sustı, başını qıbırdı berdi.

— Siz... ameliyatqa keldiñizmi?— Sigizmund Genrihoğlu benimnen meraqlandı.

— Yoq. Men ikinci kursta edim. Arbiy mektepke...— Eski tarihni qısquadan ikâye ettim.

— Ebet, ebet! — dey berdi Menjevetskiy. — Demek, Gitler akimiyet başına keçken vaqıtta siz endi atqa mingen, qılıç taqınğan edinüz!.. Lâkin ne olıp çıqa, bilesiñizmi? Biz faşizmge kin besley, oña darbe endirmege azırlanamız, o, ise ğarbiy Avropada ep pekine. Niçün öyle?

— Öse... pekine! — İrada injenerniñ sözlerini tekrarladı, — biz plotina quramız... Ebet! Öyle kerek. Ayat toqtap qalamay... devam etmege mecbur.

Biz bir urğanda faşist ordularını yernen-yeksan ete bilecegimizge emin edik.

— "Biñ bir gece..." — dedi Sigizmund Genrihoviç, açuvlanıp, — faşistlerni toqtatmaq için yalınız gidroelektrostantsiyalar degil, barot, bom-ba, top, qurşun da kerek. Men duyam: siz maña inqilâbdan evelki, eski spets, dep baqasıñız. Lâkin faşizm benim için de yirenç şey. Onı yoq etmek kerek. Başqa türlü mümkün degil.

Dava başladı. O devirlerde böyle iddalar çoq ola edi.

...Yer yüzünde üç faşist devleti mevcit: Germa-niya, İtaliya ve Yaponiya. Germaniya ve Yaponiya yañıq Milletler ligasından çıqqan, bütün küçlerini qoyıp silâlanmaqtalar. Bu eki devlet — Uzaq Şarqta ve Avropada cenk menbaları. Nemseler ve italyanlar Abeşistanğa suruştirip kirdi, İspaniyada ise fesadçılar respublikağa qarşı silâ köterdiler.

O senelerde ağır sanayımıznı ve energetikamıznı tehnika ile silâlandırmağan olsaq, biñ doquz yüz qırq birde alımız ne olur edi aceba?

İrada niçün açuvlana edi, bilmeyim. Sigizmund Genrihoviç, fikirimce, doğrusını söyledi. İş, qart injenerniñ nasıl söylegeninde degil, ne söylegeninde edi. O Vatannıñ taqdiri için qasevetlenmekte edi.

Sigizmund Genrihoviçniñ laqırdısını büyük diqqatnen diñlegen Curayev tekrar tost köterdi.

— Ğalebelerimiz şerefine! — dedi o. — Namuslı adamlarımız... bahtlı ayatımız için!

— Yeñilüv ne ekenini bilmeyik! — dedi Menjevetskiy.

Onıñ diplomatiyadan haberi yoq... çılçıq, yufqa yürek bir kişi. Amma mında Çar-Çaqta adamlar sadeler. Olarnıñ ögünde alicenap areketler yapa bermek şart degil. Asıl özü de öyle kişi de-ğil. Revolütsiya seneleri institut bitirgen, soñra qurucılıqlarda ve kömür ocaqlarında işlegen. Rusiyeni seve. Onıñ için canını bermeye azır. Rusiye degende — Sovetler Birliği dep añlay.

Laqırdı sakınlegen soñ Anna Yakovlevna, bir vaqıtlarda, institutta, Vadim Semönoviçnen beraber, unuçaq professorğa nasıl etip imtian bergenlerini, ondan soñ starostadan nasıl qaçıp qurtulğanlarını ikâye etti.

— Bu yeñi yılını mında qarşılarım bellemegen edim, — dedi Vadim Semönoviç, — Sibirge ketecek edim. Yibermediler. Studentlik dostluğı kibi dostluq yoq.

— Sibirge? — Yekaterina Vasilyevna başını köterdi, yuqunçlı közlerini Vadim Semönoviçke tikledi, — nafîle ketmegensiñiz! Bu tüpsiz çuqurda ne yahşılıq taptıñız?

— Niçün çuqur olsun? Tezden yaz kelir...

— Yaz? Men mında bütün mevsimlerni kördim. Cartı baraklar, Sabira hala — başka şey yoq. Kerçek, bir de Kandıba ve onıñ gitarası! Aşhanede — zapekanka ve ekşi qapısta.

İrada çıdayalmadı.

— Daa ne kerek edi? — dep soradı. — Bu qayalar arasında Petergofnı körmek istediñizmi?

— Eñ güzel aş ekskavatorcılarğa berile, — dedi Almazov, mısılñen. O endi özüne kelgen edi.

— Üylede, birincige bulyon, ekincige qavurulğan qoy eti, üçüncige — kakao.

Gurultılı külkü köterildi. Soñ patefonnıñ vızıltısı işitildi. Erkekler kürsülerini çetke çektiler. İradağa baqtım, keyfi bozuq kibi körüne. Yanına baracaq oldım, özü benim yanıma keldi ve güya teren yuqudan uyanmaq ister kibi, başı-nı silkitip aldı.

— Kelgenime peşmanım... — dedi o, — bu qadınnıñ mında olacağını bilmedim... öz-özüne qaç kere söz berdim, başqasınıñ laqırdısına iç qarışmayım, dedim. Unutam... Yahut sabır etalmayım.

— Siz ğayet nezaketli edinüz, İrada! — dedim men.

— Men? Nezaketli? — şübeli-şübeli soradı menden, soñ küldi: — yuriñiz, oynayq!

Men oynamağa bilmeyim. Qaytarma olsa, baş-qa mesele. Eñ olmağanda — vals... Amma fok-strot, tango, vals-boston, rumba! O zamanda memleketimizde bu oyunlardan añlağan kişi asıl da yoq... olsa bile, beş-on kişi edi.



Mañlayımnı suvuq ter qapladı. Ne yapacağımı bilmeyip, eecanlanıp turğan vaqıtında, Mansurov İradanıñ elinden tuttı, daire etrafında ayaq üstünde turğan adamlarınıñ ortasına çekip çıqardı, onı çevire başladı. Köz qıyığından Mansurovqa baqtım: onıñ palarını oyunğa beñzetmek qıyın edi. Adım sayın İradanıñ ayaqlarına basqalay. Soñ toqtala, qızınıñ közlerine baqıp, tura, "bir-eki-üç" dey yavaştan, İradanı çetke yantayta, soñ doğrulta. Küleceğim keldi. Mansurov oynamağa bilmey... bu, meni aşalamaq içün yapılayatqan şey. Amma men, Şolom-Aleyhem degeni kibi, inat kişim. Aselet, açuvlanmadım! E! Açuvlanmadımmı aceba? Birazdan soñ, tabanlarım ve qulaqlarım qızıp kettiler. Buña ne deyler? Küncülikmi? Ğalıba başqa adı yoq. Böyle tüşünip tura edim, üzerimde kimniñdir nazarını is ettim. Yekaterina Vasilyevna... açuvlı, lâkin dülber közlerinen meni baştan-ayaq teşkermekte ve azaçıq külümsiremekte edi. "İradañ nasıl, köresiñmi? Qadınlarnıñ episi böyle..." demek istey edi. Men yüzümni pencere betke çevirdim.

Saar vaqtında sağıqlaşa başladıq.

— ...Kerçek, Tursunov qayda? Onı davet etmediñizmi?— dep soradı Vadim Semönoviç, ayaqqa turğan soñ.

— Tursunov İskanderde... dostlarında!— dedi evniñ saibi.

— A! Öbirsı kün Taşkentke çağırtuvlımız. Akveduk meselesi... baqayıq, ne deycekler?

— Qabul eterler,— dedi İrada,— bir sözsiz.

— Şay belleysiñizmi?

İrada ile ekimiz soqaqqa çıqqanda iri, yumşaq qar yağmaqta edi. Laqırdı etmey, eppii yurdik.

— Soñ, Cevdet!— dedi İrada, niyet,— nasıl? Cemiyetni begendiñizmi?

— Ğayet memnünım...— dedim men. — Hususan, An-na Yakovlevnanıñ özünden. İlki daqıqalarda özümni qolaysızca is ettim, kişilerniñ sadeligini sezgen soñ alıştım. Reberler de.. injenerler de adamlar ekenler.

İrada yüksek davuş ile şahıldap küldi.

— Siz... nasıl belley ediñiz?

Men cevap bermedim. Tüşündim.

İradanıñ qapısı ögünde toqtadıq o meni, ziyafetteki diger kişiler hususunda da bir şeyler söyler, dep bekledi. Men başqa şey aytmadım, onıñ davuşını diñledim, özüne baqıp, hoşlandım. Onıñ samimiy külküsini işitip, sevindim.

Soñ hatirime başqa şey keldi. İrada... smena injeneri, hizmette ciddiy, özü dülber qız, meñi böyle büyük adamlarınıñ cemiyetine çağırmağa degil, alıp kelmege nasıl cesaret etti.

Aralıq başında adam kölgeleri seçildi, qadın sesi işitildi.

— Keleyatalar...— dedi İrada,— rica etem, siz qaytıñız! Geceñiz hayır!

İşlegen yerimizde qum tabaqası peyda oldı. Bu qum beton yasamaq içün keyfiyetli tanıldı. Evellerde parovozlar qumnu yigirmi kilometr uzaqtan dumpkarlarnen ketire ediler, şimdi uzaqqa ketmek kerekmey.

Ekskavator çuqur içinden gece-kündüz qum çıkarmaqta. Demir yol yasalsa, ekskavator qazğan qumnu platformağa derrik vastasinen yüklep alıp ketmek mümkün.

Bu fikir Krasnânskayanıñ özünde doğdı, lâkin şpal ve rels yetişmedi. İş qaldı. Bizim ekskavatorğa yaqın barıp yanaşa bilecek demir yol yasa-maq da mümkün olmadı, çünki sarı topraq üstünde kurulğan demir yol ağır yüklı vagonlarını köteralmay. Böyle topraq bir defa bizim ekskavatornu uçurumdan aşağı yuvarlatayazğan edi.

Qısqası, demir yol hususunda laqırdı etmege — ettik, amma işni yapmağa kelgende, netice çıqmadı. Bugün komsomol komitetiniñ meclisine demir yol injeneri ve beton zavodı vekili çağırıldı. Meclisniñ reisi İrada sözni evelâ zavod vekiline berdi. İri, beyaz közlükli yaş kişi

analizlərni oqudı. Bizdəki qum, karyerdən ketirileyən qumdan yaxşı eken; eger bizdə demir yol olsa...

— Siz aňlamaq kereksiniz, arqadaşlar,— dedi demir yol vakili. O bizni qandıracaq olıp çekişti, — biz bunu sizdən yaxşı biləmiz, lakin imkân yox. Şpal qayda? Rels qayda? Bir şey yox! Aňladınızmi? Parovozlar özəngə yuvarlanıp tüşənlərini istəyirsinizmi?

— Afu etiniz, Aleksey Georgiyeviç!— demir yol deposı komsomol yaçeykasının kâtibi injenərinin sözünü böldi. — Bizim "Yengil kavaləriya" eski şpal və relslər arasında işkə kelişikli soylarını tapdı. Pek yaxşı degillər, er alde, faydalanmaq mümkün.

— Men sizgə, Löşa, kaç kerələr ayttım, laqırdı etkəndə pek qızışmaınız dedim,— demir yol vekili özünü aqlamağa tırıştı,— demir yol, o ciddiyy mesele.

Eppiy vaxıt olarının davasını diñləp oturdım. Kimerdə İradağa köz etip alam. İşni nasıl çəzər eken? Ne der eken, dep tüşünəm.

— Yeter endi!— dep qıçırdı komsomol komitəti bürosı azalarından birisi,— er şey aňlaşıldı.

— Yox, ayta bersinlər...— dedi İrada. O saatınə köz etip aldı, sonra maña külümsiredi.

Meclis dadsız edi. Dadsız ekeninə zaldaki komsomollar da, prezidiumdaki İradanın özü də emin edilər. Amma kimse indəmedi. Çünki böyle bezgilek meclislərgə, quru-uzun nutqlarğa zpimiz alışıq edik. Niayət, İrada qarındaşın stol üstündəki grafının çınqıldatıp, tezden Anna Yakovlev-na kəldəjəginə, onının aql tanışıp baqmaq mümkün olacağını söylədi.

Dava bitti. Yigitlər birer sigar yasap, içtilər, İrada təkər saatınə köz eteyatqan arada köridordə ayaq davuşları işitildi.

Krasnânskaya... O, zaldaki adamlarğa başını sallap, selâmlaşdı, sonra reisnin yanına barıp oturdı.

— Soñ, nasıl?— dep soradı İradadan,— keliştinizmi?

— Nesinə kelişəcəksiniz onın?— dedi kimdir, zal içindən,— demir yol idaresi tək bir şey bilə — itiraz etmək. Ne olsa-olsun.

— İtiraz yaxşı şey degil,— dedi Anna Yakovlevna,— o təcəbbüsni öldürə... aňladşınızmi? Men şimdi depodan kəldim. Bütün rezervlərni... bütün ütilni közdən keçirdik. Zən etsem, "Yengil kavaləriya" aqlı. Olar endi iki yüzgə yaqın şpal azırlap qoyğanlar. Başqalarından iç osal de-gillər. — Krasnânskaya demir yol vekilinə muracaat etip, dedi: — umumən, Aleksey Georgiyeviç, demir yol uçastkasına ciddiyy emiyət berilməy. Bunı nəzar itibargə alınız! Meclisten soñ qızğın künlər başladı. Biz, Baş Dugüm komsomolları, bu dört kilometrlik demir yolnu özümüz qurmağa qarar bərdik. Biz, niyniklər — bu işnin mütəhəssisləri, elbette, desâtniklər hizmətinə kördik. Yolnu üç aftada yasap bitirməgə işandırdıq. Bizgə: yaxşı tüşünip baqınız, bu qalabalıq içində, işnin tertibində yañlışmaq mümkün degenlər də tapıldılar, amma biz sözümüzni kəri almadıq. Kimerdə smenadan soñ, aşhanəgə barmay, dos-doğru demir yol qurucılığına yuvurdıq, daqıqanı ğayıp etməy çalıştıq. Kərçək, iş alətlərimiz primitiv edi: lom, kırka, kürek. Başqa şey yox. Şpalları və relsləri öz qollarımıznən drezina platformalarına yükləp, yolnın endi azır pıtağı boyu uçastkağa alıp kələ bərdik. Yigirmi bir kün — yigirmi bir gecədə demir yolnu yasap bitirdik.

Bitkən soñ, ikinci smenada pek çox adam toplandı. Fışıldap, uvuldap, buhar saçıp parovoz kəldi, yelquvan yanında toqtadı. Təkâran turğan soñ depoğa cönədi. Bir saat keçti. İskəndər bettən ilki poyezd köründi. Arqasına dumpkarlar taqılğan... Demir yolcular ayrette qaldılar.

— Bu nə demək ola?— eski şpalları körip, taacipləndilər. — Bekitmege-bekitənlər, amma şpallar özleri çürük... Vagonlar yüklənəlgen soñ relslər kərilip kətməzlərmə?

Krasnânskaya ekskavatorının kögertəsində, Almazovnin yañaşasında tura. Birinci vagon kəlip yañaşqanının, maşinist kovş içindeki qumnı dumpkarğa tökti, soñ yelquvanı çar-çabək sağ tarafqa çevirip, kovşnı yergə tüşürdi. Bir kaç saniyə keçkən soñ, kovş təkər köterildi və içindeki qum digər dumpkarğa töküldi.

— Demir yoldan çəkilişiniz!— dep qıçırdı Anna Yakovlevna. — Relslər sığın kibi olsa, dumpkarlar yergə qapaqlanıp, işçiləri yaralamaq mümkün.

Men onın emirini başqa türlü aňladım. Maña öylə kəldi ki, Anna Yakovlevna bizni qasevət etməy, bizgə və bizim işimizgə şubələne. Oña bunun aksini isbat etmək kerek.

Bunda, yaqın bir yerlerde İrada yoqmı eken, dep etrafıma baqındım. Olsa, maña yardım eter edi, lâkin yoq... sesı uzaqta, parovoz betlerde çıqmaqta. Şpallar, kerçekten de, ağır yükniñ taziqı altında azaçıq çökken kibi körüneler. Belki er yerde degildir?! Belki bizge öyle körüngendir?

Krasnânskaya tekrar:

— Demir yoldan çetke çekiliñiz!— dep qıçırdı.

Men eñ yaqın dumpkarnıñ töpesine çıqtım, ellerimnen işaret etip kösterdim: telükeli iç bir şey yoq. Relsler kerilecekke beñzemeyler. Poyezd güzel-güzel keçip kete bile. Diger dumpkarnıñ üstüne de adamlar mindiler.

Demir yol topraq yığınları üstünde qurulğan: bir tarafı Çar-Çaq, diger tarafı —aylanma kanal. Platforma üstünden baqsañ, yüksek qayanıñ töpesinde turğan kibi kele. Elbette, büyük taziqı neticesinde yığın çetindeki topraqñıñ aşağı tayğan yerleri oldı, şpallarñıñ üstleri açılış qaldılar.

Anna Yakovlevna telâşqa tüşti. Parovoz betke yuvurıp ketti. İrada ise, bizim platforma betke baqıp, yumruğın salladı, soñ nelerdir aytıp qıçırdı. Ne dep qıçırdı? Añlap olamadım. Bir talaydan soñ özü bizim dumpkarnıñ yanında peyda oldı. Dumpkarnıñ üstünde on-on beş kişi bar edi. Men biraz aşağı endim, bir ayağımnen buferge basıp, İradanıñ elinden tutup, onı platformanıñ üstüne çekip çıqardım. O da, bizim kibi, de aşağıda, qaynap aqayatqan Çar-Çaq betke, de ekskavator yanındaki adamlarğa cılmayıp köz ete berdi.

Qum yüklü ilki poyezd yerinden köçti. Evelâ pek

yavaş yurdi, soñ suratını arttırdı. Biz elliden ziyade, belki de yüz qadar adam dumpkar üstünde turıp, ellerimizni sallay, "ura" dep qıçıra, bir-birimizniñ omuzlarını taptay, quçaqlaşamız. Böylece, aman-aman İskanderge barıp yeteyazdıq.

Poyezd beton tsehiniñ yanında toqtadı. Biz yerge tüştik. Uçastka başlığı bizim kelgenimizge pek sevindi.

Diqqatnen baqtım: ögümde beyaz közlüklü yigit... komsomol meclisinde nutq söylegen yigit turmaqta.

— Tam vaqtında keldiñiz!— dedi o, bizge,— çünki altıncı nomer içün qum az. İşsiz turacaqmız dep qorqıp başlağan edim. Qum karyerde de yoq. Sizden de kelmegen olsa, işler fe-na olacaq edi.

Dumpkarlar qapaqlandılar. Qum yerge töküldi. Parovoz platformalarını arqa tarafqa üytep alıp ketti, yelquvanıñ ögünde toqtadı, ögden keleyatqan qum yüklü ikinci poyezdğa yol berdi.

Demir yel azır. Lâkin oña daima köz-qulaq ola bermek, kimer yerlerinde şpallarnı ve relslerni deñiştirip turmaq kerek oldı. Çünki yolñıñ ömürı uzun degil... muvaqqat. Klub, furun, maga-zin, sklad — episiniñ qurucılığı içün be-ton kerek. Poyezd toqtamay-tınmay bu obyektler içün işley, Tezden aylanma kanalnı bitirecek, plotina qurucılığına başlaycaqmız, o vaqıtta bir zavodnıñ betonı azlıq etecek.

...Qum ve demir yol tarihını tafsilâtlı söyledim, çünki böyle işlernı daima bizge, komsomollarğa avale ete ediler. Biz oña, kerçekten de, alışıq qaldıq. Özümüzni, dünyada er şeyge burun soqmağa aqlı adamlarmız dep bile... er uçastkada qurucılıqñıñ tez bitirilmesine yardım etmege tırışa edik, çünki bu işlerde taqlid etilecek ocalarımız bar edi.

Gazetalarda basılğan, radiodan ayılğan haberlerni, barıp kelgen adamlarnıñ laqırdılarını işitip, Volgada meşur traktor zavodınıñ nasıl qurulğanını tasavur ete, anda komsomollarñıñ körsetken işkuzarlığını özümüz içün nümüne dep qabul ete edik. İşni bütün titamatınen ögrenen edik. Söz kelimi, mehanika tsehide, tsement pol üstünde börnen dörtköşeler cızılğan edi. Bu dörtköşeler içinde tezyalar yerleştirilecek. Öz-özlüğinden kelip çıqqan karar. Adamlar vaqtını hızmetke uydurmağa ögrendiler. Volgadaki traktor zavodınıñ yaş şorbacıları istisal ameliyatında de yañlışıp, de tüzeliş, mañlaylarını divarğa urıp-teşip, miyelerini yorultıp, şay etip, tehnikanı menimsev yollarını taptılar.

Ardı-sıra qaç kün ve gece yuqlamay, ustahaneden ustahaneye çapqalap, adsız-isapsız traktor qısımlarını qarıştırıp, bir-birine uydıruvnen çekiştirler. Traktornı taqıştırıcı mütehassıslar boltlarını ve gaykalarını iş esnasında öz ellerinen yasay, ketip azbar içinde egevley ediler. İşçiler ilki traktornı böyle yasap, Moskvağa on altıncı syezdge alıp keldiler.

On altıncı syezd... Men bilem o syezdni. İlki defa Moskvağa kelgen vaqıtımda İnqılâb meydanından keçeyata edim, büyük bina yanında adam qalabalığını körip, toqtaldım, bu nasıl yer dep soradım. "Büyük opera teatri,— dedi militsiya hadimi,— on altıncı syezd devam ete".

O vaqıtta Taşkentke oqumağa kele edim. Moskvada bir afta yaşadım. Soñ Taşkentke cenedim. İnstitutta, arqadaşlarıma Moskva aqqında ikâye ettim. "Moskvada ne kordiñ?" dep soradılar. "On altıncı syezdni... Kirovni kördim". "Kirovni?" "Ebet, Kirovni...— dedim men,— Orconekidzeni de". "Nasıl kördiñ? Arbatta kezine edilermi?" "Yoq... maşına içinde... yanımdan keçeyatqanda maşınanı toqtattılar: "kim olasıñ?— dep soradı menden Kirov" — "Cevdet Bekirov... Bademlikdenim. Taşkentke oqumağa keteyatam". — "Yahşı, çoq yahşı,— dedi Kirov, omuzımnı taptadı,— mazlum şarq endi uyandı... İlim, fen, medeniyetke yapıştı..."

Öyle uydurıp, eecanlanıp ikâye ettim ki, buña er kes inandı. Özüm de inandım...

Deycegim, o vaqıtlarda er kesniñ ağızında "yetmek ve ozmaq..." edi. Dünyada iç bir memleket böyle büyük suratnen öse bilmedi. Devlet qudretli sanayı menbai usulğa ketirdi. Biz ekinci beşyılıqniñ qurucıları... yolumız birinci beşyılıq adamlarınıñ ayaqlarınen taptalğan. Çar-Çaqtan Taşkentkece demir ve şosse yollar barlığı, Qadıryadan İskander betke yüksek voltlı elektrik telleri çekilgeni bizni endi taaciplendirmey edi. İskanderde eki afta içinde tula yasayıcı ve ağaç bıçıcı zavodlar kuruldı. Çar-Çaqniñ bir yalısından diger yalısına çelik yip yol tartıldı, bu müddet içinde beton ve çaqıl zavodları teşkil etildi.

Biz Sotsialist Şeerçikte yaşaymız. Amma boy—le şeerçikler bizde sekiz dane. Soñundan bazıları bir-birine qoşıldı, eki büyük şeer asıl oldı.

Çar-Çaq gidroelektrostantsiyaları kaskadı. Yetmek ve ozıp keçmek! Tehnikanı menimsemek!— işte, künlerniñ şıarları. Derslerniñ başlağanına eki ay olğan soñ meni zorlap ekskavatorcılar mektebine kirsettiler. "Tehnikanı menimsemek gerek..."

— Olar endi çoq şey keçkendirler,— dedim men İradağa. — Enden soñ anda ne yapacağım?

Men, bu ceetten İradanıñ sarsılmaz, sınımaz ekenini bile edim. Lâkin aytım...

— Zararı yoq,— dedi o,— sanayı akademiyası degil! Qorqma!

Amma olarnıñ artına yetmek içün çoq çekiştim. Smenadan soñ aşhaneye çapam, andan barakqa kelip, koykamniñ üstüne qabırğalap yatam, adısabı yoq tehnikiy terminlerni ezberleyim. Amma Nikolay özüni sıqmay. Elinde gitarası, Gavay türküleri çala... yırlay, soñ susa — çoq susa. Bir defa barakqa keldim, qulaqlarını tındırıcı kontsert keteyata. Kandıba gitara çala. Arhipka çızmasınıñ ökçesini mıhlay. Basit Atakulov, Raşid Mahkamov ve Mihail Bassaraba, ellerinde çilengir anahtarları, eski motornı cıyıştırayatalar. Karim bosağa üstünde odun kesmekte.

Nikolay muzıkasını toqtatmay, ayneci közlerini benim közlerime doğrulttı.

— Qayda ediñ?— dep soradı o,—kene sezgimi?

— Sevgi? Yoq, qardaş!

— Dünyada bir şey olup keçmedi, öylemi?— o, külümsiredi. — Zararı yoq. Qız fena degil.

Men cevap berecek oldım, yetiştirilmedim... yuqlap qalğanım.

Uyanğanda, tıñç oda içinde kimniñdir, aqırından laqırdı eteyatqanını işittim. Közlerimni aralıq etip baqtım: Curayev...

O yavaştan bir şey ayttı.

— Yoq, Bekirovtan sıqılmayım,— dep cevap berdi Nikolay,— o öz kişimiz!

Közlerimni açtım.

— Bu ne bitmegen yuqu!— dep qıçırdı Kandıba. Kelip, ödeyalımnı çekip alıp attı,— tur!

— Aşhaneye ketmek gerek,— dedim men. Turdım. Lâkin yuqu içinde tentrey berdim.

— Aşhaneye? Toqta, aşırma!— dedi Niko—lay. — Otur tekeran! Men partâçeykağa müim bir şeyni bildirmek isteyim. Lâkin, Cevdet... tek özüñ bileceksiñ!

— Hurma meselesi degilmi?— dep soradım men.

Kandıba seskenip ketti.

— Qaydan bilesiñ Hristofor aytımı?

— Yoq.

— Hurma ne? Bu ondan zevqlı.

— ...Qutunı eline alıp, tükândan çıqıp ket—ti,— dedim men.— Soñ ne oldı?

— Sırını aytacaq oldın. Albu ki er keske malüm. Bu nasıl sır? — Curayev soza berip, hihıldap küldi. Onıñ böyle külgenini ilki sefer kördim.

— Hristofor ve Cevdet — er kes demek de-ğil,— dedi Nikolay,— qız hurma qutusını eli-ne alıp, ketti. Men onı bosağağa qadar ozğardım, peşinden ketmedim...— Nikolay ikâyesini öyle başladı,— o künü Tuapsege cönemek kerek edim. Bir aydan soñ Batumğa qayıp keldim. Qızını kene Samson emceniñ tükânı yanında rastketirdim. Acaip yaz aqşamı edi. Meni uzaqdan sezdi, lâkin özünü laqırdınen meşğul kibi tuttı. Yanında, özünden azaçiq esli, dülber qadın bar edi. Yaqın keldim.

"Afu etiñiz!— dedim sarışın qızğa,— zan etem, meni unutmağandırısıñız!"

"Sizni?— qız taaciplengen kibi oldı, soñ cilveli közlerinen külümsiredi. — Yüzüñiz pek tanış. Amma hatirime ketirilmey turam".

"İçeride...— parmağımnen qavehaneye işaret ettim,— Samson emcede olğan iş esiñizdemi? Hurma almağa kelgen ediñiz!.."

— O güya on sene evelsi olup keçken adiseni hatırlamağa tırışır kibi, közlerini qarşıdaki dağnıñ töpesine doğrulttı, köz bebekleri genişlep kettiler.

"Ebet, ebet!— dedi qız, bir talay vaqıt keç-ken soñ yasama, dülber davuşnen,— şimdi hatirime keldi. O siz ediñizmi? Soñ derece usta ve çeber uydurılğan temaşa edi... Özü böyle, ümitsizden, daa doğrusı, biraz nezaketsizce başlasa da, er alde, zevqlı şey olup çıqqan edi. Öyle degilmi?"

Men Curayevniñ yüzüne baqıp oturdım. Nikolaynıñ ikâyesi onda nasıl teessurat doğurır eken dep bekledim. Çünki bu vaqıtqa qadar Curayevanıñ, Nikolaynen qadın hususunda laqırdı etkenini körmegen edim.

Nikolay, özünüñ lirik sözleriniñ davuşından hoşlanıp qızıştı, rolüne kire berdi. Eecanlanğan sayın sözleri tabiiy ve tesirli yañğıradılar.

Ta soñunda kitaptan oqup aytqan kibi, tutulmay, tamşanmay söyledi. Men onıñ istidadındaki bu hususiyetni şimdi bildim. Curayev ne tüşündi, sezalmadım. O, krovat üstünde biraz qam-buraya berip oturmaqta ve ciddi çıraynen diñlemekte edi.

Kandiba devam etti.

— "Ebet! Öyle!— dedim men,— ğayet hoş vaqia olup çıqqan edi. Şimdi ise adıñızni bilmege ruhset etiñiz! Zan etsem, buña aqqım bar!"

"Ne demek olsun...— dedi sarışın qız ve cazibeli nazar ile küldi. Dülber qadın külküsi — dünya zenginliginiñ yarısı. Batumda şay deyler.— Biz endi siziñnen eski tanışlar kibimiz. Menim adım Margarita".

"Margarita! Margarita! — dep tekrarlardım men, sevinçimden başımni ğaip etip,— acaip ad!"

Kandiba tekrar sustı. Menim ve Curayevniñ közlerimizge baqıp oturdı. Soñra kederli alda dedi:

— Dünya. seni... o vaqıtta birde-bir kişi tapılıp: Nikolay, vazgeç bu işten degen olsa, ne olur edi?

— Yazıqsınasıñmı?— dedi Curayev. — Sen onı sevgendirsiñ...

Nikolay, yanbaşına ine sançılğan kibi, sekirip yiberdi. Curayev onı añladı, daa alicenap islerle diñledi. Men öyle yapqanını begendim. Arada sevgi olmağan olsa, Nikolay bu tarihni bizge böyle, edinip ikâye etip oturırmı edi? Añlaşıla, yüregini qurtçiq kemirmekte. Deñiz, dağlar. Margaritanıñ tıǵız, yanıq teni ve dünyalarğa berilmez közleri... Bular yigitniñ yüregini iç bir vaqıt terk etkenleri yoq. Onıñ içün bugün Nikolayğa bir tökünmek kerek oldı. Curayev ise böyle, taliyi sınıq adamlarnı diñlemege seve.

— O vaqıtta maña kimse: sen aldandıñ, demedi. Men Margaritanıñ közlerine baqıp sevindim. Yanaşamızda turğan qadın bir yaqqa aşiqayatqanını bildirdi, bizden afu istep, ketti. Ekimiz qaldıq.

"Birevni beklep tura ediñizmi?— dep soradım men Margaritadan...— Mani olmadımmı?"

"Yoq...— dedi Margarita. — Aqşamlıq taze ava alayıq, dep çıqqan edik! Kündüz ğayet sı-caq".

"Aqşam ava oldıqça serin!— dedim men,— amma, baqıñız, deñiz ne qadar mavı! Ava ne qadar hafif! Markiz adaları... Siz, belki, Batumni yahşı bilmeydiresiñiz! İsteseñiz, biraz kezineyik!"

"Vay, bilmeyim... siziñnen ilki körüşüvimiz...— dedi Margarita. Közleri meni sınağan ve turuşıma qıymet keseyatqan kibi, ciddi baqmaqta ediler.— Qolaysız olup çıqmazmı?"

"Raatsız olmañız! Er şey istegeniñiz kibi olur! Buña Batum deyler!"

Margarita razı oldu. Onıñnen sail cadde boylap, park betke kettim. Men yigirmi altı yaşında edim. Üstümde acaip deñiz urbası, cebimde qalın portmone. Özüm ticaret flotında hizmet etem. Uzaq memleketlerge barıp kelem. İspa-niya ve Afrika skelelerini beş parmağım kibi bilem. Deycegim, sail cadde boylap Margaritanen ketem, qafamnıñ içinde çeşit tüşünce-ler... Gemimiz dört künden soñ Yunanstanğa cöneycek.

Lâkin qız toqtadı... niçündür, deñiz yalıısına ketecegi keldi.

"...Yalıda turıp, dalğalarınñ iniltisini diñlemege sevem, çünki özüm de deñiz sailinde doğdım..." dedi qız.

Sailge kettik. Dalğalarınñ kelip uruna ve keri çekile bergen yerinde, çaqıllar üstünde oturdıq. Deñizniñ dülberligi, dalğalarınñ tılsımlı iniltisi hususunda, sevgi hususunda laqırdı ettik.

Laqırdığa kelgende, men, şübesiz, başqasınıñ yardımına muhtac degilim. Gecenin bir maalinde onı ozğarıp kettim. Margarita şimdilik kişiniñ evinde oda tutıp yaşağanını, küzde ise ayrı kvartira saibi olacağını söyledi.

Ekinci künü beraber Kabuletige kettik. Bütün kün anda eglendik. Margarita kezintiden çoq memnün olup qayttı. Üçünci künü parkta bulundıq. Aqşam sailde kezdik. O dalğalarınñ şuvultısına diñlene berdi.

Yunanstanğa ketecek künümde meni ozğarıp skelege keldi. Gemimiz deñizge çıqıp, eppiy yol alğan soñ, onıñ yalıda alâ maña yavluq sallay bergenini esledim. Üç aftadan soñ qayıp keldim. Asretten yüregim küymekte edi. Skelede Margaritanı kördim. O meni bekley edi.

Soqaqta onıñnen yan-yanaşa ketkende erkekler ve qadınlar ekimizge baqıp suqlana... men ise buña ğrurlana edim. Onıñnen er kün körüşe edim. Margarita meni öz evine davet etmey... utana edi, amma benim evime kelip-ketüvden red etmey edi. Menim, terrasası deñizge baqar eki odalıq, kvartiram bar edi.

Sentâbr aqşamlarınıñ birinde, qız mende, terrasada oturğan vaqtında, elimni yengilden boynuna qoydım.

"Margarita!— dedim oña,— bizim körüşe başlağanımız üç ay. Bu mület yeterlik degilmi?"

"Ebet, tamam üç ay...— dedi o ve maña nazlı nazarlar fırlattı,— taqdir bizni ümütsizden bir-birimiznen öyle bağlap qoydı ki... şimdi sensiz nasıl yaşaycağımı tasavur etalmayım. Anamdan mektüp aldım... Eñ olmağanda, bir afağa kelip ket, dep yaza. Menim ise, seni bir saatke bile bıraqup ketmege mecalım yoq. Olarğa seniñ aqqıñda yazğan edim... Seni körmek isteyler. Menim için pek raatsızlanar. Çünki, bilesiñmi, men baarde Ödessada qocağa çıqqan edim. Onıñnen bir afa... yaşağan soñ, bı-raqup mında keldim.— Qız bu yerde ağılsırıp aldı,— kocam meni insafsızca aldadı..."

Terrasada çoq oturdıq. Gecenin bir maalinde Margarita yerinden qalqtı, boynuna mavı yipek yavluğunu bağladı ve evine ketmege tedariklene başladı.

"Ketmeñiz, qalıñız mında, Margarita!— de-dim men,— ana ve babañız Batumğa kelgen soñ men olarnen özüm körüşir... afu isterim..."

Yaz keçti. Küz keldi — keçti, Margaritanın ana-babası körünmediler. Margarita olarğa çoq mektüpler yazdı, nasıl cevaplar aldı, körmedim. Baar keldi. Bu vaqt içinde men eki defa daa Cenübiy Amerikağa barıp keldim. Soñki sefer Portugaliyadan Margarita için qıymetli bağışlar ketirdim. O pek sevindi. Özüm de... Marga-rita maña qanı-caninen bağlanıp qaldı. Men oña inandım. Lâkin... kimerde bu qızınñ sözlerine soqurca riayet etüvi, özümniñ şahsiyetime tabınuvı, areketlerindeki muqaytlığı qafamda çeşit tüşünceler doğurıp başlağan edi. Nasıl çeşit tüşünceler? Kim bilsin? Maña öyle kele edi ki, Margarita maña bir şeyler söylemek istey, lâkin qorqa. Neden?

Hatime Margaritanen, onıñ anası ve babası hususunda laqırdı etip baqmaq fikiri kelmegen olsa, belki er şey sırasında olur edi.

"Soñ nasıl? Siziñkiler kelecaklermi, yoqsa kelmeyceklermi?— dep soradım ondan bir defa,— benim için bu añlaşılmağan bir tarih. Ne keleler, ne de yazalar... Yoqsa, ekimiz Ödessağa barıp keleyikmi? Bu o qadar qyın şey degil..."

"Yoq. Ğalıba özüm barıp kelirim...— dedi Mar-garita ve közlerini sürtip aldı.— Belki, olarnıñ haberi ve razılığı olmay sizge evlengenimni iştiken ve buña darılğandırılar?!"

Ekinci künü men hizmetten ertece qayttım. Kvartiramızın qapısı aralıq edi. İçeri kirdim. Kimse yoq. Eski kölmeklerim ve ştanlarım, ayaqqap çötküsü, boş zembil, kâğıtlar polda yatalar. Şifonyer açıq, içinde Margaritanın anterleri ve demisezon paltosı asılı edi. Olar yoqlar. Töşek astında para tutqan adetim bar edi. Pa-ıra yoq. Portugaliya bağşıqları körünmeyler. Bu ne demek? Margaritanı çağıra, qıdırı başladım. Davuşı çıqmadı. Azbarğa çıqtım, qomşumuz İsmail Tsulukidzenin evine kirdim.

"İsmail emce! Margaritanı körmediñizmi?"

"Margaritanı?— qart taaciplenip, qaşlarını bir-birine cılıştırdı,— evde yoqmı?"

"Yoq. Kvartiramızın çaypağanlar!"

"Ey, alla..! Olacaq şey degil...— emce telâşqa keldi, titredi-qaltıradı, soñra işaret parmağını töpege köterip, dedi: — Toqta sen, Ni-kolay!.. Sen, Margarita evde yoq, deysiñmi?"

"Ebet!"

"Bir saat evelsi oğlum Suleyman Margaritanı vokzal meydanında körgen".

İsmail emce daa neler dedi, bilmeyim, men bar küçümnen vokzal betke çapmaqta edim. Vokzal yanındaki bazarçıqta Margarita tapılmadı. Eski kvartirasını qıdırıp taptım. Yoq...

— Qısqası, bir daa körüşip olamadıñız, öylemi?— dedim men.— Yazıq!

— Körüşken olsa, bu iş öz zevqını ğaip eter edi,— dedi Curayev.— Devam et, Nikolay!

— Lâkin biz, er alde, körüştik.— Nikolay qasvetli çıraynen külümsiredi.— Bir defa daa körüştik. Men Batumda bir yıl olmadım. Soñ keldim, itimal, birde-bir yerde apansızdan közüme Margarita çalınır dep, şeerge çıqtım. Öyle adetim bar, bir çıqıp, dolanıp kelem. Tek Batumda degil... Gemimiz qaysı şeerde toqtasa, Margaritanı anda qıdırdım. Çünkü seve edim.

Tsulukadzenin evinde yañılıq işittim: "Margarita mında... Onı sail-caddede korgenler. Bir özü degil, deñizcilernen beraber eken".

Parkta tapılmadı. Zelöny mıske kettim. Kabuletide bulundım. Suhumnı, Gagranı aylanıp çıqtım.

Üç kün daa keçti. Niayet, Margaritanı taptım. Özü de ne maalde? Bey vaqıt gecede... deñiz yalısında, uçurumnın üstünde, elbette, bir özü degil edi. Deñizcige eki söz ayttım — menden afu istedi... ketti. "Yigit bu hanımnı tünevin aqşam tanış olğan. Deñizcinin qadını aqayını satmağa istidatlı ekenini bilmegen". O tekrar afu istedi.

"Margarita,— dedim men,— bizim acaip sevgimiz bar edi. Onı niçün böyle aqaretlediñ?"

Başqa bir şey aytılmadı. Yüregim solqıldadı. Turalmadım, kettim... Ketmegen olsam, azabımdan yıqılacaq, ölecek edim.

Saba Samson emcenin duhanına kirdim. Birinci müşteri. Sıcaq yantıq ve "Tsinandali" sımardım. Üç kün, üç gece duhandan çıqmadım. Ne qadar şarap içtim, ne qadar yantıq aşadım, bunın esabını qart urum özü de şaşırdı. Dörtüncü künü duhanı terk ettim. Betim morarğan, saqalım ösken edi.

Margarita körünmedi.

Uçurım üstünde körüşüvimiznin ertesi künü yalıda qadın cesedi tapılğan. Cesed şişken-köpken, kimer yerlerinde etleri qopqan, cesed öyle hırpalanğan ki, ekspertler onın kim ekenini tayin etalmay, başları qatıp turğan vaqıtta, kimdir, militsiyağa, Margaritanen körüşkenimni haber etken. Meni çağırdılar:

"Qadının öldürdiñmi?"

— "Yoq!"

"Öyle ise Margarita qayda?"

— "Bilmeyim! Oña elimnen toqunğanım yoq!"

Militsiyanen böyle laqırdı oldı. Ekinci künü meni gemide hizmetten azat ettiler. Eki ay artelde balıqçılıq etim. Soñ bezdim... verbovka olıp Pâtireçyege kettim. Madamki sevgi berbad oldı, deñiznen de sağıqlaşım.

Nikolay gitarasının tellerini çertti — olar ökünçli davuş ile inlediler. O Margaritanı alâ seve edi. Curayev indemedi. Men de sustım... Elpide hususunda tüşündim, amma hatirime İrada keldi, külümsiredim. Kandıba bunu sezdi.

— Saqın... kimsege söyleme!— dedi o, yalvarıp,— iç kimsege! Bunu yalnız Hristofor bile. Men saña dostım dep... Ne? Men bu işte zerre qadar qabaatlı degilim. Margaritanı keçken sene Rostovda körgenler.

— Sevgi... küncülik taacipli şey...— dedi Curayev tüşünceli alda.— Men onıñnen çoq kereler küreşip baqtım — yeñalmadım. Saña yazıq, Nikolay. Saf, pak kişi... vicdandan marum o, giyenaniñ qoluna tüşkensin. Alâ sevesin?!

Curayev de bir tarihnı ikâye etecekmi ne, dep tüşündim, lâkin o küldi ve sözünü qısqadan kese qoydı.

— Şimdilik qalbimni tırnağan şey yoq,— dedi o,— eger evlensem... O da tez olacaq şeyge beñzemey.

— Niçün?

— Plotinanı qurıp bitireyik... soñ. Şimdi güzel qadıñğa adam aqıllı eki-üç söz tapıp ayتماğa vaqıt yoq.

— Plotina bir şey, qadın — diger...— dedi Ni-kolay, külümsirep,— arada alâqa yoq.

...Bu yerde, müterem oquyıcı ruhset etse, biraz ögge yürüp, Curayevniñ taqdiri hususunda eki söz aytır edim. "Plotinanı qurıp bitireyik..." dedi o... Lâkin aradan bir buçuq sene keçken soñ Curayev Rusiyeniñ cenüp şeerleriniñ birinde yaşağan dostinen İspaniya muarebesine ketti, anda İnternatsional Brigadanıñ askeri ve siyasiy hadimi sıfatında cenk etti. Olarnıñ batalyonu muasaradaki Madridde Kasso del Kampo parkınıñ divarı yanındaki meşur qanlı çatışmalarda büyük qaramanlıqlar körsetti.

Andan eki yaranen qayıp keldi. Soñ Arbiy injenerlik Akademiyası... Vatan muarebesi. Şimdi men bu satırlarnı yazayatqan vaqıtında Curayev — istifa bergen polkovnik, elektrik stantsiyalarını proyektleştirüv institutınıñ baş injeneri hizmetinde. Oğlu — Garsia yaqında politehnika institutını bitirdi. Garsia, Kataloniya eteginde küçük köyçikte elâk olğan respublika askeri Kasionıñ oğlu, şimdi Curayevniñ evlâtlığı. Curayevniñ özünüñ doğmuş eki qızı bar; eñ büyügi — Mehri,— yigirmi yaşında, nişanlı. Garsia benim közlerime baqıp, ilekâr külkünen küle ve özbekçe, qoyu Taşkent şivesinde: — madam ki qorantacılıq başladı, men aptem Manzura evlengence sabır etecegim, dey. Añlaşıla, oña çoq vaqıt beklemek kerek olacaq.

Curayevniñ qarası Halida — bala ekimi, şimdi İradanıñ yaqın dostı, ekimizniñ dostımız.

Zakir Curayev yigirmi dört sene içinde zerre qadar deñişkeni yoq. Evelkisi kibi, alicenap. Kene öyle raatsız. Bir baqasıñ — Devlet planı hadimlerinden iddalaşmaqta, çünki onıñ fikirince, Orta Asiyadaki gidrostantsiyalar alqası, qurucılığı için kerek materialların bir qısımlı planda közde tutulmağan, bir daa — Ray-sovet muşaveresinde yeñi energetik baza aqqında proyektte deñişme yapılmasını, institut bitirip kelgen dört yaş injenerge, eñ olmağanda, bir büyük oda tapılıp berilmesini talap eteyatqanını köresiniz. Adamlarnıñ hizmette ösüvi için ğayret etüv — Curayevniñ tabiatınıñ eñ acaip ceeti.

Curayevniñ bugün bizim barakta peyda olğanına kimse taaciplenmedi. Bu — birinci defa körülgen şey degil. O, maña yaşlar arasında nizam-intizam, terbiye hususunda laqırdı etmek için ber-gen vazifesiniñ edasını teşkermege kelgen. Kandıbanıñ meselesi onı eecanlandırdı.

Bugün başqa baraklarğa kirmek için endi vaqıt qalmağanını, aqşam ise evde oturıp siyasiy oquvnen meşğul olacağını, söz sırası aytıp taşıladı. Doğrudan-doğru öyle dedi: siyasiy oquvnen meşğul olacağım. Bu benim oşıma ketti, institut bitirgen kişi, alâ siyasiy oquvnen oğraşıp yüre... hucur şey.

Curayev bizge,— "bizge" degenim — maña ve İradağa — mında, barak içinde ve anda, ekskavatorda — yigitlerge, bu müim halq hizmetinde öz yerlerini tapuvda yardım körsetmemizni, ondan da ğayrı, Arhipka özünüñ eski adetlerine qayıp barmasına yol bermemek için Bassaraba ve Karimnen laqır-dı etmemizni rica etti.

Curayev bu vazifenıñ edası için iç birimizni "müdür", "nevbetçi", yahut "vekil" tayin etmedi. Bir-birimizge nisbeten arqadaşlıq duyğusı beslememizni, dostluq için özümüzde mesuliyet sezip turmamızni rica etti. Ebet, doğrudan-doğru oy-le dedi: dostluq için mesuliyet...

Baraklarda nizamnı qavileştirmek, o, çeşit qılıqlı adamlarnı bir ğayet oğrunda küreşke birleştirmek... bunda büyük zaruret sezilmekte. Curayevniñ ketkeni yarım saat olmadı, Raşid



qıp-qırmızı sarğıuş alda keldi. Nikolay maña baqıp, küldi. men de, ğaliba, küldim. Raşid yer yüzünde ne bar — ne yoq, episini eñ qatmerli sözlernen sögerek, peçkanıñ ögünden entir-tentir keçip, koykası üstüne barıp yıqıldı.

— Qayda ediñ?— dep soradı ondan Nikolay.— Bankettemi?

— Basit aqıllı kişi eken,— dedi o, qarıq sesinen,— qışlaqqa ketip — qurtuldı. Men, ahmaq... bütün gece: la-la-la, la-la-la!

— Karamat yoq edimi?

— Bar edi. Onıñ adetini bilmeysiñmi? Ka-rim qayda, dep soray menden. Küle bere... aselet yapamı, bilmeyim. Qızlar, ne bar-ne yoq, episini çıkarıp stol üstüne qoydılar... kolbasa, balıq, hıyar turşusu. Oturdıq, yarımşar meşrebe samogon içtik, tiller yañ çekilip başlağanda, qaydan çıktı-qaydan çıqmadı. Valâ peyda oldı... Zır sarğıuş. Otur, deymiz, oturmay.

— Dülgerler barağında atqandır!..— dedi Nikolay,— dülgerler onı sıylamağa seveler. Özüne qalsa, çoq içmey. Zevqlı qız! Soñ? Daa?

— Daa? Qızlar onı qap-qaç etip aldı, yatqızacaq oldılar. Elini bir siltedi, qızlar anda-mında sepilip kettiler. "Maña Nikolaynı tapıp ketiriñiz!" dep qıçırdı. "Saña Nikolay niçün kerek?— deyler qızlar.— O şimdi smenada!" "Qayda olsa-olsun, tapıp ketiriñiz! Ketirmeseñiz, özüm barıp ketirem..." dey. Opladıq-topladıq, biraz yatıştırğan kibi oldık, kene qı-çırdı: "Şakallar! Coyulıñız közümnıñ ögünden!" — Stol üstündeki qaşıqlarnı, çanaqlarnı urıp parladı. Az qaldı, vilkanen közümnı çıkarayazdı.— "Ne quturasıñ?— deyim oña. — İnsan kibi otursañ olmaymı?" Aldı-köçti: "Sen erkek degilsıñ! Saña ştan degil, Sabira halanıñ yırtıq tumanını kiymek kerek..." Ziy-çuv. Karamat maña darıldı, çıqıp ketti. Niçün darıla, bilmeyim. Ondan soñ, eki kişi daa çıqıp ketti.

— Valâ... matüv qız!— dedi Kandıba tüşünceli alda,— oña Nikolay nege kerekken?

— Bir laqırdı etip baqsañ ne ola?— dedi Raşid.— O seni seve. Özü aqıllı, dülber mahlük... Belki içmez edi.

— Kerekmey...— Kandıba qolunen avanı kesip taşıladı.— Barsın, istegeni kibi yaşasın. Sen ise... yuqla! Em pek hırıldama, cenab Arhipkanı uyantırsıñ!

— Arhipkanı... top atsañ uyantalmazsıñ!— dedim men.

— Farqına bardıñmı, Cevdet?— dedi Kandı-ba yavaştan. O bugün ne hususta laqırdı etse-etsin, kederli davuşnen başlay edi.— Bu barakta sekiz adam yaşaymız. Er birimizniñ öz dünyası bar. Er kesniñ öz qaseveti ve sevinçi. Raşidniñki bir türlü, benimki bir türlü, seniñki daa bir türlü...

— Menim qasevetim yoq...— dedim men,— ondan da ğayrı, bilesiñmi?.. Sevinç ve qasevetni yalıñız sevgide qıdırmaq olmaz.

— Daa qayda qıdırmaq mümkün? Ayatta sevgisiz bir şey yoq. Ava bile yoq. Sevgisiz dünyada sen, men, Karim, Bassaraba... kimse olmaz edi. Marga-rita bile. Çar-Çaq qurucılığında sevgiden asıl olğan. Sevgi de saadet, de keder. Kederni körmemek mümkün degil. Körmeye istemeseñ özü kele. Baht, saadet ise... Sen anañnıñ etegi astında çoq yaşağansıñ. Şimdige qadar körgenleriñ — qarından yañ çıqqan balanıñ körgenleri edi. Bu mu-zıka endi bitti. Endi anañnıñ oğulğıçı degil-siñ.

— Anamnıñ oğulğıçı?— içten yüregimni ne-dir tırnap aldı,— E! Qardaş! Sen meni at üstün-de... elimde qılıç, atakağa ketkenimni kördiñmi?

— Arbiy hizmet başqa...— dedi Nikolay.— Ögüñde duşman. Tek quvet ve çeviklik kerek. Amma Çar-Çaqqa keldiñ, etrafiñ çıtırman dağ, bir şey bilmeysiñ. Bilgence başıñnı ğayıp ettiñ.

— Başımñı? Yoq! Neni-neni, lâkin başımñnı ğayıp etmedim.

— Endi ğayıp ettiñ. Mende anda... sailde kezingen vaqıtımda seniñ kibi edim. Soñundan er şey başlı-ayaqlı olup ketti. Gizlegenıñ ne? Men bilem, seniñ qafañda şimdi tek bir adam bar.

— Ebet... yüregim Elpidenen yaralı...— yalan aytım men.

— Elpidenen?— Nikolay közlerini qıbırdatmay, açuvlı çere ile zornen külümsiredi,— o yarañnıñ tüzelgeni çoqtan.

Arhipka uyandı, turıp peçka betke ketti, soñ stol üstünde çaynikni körip, toqtadı. Teneke meşrebege sıcaq suv qoyıp, divardaki küçük küzgü öğüne bardı, saqalını cibitti, fin pıçağın tıraş ola başladı.

— Mına, insan!— dedi Nikolay, Arhipkağa işaret etip,— dünyada er şeyge tükürgen. Men onıñnen büyük laqırdı etecegim... Tezden. Ey!— dep qıçırdı o, Arhipkağa perişan sesnen,— qulaqlarınıñ içlerini de tıraş et! Pre biylemesinler!

Nikolaynıñ adeti iç bir seviyede turmay. Daqıqa sayın deñişe bere ve iç tekrarlanmay.

O, ilki körgen vaqıtında, pervasız deñizci edi. Er eki sözünüñ birine fransızca qarıştırıa edi. Soñ ağızından fransız sözü çıqmadı. Ne özü, ne tabiatı tekrarlanmaz bir adam. Amma gitarada andaluziya türküleri aytmağa seve. Aytqan da, er beyitniñ soñunda, ispan tilinde. "Mio Karo, mio Karo" dep tekrarlamağa seve. Soñundan añladım: "Menim sevgilim" demek eken. Lâ-kin ispanca degil, italyanca...

Koykanıñ üstüne çalqağa tüşip yattım, dersliklerni elime aldım. Mektepteki arqadaşlarımınñ artına tez yeterim bellegen edim, lâkin qolay iş degil eken. Olar tek oquylar... amma men çalışam, smenadan soñ, Hazar Kendke yuvuram, lektsiyalar diñleyim, başqalarınıñ eski konspektlerini yazıp alam, soñra balçıklı soqaqlar boyu barakqa çapam, evge berilgen vazifelerini çezem, shemalar çizam ve... mehanika qaidelerini ezberleyim.

İlki künlerde maña mektepte skemle üstünde dört saat oturuv iç qıyın körünmedi, atta dersten evel ve soñ, yollar boyunda taze avada yürüvge faydalı şey dep baqtım. aqiqatta, bu kezintiler meni öyle qıynadılar ki, ders vaqıtında yuqsıray berdim, evge qaytqan soñ, geceleri töşegimde yuqusızlıq bastı ve maddem kesildi.

Kandıba maña qaç defa mektepni bıraqmaqni tevskiye etti, qulaq asmadım. İmtianlarınıñ epsini berip, mektepni er kesnen beraber bitirmege yemin ettim. İmtianlarınıñ başlamasına eki afta qalğanda işniñ müim tarafını añladım. Men ekskavator da çalışam, tecribem büyük. Lâkin nazariy bilgim az ve bu sebepten imtianda yıqıla bilem. İşniñ aqqından nasıl kelmeli? Bu hususta tüşünip otura edim, yardımınıñ özü kele qoydı.

Apansızdan İrada meni komsomol komitetine çağırdı, beraber Novorossiyskke komandirovkağa ketecegimizni ayttı.

— Ne? Sevinesiñmi?— dep soradı o, maña baqıp ve külümsiredi.— Niçün?

— O taraflarda çoqtan olmağan edim. Er alde Bademlikke yaqın...

İrada küleyatqan yerinde birden küsti.

— Ketecekmiz... Nasıl işnen, dep soramaysıñ!

— Bunıñ ne emiyeti bar?— dedim men.— Eñ müimi... beraber ketecekmiz.

İş şundan ibaret: Novorossiyskte Amerikadan ketirilgen kranlar yata ekenler. Tezden plotina içün kerek donatmanıñ montajını başlamaq kerek, amma kranlar yoq. Çar-Çaq qurucılığ Başı İdaresi ve komsomol komiteti ekimizni Novorossiyskke yollamağa qarar bergenler. Biz anda bu donatmanı tapıp, acele surette mında yollamaq kerekimiz.

— Ne qadar müim vazife, haberiñ barmı?— İrada, Anna Yakovlevnanıñ oña ne teklif etkenini, soñra İradanıñ özü komsomol Merkeziy Komiteti-ne telefon çekip, ne söylegenini, anda, Merkeziy Komitette nasıl etip, Novorossiysk portı komsomollarına muracaatname yazıp azırlağanlarını özüne has tamlıq ve açıqlıqnen añlattı.

Ondan soñ İrada:

— Men Mansurovanı... Yekaterina Vasilyevnanı kördim,— dep taşladı,— onıñ bu meseleden haberi bar. Haberi olğanı bir şey degil, halq arasında çeşit öşekler darqatıp yürmekte... güya biz ekimiz kezintige keteyata ekenmiz.

Bu ne demek? Yekaterina Vasilyevna İradadan ne istey? Kerçek, İrada zayıf kişilerden degil. Dülber kişiniñ tabiatı da küçlü ola. Men buña qaç defalar emin oldım. İrada menden bir şey gizlemey. Maña yaqın ve sadıq olmaq istey. İra-da istey. Bunı qoldan qaçırmay mümkünmi? Men büyük bir iş... işmi? Bir qaramanlıqmı? Yapmaq kerekim. Öyle ki, İrada körsin, begensin, ayrette qalsın. Büyük iş... Nasıl büyük iş? Elbette, yangın içine kirip, birevni ölümünden qurtarmaq degil. ...Mında yangın olmay. Qapuğa bir köz etip aldım, soñ yavaştan İradanı quçaqladım, lâkin biraz qolaysızca quçaqladım,— yüzümni onıñ yüzüne tayağım, onıñ... dünyada eñ güzel qızınıñ, İradanıñ, dudaqlarından öpmek istedim.

O çar-çabık başını keri çekti, müçesini çetke yantaytıp, pencerege doğruldı ve keteyatqanda, başını bile çevirip baqmayıp:

— Siz meni başqa türlü añladınız, Cevdet!— dedi.

Şu gecesi meni idarege çağırdılar. Krasnânskaya ve teminat bölüğünün başlığı ekisi benimnen laqırdı etti, er şeyni añlattı, menden: kranlarını qayda ve nasıl qıdırıp tapacağım ve mında nasıl yollayacağım hususunda talimatnı tekrarlamamnı talap eterek, repetitsiya yapıp baqtılar.

Kabinetten çıqacaqta Anna Yakovlevna meni toqtattı.

— Bir özünüz keteceğinizden haberiñiz barmı?— dedi o maña,— İradanın beton zavodında işi bar. İkinci sefer beraber ketersiñiz. İşniñizde küçlük olsa, telegramma beriñiz! Biz poçtamtqa yazarmız.

Anna Yakovlevnanın sözlerini diñledim, añlap olamadım. Qafamda fikirler qarıştılar.

İradanen laqırdı etkenim sekiz saat oldu. Çar-Çaqqa kelgen ilki künümnden başlap, bu daqıqağa qadar ekimizniñ aramızda yüz bergen muamelelerni tüşünip baqtım. Men İradanı kerçekten de sevgenimni añladım. Bunı qızniñ özüne aytalmay yürem. Bugün muabbetten nefesim tutula yazdı. Amma, baqıñız! İrada ketmey! Niçün? Onıñ ile mutlaqa laqırdı etmek kerek. Belki keter.

— Tezden benim maşınam gelecek,— dedi Anna Yakovlevna.— Aşhaneye kirip, özünüñge yollıq erzarq alıñız. Buhalteriyağa episini añlattım.

Bir saatten soñ "Fordqa" minip, aşhaneye keldim, andan — barakqa, soñ paromğa cönedim. İrada ile körüşälmədim. O qaçıp, saqlanıp yurdi. Lâkin qaysı yaqqa nasıl adım atqan olsam, episini kördi. Sekiz künüm-sekiz gecem poyezdda keçti.

...İşte, Novorossiysk. Adres mürekkep degil. Port, komsomol komiteti. Men — işlerni üytecim. Rusça buña tolkaç deyler. Lâkin tek men degilim. Yaqında mında Krivorozje ve Magnitkadan da kelip-ketkenler. Meni güzel qabul ettiler. Kranlar qar astında yatalar. Olarnı platformağa yüklemekni kimse tüşünmey. Qabulhanede nevbette turğan yüzlernen kişilerniñ qaburğalarını qağıştırıp, skele başlığına kirdim. "Men Şarqtan... keldim. Beklemege vaqıtım yoq", dedim oña, "ekinci beşyıllıqniñ eñ büyük qurucılığı..."

Skele başlığı grafikni eline aldı, oñlı-sollı aylandırdı, aylandırdı, bizim kranlarını platformalarğa yigirmi künden soñ yüklenileceğini bildirdi.

Çeşit müessiselerniñ qapularını qaqtım, fayda bermedi. Kelgen donatma çoq. Yüklemege adam yetişmey. Menim ise beklemege vaqıtım yoq. Menim degil, Çar-Çaqniñ. Eger bu işniñ astından çıqalmasam... Çar-Çaqqa qaytmağa, İradanın közüne körünmege yüzüm qalmaycaq.

Bir kün komsomol komitetiniñ sekretarinen beraber skelege çıqtıq. Adamlarnen laqırdı ettik, işniñ müimligini añlattıq. Buña sotsia-lizm deyler, dedim men. Madamki öyle, sotsializm beklep olamay. Yigitler meni añladılar. Eki kün-den soñ Anna Yakovlevnağa telegramma berdim. "Kranlar acele yük tarifinen Çar-Çaq qurucılığı idaresine yollanıldı".

Bu işlerniñ peşinden çapqalap yürgen künlerimde az yuqladım. Künde eki-üç saat... Komsomol komiteti odasında dinar yanında yüksekli-alçaqlı dört kürsünü bir-birine tirkep, olarnıñ üstünde yata edim.

...Taşkentke kelip yetkence sabırım tükendi. Er şeyni... er kesni sağındım. Eñ ziyade İradanı... Vokzalda berberhaneye kirdim. Küzgüden maña, ösük, çullı saqlı pek tanış bir kişi köz et-ti. Berber saçlarımni keskeleyyatqanda: "yetmiş yaşma kelsem, tıpqı böyle olacağım" dep tüşündim ve öz başıma külümsiredim.

Özümnü eñ azdan qırq beş sene yaşarğan is etip, vokzal aldına çıqtım. O vaqıtlarda vokzalniñ ögünde küçük tereklik bar edi. Aqılıma zevqlı fikirler keldiler. Arheologniñ biri: "insannıñ faciası vokzalda başlay, panteonda bite" degen. Facia!? Menim için vokzal daima erlik ömüriniñ başlanğıcı olıp keldi. Stariy Konstantinov, Tambov, Novorossiysk vokzalları... ne? Olar benim ayatımda yeñi devirler açmadılar mı?

— Bu kim? Cevdetmi?— yanaşamda ümitsizden tanış davuş işitildi.— Maña siz kerek ediñiz... Siz, siz!— davuş çıqqan betke çevirilip baqtım, Yekaterina Vasilyevna ellerini kere berip, maña doğru yuvurmaqta edi,— qıçıram, qıçıram, işitmeysiñiz! — O elindeki zembilni ayaqlarınıñ ucuna, yerge qoydı.

— Eslemedim, afu etiñiz!— dedim men.

— Eslemegeniñizni kördim. Tüşüncege dalğansıñız... Kimni tüşünesiñiz?— Ağızımni açtım: "İradanı..." deycek edim, buña fırsat bermedi, zembilge işaret etip: — yarım saatlik vaqıtnız

barını?— dep soradı.— Olsa, yardım etiniz! Bizim eşyalarımızın yarısı mında, şeerde, yarısı — Çar-Çaqta.

Kettik. Zembil öyle-böyle zembillerden degil, ağır. Yekaterina Vasilyevna bütün yol boyu nasıldır çibalıq mesele hususunda lağırdı etip keldi.

— Taşkente çox oturacaşıñız mı?— dep soradı menden, tap soñunda.

Novorossiyskten kelgenimni ve kranlar acele yük tarifinen keleyatqanlarını bildirdim. Çünkü qapap turalmadım.

— Maşşalla! Maşşalla!— dedi Yekaterina Vasilyevna.— Sizni çoxtan kötermek... Krasnânskayağa muavin qoymaq gerek. Aysa?! Mansurovqa kaç kereler ayttım.

— Krasnânskaya?— men eñqastan memnuniyetsiz cıray yasadım — eñ eyisi... Torizoğa muavin tayin etsinler,— dedim men.

— Mümkün!— dedi Yekaterina Vasilyevna. Meni añlamadı.— Torizoğa da mümkün.

— Bilesiñiz mi, Yekaterina Vasilyevna? Siz meni pek kötermeyiz. Men yüksek pervazlarğa alışmış degilim.

Yekaterina Vasilyevna şahıldap küldi.

— Bilem. Siz adden aşmış namuslu qız balağa beñzeysiñiz!

Yeni yıl aqşamında bu qadın maña pek dülber körünmegen edi. Şimdi baqam... deşet!

— Mında benim dostım yaşay... yaş qadın. Yapâlıñız. Şimdi oña beñzegen qadınlar pek az. Bir munasebet kelgende onıñ aqqında sizge tafsılâtlı söylerim.— Lâkin Yekaterina Vasilyevna mu-nasebet beklep turmadı, dost qadını oñaytsız sevgi neticesinde pek tüşkünlengenini, bir yaqqa çıqmaq, kimsenen körüşmek istemegenini, yalnız kütübhanе hizmetinen meşğul olup, sabadan aqşamğa qadar anda vaqıt keçirgenini aydıp qoydı. "Çox dülber... cazibeli qadın!" dep bitirdi sözünü.

Salar çetinde şarap zavodı qarşısında alçaq evniñ azbarına kirdik, Yekaterina Vasilyevna qapunu qaqtı, cevap bergen kişi olmadı.

— Evde yoq,— o, elini soqup, bosağaniñ astını qarıştırdı,— kördiñiz mi? Bütün sırlarını bilem!

— Elindeki anahtarını maña korsetti. Biz geniş köridordan keçip, camlı sofağa çıqtıq. Küçük qapuniñ ögünde toqtaldıq,— qoyıñız yerge!

Zembilni yerge qoydım, çar-çabik sağlıqlaşmış ketmek istedim. Qaysı qapudan, nasıl çıqıp ketecegimni tüşüneyatqan arada, omuzlarımnıñ üstüne Yekaterina Vasilyevnaniñ eli tüşti.

— Aşmaq isteysiñiz mi?— dep soradı o men-den ve cevabımı beklemey,— bare, sizni bir sıylayım!— dep küldi.— Soñ beraber şeerge çıqarmız! Ne deysiñiz buña?

Kiçik odanıñ içine kirip ketti. Onda, asıl da, başqasınıñ sözünü diñlemek, manasına köre cevap bermek degen adet yoq edi. Tek sual bere... soñ unutıp, çıqıp kete.

O şimdi bir şeyler daa tüşünip çıqarmaq istey. Ne ola bilir? E! Madamki çıqıp ketalma-dım, çare yoq, sabır etmek gerek. Oturğan soñ, elbette, azaçmış qapınmaq da mümkün. Qaşqır kibi açım...

Yekaterina Vasilyevna tekrar peyda oldu. Üstünde paltosı, başında şlâpası endi yoq.

— Ne? Alâ yeriñizden qıbrıdamadıñız mı?— dedi maña,— tez şineliniñizni cıqarıñız! As-qıç! İçeride... Men de pek yahşım. Sizge teşekkür bile aytmadım. O qadar ağır yükni... ğaripçik!

Maña egildi, şap etip yanağımdan öpti. Buña taaciplenmek gerek edimmi? Bilmeyim. Özü sofağa çıqtı.

— Tahta üstüne yat, raatlanıñız! Saqınmañız! — dep qıçırdı maña andan,— stol üstünde taze jurnallar bar.

Kerçekten de, stol üstünde "Krasnaya nov" ve çeşit gazetalar yatmaqta ediler. Olarını qarıştıra başladım. Men kaçmaq istey edim. Neden? Ne içün? Keldi, tuttu — yanağımdan öpti. Soñ? Ne oldu?

Yekaterina Vasilyevna qayıp, içeri kirdi, elimden tutıp, kranğa alıp ketti. Yuvunmaq gerek. Meni bala kibi çekkelep yürgeni özünüñ de oşına ketti...— ha-ha-ha! — etip küldi.

Tareklalarnen borşç ketirdi. Tünevinden qalmalı. Ekimiz stol başına oturdıq.

— Raqı içesiñiz mi?— dep soradı menden,— siz arbiy kişisiñiz.

— İçem!— dedim men.

Yaş bala isap etmesin dep ayttım. İçtik.

Aşayyatqanda benim bu qadın hususunda şübelerim ğaip olıp kettilər. Közlerimniñ şefaatinı alıcı baqışları, stol üstündeki savutlarını cıyıstırğanda, baldırinen, bir kere degil, ayağıma toqunıp keçüvi, saçlarını qaqtıp, uclarını yüzüme tiysete berüvi ve, niayet, bitmez-tükenmez hahıldılar, şübesiz... erkeklerni, hususan yaş kişilerni, pek sevgeninden delâlet ekenini sezdirdiler.

Birinci qadeden soñ, başım aylanıp ketti, soñ şorbağa zıqarladım. Bir tarelka etli borşç aşadım.

— Daa qoyayımı?— dep soradı Yekaterina Vasil'yevna.

— Qoyıñız!— başımni salladım. O meni yañlış añladı. Qadege kene raqı toldırdı. Men ise, aqılsız... içtim. Soñ ğaliba, bir şeyler daa aşadım, belki de içtim, aqlımda yoq. Ne oldı, bilmeyim. Közlerimni açqanda Yekaterina Vasil'evna ayaqlarımnan çızmalarımni çıkarayata... gim-nastörkam küşetka üstünde edi.

— Yat, raatlan!— dedi Yekaterina Vasilyevna. Onıñ beti ve boyunu qıp-qırmızı edi.

Men ayaqqa qalqtım, gimnastörkamni kiydım.

— Ketmek... tez-tez poyezdğa yetişmek kerek.

Yekaterina Vasilyevna muğaydı. Men sezmegen kibi oldım. Beraber soqaqqa çıqtıq.

— Siziñ bu qadar günahsız ekeniñizni bilmey edim...— dedi maña,— bağışlañız!

Men cevap bermedim. Vokzalğa barıp yetkence ne onıñ, ne benim ağızımdan söz çıqmadı.

Vagonda o pencereniñ yanında oturdı, men üçünci polkağa çıqıp yattım... deral yuqlap qaldım.

Çar-Çaqta paromdan tüşeyatqan vaqıtımızda Yekaterina Vasilyevna tez-tez ögge yurdi, soñ arqasına çevirilip, şeñ ve oynaq davuşnen qıçır—dı.

— Maña borclı qaldıñız, Bekirov! Hatiriñizden çıqmasın!

Kişiler taaciplenip, evelâ oña, soñra maña közlerini aqayttılar. Betim qızarıp ketkenini özüm duydım. "Men borclım. Kimge? Yekaterina Vasilyevnağamı?"

— Qadın, dep böylesine ayıla...— dedi calos qalpaqlı kişi. Turkmen edi ğaliba... ağızını qulaqlarına qadar kerip küldi.

Kişiler arasında Muşuq peyda oldı. O, maña külümsirep, köz etip aldı. Yekaterina Vasilyevna onı kördi... zevqından irip keteyazdı.

Aqşam İradanı körälmadım. Ekinci künü saba komsomol komitetinde rastkeliştik. Nasıl bardım, nasıl keldim — episini eecanlı sözlernen, tafsılâtlı ikâye ettim. O benim sözlerimni suvuq, lâkin diqqatnen diñledi, soñ özünen beraber Krasnânskayanıñ kabinetine kirmemni rica etti.

Yolda keteyatqanda:

— Men sizni pek sağındım, İrada!— dedim men,— bir aydan beri...

Qız indemedi.

— Bilesiñizmi, İrada? Novorossiysk skelesi komsomol komitetinde... Kene sustı.

— Menimnen laqırdı etmek istemeysiñizmi, İrada?

— İstemeyim!

Anna Yakovlevna işimden memnün qaldı. Meni maqtadı. İrada ise indemedi. Onıñ böyle tüşkünliginiñ sebebini soradım.

— Özümni fena is etem...— dedi.

Anna Yakovlevna bizni böyle küskün alda körgen soñ açuvlandı.

— Öyle olsa, barıñız, ekiñiz de avada biraz keziñiz, araretiñizni biraz yatıştırıp keliñiz!— dedi, arqalarımızdan üyteklep,— men darğın adamlarnen laqırdı etip olamayım.

Avada kezmek? Anna Yakovlevna şay degen soñ, İrada benimnen adım atmaq istemedi. Evine qadar ozğardım. Qapusu ögünde toqtalıp, başını aşağı egiltti, poşusınıñ ucunen gizliden közlerini silip aldı.

— Cevdet,— dedi o maña. Sesi asretli ve kederli edi.— O kahpe... insan taşlaması sizge ne içün kerek oldı?

15

Soñki künlerde, mektepten barakqa degil, dos-doğru "Mavı qayağa" qayıp kelem, smena vaqtınace mında konspektlerimni közden keçirem ve ekinci küñge berilgen vazifelerini azırlayım. Bugün pek yorulup keldim. Fufaykamni çıkarıp, divar yanında pol üstüne töşey, yattım. Yattım, degence yuqlap qalğanım. Ğaliba, çoq yuqlamağanım, çünki kişiler kire-çıqa berdi, içeri kirgen suvuq meni uyanta berdi.

Buña açuvlanayatzanda, qulağıma hucur söz kirdi.

— Onı maşınadan azat etmək kerek...— dedi kim-dir. Sesni Mansurovniñkine beñzettim,— çox zayıf...— dep ilâve etti kişi.

— Niçün zayıf?— İrada taaciplendi.

— Zayıf... nasıl etip aňlatayım!?

— Öyle eken, qaysı maşinistiñizni küçlü isap etesiñiz?

— Kişi bütün yıl çalışıp keldi,— dedi Toqtabayev,— şimdi azaçıq sürüngeninen... zayıf oldımı?

— Zayıf... başka laqırdı yoq. Lâkin oñaytlı yolu bar...— dedi Mansurov.— Bassarabanı Andrey Zaharoviçke yardımcı etmek mümkün. Şimdi Bassarabanıñ ekskavatorında edik. Maşinistligi osal. Pek çiy. Yardımcı olaraq yahşı.

— Özünen laqırdı etip baqmaq kerek...— İrada elindeki bloknot üstünde nelerdir yazıp qoydı, tüşünceli alda yerinden turdı, evniñ törüne yürüş etti. Üstüme basmasın dep, divarğa taba çekildim.

Bunda, çibin necasetinden ve tozdan qararıp qalğan çatlaq şişeli lampanıñ ülkün yarığında insanı yalınız davuşından tanımaq mum-kün. Hucur şey... Büyük ekskavatorlar, karyerler ve beton zavodı elektrik küçünen çalışqanları, er obyektte dünya elektrik kücü sarf etilgeni alda, nevbetçi mehanikler odasında, bir buçuq aydan beri kerosin lampatı yanmaqta. Bu ne ikmet, bilmeyim. Maşinistler: Toqtabayevniñ inatlığı... deyler. Çünki bir defa onıñ: "Bu — idare degil. Yazuv-çızuv yeri, meclisler zalı degil. Qızındıñmı, açıl!" degenini işitken edim.

— Yoq, yoq, Abdulla Sadıkoviç.— Kene İradanıñ davuşı...— Bassaraba, siz aytqan kibi, çıqımsız degil, oña yardım etmek kerek. Siz özünüñiz...

— Men? Siz kimerde hucur şeyler aytıp yiberesiñiz, Şadmanova... ayrette qalam. Ekskavator parkı başlığınıñ rıçag başında oturğanını qayda kördiñiz? Bilesiñizmi ne? Eger maşinist çalışmağa bilmese, kursqa ketsin, oqusın! Kerçek, anavı... ne edi şu? Bekirov!...— benim adımın aselet çoqçıp-qazğalap oturdı,— o da maşinist olmaq istey.

— İstese, ne?— dedi Toqtabayev.— Kimden eksikliği bar? Sen tez Bassarabanı çağır, laqırdı etip baqayıq! Yardım kerek olsa, özüm yardım eterim. İnsanın taqdirini böyle, ayaq üstünde, al etmek olmaz. O qadar vaqıttan berli çalışıp, planını toldırıp kelgen maşinist, şimdi, niçündür, begenilmey qaldı. Maşina eski, bir kün çalışsa — dört kün tura. Bunda Bessarabanıñ qabaatı yoq. Adamlarğa, Mansurov arqadaş, Adam muamelesi kerek. Kadrlar... özünüñiz bilesiñiz, er şeyni al eteler!

— Menim birevge osal muamelem oldımı?

— Siz quru adamsıñız,— dedi Toqtabayev,— maşinistler ögünde itibarıñız yoq. Lâkin bu hususta soñ laqırdı etecekmiz. Şimdilik Bassarabanıñ meselesini çezmek kerek.

Toqtabayev çıqtı. Evniñ içini sukünet bastı.

Men turıp ketmek istedim, mümkün olmadı. Tekrar Mansurovniñ sesi işitildi.

— Siziñ kavalериya yuzsiz kişi eken,— dedi o İradağa. Men buz-buzladım.

— Kimniñ kavalерiyası?— İrada açuvlandı,— kavalериya — ekskavator parkınıñ nijnigi, parkniñ başlığı ise sizsiñiz. Menden, Abdulla Sadıkoviç, ne isteysiñiz?

— Sizden? İç bir şey!— Şay degen soñ sustı. Hayli vaqıt artına-öğüne yurdi, soñ devam etti,— aytmaycaq edim, amma sabırım tükendi. Elbette, bu şahsiy mesele. Bekirov benim qadınım, bilesiñizmi, ne degen? "Mansurovta ne taptıñ? Bırağ o harabenı! Taşkentke köçeyik, beraber yaşayıq!" degen. Añladıñızımı?

— Ya siziñ qadınıñız ne cevap bergen?— dep soradı İrada,— o yaqı da meraqlı...

İradanıñ davuşı eecanlı çıqtı. Demek, Mansurovniñ sözlerine çoq inana qoymadı! Bu, er alda, bir şey demek. Yekaterina Vasilyevna namussız adam eken. Novorossiyskten kelgenimniñ ilki künü İradanen körüşe bilgen olsam, episini olğanı kibi aytır edim. İrada maña inanır edi. Demek, Yekaterina menden evel ortalıqı qarıştırıp yetiştirgen.

Odanıñ içi birden yarıqlanıp ketti. Közlerimni aralıq ettim. Mansurov sernik çertken, sigarını yaqayata.

— Yekaterina Vasilyevnamı? O böyle alçaqlıqqa dayansınmı iç!? Ayıp degilmi saña, küçelek?!  
— degen oña,— men evli-barqlı qadınım. Anañ kibim. Bu ne seniñ aytqanıñ?— Şart etip bir şamar yapıştırğan.

— Yalan!— atılıp ayaq üstüne turdım,— qa-dınıñız yalan ayta. İnsafsız kişi... özü meni tutup, zornen öpti.

İrada abdırıp, yerinden qalqtı. Men stolğa yaqın keldim.

— Siz bu yerde ediñiz... er şeyni işittiñiz, öylemi?— İrada titrek sesinen qıçırdı.

— Men iç bir şey işitmedim. Yuqlay edim.

— Yuqlay ediñiz? Niçün? Birevniñ laqırdısını diñlemek... bir şeyler uydurıp-çıqarıp, özünüñni aqlamaq içinmi?— qapını şart urıp, tışarı çıqıp ketti.

— Demek, öpüştüñiz!..— Mansurovniñ qalın, uzun qaşları ekişer yerden sınıp-sınıp keterek, areketsiz qaldılar.— Çoq aşağı insan ekensiñ!

Şırh etip yerge tükürdi. O da çıqıp ketti.

Men qaldım. Vaziyetim, elbette, parlaq degil. Maña endi kimse inanmaz.

Bassaraba ve Menjevetskiy kirdiler.

— Toqtabayevni körmediñizmi?— dep soradı Bassaraba.

— Seni qıdırmağa ketti,— dedim men.

Sigizmund Genrihoviç yanıma keldi.

— Rica etem, maña smena injenerini ve eks-kavator parkı başlığını tapıp beriñiz!

— Yañçıq mında ediler,— dedim oña,— biraz sabır etiñiz!

Menjevetskiy maña öyle ökünçli baqtı ki, utanğanımdan "şimdiçik..." dep, tışarı sıptırıldım.

Mansurov ve İrada ağaç köpür yanında ediler. Mansurov ellerini sallap, yüksek sesnen bir şeyler ayta. İrada yanında tura. İndemey... Yaqın kel-dim: — Sigizmund Genrihoviç sizni bekley,— dedim. Mansurov sözlerimni diqqatnen diñlep turdı, soñ: hi-hi-hi etip küldi.

"Bu da ne eken?" — dedim öz-özüme, açuvlanıp, kerı qayttım.

— Şimdi kelecikler, dedim Menjevetskiyge.

— Sağ ol, Bekirov!— O, peçkanıñ ögünde tiz çökip oturğan, ateş içinde qalıp telniñ ucunu qızdırmaqta ve Bassarabanen laqırdını devam etmekte edi: — Bilmeyim, arheologlarğa aytsam, belki külerler,— dey edi o,— lâkin insan elinen yapılğan şey ekenine eminim. Bu ülkelerde ta, arab ükümdarlığından evel yüksek seviyeli medeniyet olğan. Bu yerlerde İskander Zulkarnayn bile bulunğandır. Amma topraq pevrenk için... eki biñ yıl — aqılğa sığmaz müddet degil. Böyle suv yolu Romada şimdi de bar... Madamki öyle, bu insan elinen yasalğan şey. Geologlar bunu eslemegenler. Yer qazılğan vaqıtta yanaşada beş teşik teşip, keçip pevrenkke ilişmemek mümkün edi. Böyle adiseler çoq olalar.

Toqtabayev kirdi.

— Seni qıdırdım!— dedi o Bassarabağa.

— Biz yalıda edik.

Sigizmund Genrihoviç qıp-qırmızı telni çıkarıp, sigarını tutandırdı.

— Demirci tükânında çalışqan vaqıtında sigarnı daima böyle yaqa edim,— dedi o,— balalığımda, babam sigarnı niçün ateşnen yaqmay eken, dep taaciplene edim. Soñundan añladım. Sigarnı böyle yaqmaq, belli derecede, aristokratlıq eken. "Demirci olup, sigarnı kibritnen yaqa..." deycekler. Ateş, adetince tütey — medeniyetten uzaq şey.

İnjener Toqtabayevke çevirilip, başinen Bassaraba betke işaret etti.

— Buña teşekkür etiñiz! Sezikli kişi eken. Acaip maşinist. Topraqnı kovşnen qaza, amma yerni parmaqlarınıñ,— Menjevetskiy parmaqlarını közlerine yaqın ketirip, olarğa diqqatnen baqtı,— parmaqlarınıñ uclarinen tutup baqqan kibi is ete.

Menjevetskiyiniñ tırnaqları arasında balçıq tolu ekenini körip, taaciplendim. Menim taaciplengenimni sezdi. Deral cebinden yavluğunu çıkarıp, ellerini sürte başladı.

— Demirci ne vaqıt oldıñız?— dep soradı ondan Toqtabayev.

— İnjenerlik ameliyatım vaqıtında oldım. Meni kelecikteki injener dep, demirci hanegе yolladılar. Anda üç ay balaban demir çöküçnen çalıştım. Yahşı ki, ustam yuvaş qart edi, tırışıp

çalışqanımın körip, soñundan meni injener hizmetine avuştırdı. Amma mında, Çar-Çaqta tırış-tırışma, daima pışken-tüşken injenersıñ.

Toqtabayev külümsiredi.

— Afu etiñiz, Sigizmund Genrihoviç, men partiyalı adamım...

— Ne? Partiyalı ekenligiñiz için afu isteysiñizmi?

— Mümkün olsa da, sözümni bölmeñiz... soñuna qadar aytıp bitirsem...— dedi Toqtabayev,— çünki...

— Baş üstünde, naçalnik arqadaş!— qart injener şaqalı sözge şaqalı cevap berdi.

— Men partiyalı adamım, Sigizmund Genrihoviç, ve işiñizge partiya közünen baqmaq isteyim. Yüregiñiz temiz, men bilem. Künü kelir, partiya sizge beñzer eski, tecribeli mütehassıslar hususunda öz fikirini söyler.

— Söylermi?

— Söyler!— dedi. Toqtabayev qatıyetnen ve sözüne devam etti: — amma ıncıñan olsañız, o hususta er yerde ayta berüviñiz yahşı şey degil. Belki canıñıznı ağırtqan kişiler olğandır, lâkin biz sizge ürmek etemiz, sizni saya-sevemiz. Siziñ için bu azmı? Daa ne kerek? Canıñız ağırğanını er yerde ayta bermek kerekmi? Er kesniñ yüregi bar.

— Belki siz aqlıdırsıñız...— dedi Menjevetskiy ve tüşünceli alda cılmaydı, soñ laqırdını başqa tarafqa çevirdi,— Bassarabanıñ kovşı ilişmegen olsa, bir şey bilmeycek edik,— dedi.

İrada ve Mansurov kirdiler. Mansurov, Sigizmund Genrihoviçniñ qolundan tutıp selâmlaştı, al-hatir soradı, Bassarabağa ise başını bir silkitip almaqnen kifayetlendi.

— Dostlar!— Menjevetskiy sözge er kesten evel kirişti. — Dostlar, maşinist Bassaraba ne yaptı? Şimdi sizge aytayım...

— Biz onı ciddiylä laqırdı için çağırdıq,— dedi Mansurov,— siz toqtap turıñız!

— Afu etiñiz, men sözümni bitirmedim... Bitirmek degil, atta başlamadım, Şay... biz aylanma kanalnı tezce qurmaq için tırışamız, öylemi?— Sigizmund Genrihoviç cebinden yavluğın çıkarıp, pensnesini sürte başladı.— Özen için yeñi yol quramız. Amma onıñ astında ne bar? Aytıñız, ne bar? Bilmeymiz. Töpesi küyük qarağaç esiñizdemi? Esiñizde olmasa, çıqıp baqıñız. Mından dört yüz metr uzaqta tura... onıñ yanında, yer astında, büyük kanal tapıldı. Nomay suvlu ka-nal. Tasavur etip olasıñız mı?

— Kanal? Yer astındamı?— Mansurovniñ közleri bir-birine baqtılar,— onı Kim yasağan?

— Kim yasağan? Bunıñ şimdi emiyeti yoq,— dedi Menjevetskiy,— kanal...

— Siz yañlışmaysıñız mı, Sigizmund Genrihoviç?

— Yoq.

— Ümüt etilmegen şey.

— Elbette...— dedi Sigizmund Genrihoviç,— suv Hazar Kend betten keke, aylanma kanalnıñ astında yüz metr yürüp, töpesi küyük qarağaçnıñ yanında, Çar-Çaqta tamam plotinanıñ özü olacaq yerge çıqa. Bu, işni mürekkeplendirecekke beñzey. Söz kelimi, Çar-Çaqnı qurutmaq için, suvnı ay-ylanma kanalğa yiberdik, amma yer astındaki kanaldan Çar-Çaqqa saniyede qırq kubometr suv aqıp turacaq. Demek, suvdan kene qurtulalmaycaqmız,

— Bu mümkün degil!— dedi Mansurov.

— Niçün mümkün olmasın? Mümkün...

— Sen buña inanmaysıñ mı?— Toqtabayev meseleni añlatıp başladı.— Men mında ilki sefer kelgende, özenniñ yüksek yalısında eski arıq kördim. Oña suv nasıl çıqqandır deysiñ? Elektrik motornenmi? O vaqıtta elektrik motornı kimse tüşünde körmegen. Amma plotina bar eken. Qaç sene evel? Beş yuzmi? Biñmi? Lâkin plotina kerçekten de bar eken. O yerniñ ozgo plotina yasamaq için pek kelişikli.

— Biz bu adamnen beraber,— Menjevetskiy Bassarabağa çevirildi,— meselege eki taraftan yanaştıq. Menim plaşçım tünevin paromda qalğan edi. Hatirime tüşti, aylanma kanal çetindeki topraq yığınları üstünden paromğa kettim. Yanıq töpe qarağaçnıñ yanına kelgende suvnıñ astından köpükler çıqayatqanlarını esledim. Özenniñ qaynağan yeri... aylanma belledim. Yalığa tüştim: köpükler terenden çıqalar. Kene töpege köterildim, anda Bassaraba turmaqta edi. Ekimiz



susup, diñlenip baqtıq. Yerniñ astından suvniñ sağır uvuldısı işitildi. Eki yerden topraqnı qazıp baqtıq — qaydan çıqqanını körmek istedik, lâkin truba qalın... suvni körälmadıq.

— Toqta sen!— dedi Toqtabayev. Aqlına bir şeyler tüşkenge beñzedi.— Gece smenasında kovşniñ tişleri beton trubağa ilişti, degen ediñ. Aqlıñdamı, Bassaraba? Kovşniñ köpürçigi ve eki tişi sındı.

— Bilem, o beton degil, taş eken,— dedi Bassaraba. Çaqlıq taş. Kovş vastasinen eki lâpek taşnı birden köterip aldım, túbünden quyu çıqtı. Ekskavatornı arqağa cılıştırğanda, itimal, yerniñ astı — büyük qobadır, batıp ketermiz dep qorqtım. Lâkin qoba yoq edi. Quyu ise yer astı kanalnen birleşik eken... şimdi añladım.

— Kim bilsin? Elbet de...— Sigizmund Genri-hoviç muayyen neticege kelalmayıp, tamşana berdi.

— Öyle olğanda, bütün maşinalarnı sol tarafqa cılıştırmaq kerek,— dedi İrada.

— Anda eki ekskavator bar. Menim şimdi kelüvimniñ sebebi de şu,— dedi Menjevetskiy,— eki maşınanı acele surette çetke çekmek kerek.

Laqırdı meraqlı edi. Men diqqatnen diñlep oturdım. Demek, bizim ekskavatorniñ uçurımdan aşağı yuvarlanayazğanınıñ sebebi de bu ola bile eken!? Eski kanalniñ etrafındaki topraq, er alda, boş eken.

Bu arada Mansurov meni köre qaldı.

— İşke! İşke! Tez!— dep qıçırdı o, qırmızı köz qapaqlarını oynatıp,— özüñizge alâqası yoq işke qarışmañız.

Kişiler oña taaciplenip baqtılar. Menjevetskiy öksürüp aldı, burunınıñ ucuna tayıp tüşken közlüğini, işaret parmağınen üytep, töpege köterdi. İrada yanımda tura edi. İndemedi maña arqasını çevirdi.

Öylemi? Men kettim. Yüregimdeki ağrı ve kederge çıdayalmay kettim. Qafamniñ içinde çeşit tüşünceler bir-birlerinden çekkeleşe berdiler. "Böyle oldımı, İrada? Men sizni dünyada eñ dülber, eñ insafılı qız belley edim. Sizni sevdim daima sizni tüşündim. Siz keçken soqaqlarda yurdım, sizniñ cigerleriñizge kirici avanen nefes almağa tırıştım. Men sizni adamlardan, dağlardan, ruzgârlardan künledim. Şimdi... men qabaatlı olıp çıqtım. Yekaterina Vasilyevna meni özü öpti, özü raqinen sıyladı. Men..."

Ava quru ve suvuq. Özen betten küçlü yel ese. Yüksek topraq yığını üstünde turğan ekskavatorniñ yelquvanı kök yüzünde dolana.

— Ey! Kazak! Saña ne oldı?— degen davuş işittim. Başımni köterdim, Arhipka,— biz seni bekleyimiz...— o çirkin davuşnen küldi.

Ekskavator çalışmay, tura. Maşinistniñ kabinası boş. Yaqın keldim. Topraq yığını artından Kandiba ve Almazov çıqtılar.

— Niçün keçiktiñ?— dep soradı menden Almazov,— işlerniñ sıqlıq ekenini bilmeysiñmi?

Men indemedim. Kovşqa köz ettim. O çuqur içinde yata. Tros avada sallanıp tura.

— Çekil... men çıqayım,— dedi Kandiba,— bugün çalışmasaq, grafik harap olacaq. Agapovdan ayıp.

— Bana aytmadımmı?— Almazov ziyade eecanlı edi,— suvuq yel sılaq yelquvannıñ üstünü buzlatqan. Töpege çıqmaq kerek... çünki tros valikten tayıp, boltnıñ ucuna asılıp qalğan. Tünevin yahşı maylanmağanğa beñzey, lâkin...

Onıñ töpesine nasıl çıqmalı? Rezina çizmalarnen buz üstüne basmaqniñ çaresi yoq. Er kes areketsiz, indemey baqıp turmaqta. Kabinağa kirip, çizmalarımı çıqardım, cılğavlarını ayaqlarıma sarıp, tobuqlarımdan yuqarısını telen bağladım, fufaykamni döğmelep, çilengir anahtarını, küçük çöküñni ceblerime tıqıştırdım, may qutısını qoltuğıma qısıp, yelquvanğa tırmaşa başladım. Men bugün er türlü hizmetke azırım. Ayğa uç deseler, bir sözsiz uçacağım. Tek ayğa degil, eñ uzaq seyyarege bile... köpek-mışıq, sıçavul qıdırıp oturmaq kerekmey.

Yelquvannıñ ortasına yetken edim, qulağıma aşağıdan Almazovniñ sesi keldi.

— Tüş? Tez düş!— dep qıçırdı o. Men elimni salladım: "selâm!" Soñ yoluma devam ettim. Kelgenimniñ ilk künü Hristofor töpede valikni maylayatqanını körgende — "bir şey degil..." dep tüşüngen edim. Elbet de... aşağıdan baqsañ, öyle.

— Tüş, deyim saña! İştisiñmi?— Almazov kene qıçırdı.

Men yuqarı cılışa berdim. Özümni köstermek için degil. Şay... közüm battı, onıñ için, kimseniñ sözüne qulaq asmadım. Bu ne? Qaramanlıqmı..? Söz sırası aytıp keçeyim. Men bir defa, çelüskin epopeyasınıñ iştirakçisi İbraim Fakidovdan: "Nasıl! Buz deryasında geminiñ batuvı deşetli edimi?" — dep soradım. O hucur etip, küldi: "Deşetli? Öyle degeni ne?— dep taaciplendi,— eger qorquńç manasında olsa, böyle deşet gemige mingen ilki künümüzde başlağan ve biz onı ilki künümüzde aqıldan çıxarıp atqan edik. Lâkin biz Neapolge degil, Şimaliy qutupqa keteyatqanımızni bile edik... İştitiñizmi?"

Töpege köterilir ekenim, aşağı baqmamağa tırıştım çünkü ...kim bile? Şu vaqıtqa qadar öyle oldı— böyle oldı, maña Çar-Çaqniñ buzları arasında, ister-istemez, bir qaç kereler yuvunmaq kerek oldı. Bu sefer belki uçmaq sırası kelir! Yuvunmalardan soñ sağı qala bildim, lâkin bunıñ töpesinden uçsam...— çünkü yelquvan pek yüksek,— ne olacağını alla bilsin. Ekskavatorniñ özü yüksek topraq sarpanı üstünde tura. Uçsam, parçalarını cıyıstırıp yürecekler. Menim için kim ağlaycaq? Bir İradam bar edi, o da...

— Tüş! Tüş!— aşağıdan qıçıra berdiler.

Yuqarığa köterilgen sayın yel quvetlendi. İstinad noqtam — sağ elim. Sağ ayağımnı qarmalap, aşağıdaki köndelen demirge basam, ondansoñ sağ elimni töpege köterilip, eki ayağımnı tekrar basamaqqa qoyam. May qutusu ziyade keder ete. Qutuğa baqayım degende közüme deli özen çalına. Yuqarıdan baqqanda, özümni güya aylanma kanaldan atlap keçeyatqan, Çar-Çaq suvları üstünde asılıp qalğan kibi is etim.

Bir talaydan soñ alıştım. Yuqarı adım atqanda, kevdemni yelquvanğa sıqıp, sağ elimni yuqarı uzattım. Muqayt areket ettim... çünkü özümni yel çekip alıp keter dep qorqtım.

Bir defa ayaqlarım yerinden qurtuldı ve bizim Bademlikniñ ibaresinen aytqanda — çompas keras aşağı yuvarlandım, yoq... bu maña şay keldi, aslında tek ayaqlarım qurtuldı, qollarıma asılıp qaldım. Bundan soñ aşımamadım, aşağı köz etüvni bıraktım. Kimerde yelkem üstünde elektrik qığılçımları çapqalağan kibi oldı. Bu şübe edi.

Niayet, yelquvannıñ töpesine çıqtım. Yıqılmamaq için, sağ ayağımnı köndelen demirniñ arasına keçirdim, may qutusını eki demir arasına tıqtım, soñ valikni qıbırdacaq olup baqtım. Buzlap, qatıp qalğan. Bir qaç defa çöküçnen urdım, balçıqlı qattı maynı temizlep baqtım. Valik qıbırdamay qaldı. Parmaqlarım suvuqтан evelâ qızardı, soñ ağardı... soñ kögerip başladılar. Valikni aylandırmaq istedim, ellerim tabi olmadılar. Bilegimni demir arasına geçirip, ellerime sıcaq nefesnen üfure başladım. Çoq vaqıt üfürip turdım, soñ qıbırdatıp baqtım. Daa üfürdim... avuçımnı açıp-yapıp baqtım.

Öz-özümne vazifeler berdim. Biraz vaqıt keçken soñ olarnıñ icrasını teşkerdim.— "Güzel tur, sen yelquvan üstundesin. Ayaqların tüpsiz dünyağa asılıp turalar. Qollarıña küçlüce üfür, küçlüce! Baq, işaret parmağıñ işten çıqayata! Aydı, qıbırdatıp baq! Güzel... endi avuçıñnı aç! Yap! Aç! Yap! Sızlaymı? Zararı yoq. Aç! Yap! Aç! Yap! Baq, elleriñ qızarıp başladı—lar. Demek, ayat qaytıp keldi. Belki suvuq yel eksilgendir? Yoq, yel, evelkisi kibi, küçlü. Endi qolçaqlarını kiyip, gimnastikanı devam et: Aç! Yap! Toqta! Bu ne demek? Men mında gimnastika için çıqtımmı? Bunıñ için aşağıda yer azlıq ettim? Ellerim qızdılar."

Öz-özümnen laqırdı ete berdim, Aşağı baqmadım. Balçıqlı may parçalarını urıp tüşürmek için köçerniñ etrafını qırıp temizledim. Valik qıbırdağan kibi oldı. Çöküçnen eki-üç defa urdım. Yerinden köçti. Bir qaç kere aylandırıp baqtım. Delik içindeki qattı may parçaları tüştiler. Yañıdan mayladım, Yel küçleşti. Uvulday başladı. May yaqqan soñ valikni bir daa aylandırıp baqacaq oldım, tirsegim may qutusına toqundı, qutu avada sızgırıp, özen içine tüşip ketti. Pek afidan tura eken.

Qutu tüşeyatqanda, nasıl ettim de, aşağı baqmadım, bilmeyim! Bir ayağımnı demir arasına qıstırıp, trosnı valikke keçirdim.

İş bitti. Azaçlıq nefes almaq mümkün. Mañlayımdan, qulaqlarımniñ artından ter aqmaqta. Kölmegim sır-suv.

Aşağı tüşmek, töpege çıqmaqтан qolay keldi. Elde may qutusu yoq. Aletlerni kene ceblerime ve qoynuma tıqtırdım. Ayaqlarım barmı-yoqmı, duymayım. Olar, añaşıla, pek üşügenler. Kim

bilsin, belki çılğavlar tüşip ketken, men buzlı demirler üstüne çıplaq ayaqlarımnen turmaqdadırm? Ayaqlarıma baqmaq istemeyim, baqsam — yerge de baqacağım, yerde ise Çar-Çaqrıñ dalğaları uvuldamaqtalar.

Yavaş-yavaş aşağı tüşe berdim. Baqsam, endi ekskavator üstünde rıçaglar yanında turam. Dört qol meni ilindirip aldılar. Közüme İrada çalındı. Beti ap-aq, qansız. Başını aşağı egiltken, tüşkün alda kögertede turmaqta. Közleri telâş tolu.

— Ayaqlarını qarnen şıqlamaq kerek!— dep qıçırdı o,— Bu suvuqta, bu yelde...

Almazov ve Kandıba indemediler. Meni aletler saqlı yaşıqıñıñ üstüne oturttı, çılğavlarımni çezip, ayaqlarımni qarnen şıqlay başladı-lar.

— Soñ, nasıl?— dep soradı Kandıba.— Canıñ tabanıñdan çıqıp ketmedimi?

— Yoq...— dedim men.— Daa içimde.

İradanıñ emirine binaen, çılğavları tekrar ayaqlarıma sarıp, çızmalarını kiydim. Almazov endi rıçaglar başında edi. O trosnı aşağı tüşürdi. Nikolay alel-acele kovşnı taqtı. Men yerde turdım. Közlerim ep töpedeki valikte edi. Tros valikten çıqıp ketermi-ketmezmi? Yoq... tros ziyade tartıldı, endi çıqmaycaq. Kovş topraqnı boşatıp, kene çuqurğa endi.

Ekskavator, demir yolnıñ ucunda, uçurım üstünde turmaqta edi. Biz oña yeñi yol yasamağa başladıq. Maşına bugünkü kibi, ritmnen iç bir vaqıt çalışmağan edi.

Dört saatten soñ onı artqa cılıştırdıq. Almazov meni töpege, özüniñ yanına çağırdı.

— Kel, otur!— dedi o maña, rıçağnı kösterip,— ögren! Tezden mektepnı bitireceksiñ!

Onıñ yengil, sabırlı çalışayatqanını körip, suqlandım. Kovş de topraq yığnı üstüne qapaqlana, de aşağı tüşe, de töpege çıqa. Kovşqa, yığn üstünde toqtalmağa imkân bermey, aman yelquvannı sağ tarafqa aylandıra, kovş kene çuqur içinde ğaip olıp kete. Sılaq topraqnı kovş içinden boşatmaq qıyın, lâkin hizmet ustadan qorqa, deyler. Kovş yuqarı keteyatqanda içindeki topraq avadaki sarsıntı neticesinde divarlarından ayrıla, kovş yığn üstüne qapaqlanğan vaqıtta tökülmesi qolaylaşa. Bu protsesske tsikl... bir tsikl deyler. Smenada episi ne qadar tsikl ola bile? Beş yuzmi?

Maşınanı men de böyle usta idare ete bilsem... Almazov qafamdaki fikirlerni oqudımı, ne yaptı?

— Sabır et, sen de ögrenirsiñ!— dedi maña ve rıçaglar başından turdı:— Otur!

Bir saatten soñ İrada peyda oldı. Ne vaqıt ketken edi? Bilmeyim. Topraq yığnınıñ ziyade yükselip çıqqanını körgen soñ, Almazovnıñ ustalığını, becerikligini maqtap başlağan edi, maşinist onıñ sözünü böldi.

— Bu tek benim işim degil,— dedi Andrey Zaharoviç,— Bekirov de çalıştı.

— Bekirov?— İrada inamsızlıqnen külümsiredi.— Cevdet rıçag başında oturıp olamı?

— Yoq, oturmay...— dedim men yüksek, sert davuşnen,— eki adam, eki omuzından tutıp tura. Tutmasalar, yıqılıp kete.

İrada benim açuvlanğanımni sezdi — indemedi. Almazovnıñ yanına barıp:

— Men niçün keldim, bilesiñizmi?— dep soradı.

— Yoq.

— Yarın saat onda idarede tehnika aktiviniñ muşaveresi olacaq. Krasnânskaya ve Vadim Semöno-viç Taşkentten qayıp keldiler. Akveduk meselesi çezilgenge beñzey. Özüñiznen beraber ekipajnı da alıp keliñiz!— dedi İrada,— Meselâ, Karimni, Kandıbanı... Bekirov arkadaşnı da mümkün.

İrada ketken soñ, Andrey Zaharoviç maña köz qıptı.

— Ne qadar büyük resmiyet... kördiñmi?— dedi o,— "Bekirov arkadaş"... halq komissarı. — Soñ davuşını küçültip, menden soradı: — Qavğa ettiñizmi?

— Öyle oldı!

— Kerekmey, Cevdet! Qavğa etmek kerekmey!— Almazov terenden kökü keçirdi.— Tünevin men de özümniñkinen qıçırtım. Şimdi peşman etem. Bala bağçasına işke kireyata. Anda dört mürebbiye bar. Bizimki — beşinci. Özümüzdeki eki daneni anda alıp ket, deyim. Alıp ketmeseñ, evde cenk toqtamaz. Yoq, alıp ketmem, dey. Niçün? Bağçada balaları yahşı baqmaylar,

hastalanırlar, dey. İşitesini? Özü mürebbiye olğan bala bağçasına öz balasını alıp ketmege qorqa. Bu ne demek?

Evge qaytqanda, Andrey Zaharoviç yol boyu qadını hususunda şikâyetlendi. "Daa işke kirgeni yoq, bütün gece balaların adlarını aytıp, sandıraqlap çıqa" dedi.

Aşhane yanında toqtaldıq.

— Qayda?— dep soradı menden Almazov.

— Biraz tıqınmaq isteyim...— dedim men.

— Anda bizimkini körseñ,— belki aş almağa kelgendir — ayt, saba muşaverege ketecek, de! Qısqası, bir aftadan beri daima böyle: men işten evge, o evden işke. Körüşip, laqırdı etip olamaymız. Tünevın kâğıt yazıp qaldırıp ketken.

— Ne yapsın? Qurucılıqqa yardım etmek kerek!— dedim men, ne aytacağımı bilmegenimden...

— O da şay: yardım etmek kerek, dey. Men itiraz etmeyim, yardım ete bersin, lâkin neticede ne olup çıqa? Men mındam, o anda, balalar evde. Qarma-qarışiq.

...Aşhanede adam az edi. Ekinici smena aşap ketken, şimdi gece smenasından qayıtıp keleyatqan işçiler birer-ekişer kire bermekteler.

Zalnın bir köşesi brezentnen bölünge. Bunda, adeti üzre, bulaşıq savutlar turalar. Sabira hala maña tüy pastası... üstünden etli şorba qoyıp bergen arada, perde artından qadın sesleri işitildi.

— Ne? Men onıñ hizmetkârımı?— dedi birisi. Bu, fikirimce, Yekaterina Vasilyevna edi,— tañ atqanda turdım, azlıq ettim? Er kes aşhanede aşay, o da aşasın. Qızdırıp bermesi qıyın degil, lâkin borşç pişirem dep, ısıqa tutunmağa vaqıttım yoq.

Bir talaydan soñ özü zalğa çıqtı, elinde boğça içinde çanaq-çölmek. Meni körgeñi kibi, kelip yanaşamda oturdı.

— Selâm-aleyküm, Cevdet!— dedi maña, yasama nezaketnen,— körüşmegenimiz çoq vaqıtlar oldı. Sağındım sizni.

Eppi vaqıt susıp oturdım. O, bir-birinen bağı yoq, dadsız sözlernen, nasıldır, hucur bir tarihni ikâye etti, qaç defa haqıldap küldi. Sabira hala çette turıp, bizni seyir etti. Açuvından çatlayazdı.

— Öşek darqatıp yüresiñiz, öylemi?— dep soradım men Yekaterina Vasilyevnadan.— Bunu ne maqsadnen yapasınız?

— Nasıl öşek? Sizni begengenimni başqalardan gizlemek kerekimmi? Toqta! Bu şeytanlı hala sizge bir şeyler qarıştırdımı? Eger Mansurov sizni birde-bir şeyde öpkelese, maña aytıñız, özüm laqırdı eterim.

— Özüñizden başqa kimse bir şey qarıştırganı yoq. Men añlamayım, siziñ ile benim... ekimizniñ aramızda ne ola bile?

— Ne bar? Onı bilem. Sevgi... Sizni sevem. Amma ne ola bilecek... aytıp olamayım. Siziñ kibi tülenlerni qozğay bermege sevem. Adamların alıñız tabiatça bir-birine aks soyları birleşe ekenler. Lâkin ebediy degil...— O bir şeyler daa ayتماğa tedariklengende, Mansurov kirip keldi, bizim stolımızğa oturdı.

— Seni beklep olamaycağım,— dedi o qarısına,— bare aşhanede aşap keteyim. Zaten sabalıq aşnı daima mında aşap kete bersem ne?

— Pek güzel...— dedi Yekaterina Vasilyevna. Yerinden sıçrap turdı, elindeki savutnı tars etip kürsü üstüne qoydı.— Mına sabalıq yemegiñ bunıñ içinde!— dedi o,— üyleligiñ de bunda! Rica etem,— o quturıp başladı. Eki-üç adım ögge, eki-üç adım artqa yurdi, soñ: — Sağlıqnen qal, Cevdet!— dedi maña,— er kün smenadan soñ mında kelip aşaysını?

Men cevap bermedim. "Yoq, Riginada..." deyecek oldım, erindim.

Mansurov aş savutnı eline alıp, qarısınıñ peşinden ketti, Maña aylanıp bile baqmadı.

Gece ekskavatornıñ yelquvanı üstünden tüşeyatqan maalimde İradanıñ maña baqıp turğan telâşlı közleri hatirime keldi. O, ğaliba, maña bir şeyler söylemek istedi... söyleyalmadı.

16

Yekaterina Vasilyevna ile ne qadar körüşken olsam — episiniñ neticesi qolaysız olup çıqtı. Lâkin yalan söylegenide ne? "Sizni begenem... borçlı qaldıñız" ve saire. O kimseni begenmey. Ne meni, ne Mansurovnı. Canı sıqıla. Kimdir: Yekaterina Vasilyevnanıñ institut bitirgenine dair diplomı bar dedi. Toqtabayevden: bu kerçekmi, dep soradım.

— Ne? Seni de elge aldımı?— dep küldi ve meni baştan-ayaq közden keçirdi,— o, utanmaz-  
arlanmaz qadın, Cevdet! İnanma oña!

Men, Yekaterina Vasilyevna laqırdısı çıqsa, açuvlanam. Amma kimerde içimde şeytançıq peyda  
ola, yüregimni tırnap ala. "Bıraq, Cevdet! O qadar mubarek olmaq kerekmey. Bu dülber  
qadınnən özen yalısına çıq, bir dolanıp kel" dey.

Abdırap, silkinip ketem.

İrada..?! O maña darğın. Men onı sevem, o meni, ğailba, sevmey. Lâkin yoq... seve. Men bilem.

İrada yalınız benim olacaq. Ebet, ebet! Ne? Menim? Ola bilecekmi, aceba?

Ne olsa-olsun... Bekleyim, zaman körsetir. Zaman? Menim Elpidege sevgimni zaman elâk  
etmedimi?

Bu fikirnen baraknıñ qapusını açtım. Evniñ içi çım-çirt edi. Karim ve Basit yuqlaylar, Bassaraba  
tüşünde sandıraqlay: "Qapaqnı men sındırdım. Qapaqqa asıl da toqunmadım, ket, deyim saña".  
Nikolay ve Arhipka körünmeyler. Raşid quruna berip, stol başına oturğan, çay içe bayat pite  
qapıp, tüyülip aşana.

— Qayda qaldıñ?— dep soradı menden o,— aşamağa şey qalmadı. Episini sıpıştırdıq.

— Men aşhanede aşadım. Çay içe bilem.

— Çay yoq... bitti,— dedi Raşid,— sabır et. Men şimdi suv ketiririm.

Raşidniñ pelteklengen adeti bar. Laqırdı etkende "r" yerine "y" dey. "Bayıp... ketiyiyim..." olıl  
çıqtı.

Oña bu arfni doğru söylemege öğretmek istegenim çoqtan. Vaqıt yoq. Ondan soñ, yavaş-yavaş  
özü öğrenip keter belledim. Men özüm de... altı yaşımda ekende "r" yerine "l" dey edim.  
Balalıq... lâkin Raşid, şükürler olsun, yigirmi dört yaşında.

Yaz künleriniñ birinde bizim köyde qomşumıznıñ oğlu student tatilge kelgen edi. Peltek  
ekenimni iştiken. Bir kün meni tizleri üstüne qoyıp:

— Qana ayt,— dedi: — "Ararat üstünde qar iridi".

— "Alalat üstünde qal ilidi..." — dedim men.

Lâkin eki kün keçken soñ, bu arfni doğru ayتماğa öğrendim. Bu usulnen Raşidni de oquta  
bilirim zan ettim.

— Menim ayttanlarımni tekrarla: "Ararat us-tünde qar iridi..."

— İyye!— dedi Mahkamov.— Bu ne demek oldı? Bütün dünyanıñ belâsı "r" üstünde quruldı mı?  
Bizim qışlaqtaki kişilerniñ episiniñ laqırdısı böyle.

— Qaysı qışlaqta?

— Sen bilmeysiñ... Horezm bette, küçük qışlaq...

Böyle der eken, onıñ "r" arfı olmağan, yahut az olğan sözlernen laqırdı etmege tırışqanını  
sezdim.

— Bizim yaqta bu arfni çoq kişiler aytıp olamaylar.

Raşid ep özünü aqlamağa tırıştı.

— "Bizim yaq..! Bizim yaq!" Sen ğaliba biraz alıp qaçtıñ!?

— Yoq, iç alıp qaçqan yerim yoq. Kerçek aytam.

— Karamatnıñ adını nasıl aytasıñ?

Mahkamovnıñ yüzü qızardı.

— Külgeniñ de ne? Karamat acaip qız,— dedi maña,— er vaqıt adını aytıp turmaq şart degil,  
kelişikli epitetlerden faydalanmaq da mümkün. Söz kelimi: "menim sevimlim", "menim  
güzelim..." ve ilâhri. "Sevimlim..." añladıñ mı? "Sevgilim" degil. Arada büyük farq bar.

— Sen oña "sevgilim" dep baqtıñ mı?

— Yoq— Mahkamov turdı, barak içinde, artqaogge yüre başladı. Çoq yurdi... soñ ocaq yanında  
ağaçlar üstünde turğan çaynikni aldı.

— Raşid, benim için zamet etme!— dedim men,— özüm ketiririm.

Elindeki çaynikni çekip alıp, tışarı çıqtım. Arıqqa keldim, bütünley buzlağan. Yanaşada, yerde  
yatqan rels parçasinen urıp, buzni parladım. Baqsam — astı qup-quru. Suv ta, Hazar Kendde  
kesilgenge beñzey. Dülgerler barasına kettim. Anda sıcaq suv daima ola turğan. Qapunu qaqtım,  
davuş çıqmadı. Zembeleginden çektim — açılmadı. Qızlarınıñ nümüneviy barasına cönedim.

Mında komsomol qızlar yaşaylar. Özleri şimdi yalıda beton için bloklar yasaylar. Bıtır baş hizmetler — aylanma kanal ve araret stantsiyası qurucılığı isap etile edi. Şimdi stantsiyada montaj işlerine Tursunov reberlik yapa. Yeñi bir uçastka daa peyda oldı — esas hizmetler uçastkası... plotina. Qızlar plotinanıñ yalısını pekitüvnen meşğuller. Öz yataqhanelerini nümüneviy yataqhane dep ilân ettiler. Bizge — erkeklerge oña kirmek yasaq. Kirsek, polları bulaşacaq eken...

Olarda, elbette, istenilgen vaqıtta qaynağan suv tapmaq mümkün.

Büyük oda içinde sıra-sıra krovatlar... Töşeklerniñ üstünde keñ yüzbezler, yerde tar, ucuz örme kilimler yayılğan. Divarlar çıır-çıplaq. İçeride çım-çırt.

Pencere ögündeki sandıq üstünde qız otura. Kim? Yüzü körünmey, çünkü maña yarıqqa qarşı baqmaq qıyın. Yanında erkek kişi... kişiniñ başında yaltıravuq qasnaqlı qara furaj-ka. Böyle furajka kiygen adamlarını Ödessa bazarında körgen edim. Ayaqlarında toqal bu-run, laklı çızmalar... "Cimmi". Üstünde keñ balaqlı ştan, qısqa bıcaq — çarlston. Onıñ da üstünden qısqa palto — ögü çekiz.

— Siz, Bekirovsiñız... tanıdım,— dedi qız. Bu vaqıtqa qadar qayda ediñiz? Sizni Baş Dugümden qaçtı, dediler. O vaqıtta... hatiriñizdemi? Arhipka ile...

Qızınıñ sesi maña tanış keldi. Ğaliba, daa yaqında... bir yerde körüşken edik.

— Maña azaçıq suv kerek,— dedim men.— Arıq quruğan.

— Suv? Arıqta suv yoqmı?— qız zevqlanıp küldi,— ürmetli Kandiba ne yapa? Bugün barakta nevbetçi eken.

— Onı qaydan bildiñiz?

— Yalıñız onımı? Başqa sırlarıñızını da bilem. Oturiñız!

Qız divar yanındaki ağaç setke işaret etti. Soñ, yanındaki qara şapkalı kişiye:

— Bar, qaynağan suv ketir!— dedi.

Kişi yerinden qıbırdamadı. Qız özü turdı, elimdeki çaynikni ilip aldı.

— Ma! Bar, suv ketir!— dedi qattı davuşnen ve çaynikni kişiye uzattı. Kişi çaynikni alıp azbarğa çıqtı. Men qızını tanıdım. Bu — Valâ Sinitskaya edi.— Hristofor nasıl?— dep soradı o menden.

Hastahanege barıp-kelip körüşip turğanımızını ve endi tüzeliş başlağanını aytım.

— Kim bardı?— dep soradı qız.

— Men, Karim ve Nikolay, beraber...— dedim men.— Bizimkilerniñ episi. Bassaraba üç kere bardı.

Qara furajkalı adam qayıtıp keldi.

— Tez keldiñ...— dedi Valâ.

— Uzaqqa ketip oturmadım. Demir yolculardan.

— Büyük baktan aldıñmı?

— Yoq. Anda suv ekşiğen. Men bilem...

— Rahil qayda? Haberiñ yoqmı?— dep sora—dı Valâ menden, lâkin cevabımnı beklemey, devam etti,— ...o vaqıtta biraz qolaysız olıp çıqtı. İçtik, biraz dadını qaçırğanmız. Endi içmeyim.

— İçmeysiñ? Senmi?— Kişi balaban ağızını ziyade açıp, küldi.— Bana şişeni tüplegen sen degilmi ediñ?

— Bir parçaçıq... o da raqı degil, zveroboy.

— Qayda işleysiñ. Valâ?— dep soradım ondan.

— İşim zevqlı. Kommutatorda oturam. Şnurlarını keçirem-çıqaram. Kimerde kişilerniñ sevgi sergüzeştlerini diñleyim. Siz daa qarmaqqa tüşmediñiz.

— Çaynigiñ suvı qalmadımı?— dedi kişi. Añlaşıldı, ketmek kerek. Kişi kim? Qara kartuzını közlerine basa berip kiygen. Yüzü körün-mey. Ana endi qaburğalap oturdı. Közüme baqmağa istemey.

Sol qaşınıñ üstünde pıçaq izi. Canım bu...

— Muşuq! Sen ep gizlenip yüresiñmi?

— Niçün? Ne mana bar?— Muşuq tıñ cevap berdi. Qadın tuqumınen bağlandıñmı, bitti. Yaqañını qurtaralmazsiñ. Sen...— o Valâğa açuvlı köz etti,— meni qaç kere elge berdiñ? Şimdi de öyle... Tiliñ qaşına. Baq, Valâ... esiñi ciy!

— Qorqtım... ötüm patladı! Ğarip Muşuq! benim ayatım öyle ki, iç saqınmayım. Öldümni qaldımni ep-bir, dünyağa merağım olsa edi, başqa mesele. Şimdi, doğrusını aytsam, büyük zevq ile yüzüne tükürir edim.

Muşuq, ayaqlarını poldan üzdi, avada bir siltep, yerinden turdı. Avuçlarını qaç kere tizlerine urdı, soñ ırcaydı. Bu — ırcayuv degil, açuvniñ bürkip çıquvı edi.

— Ne? Bu adamniñ sevgi aqqındaki laqırdısını işitmek isteysiñmi?— dep soradı o qızdan,— tezden işitirsñ... telefonda. Keçenlerde onı paromda acaip qadınçıqnen kördim. Medeniy tilde aytqanda, dama... bütün şerbetinen beraber. O kim edi?— Muşuq közlerini maña tikledi,— tek yalan aytma!

— Yalan aytmağa ne acet? Mansurovniñ qarısı... Valâ bilse kerek.

— Mansurovniñ? Şaşılacaq şey!

Soñundan nasıl vaqıalar olıp çıqacağını bilmedim. Bilgen olsam, Yekaterina Vasilyevna aqqında bir şey aytmaz edim.

— Sağ ol, Valâ!— dedim men, baraktan çıqayatqanda,— bizde suv yoq, amma ocaq yana. Çay pişirmek mümkün.

— Nikolay ne yapa?— dep soradı Valâ tekrar,— evlenmedimi?

— Yoq, evlenmedi.— dedim men.— O bir sefer evlenmekni doğru tanıy.

Qızniñ sualine cevap berir ekenim, sözlerimniñ aqibetini tüşünip baqmağnım. Soñ-undan añladım.

— Bir sefer? Elbette!— laqırdı bunıñnen bitte belledim men, lâkin yoq... Valâniñ içinde nasıldır qurtçıqlar uyana başladılar,— toqta, niçün bir sefer? Nikolay asıl da evlengen edimi? Senden sorayım Bekirov! Nikolayniñ qadını olğan edimi? Qayda? Kim— benim eki sözüm Valâ için yeñilik... olıp çıqqanı alda, Muşuqni soñ derece sevindirdi. Öyle küçlü hahıldap küldi ki, bütün vücudu lıqıldadı.

Soñundan ne oldı, bilmeyim. Özümüzniñ barakqa qayıp keldim. Raşid teren yuquda edi. Suvni qaynattım. Tumboçkanıñ çekmecesini içimde eki kesek şeker tapıp, meşrebe içine qoydım, qarıştırdım, soñ koykanıñ üstüne uzandım, yuqlap qalğanım.

— Saba meni Raşid uyanıtı.

— Yur, kettik!

— Qayda?

— Muşaverege!

— Bizni qoyarlarmı?

— Qoyarlar...— dedi Raşid,— çabik ol!

Turacaq oldım, vücudımni qıbırdatalmadım. Ayaqlarım sızlamaqta ediler... şişkenler. Ğaliba, suvuqlanğanım. Stol yanındaki meşrebeni almaq istep, zar-zorına ayaqqa turdım. Közlerime qaranlıq çökti, ayaqlarım büklenip kettiler. Koykanıñ üstüne otura qoydım.

— Saña ne oldı?— dep qıçırdı Raşid. O, benim alımni körip, qorqtı,— cırayıñ ap-aq...

— Bilmeyim, dost. Ayaqlarım sızlaylar. Buzlatmadımni aceba?

Üstüme tekrar yorğanımni orttim. Raşid yuvurıp azbarğa çıqtı, fanera parçası üstüne qar alıp keldi.

— Köter başıñni!

Qulaqlarıma ve betime qar ışqladı. Bir talaydan közlerime yarıq keldi. Başımni köterdim degende, tekrar vücudımni ağırlıq bastı, başım aşağı tıgırıp ketti. Raşid maña yatmağa ruhset etmedi.

— Otur! Qıbırdama! Ocaqniñ tütüninden olğan şey. Keçip-keter.

Bir qaç daqıqadan soñ bir coruq oldım. Raşid meni qoltuqlap, azbarğa çıqardı. Çi-nar yanında, qar üstünde bayağı turdım. Esimni toplağan soñ, abına-sürüne, Raşidniñ yanaşasından kettim.

Avası bozuq ve tıncıq aşhane içinde yüregim kene sıqlatlandı. Kuhnâğa kirdim, Sabira haladan sıcaq suv alıp, başımni yuvdım; soñ od-jaq yanında turıp, saçlarımni quruttım. Eger, gece ocaq başımni tutqan olsa, ağrı keçip ketecek. Yoq... daa fena oldı. Ayaqlarımni zar-zorına qıbırdatıp, zalğa çıqtım, kürsüğe oturdım degende, başım stol üstüne tüşip ketti. Maña ne oldı?

— Cevdet! Dostum!— Raşidniñ eecanlı sesini işittim.— Kene yaramaysıñmı?

Karim da peyda oldı.

— Ne? Ziyafet başladı mı?— dedi o, şeñ davuşnen. Onıñ bir şeyden haberi yoq.

— Ziyafet? Kişi hasta. Sen ziyafet...

— Kim? Cevdetmi?— Karim ayrette qaldı,— indemegeniñ ne? Doktor çağırmaq kerek!

Eki elinen belimden qapqaç etip aldı, yuqarı köterdi.

— Tut!— dedi Raşidke,— medpunktqa alıp keteyik! Biz bu meselede ne bilemiz? Köter!

Meni çekkelep medpunktqa alıp kettiler. O idare yanında edi.

Doktor... esli qadın, meni kürsüğe oturtmaq istedi. Men oturalmadım. Küşetkanıñ üstüne yatqızdılar. Aş qazanımın yuvdılar... bu — müim protsedura eken. Ondan soñ, özüme keldim. Diagnoznı körip, ayrette qaldım.

— Zeerlenüv,— dedi ekim,— kimerde kişiler barakqa parovoz çöyüninden suv alıp keleser. Onıñ içinde totmı isteysiñ, qatranmı, episi bar. Soñundan, taacipleneler. Mında endi öyle bir al olıp keçti. Qadın-ammallar baragında çamaşır yuvmaq içün suv ketirip qoyğanlar. Qızlardan biri alğan, içken.— Ekim böyle deliller ketirip söylene-yatqanda, hatirime gece olıp keçken sergüzeşt tüşti.

"Çöyünden aldıñmı?" dep soradı Valâ. "Yoq. Çöyünde suv ekşigen. Men bilem..." — dedi Muşuq.

Muşuq maña ne içün ekşi suv ketirdi? Şaqa etipmi? Yoq. Zanıma qalsa, Muşuq ömürinde şaqa etken kişi degil.

— Ne? İştmeysiñizmi?

— Seniñnen doktor laqırdı ete. Közleriñni aç!— Karim yeñimden tutıp çekti — cevap ber!

— Sizden sorayım, gece içkeniñiz nasıl çay edi? Dostıñız ayta... gece çay içken ekensiñiz.

— Çay degil, qaynağan suv.

— Qaynağan suv? Siziñ barakta qaynağan suv olamı?

— Tünevin, paqıl kibi, yoq edi. Ketip, qomşu baraklardan qıdırdım.

— Sizge yatmaq kerek. Eñ azdan eki kün...

— Yatmaq? Doktor, meni Çar-Çaqnıñ astına dalmağa, yel quvan töpesine çıqıp-tüşmege mecbur etiñiz, doktor... tek "yat" demeñiz!

— Töşekte yatmaq kereksiñiz!.. Şimdi! Bu daqiqada! Mına retsept.— Karimge kâğıt yazıp berdi,

— dostıñız içün biraz raatsız oluñız! Hazar-Kendde apteka bar. Yuvurınız! Amma baragıñızdaki suvnı mutlaqa teşkerip baqmaq kerek.

Azbarğa çıqqan soñ Karimge yalvardım: kerekmey. Men adam taparım, ketme!— dedim... Sözümni diñlemedi, yuvurıp ketti. Raşid qoltuğım kirip, meni muşaverege çekkelep alıp ketti.

İdareniñ qapısı ögünde adamlar turmaqta ediler. Olarnıñ içinde közüme Mansurov çalındı. Meni eslegeni kibi, arqasını çevirdi. Bunu Raşid kördi.

— Oña ne oldı? Kene şeytanları tuttı mı?— dep soradı menden.

Omuzlarımın qıstım.

— Nasılsıñ? Bir coruqsıñmı?

— Güzel.

— Kirip oturayıq. Tışarıda suvuq.

— Aksine... biraz avada turayıq!— dedim men.— Başım alâ şuvuldamaqta...

Qapu öğüne "Ford" kelip toqtadı. İçinden Torizo çıqtı. Çar-Çaq qurucılığının başlığı... onıñ bu kelüvini bir vaqia isap etmek mümkün.

İşitkenimizge köre, Anna Yakovlevnanen çıqışmay eken. Belki, bu öşektir! Çar-Çaq kibi büyük qurucılıq başlığıniñ işi gayet çoq. Baş Dugümden uzaqta... çıplaq qayalar arasında eki gidroelektrostantsiya kurulacaq. Derivatsion ka-nal... yigirmi beş kilometr uzaqta, sağ yalıda, elektrik-himiya kombinatı içün negiz qoyılmaqta.

Qurucılıqnıñ özüni samolötten enine ve boyuna uçup, aylanıp çıqmaq içün bile çoq vaqıt kerek. Taş ve demir yollar, onlarca yeñi posölöklar, evler, tükânlar, hastahaneler, aşhaneler meydana ketirilmekte. Elbette, reberniñ işi çoq. Belki Torizo bu sebeplerden bizge sıq-sıq kelalmaydır?!



Amma Vadim Semönoviç Kandalov daima mında, Baş Dugümde. O, Anna Yakovlevna ile bir institutta, bir kursta oquğan. Studentlik adamları bir-birlerinen qavi bağlap qoya.

İradanın sözleri hatirime keldi.

Qum taşuv meselesini çezmek için toplanğan vaqıtımızda, İradadan: Anna Yakovlevnanıñ haberi barmı? Kelecekmi?— dep soradım men. İrada buruldı-qıyıştı, soñ meseleni olğanı kibi ayttı: "evine kirmedim, çünkü anda Vadim Semö—noviç bar edi. İdaredeki sekretarğa ayttım, kelse haber etecek".

O vaqıtta bu sözlerge emiyet bermegen edim. Barıp ayttımı? Ayttı! Pek yahşı. Krasnânskaya, çoqqa barmay, muşaverege keldi. Daa ne kerek?

Men öz başıma külümsiredim: "Esli-başlı kişiler sevgi ve muabbetni unutmaylar. Reberler olğanları için... olar da insanlar. Anna Yakovlevna otuz beş yaşında...

— Ne külesiñ?— dep soradı Raşid.

Sebepni aytmadım.

Torizo idarenıñ qapusından içeri kirdi, onıñ artından Mansurov çaptı. Soñ qapu ögünde tütün içeyatqanlarınñ episi kirdi.

— Raşid! Sizin ayrıca davet etkenlerini bekleysiñizmi?— dedi yaş qız. Onıñ İrada ile qaç kereler bizim uçastkağa kelip-ketkenini körgeñ edim. Amma özü kim?

— Karamat... Siz de muşaverege keldiñizmi?— dep soradı ondan Raşid. Soñ añladım... Episini añladım.

— Kelsem ne? Mümkün degilmi?— qız özüni coymadı. Bugünki muşavereniñ sebepçileri bizmiz.

— Niçün sebepçileri?— dep soradım men.

— Menjevetskiy yer astında kanal tapqan. Bizim geologlar qabaatlı olıp çıqtılar.

Karamat geologiya idaresinde hizmet ete eken. Onı da bildim.

— Sebepleri degil... Siz qabaatlılarsıñız.— Raşid işaret parmağını tikledi, avada qaqtıp aldı,— bilmiş oluñız, biz sizge savusqannıñ yuva yasağan yerini körsetecekmiz.

— Sizin körsetecegiñiz bir şey degil, Menjevetskiyñ özü telükeli tipke beñzey.— Biz qapudan kireyatqanda Karamat hahıldap küldi,— men gidrotehnikim. Bu işniñ, elbette, maña da alâqası bar. Qana, kettik!

Klub qurulıp bitkeni yoq. Meclisler ya aşhanede, yahut mında — prorablıq idaresindeki konstruktorlar bürosı odasında keçirile. Odanıñ içindeki çertöj tahtaları çetke cıyıstırılğan, diger odalardan kürsüler ketirilip qoyılğan, yüzge yaqın adam toplanğan.

Raşidnen ekimiz eñ arqadaki skemlege oturdıq. Karamatnı köridorda ğaip ettik. Muşavere daa başlağanı yoq. Qırmızı satinnen örtülü stol ögünde, ayaq üstünde Mansurov tura. Çengesini yüksekke kötere berip, zal içindeki adamlarğa köz etmekte. Onıñ arqasında — Krasnâskayanıñ qabulhanesine kirilgen qapu. Biz kelgen soñ, bu qapu açıldı, Curayev içeri kirdi. Artından Menjevetskiy peyda oldı, Curayevnen laqırdığa tutındı, onıñ sözlerini dnqqatnen diñlep, başını sallay berdi. Soñra Torizo köründi. Ögdeki skemlelerniñ yanında toqtalıp, Anna Yakovlevnağa bir şeyler ayttı: adam çoq çağırğansıñız... dedi ğaliba.— Soyunmasaq olmaycaq. Öylemi, arqadaşlar? Sıcaq... Ya siz?— o brezent plaşç kiyimli, gidromonitorğa parmağını uzattı,— eñ olmağanda, qalpağıñıznı çıkarıñız! Torizo bir şeyler daa ayttı, adamlar külüştiler. Biz işitmedik.

Zal içinde ğala-ğula başladı, er kes üstündeki iş urbasını çıkarıp, köşede pol üstüne bıraqtı, tezden büyük oba asıl oldı. Kişiler soyunğan soñ yerlerine oturdılar. Krasnânskaya qolunu töpege köterdi, sesler tınğanğa qadar aşağı endirmey, bekledi. Sukünet asıl olğan soñ, Torizodan soradı:

— Birinci mesele qaldı. Öylemi, Mihail Eduardoviç?

Torizo qaşlarını sıttı, omuzlarını qıstı. Zaldakiler, reberniñ ağızından, ne çıkar eken, dep beklep oturdılar.

— Evelâ aylanma kanalnı bitireyik...— dedi Torizo, niayet,— plotina meselesini soñ baqarmız. Ne deysiñiz?

Krasnânskaya cevap bermedi. Elindeki qarındaşnen grafinni çıqıldattı.

— Başlayıq, arqadaşlar!— dedi o,— bugün aylanma kanal aqqında laqırdı etecekmiz. Çünkü kanalda soñki aftada templer biraz zayıfladı. Elbette, bunıñ sebepleri bar.

— Aytnız, biz de bileyik!— dep qıırdı zaldan yer patlatıcıların bñyñgi.

— Siz, Mihail Eduardoviç, bir şeyler aytacaqsınız mı?— dep soradı Krasnânskaya, quru-cılıq başlığından... gñya zaldan berilgen replikanı işitmedi.

— Yoq,— Torizo başını tersine salladı,— özñiz aytnız! Merkeziy Komitetniñ qararı sizge malüm.

Krasnânskaya teklifni qabul etti.

— İş şöyle,— dedi o,— ùkñmetniñ yeñi qaraarı mñcibi, aylanma kanal bu sene baarde bitirilmege borlı. Lâkin biz bu müddetni muzakere içñn toplanmadıq. Qararnı eda eteyik mi? Etmeyik mi? Bu hususta laırdı ola bilmez. Laırdı başqa şey hususunda: işni vaqıtında eda etmek içñn ne yapmaq kerek mi?

Menjevetskiy yerinden turdı.

— Men bir şeyni bilmek isteyim... dedi o, Torizoğa baqıp,— mümkün mi?

Torizo başını qıbirdattı: "Mümkñn".

— Maña bugün akveduk meselesi çezilecek dediler. Onı içñn keldim.

— Siz şay da meclisimizniñ qaramanısınız...— dedi Torizo külümsirep.— Yer astı kanalı-ñız başımız üzerine apansızdan yağğan qar oldı.

— Men tñnevin kommunistlernen laf ettim,— endi ayaqqa Curayev turdı,— olar, yer astı kanalı aqqında, ciddi talimat bekleyler.

— Niçñn bilmem, meclisimiz öz çığırına minalmay. Muşavereniñ kñn tertibinde bir mesele, bazı arqadaşlar ise tamamınen başqa mesele hususunda laırdı eteler. Olarññ ilerisi — akveduk... tehnikiy mesele,— dedi Vadim Semñnoviç oturğan yerinden,— baş injenernen al etmek mümkün. Öyle degil mi, Mihail Eduardoviç?

Torizo sağ közüniñ qapağını qıbirdatıp aldı, indemedi. Vadim Semñnoviç içñn bunıñ, özü yeterlik edi. O Torizonıñ qılıqlarını bile.

— Ondan da ğayrı,— Vadim Semñnoviç devam etti,— ùrmetli Menjevetskiy tehnikiy projekt boyunca bazı qaydlar yapmaq istey. Musaade etseñiz, sizni o qaydlarnen özñm tanış eter edim. İtiraz yoqmı? Biz qırdan tñşken sel yolunda betonlı kestirme yasamaq istey mi. Kestirme olsa, sel Çar-Çaqnıñ aşğı yalılarına tñşip ketecek. Qışta sel yüz sene içinde bir kere daa olacaqmı-olmaycaqmı? Belli degil. Sel baarde sıq ola. Sel, eger diqqat etseñiz, atta plotina kurulacaq yerge yaqın qır eteginde bile özñne dere yasağanını köreceksiniz. Biz selni istegen tarafımızğa doğrultmaq isteimiz. Onı astı betonlı, quni şekildeki çuqurda cıyıp, beton örtñli kanal boyu derivatsion kanalnıñ üstñnden keçirip, özenniñ aşğı yalılarına aqızmaq isteimiz. Bu işlerniñ proyektı çoqtan azır, bütün ùkñmet distantsiyalarında tasdiq etilgen.

— Böyle projekt ni mında kimse körgeni yoq,— dedi Curayev.— Biz bu işniñ mñtehasıslarımız. Niçñn bizge körssetmediñiz? Eger projekt ùkñmet idareleri tarafından tasdiq etilgen olsa, bu Baş idare içñn daa fena. Lâkin projekt ni tñzetmek mümkün.

— Tñzetmek? Öyle şeyler bar, tñzetmek mümkün degil. Lâkin men sözñmni devam etmek isteyim. İn-jener Menjevetskiy, zanıma qalsa, büyük hayalperest kişi. Sel yolunu plotina öğñndeki suv tıynağınen birleştirmek ni teklif ete. Derivatsion kanal ve, şosse içñn köprüler yasalsın, dey. Bu ne demek? Özñiz qıymet kesiniz! Sel kanalı, fikirimizce, eki köprü astından keçmek kerek. Ondan soñ, sel kanalını aşğıda yapmalımı, yuqarıdamı? Köprülerni qurmalımı, yoqmı? Bular, zan etsem, tehnikiy mesele? Onı böyle auditoriyada muzakere etmek mümkün degil.

— Tehnikiy mesele? Sel yolunu bir taraftan, plotina tıynağına tñşürmek, diger taraftan, selni özenniñ şağı yalılarına aqızıp, kanal üstñnde eki büyük demir köprü qurmaq. Bu, siziñce, tehnikiy meselemi?— Curayev öz fikirini sabırlı, lâkin ısrarlı surette isbat etmege tırıştı. Söylenir eken, samaylarındaki qan damarları, asabiylikten, qabarmaqta ediler Menjevetskiyniñ teklifi qabul etilse, eki million kñmş devlet parası iqtisad etilecek. Siz bunu tehnikiy mesele deysiniz.

— Zakir Gulâmoviç, siz smena injenerisiniz...— Torizo "smena injeneri", sözlerini ayrı bir aenknen ayttı,— ve Baş Dugñmniñ partâçeykasınıñ sekretarisiniz. Çar-Çaq qurucılığ ni tehnikiy bölñgi reberiniñ sözlerine, er alda, ùrmet etmek kerekliğini bilseñiz kerek. Tecribeli injener,

Dneprde benim kolumda çalışqan kişi. Oña fikrini aytl bitirmege imkân bermeysiñiz. Yahşı şey degil.

— Eki million da az para degil...— dedi zalda kimdir,— iş ürmetten keçken.

— Eki million!— dep fısıldadı Raşid ve tirseginen benim qaburğama tûrtti.

Curayevniñ sözleri adamlarda, şübesiz, tees-surat doğurdılar. Bunı Vadim Semönoviç sezdi, ellerini pervasız alda eki yaqqa açıp, boyunını qısıp, zalnıñ törine baqıp turdı. Baqtı... kimsenn körmedi, bir şey işitmedi.

— Yoq!— dedi o, bir talaydan soñ,— bu, er al-da, tehnikiy mesele. Onı al etermiz.

— Maña mümkünmi?— Torizo söz istedi. Anna Yakovlevna başını salladı.

Men Torizoğa diqqatnen baqtım. Başındaki saçları cıynaqlı surette taralğan, ortadan cik açılğan. Lâkin olar aşağıdan eppiy çalarğanlar. Özü keniş omuzlı, quru müçeli kişi. Söylegende, yüzünde hoş tebessüm asıl ola, açıq, dülber davuşinen diñleyicide güzel teessurat doğura.

— Aylanma kanal, dostlar, ulu işnmizniñ başlanğıcı. Biz aylanma kanal vastasinen özenniñ muayen qısımındaki suv aqıntısını başqa yolğa tüşürecekmi. Lâkin bizge plotina qurmaq kerek. Bu ise ğayet mürekkep iş. Çar-Çaqnıñ astını qurutıp, teren çuqurlar-quyular qazmaq, olarnı betonnen bekitmek kerek. Yazda degil — qışta... Kotlovan?— Torizo mürekkep tehnikiy vazifeler üstünde toqtaldı eken, derivatsion kanalnıñ başında suv qabul etici kameralar olacağını ayttı: — Suv bu kameralardan keçip, derivatsion kanalğa kirecek, aşağıda turbinalarnı areketke ketirecek, turbinalar ise generatorlarnı aylandıracaqlar. Elektrik küçü podstantsiyalar vastasinen himiya kombinatına ketecek. Kombinat Orta Asiya pamuqçılığı için mineral kübre menbaı ola. Biz şimdi kübre için pek çoq para sarf etemiz,— dedi Torizo.— Altın berip, kübre alamız. Kombinat qurulğan soñ, özümüzniñ mineral kübremiz olacaq. Kün zarfında yüz biñlep para iqtisad etecekmi. Şimdi ise... vaqıtı iqtisad etmege tırışmaq kerekmi, çünkü böyle büyük qurucılıqta iqtisad etilgen er saatnıñ özü — million demek ola. — O toqtaldı, teren kökü keçirdi.— Amma biz vaqıtı iqtisad etalmaymız. Çünkü aylanma kanal bunı yaptırmay. Qana, bir laqırdı etip baqayıq, ne yapmaq kerek?

Torizo aqrın ve sabırlı söylendi. Aytacaq nutqınıñ er cümlesini kün-evelden tüşünip, azırlap kelgeni sezildi. Torizonıñ er şeyge öz noqtai nazarı bar.

— Gece ve gündüz çalışıp kanalnı bitirmek kerek. Sel kanalı şimdi esas meselemi? Müim mesele

— aylanma kanal, soñra — plotina. Sel yolu meselesini injenerler başqa vaqıtta özleri çezsinler.

Kanal üstünde eki köpür qurmaq kerekmi — kerekmeymi? Bu meseleni muzakere eter, bir qararğa kelirmiz,— dedi Torizo.

— Biz, Mihail Eduardoviç, bu hususta siziñnen laqırdı etken edik. Hatiriñizdemi?— dedi Krasnânskaya, eecanlı alda,— oldu! Mesele çezildi, degen ediñiz. Şimdi kene: baqarmız, çezermiz... añlaşılmay.

— Çezilgen şey yoq... tahminiy laqırdı etken edik. Siz meni yañlış añlağansıñız.

— Yoq... men siziñni doğru añlağan edim. O vaqıtta Vadim Semönoviç bizim variantqa qarşı çıqqan edi. Şimdi siz bizni qorçalamaqtasıñız!

— Ekimizniñ aytqanımız da bir şey, Anna Yakovlevna! Onı bir meselede siz qorçalaysıñız, diger meselede men.— Torizo tekrar külümsiredi. Anna Yakovlevnanıñ yüzü qızardı, iddetlenip, qarındaşinen grafını çala başladı.

— Men mesele böyle çezilir, dep, tüşünmegen edim,— dedi Krasnânskaya, fikirlerini toplağan soñ,— Curayev arqadaş! Baş idarede akveduk meselesi çezilgende siz barmı ediñiz?

— Çezilgende, degil — çeziliyen soñ... bar edim. Mihail Eduardoviç akveduk proyektı tehsovette tasdiq etilgenini aytqan edi.

— Men Baş Dugüm qurucılığı için mesül kişim,— dedi Anna Yakovlevna,— tehnikiy aktivniñ ögünde tekrar aytam: müim mesele böyle çezilmey. Bu, devlet için eki million kümüşlik fayda ketircek iş öldü demek ola. "Muzakere eter... bir qararğa kölirmiz..." Çar-Çaq qurucılığı başlağanından beri mütehassıslarnıñ çoqtan-çoq altın fikirleri elâk olıp keldiler. Men böyle işke razı degilim.

— Men ise meseleniñ qoyıluvinen razı de-gilim,— dedi Torizo.— Siziñ vazifeñiz, Anna Yakovlevna, berilgen emirni eda etmek. Biz bazarda degilmiz. Akveduk... bu şimdi ne için

kerek oldı? Ne? Qırlardan sel aqmaqta. Aylanma kanal, işte, müim mesele. Ekskavator maşinistler hususunda tüşünmek, onların ameliy bilgilerini teşkermek kerek. Belki bu fikir de razı olmazsınız, amma men öyle tüşünem. Bizim maşinistler — acemi kişiler. Rıçağı ögge-artqa üytemege bilüv, bu iş bilüv degil. Kiçik detal bozulsa, tüzetmek tursın, yerinden çıxarıp almağa bilmeyler. Bütün Baş Dugümde bir aqıqiy maşinist bar... Andrey Almazov. Başqalarını qoy çuvalğa — ur divarğa! Agapov... Bassaraba, olarğa maşinist demek mümkünmi?

— Bassarabağa toqunmañız!— dep qıçırdı nişniklerden biri.

— Niçün?— dep soradı Torizo ve zalnıñ içinde bu sözniñ saibini meraqnen qıdıra başla-dı,— toqunsam, ne? Dağılıp ketecekmi?

Soñki eki söz kişnlerniñ oşlarına ketti... külüştiler. Torizo ilekâr... ne vaqıt, ne yerde, nasıl laqırdı etmek kerekligini bile.

Raşid dayanıp olamadı.

— Bassaraba acaip maşinist...— dep qıçırdı, ayaqqa tura berip.— Tek bir plannı toldırmadı. Sebebini bilmek kerek! Mansurov kimseni begenmey.— Raşid bir şeyler daa aytacaq oldı, sıqıldı, yerine oturdı.

Adamlar sustılar. Diñlenip oturdılar: Torizo ne der eken?

— Acaip olsa, demek, acaip eken daa!— dedi Torizo,— iç bir şey dep olamayım. Onıñ aqqında ekskavator parkı başlıgınıñ raportı bar. Açıvlanğanıñız da ne? Reberni vaziyetnen tanıştırap turmaq — onıñ borcı. Men ondan aylıq planlarını icrasını talap etem. Bazı ekskavatorlarımızniñ rıçaqları başında kütür adamlar oturlar. Öylemi? Öyle! Söz olar hususunda kete. Siz, Abdulla Sadıkoviç, bu vaqıtqa qadar maşinistler meselesini yoluna qoyamadıñız. Anna Yakovlevna ve siz — ekiñiz maşinistlerniñ ve olar-nıñ yardımcılarınıñ erkânını közden keçirmege borclı ediñiz. Bunı yapmadıñız!

— Yapsaq, ne olacaq, bilesiñizmi?— dep so-radı Krasnânskaya,— yarıdan ziyadesi işten boşatılacaq. Boşağanların yerlerine kimleri alacaqmız? Tek maşinistler degil. Ekskavatorlar da... eski-püşkü maşinalar... Trosını bağlasañ, boltı sına, baraban qıza, kovşnıñ tişlerini tüzetsañ, hamutı qopa. Biz, er alde, bazı çareler körmek isteymiz.— Anna Yakovlevna Mansurovqa çevirildi:— Siz, ekskavator parkınıñ başlıgı, bu hususta deyeceksiñiz.

Torizo muşavere iştirakçileriniñ diqqatını bir meseleden diger meselege qolaylı-qolaylı avuştıra bilgeninden pek memnün qaldı.

Mansurov qaarlı alda ayaqqa turdı, eski portfelini qarıştıra başladı. Çoq vaqıt qarıştırap turdı, soñ içinden bılaşıqça papka çekip çıqardı.

— Maşinistler hususunda biz evelde tüşüngen edik,— dedi o, parmağın burunınıñ astını qaşıp aldı,— lâkin bazı meseleler hususunda Torizo arqadaşnen kelişmek kerek edi. Beklemege mecbur oldıq. Musaadeñiznen...

— Kelişmek içün meni sekiz ay beklediñizmi?

— Musaadeñiznen...— dedi Mansurov, sualni işitmegen olup,— Baş Dugüm idaresiniñ fikirini bildirmek isteyim.

— Nasıl fikirini? Krasnânskayanıñ emirini mi?— dep soradı Toqtabayev qaba sesnen,— onı çoqtan bilemiz! Emirler er yerde tolu: idare köridorları içinde, "Mavı qaya" qapısı üstünde, alay yerde... maşinistler nasıl çalışalar? Bu hususta laqırdı yoq. Torizo arqadaşqa itiraz etmek isteysiñiz. Nafile... Maşinistlerimiz, aqiqaten, çıqımsızlar. Bir şey olsa, Almazovnı örnek etip körsetesiñiz. Bu yahşı degil.

— Felsefeñizge itiyacımız yoq!— dedi oña İrada. Bunı er kes açıq-aydın işitti. Toqtabayevniñ ağızı açıq qaldı,— adamğa laqırdı etmege imkân bermeyesiñiz? Aytsın, işiteyik... Krasnânskayanıñ emiri olsa, ne olğan? Onı diñlemek mümkün degilmi? Emirlerge ürmek etmek... tek ürmek etmek degil, olarnı eda etmek kerek. Toqtabayevniñ replikasını yañlış tanıyım.

Krasnânskaya qarındaşnen kene grafinni çaldı.

— Devam etiñiz, Abdulla Sadıkoviç!— dedi o.

— Maşinistler bir şey bilmeyler demek, elbette, yañlış fikir,— dedi Mansurov. O eski papkanı ep qarıştırmakta edi,— sekiz aydan beri rıçağ başındalar. Olarnıñ işine qıymet kesmek içün bunıñ

özü kâfi. Kerçek. nuqsanları yox... degil. Bunu epimiz bilemiz.— O, andan-mından alıp, çıbalıq söyləndi,— Agapovniñ yerine Ka-rim Yoldaşevni tayin etmege, Agapovni isə Baş idare kadrlar bölügi ihtiyarına yollamağa qərar berdik.

— Agapovni kadrlar bölüginə yollamaq nə kə-rek?— dep soradı Torizo,— Yoldaşevniñ yardımçısı yapsanız olmaymı?

— Mümkün degil...— dedi Mansurov,— çünki Agapov tek maşinist olaraq degil, yardımçı xizmeti içün də zayıf. İnşener Curayevniñ aytqanına köre, Agapov yaxşı betoncu eken. Şimdi İskənderdə betonçılar və armatürçilər azırlayıcı kurs açıla. Agapov anda adamlarğa bu zənaatnı ögretə bilə.

— Tezdən pek çox betoncu kerek olacaq...— dedi İrada,— olarnı qaydan alacağımız? İskənderge kətsin. Aylanma kanalnı bu yıl martta bitirmək kerek. Amma bizge daa biñlerce kubometr topraq qazmaq kerek. Dört draglâyn, eki "kovrovets". Başqa ekskavator yox. Tek maşinistlər hususunda degil, ekskavatorlar içün də düşünmək kerek. Kimerdə ekskavatorlar saatlarnən toxtap turalar. Elektrik kücü yetişməy. Andan soñ, yer patlatıcılarınnı işini alınız! Olarğa yaxşı reber, qattı qol kerek. Yer patlatıcılarınnı məsuliyətsizliyi səbəbindən, kimerdə smena çalışmay tura. İşteki pərsasızlıq bəzən adamlarnı qurban etə. Hristofor Duranidi ağır yaralı, hastahəndə yata... çünki parovoz maşinisti signalnı vaxtında bərməgən.

— İra aqlı,— dedi Anna Yakovlevna,— Duranidiniñ yaralanuvı dəşətli al. Yer patlatıcılar bürosinnı başlığı bu faciə içün işdən alındı. Lâkin məsələ tek bunda degil. Zakir Gulâmoviç! Siz bir şeylər aytacaqsınız mı?

— Bir məsələ aqqında...— dedi Curayev.— Siz, Mihail Eduardoviç, Baş Dugümde siyrek körünəsiniz. Bu mənə pek raatsızlay. Partâçeyka olğanım içün degil. Açıqtan-açıq lağırdı eteyik. Siz, Mihail Eduardoviç böyük mütehəssisniz. Ondan da ǵayrı, bütün qurucılıqnıñ başlıǵısınız. Sizin bu vəzifəge Mərkəziy Kömi-tet tain etti. Siz, eger istəsəniz, Baş Dugümge böyük yardım kərsetə biləsiniz. İstəsəniz... bir ay evəlsi mən sizge telefon etip, büronıñ məclisinə kəlməñizni rica ettim. Kəlmədiñiz. Kün tertibində ekskavatorçılar məktebi hususunda məsələ tura edi. Bizge məktepnı açmaq nə qədər qıyn oldı, biləñiz! Onı açtıq. Lâkin sizin yardımınız nən degil... Siz bizge eki draglâyn bərməkni işəndirgən ediniz. Bərmədiñiz! Yüklə köterici kran bərməkni işəndirdiñiz bərmədiñiz. Aşhanədə işçilərgə bəreyatqan aşımız pek osal. Təminat bölüginə qartop, et, makaron kətməsi içün əmir bərməkni işəndirdiñiz! Qana? Qayda? Mihail Eduardoviç, bizni aldamaq kərməy! Yapacaq olsanız da, yapmaycaq olsanız da, açıqtan-açıq aytınız! Biz bilmək istəyimiz. Baş idarə bizim işlərimiz nən ciddiylə məşğul olacaqmı, yoxmı? Bugün, Vadim Səmonoviçni özünüzgə advokat etip alıp, kəldiñiz, bu yerdəki sadə və səmimiylə lağırdılar üstündən küldi, adamlarnı mısıqlıladıñız. Endi kəteceksiniz.

— Küldim?— Torizonıñ bəti çukündür kibi oldı,— lağırdı etkən şeylərimiz, fikirimcə, iç külənçili degil edilər.

— Aksinə... kədərli edilər. Yasama, dülbər sözlərnən lağırdı ettiñiz, əsas məsələgə toqunmay, ufaq-tüfək şeylər ətrafında aylanma bərdiñiz. Maşinistlərnə təşkərmək kerek eken... niçün? Qollarında vəsiqaları yoxluğu içünmi? Olar ekskavatorlarğa kütür kişilər olıp mingen olsalar bilə, səki ay içində maşinarnı istə-istəməz öǵrəndilər. Mən buña əminim.

— Bitirdiñizmi, Curayev?— dep soradı Anna Yakovlevna,— Güzəl. Siz, Mihail Eduardoviç, bir şeylər aytmaq istəyisinizmi?

— Bu qədər qabaatlıvlardan soñ... bir şey aytmammaq mümkünmi?— dedi Torizo. O, ǵayət dərğın edi isə də, səzdirməməgə tırıştı.— Mən qıymətli Curayevniñ acaip nətiq əkenini şimdi bildim. Amma tayaqnıñ ucunu qarardan ziyadə qıyıştırdı. Bilmək istəy edim: Baş Dugümge reberlik niçün tayin etilgen? İşlərgə reberlik yapmaq içün degilmi? Böylə uzun nutqlarnı, tek işlər yaxşı kəteyatqan vaxtta söyləmək mümkün. Nə? Sizin yeriñizdə mən çalışmaq kərekimmi? Mənim özümniñ xizmətim yətlilik. Eki draglâyn daa bərməkni işəndirgən edim. Draglâynlər Amerikadan kəlsələr... Sizgə bəririm.

— Aylanma kanal bitkən soñmı?— dedi Curayev,— sağ oluñız!

— Bilesiñizmi ne?— dedi Torizo Krasnânskayağa,— mında köterilgen meselelerniñ bazıları ciddiy ve printsipial. Olar hususunda, zan etsem, ayrıca laqırdı etmek gerek. Bir telefon etiñiz... körüşeyik.

Torizo yerinden qalqtı. Zal duvuldap başladı.

— Yarın maşinistlerni, emir mücibi, yerli-yerine tain etiñiz,— dedi Anna Yakovlevna, Curayevke,— esas iş aylanma kanal. O martnıñ başında bitmege borclı. İra, işitesiñmi? Martnıñ başında! Başqa müddet yoq.

O, işni qaysı uçastkada, nasıl ve kaç smenada teşkil etmek zarurlığını añlatqan soñ, smena injenerleriniñ ve ekskavator parkı başlığınıñ saba saat sekizde kabinetine kelmek kerekligini bildirdi. Muşavereniñ işi bitti.

Albu ise, yoq... muşavere bitmegen. Adamlar ayaqqa turayatqanda Menjevetskiy elini tekrar köterdi.

— Yer astı kanalı?

Torizo abdıradı... balaban kevdesi birden qaqındı, Krasnânskayanıñ qabulhanesine doğrulmaqta eken, toqtaldı.

— Yer astı kanalı hususunda qarar sade ve qısqa olmaq gerek,— dedi Anna Yakovlevna.— Bizim ameliy işimiz için onıñ kerekligi yoq. Arheologik bir delil olaraq meraqlı şey. Ne yapacaqmız? Onıñnen oğraşacaqmızımı, yoqsa plotina quracaqmızımı?

— Çar-Çaqnıñ qarşı yalısında qışlaq bar... İskander. Añladıñızımı?— dedi Menjevetskiy ve sustı, nelernidir hatırlamaq istedi.

— Ebet! Öyle qışlaq bar,— Torizonıñ köz qapaqları lipildep aldılar,— lâkin yer astı kanalğa ne munasebeti bar?

— Ne munasebeti? İskander qışlağı olğan yerde eki biñ sene evelsi İskanderniñ çadırı olğan.

Torizo zornen külümsiredi.

— Endi tarih dersine keçtikmi?— dedi o, Menjevetskiyniñ lafazanlığına açuvlanıp.— Kanal eki biñ sene topraq astında yatqan. Şimdi ne demek isteysiñiz?

Menjevetskiy cebinden küçük taş parçası çıkarıp, Torizoğa körsetti.

— Baqıñız, ne qadar ağır! Niçün, bilesiñizmi? Bu suniy taş. Kanal truba içinde... böyle taştan yasalğan,— Menjevetskiy taşnı tekrar cebine qoydı,— kaç künler evelsi maşinist Bassaraba gece Ayıq-Burun bette çalışqanda, kovşı yerge tüşip ketken, üç tişi sınğan. Kovş bu suniy taşqa urunıp, sınğan. Kanalnı güzel teşkerip, suvunu kenarğa çıqarmaq gerek. Başqa çare yoq.

Zalnıñ ortasında nasıldır el köterildi. Karim ayaqqa turdı. O ne vaqıt kelip kirgen? Duymay qaldım.

— Men Bassarabanıñ yardımcısı olıp çalışıp keldim,— dedi Karim.— Onı bugün tenqid ettiler. Mansurov özü bizge niçün yardım etmey? Bazan elektrik küçü yetişmey.

— Elektrik küçü, elbette, kimerde yetişmey,— dedi Tursunov, oturğan yerinden.— Öz stantsiyamız işke başlağance elektrik küçünde qıyınlıqlar olıp turacaqlar.

— Bir mesele daa...— Karim qızıştı,— bana sel kanalı, köpür laqırdısı çıqqanda, tehnikiy mesele... injenerler özleri çezsinler, dediñiz!

— Akveduknı aytasıñızımı?— dep soradı Torizo.

— Şübesiz! Söz kelimi, aylanma kanal qurucılığı bitti. Ekskavatorlar ne yapacaqlar?

— Kotlovan qazacaqlar,— dep cevap berdi Krasnânskaya,— iş derivatsion kanalda da çoq.

— Sel için kanal qazılacaq olsa, bizni yiberiñiz,— dep qıçırdı Agapov arttaki sıradan,— kadrlar bölügi kerekmey.

— Selni tıynaqqa tüşürmek mümkün eken, köpürler qurup yürmek ne gerek?— dedi Karim. Akveduk meselesi onıñ için alâ çıtırman dağ edi.

— Aşıqmañız! Söz alıp laqırdı etiñiz!— dedi Torizo.— Toplaşuv bazarğa çevirilmesin.

— Men endi bitirdim,— dedi Karim. Yerine oturdu.

Soñ Tursunov turdı, elindeki qulaqlı qalpağını sallay berip, elektrik bürosınıñ şimdiki vaziyeti ve kelegeği aqqında söyledi. Yeñi stantsiya areketke kelse, elektrik küçü yoq, yarıq söndi degen şey olmaycaq. Şimdilik Qadıryanıñ küçünen yaşap turamız.

Bu adam ayaqqa turğan vaqıtta, onı fikren İrada ile yan-yanaşa qoyıp, muqayese ettim. Söz istep, elini kötergende, onıñ tar ve uzun avuçınıñ içini kördim. Belki parmaqları küçlüdirler. Belki bu elniñ özü İradanı quçaqlağandır? Başımı köterip, etrafıma baqındım, İradanı körälmədim. O ögde birinci sırada edi. Zenimdeki hucur fikirləni tez-tez darqatmağa tırıştım, lâkin olar qayıp kele berdiler. Şimdi Tursunovniñ nutqını diñleyyatqan İrada belki meni qafasından çıxarıp atqandır... Belki bu muşavere bitken soñ, Tursunovnen beraber çıqıp keter!? Toqtabayevniñ sesi işitildi. Men bilem, o kene Mansurovqa ücüm etecek. O sözüne başlağan edi, Krasnânskayaniñ qabulhanesinde telefon çaldı. Anna Yakovlevna, ögde oturğanlardan kimgedir başınen işaret etti, İrada qalqtı, qabulhaneye kirip ketti, qapını qapatmay, telefonnen laqırdı ete başladı. Bir talaydan soñ Anna Yakovlevna qolunu köterdi. Epimiz sustıq, nefes almağa qorqqan kibi, qapuğa baqıp qaldıq.

— Şimdi, Sergo arqadaş!— dedi İrada.

Kürsü tasırdadı. Pol üstünde qızniñ ayaq davuşları çıqtı.

Torizo atılıp turdı, kevdesini tik tuta berip, qabulhane qapusına doğruldı, bosağanıñ us-tünde İradanen ekisi toquştılar.

— Sizni degil...— dedi qız. Qaşlarınıñ areketinen Krasnânskayağa işaret etti,— sizni!

Anna Yakovlevna ketti, Telefon trubkasını eline alğan edi, Torizo onıñ artından içeri kirip, qapını qapattı. Biz biri-birimizge baqıştıq. İndemedik... bekledik. İrada turdı. Barıp, qabulhaneniñ qapusını artına qadar açıp qoydı.

— Ebet, ebet,— dedi Krasnânskaya, soñ sustı, Orconikidzeniñ aytqanlarını diñledi. Halq komissarınıñ suallerine cevap berdi. Sergo: ay-ılanma kanalnı ne vaqıt bitireceksiñiz?— dep soradı. Bunı epimiz işittik. Krasnânskaya oña, şimdi Baş Dugüm aktiviniñ muşaveresi keteyatqanını söyledi, soñ kene diñledi:

— Yahşı, Sergo arqadaş, ayırım...— onıñnen sağlıqlaştı, trubkanı asıp, zalğa çıqtı. Yüzü qıp-qırmızı, özü eecanlı edi.

— Arqadaşlar! Bir qaç kün evelsi men ak-veduk ve diger meseleler hususunda halq komissarına telegramma bergen edim., şimdi episine cevap aldım. Aylanma kanal fevralniñ soñuna bitirilmek kerek, dey. Bunı sizge bildirmemni rica etti. Akveduk meselesine kelgende, özüñiz baktıñız, nasıl elverişli olsa, öyle al etiñiz, dedi. Eger imkân olsa, eki million degil, eki kümüşni bile iqtisad etmege tırışıñız... şay dedi.

— Sergo başqa türlü demeycegine men emin edim!— Curayev hoş ve gururlı çere ile külüm-siredi.

17

Barakta meni Nikolay bekley edi. Koykasınıñ çetine oturğan, aqırından gitara çalmaqta. Kirgenim kibi, gitaranı bıraqtı, ayaqqa turıp, mıhtan fufaykasını aldı.

— Hristoforğa keteyik,— dedi o. — Tekâran tüzəlgen olsa, laqırdı etip baqmaq kerek. Yoqsa, Arhipka qaçıp kete bile.

— Keteyik... deseñ, keteyik!

Bir bucuq saat keçken soñ Troitsk hastahanesinde edik. Hristoforni ufaqça oda içinde taptıq. Onıñnen beraber eki adam daa bar edi: biri — şişikçe yüzlü, esli kişi, digeri — sepkilli bet yaş kişi... ekisi de koykaları üstünde oturıp, ayaqlarını yerge sarqıtqan, karta oynaylar. Hristofor yuquda. Ödeyalınıñ ucu polğa sarqqan, omuzı gips içinde.

Palataniñ bosağası üstünde toqtaldıq.

— Yuqlağanı çoqtanmı?— dep soradıq, dostımızğa işaret etip.

— Beş daqıqa...— dedi yaş kişi. — Pek az yuqlay.

Palatağa kirdik. Yekâne pencere tereklik azbarğa çıqmaqta.

— Biz dava etemiz...— dedi sepkilli bet kişi, qomşusu için. Qomşusu astmanen hasta olmalı, ağır nefes almaqta edi,— yollar hususunda. O, yollarını betonlı negiz üstünde yasamaq kerek, dey. Men ise böyle qurucılıq yıllarında ziynetli şeyler talap etmek olmaz, sade topraq yolnen de

kifayetlenmek mümkün, deyim. Qatranlı şosse olsa, başqa şey kerekmey. O da yol işləri ustası, men de. O, betonlu yol yasay, men — qatranlı.

— Öyle olğanda, em qatranlı, em de betonlu yollar qurmaq kerek,— dedi Nikolay.

— Onı bilemiz,— sepkilli kişi itiraz etti,— bizni iqtisadiy tarafı meraqlandıra.

— Sizde ekskavatorlar... nasıl?— dep soradı bizden qomşusu,— Hristofornıñ söylegenine ko-re...

Oña laqırdı etmek qıyın edi. Elinen tamağını tutup, öksüre berdi. Kişi zametlenmesin dep, men aylanma kanaldaki işlerni ve Orconikidzenen olğan laqırdını ikâye ettim.

— Dostiñız pek güzel kişi,— dedi sepkilli bet adam, soñ ayaqqa turıp, qomşusına: — yur, çıqıp, biraz dumanlatayıq!— dedi.

Astmalı kişi köridorğa çıqqan soñ qapunu tars etip qapattı, Hristofor abdırıp közlerini açtı, hayli vaqıt tavanğa köz etip yattı. Soñ oda içinde başqa kişi barlığını is eterek, başını qıbırdattı, bizni körgeñi kibi, sevinçten çeresi şeñlenip ketti.

— E! Keldiñizmi? Ne güzel oldu...

Men Hristoforğa bilgen yañılıqlarımıñı ikâye ettim.

— Elpideden mektüp aldım,— dedi o,— yaşayışnı güzel eken. Hastahanede ekenimni yazğan edim. Mında kelmek... men tüzelgenge qadar yanımda oturmaq istey. Oña, elbette, başıma kelgen qazanı yazıp oturmam. Suvuqlandım... başqa şey yoq.

— Hristofor! Afu et!— dedi Nikolay,— seniñnen başqa bir şey hususunda laqırdı etip almaq isteyim.

— Rica etem! Nasıl... başqa şey?

— Sen, kerçekten de, yer patlavı neticesinde yaralandıñmı?

— Bu nege kerek oldu?

— Şay, özüm... Çoqtan soramaq isteyim, biraz tüzelgeñiñni beklemege mecbur oldım.

— Ebet,— dedi Hristofor ve biraz tüşünip aldı,— yer patlavı vaqıtında yaralandım.

— ...Vaqıtında ekenini bilem... neticesindemi? Sualge doğru cevap ber! Neden yaralandıñ?

— Bilmeyim. Ekim taştan yaralanğansıñ, de-di. Men saqlanmaq istegende patlavlar başladı. Ekskavatornıñ kögertesinden aşağı tüşip yetiştirilmedim, kompressor bölüğine kire qoydım. Oña taş kiralmaz, belledim. Yer patlavınıñ gurultısı esimde, başqa şey işitmedim.

— Yanıñda kim bar edi?

— Yanımda? Eki-üç kişi... Arhipkanen beraber yer patlatıcılarğa yardım etip keldik. Soñ azaçıq takleştik.

— Takleştiñiz?

— Ebet, qavğa ettik. Men oña alçaqsıñ, munafıqsıñ dedim. O sogündi. Men başqa şey aytmadım. O maña söz qatıp baqtı, men indemedim. Soñ ökelendi, meni kirkanen uracaq oldu. Lâkin bunıñ işke munasebeti yoq. Yiplerni yaqa başlağanda, men kögertege çıqıp, Bassarabanıñ kişilerine: Qaçıñız! Saqlanıñız!— dep qıçırdım. Soñ içeri kirdim. Qaya parçaları mında kelip yetalmaz... yetse bile, ekskavatornıñ tış tene-kenen örtülü, tenekenıñ astı qalın ağaç, onı teşalmaz belledim.

— Arhipka... bu vaqıtta qayda edi?

— Arhipka?— Hristofor oña taacipli baq-tı,— Arhipka da benimnen edi.

Hristofor belini köterip, arqasını yastıqqa tayadı, evelâ maña, soñra Nikolaynıñ yüzüne köz etti.

— Ne? Meni Arhipka öldürmek...— sesi qaltıradı üzüldi. — Olmaycaq şey.

Hristofornıñ dalğalı saçlarına, ağırğan ve azğan çeresine köz ettim. Batumdaki gürdeli ömürü hatirime keldi...

Mında kaç kün daa yatacaqsıñ?— dep soradı ondan Nikolay,— ekimler ne deyler?

— Daa çoq...— dedi Hristofor tüşünceli alda.— Üç afta daa yatmaq kerek. Gips alıñanı yoq.

— Üç afta...— Nikolay terenden köküñ keçirdi.

— Sen çıqqance biz aylanma kanalnı bitirecekmiz,— dedim men. — Belki kotlovannı da qazıp başlarmız.

— Ebet,— dedi Nikolay,— Hristofor kelgende biz çuqur içinde olacaqmız.

— Bilmeyim, çalışmaq mümkün olurmu?



— Sen oña yazdını? Kelip-ket, dep yazdını? — dep soradım Hristofordan.

O dudaqlarını kenarından zornen külümsiredi.

— Raatsız olma, Elpide kele qoymaz!

— Men onı körmek isteyim.

— Sende vicdan barmı?— dedi maña Nikolay, darğın alda,— ečki can derdinde, qasapçı mal...

Hristofor közlerini tavanğa tikledi, işitilir-işitilmez davuşnen dedi:

— Baq sen... bir barakta yaşa, bir çanaqtan aşı da, kişi seniñ ayatıña hast olsun!

Nikolay tizleri üstündeki küçük boğçanı açtı, yüzüm, nar, alma ve eki pite alıp, tumbočka üstüne qoydı.

— Bularnı tapqanca üç bazarnı dolanıp çıqtıq,— dedi o,— senden tek bir şey talap eti-le... tez tüzeliş çık!

Keç olğan edi. Biz turdıq.

Özen boyunda küçlü yel esmekte. Qattı, ufaq qar yüzlerimizni şıbalamaqta. Kelgen-keçken maşına körünmey. Cayav ketmege mecbur oldıq. Yol boyunda ekimiz yan-yanaşa adımlar ekenmiz, Nikolayğa köz ettim. O gayet kederli edi.

— Şübelenmey bilesiñ,— dedi o maña,— men er şeyni añladım. Hristofor yaralanğan ve hastahanege yollanılgan soñ, aqlılında olsa, men kompressor bölüğine kirip baqtım. Yıqılğan yerinde, pol üstünde qan tamçılar bar edi. O vaqıtta diqqat ettim: taş güya qapudan kirgen. Kirgende, avada yarım daire yasap, Hristofornıñ eñsesine ve omuzına tüşkenmi? Ondan soñ, meni diñle! Men episini bildim. Tasavur eteyik ki, yer patlağan vaqıtta maşına bölüğine bir taş uçıp kelgen, qapunu parçalap, demirgemi, negedir urunıp yerge tüşken. Bunı Arhipka körge. O Hristofornıñ yanaşasında eken. Aqiqatta ne olğan? Arhipka taşnı alıp, Hristoforğa atqan, amma taş közlegen yerine degil, biraz aşağı, eñsesinen omuzu ortasına tüşken. Hristofor gurultını işitken, başka şeyden haberi yoq. Adeti üzre, evelâ ne ola? Patlav, soñ gurulti.

— Bunı, bilesiñmi, çeşit türlü añlamaq mümkün.

— Yoq. Bunı tek bir türlü añlamaq mümkün. Madamki Hristofor gurultını işitken, demek, yer patlavından yaralanmağan, çünki yer patlavı işitilgen maalde taş-topraq kesekleri endi tüşecek yerlerine tüşken olalar.

— Öyle tezmi?— dep soradım men.

— Ya ne? O qadar küç! Amma ekskavator yüksek topraq sarpanınıñ artında tura edi, onıñ üstüne taş tüşe bile edimi? Köz öğüne ketirmek qıyın. Lâkin nasıl olğan — nasıl olmağan, bir taş, er alda, tüşken, qapunu urıp parçalağan, dep tasavur eteyik. Diger taşlar... añlaşılğan mesele, er biri avada özüniñ çıqa bilgen yüksekliğine yetken soñ, yerge tüşip ketkenler. Olar ekskavatornıñ tek damı üstüne tüşe bile ediler. Bu taş, niçündür, qapudan kirgen?! Hristofor patlavnıñ gurultısını işitken olsa, demek, patlavdan soñ yaralanğan. Arhipka episini nazar itibarğa alğan. Lâkin bir şeyge aqlılı yetmegen,— Hristofor sağ qala bilecegini tüşünmegen. O Hristofornı ikinci taşnen urıp öldüre bile edi, añlaşıla, raqı keder etken. Bu bir.

— Bunı isbat etmek qolay degil,— dedim Nikolayğa.

— Qolaymı-qıyınmı, er alda, bu bir. Ekincisi, şu! Bugün nijniklerden bir yigit benim yanıma keldi. Baq sen, rastkeliş... Yanıma kelip, bir laqırdı işitkenini ayttı. Gece ateş başında üç adam Hristofor hususunda laqırdı etkenler. Kimler ediler dep soradım. "Biri siziñ nijnik... Rahilniñ etegi" dedi. Şübe yoq, bu Arhipka edi, digeri, alâmetlerine baqqanda, Muşuq. Üstünde yolaqlı kölmek, qısqa ton ve qara furajka... Elbette, Muşuq. Qaya patlamazdan evelmi? Soñmı!?— dep soradım. Patlamazdan evel, dedi. Bizde patlavlar, elbette, çoq olalar. O yahşı bilmey...

Nikolay yolnıñ ortasında toqtaldı. Maña çevirilip, közlerimniñ içine baqıp turdı.

— Muşuq, Arhipka... bu kişilernen esaplaşmaq kerek,— dedi o, yavaştan,— sen kimsege indeme! Men özüm baqarım.

— Saqın... Nikolay!— dedim men oña,— kerekmey!

— Niçün?— dep cekirdi o, tınç qaranlıq içinde,— Arhipka benim dostımnı öldürmek istedi... tesadüfen sağ qaldı. Sağ qalacaqmı? Belli degil. Men Arhipkanıñ nişaretli taqletine baqıp, susıp yürecegimmi?

— Susmaq kerekmey. Makeme etmek kerek.

— Makeme? Men de öyle düşünem.

Nikolay benim aytqanımnı başqa türlü ahladı. Yeñini töpege çekip, qalın, qısqa qolunu ögge uzattı.

— Onıñ ince, uzun boyunını bu parmaqlarnen sıqmaq ve insaniyetni bir zevaldan qurtarmaq isteyim.

— Yoq, Nikolay! Sen bunı yapmazsıñ!

— Neniñ eşqına?

— Çar-Çaqtaki ayatıñ, kelegeñ... daa ne deyim saña?

— Men bugün onıñ boğazını sıqmasam, yarın özen yalısında o benim arqama pıçağını qadaycaq.

— Arhipkanı halq makemesine bermek kerek!

Skelege kelip yettik. Parom özenniñ ortasında... bizge taraf kelmekte. Üstünde küçük avtomobil, etrafında adamlar. Paromnıñ skelege yanaşmasına yardım ettik, soñ çetke çekilip, yerge tüşeyatqan adamlarnı köz etip turdıq. Kimerde insanda hucur isler asıl olalar... şimdi de öyle: betime bir adam baqayatqan kibi keldi. Başımni çevirdim — muşuq... o, kenardaki çardivarğa tayanğan, sigar içmekte ve tosāt-tosāt özenge tukürmekte edi. Üstündeki qısqa paltosınıñ ögü açıq, astından buşlat ve yolaqlı matros kölmegi körüne. Meni eslegeni kibi, başını silkti ve külümsiredi. Bu arada kişiler arasında Yekaterina Vasilyevna yalqıldap aldı... ve deral maña arqasını çevirdi. Muşuq yalığa er kesten soñ tüşti, kevdesini ögge berip, deve kibi qaqına-qaqına, geniş adımlarnen gidromonitorlar baragı betke cönedi. Kandıba onıñ artından baqa berdi.

— Matros körsin közüñ,— dedi o,— yürüşine baq! Fıraun padişası!

Biz barakqa barmadıq. Doğru işke kettik. Ekskavator kene tutarlandı. Yel küçlene berdi, soñ furtunağa çevirildi. Özende suv qabardı, köpüklendi. Uzaq ve teren yılğadan ta topraq sarpanı töpesine qadar atılıp, yüzlerimizge saçradı. Tros üç defa üzüldi. Smenaniñ soñunda kovşnıñ bir tişi sındı. Yer astında qattı tabaqa barlığı sezildi. Patlatmaq kerek. Vaqıt? Vaqıt qayda? Almazov ile Mahkamovnıñ gece çapqalap, talaqları qattı: Nikolay — çöküçnen boltnı ur! Cevdet — yelquvannıñ töpesine çıq! Aytam da, pek ağır smena oldı.

Evge qayıp kelgende, tek Raşidni kördik. Qattı hurultısından divarlardaki sılav tökülmekte edi. Onı qaburğa tarafına çevirip qoydıq. Bir şeyler mırıldandı, ne ekeni ahlalışmadı, kene yuquğa ketti, lâkin huruldamadı. Men de yattım. Nikolaynıñ yuqlaycağı kelmedi, gitarasını aldı, aqırından yırlap başlağan edi, birden sustı, indemey, oturdı-oturdı, soñra sekirip ayaqqa turdı.

— Bir kere Marselden Barselonağa kete edik... kene ispaniya efsanesi başladı. Men Nikolaynıñ ikâyelerini diñlemege seve edim. Sevgenimni bilip, sergüzeştli vaqialarnı çoqça söyley, çünki o, bir şeyni ikâyeye etkende, diqqatlı diñleseler, quvana edi. — Barselonağa... ahladıñmı? Adına diqqat et! Vahtada ardı-sıra eki defa turğanımdan, soñ derece yorğun edim. Kökteki yıldızlar öyle alçaq ediler ki... qısqası, tam İspaniya geceleri.

Lâkin baraknıñ qapusu açıldı. Nikolay susetı. Bosağa üstünde Valâ köründi.

— Saña ne oldı?— dedi qız gizliden,— betiñde ayret kölgeleri... Tüşten uyanğan kişiğe beñzeysiñ.

Men yüz üstünde yata edim. Nikolay bir şey ayırmı eken dep bekledim. Yoq... qızğa cevap bermedi. Valâ Nikolaynıñ yanına oturğanını sezdim.

— Bir türkü söyle, Valâ!— dedi Nikolay,— dülber bir türkü!

— Men türkü söylemege bilmeyim.

— İçmege bilesiñmi?

— Bilem. Amma niçün?

— İsteseñ iç, istemesen içme!

Kene gitara davuşı işitildi.

— Kimge keldiñ? Mañamı?

— Saña!

— Yemin etmek içinmi?

— Yoq. Yemin etmeyeceğim. Rahil ayttı, sen Arhipkağa qarşı ekensiñ.

— Men? Arhipkağa qarşı? Sen ne aytasın? Arhipka — benim eñ yaqın kişim. Menim ve Hristofornıñ...

— Şaqa etesiñmi?

— Yoq, kerçek aytam. Kene onıñ içün yalvarmağa keldiñmi?

— Arhipka içün degil. Rahil içün...

— Özü kelip olamadımı?

Bir talay sessiz oturdılar. Soñ qız devam etti.

— Onıñ kimsesi yoq.

— Kimniñ? Rahilniñmi?— Nikolay hahıldap küldi. — Rahilniñ kimsesi yoq... ne qadar büyük şefqatsızlıq! Siziñ qardaşnı... Valkanı ve Rahilni qurucılıqta bilmegen barmı?

— Söz benim aqqımda degil.

— Rahilniñ namusını qorçalamaq içün kelgen olsañ, çekkelep oturma, ayta qoy! Onıñ, mensiz de, mudafaacıları çoq.

— Oña öyleleri kerekmey.

Kandıba indemedi.

— Nikolay! Biz bir vaqıtlarda...

— Keçip ketken şey. Valâ! Qarıştıra berme!

— Keçip ketkenmi aceba?

— Arhipkanıñ ayatınen meraqılanasın. Ya, ğarip Hristofor? Onıñ içün tüşünmeysiñiz? Arhipka Hristoforni öldürmek istedi, öldürəlmədi. Siziñ içün bu — bir şey demek degil.

Nikolaynıñ davuşı keskin, açuvlı çıqtı.

— İş olğan... men ne yapmağa borclım? Bu kiçik ellerimnen Arhipkanıñ boğazına yapışmaq kerekimmi? Siz... erkekler bu dünyada niçün yaşaysıñız?

— Seni deñiştirdi, dep işitken edim. Kene eski adetleriñnen qalğansıñ.

— Qıçırma! Men episini añladım.

— Añlağan olsañ, ket!— dedi Kandıba. — Meni terk et, miledi!

Qız çıqıp ketti. Nikolay koyka üstündə qaldı. Eki elinen caqını tuttı, çoq vaqt qıbırdamay, nelerdir tüşünip oturdı. Oturıp talğan soñ, turdı — yanıma keldi.

— Tur!— dedi maña,— episini işittiñ. Daa ne bekleysiñ?

Başımı köterdim.

— Musafirni... kördiñmi?— Nikolay pek eecanlı edi. — Rica etmege kelgen. Kim içün? Sen de öylesiñ, Cevdet! Yüregiñ pek yufqa! Toqunma Arhipkaga, deysiñ. Men ise Hristoforni ve Rahilni acıyım. Ekisi de insanlar, olarğa nasıl yardım etmeli? Hristoforni qurtarmaq içün Arhipkanı tındırmaq kerek. Bu Rahil içün ölüm. Bar da, dünyanı aña... Neni ne yapmalı? Bularnıñ episi — duyğu is. Barsın, Rahil çekişsin. Hristofornıñ sebebinden degil, Arhipkanıñ sebebinden. Er kesniñ boynuna asıla bermez. Bir kişini bilsin. Sen de öyle... de birisini acıysıñ, de digerin. Aqiqatnı acımayısıñmı?

Men Nikolaynı tınçlandırmaq istədim. O ise açuvlandı. Elindeki gitarasını koykası üstünə attı, qapunu tars qapatıp çıqıp ketti.

Men de onıñ artından çıqtım. Küneş endi yük-sekke köterilgen. Aqılıma ne keldi, bilməyim. Ayaqlarım meni "Mavı qayağa" ketirgenlerini duymay qaldım. Qapunu aralıq etip baqtım, içəridə adam çoq kibi köründi. Toqtabayev uzun rezina çizmalarını qasıqlarına qadar tarttırğan, ögge-artqa yürüp balaban müçeli qıznen laqırdı etməkte. Qapunu qapattım, topraq yığınları boyu Hazar-Kend betke kettim. Aşağıda... Çar-Çaq yalısında adamlar yer qazmaqtalar. Olarnıñ arasında Menjevetskiyni, Curayevni, Tursunovni esledim, qalğanları üstlərinə brezent urba kiygenler, tanımaqniñ çaresi yoq.

— Cevdet! Sizsiñizmi?

Çevirilib baqtım — İrada. O alâ ciddi və suvuq edi.

Oña gece smenasındaki vaqianı... soñ Hristofor ile körüşüvimizni ikâyə ete başlağan edim, yanaşamızdaki topraq yığını artından adam sesləri işitildi. Tursunov və Curayev töpəgə köterilməkte edilər. Yanlarında hoş çərelə qız. Qızniñ üstündə yengil palto. Başında beret. Suvuqtan çəngəsi qarışqan, beti mos-mor. Yanaşasında santraç paltolı iki erkek kişi... başlarında

şlâpaları. Potikləri üstündən getrlər. Erkeklərinin ekisi de, estrada artistləri kibi, bir soy kiyingenlər. Betten de bir-birlərinə beñzeylər.

— Bu yerde ne yapasınız?— dep soradı Curayev. Sual menden ziyade İradağa ait ekenligi sezildi.

— Bekirov maña Duranidinin ahvalı hususunda ikâye etməkte.

Santıraç paltolu kişilərinin biri cebindən maşınkasını çıxarıp yaqtı, çubuğunu tutandıracaq oldu. Çubuq tutanmadı.

— Vyeter,— dedi rusça, aciz alda.

Terciman deral tercime etti.

— Yel küçlü... dey senor Marki.

— Onı añladıq, Tursunov başını qaqtı.

Terciman qız külümsiredi.

— Afu etiñiz!— dedi o,— men alışqanım.

Curayev qurucılıq aqqında izaatnı de-vam etti.

Bu adamlar — italyanlar... gidrotehnika inşaatlarının proyektlerini tertip eteyatqan İsveçre firmasının vekilləri.

— Gazetalarınız pek qıcıqlaylar,— dedi senor Kroççi,— dünyada er şey, reportörlərinin tevsiesinen degil de, altın sayesinde yapıla. Altın — tezyalar ve maşınalar demek. Şu kanalnı bir ayda qazıp çıqmaq mümkün edi. Quvvət, işkuzarlıq kerek. — O Tursunovqa çevirildi. — Siz, evəllərdə elektrik küçü yetişməy edi, dediñiz. Amerikada ve Germaniyada azır dizəllər bar... istegeniñiz qadar. Niçün olardan satın almaysınız?

— Biz aylanma kanalnı öz müddətindən bir ay evel bitirecekmiz,— dedi Curayev.

— İşittim. Pek yahşı. Siziñ tilde buña darbəli brigada deyler. Bizdə isə — cəbriyət, yüksək faiz... Episi — bir şey.

Curayev Baş Dugümdeki iş usullarını sabırlı surətte añlattı: bizdəki fabrikalar, şahtalar, gidrostantsiyalar halqının malı, dedi olarğa. Biz özümüz için çalışamız. Öz sanayımız meydana gələn soñ halq raat ve zengin ömür sürəcek.

— Buña...— Marki italyanca ayttı. Terciman çevirdi. — Buña, ğalıba, kapitalistik memləketlərinin peşinə yetmək və ozip keçmək, deyler öylemi?

— Ebet, öyle deyler. Şübelənesiñizmi?

— Senora öz küçünə addən-aşıq işanğanğa beñzey,— dedi Marki İradanı kösterip,— bu elbette, yaş qız için afu etilecek şey.

— Senora smena injeneri,— dedi Curayev,— mənim kibi.

— Gençlik için yol açıq...— Marki bu sözləri kinâyə tarzında ayttı, soñ ilâve etti: — Mənim için de yol açıq edi. Kaprini biləsiñizmi? Mən o adada doğdım. Anakapri degen yer de bar... yüksək, çıplaq qayalıq. Anda balalar eçki baqalar. Seyyaatçılar isə maşına ilə kəlip, Roma inperatorı Tiberi sarayı harabəsini ziyarət etələr. Maña siziñ, yaş injenerlərinin, er şeydən habərdar olmaq için tırışqanıñıznı söylədilər. Öyle eken, siz de yeñi yol quruñız! Anakapri yolunın er santimetri mənim köz yaşım və mañlay terimnən quruldı. Eger yolnı yasap olamasam, firma məni hızməttən quvacaq edi. Mən bu acaip senorita və onun yanındakı yigit çağımda qıyın yaşadı.

— Mənim injenerlik yolum yəngil və sadə,— dedi İrada.

— Öyle...— Marki köküs keçirdi,— siziñ yoluñız sadə. Ya siziñ indəmez dostıñız? O da injenermi?

— Yoq. O — işçi. Adıy nijnik.

— Nijnik?...— Kroççi taacipləndi. Onın er şeygə taafjipləngen adəti bar eken...— Siziñ memləketiñizdə er şey zəvqlı, er şey acaip. Amma biz işkə başqa cəəttən baqamız. Biz başqa dünyadan gələn adamlarmız!— O, bala kibi, utansırıp külümsiredi. — Emin oluñız, Curayev efən-di, mən kapitalist degilim! Mən injenerim. Sovet lər Birligi için namus və vıcdan ilə çalışam. Mənim için eñ müimi — yapqan proyektlərim. Em sovetlər için, em də kapitalistlər için quram. Mənim için fərqı yoq. Mən siyasetnin tışında yaşağan adamım.

— Siyasetnin tışında... Məraqlı şey,— dedi Marki. — Mən başqa türlü tüşünəm.

Olar topraq yığınınan tayıp, aşağı tüşerek, "Mavı qayağa" doğruldılar. İrada olarnen ketti. Men qaldım. Men — nijnik edim.

18

Barakta altı adammız. Hristofor yoq Karim yoq. Raşid kitap oquy. İçinden oqup olamay, bar küçünen qıçırıp oquy. Eki-üç söz oquy, toqtay. Bir şeyler tüşüne, soñ kene oquy. Yavaş oqusa añlamay eken. Kandıba onıñ oquğanını diñlep oturdı, soñ ökelendi: — Pek yavaş oquysıñ — dedi oña. Lâkin kitaptaki kimer sözler onıñ yüregini tırmalağan kibi oldı. Gitarasını aldı, muzıkağa beñzegen bir şeyler uydurmaq istedi, çıqmadı... gitaranı bıraqtı.

...Bir çerik asır evelsi benimnen ömür keçirgen bu kişilerni şimdi hatirime ketirgende eecanlanam. O kişiler, tasıl ve terbiye ceetinden pek küçlü olmasalar da, namuslı, vicdanlı ediler. Bir kün dülgerler baragından adam kelip, Şpitsbergenge ketüv laqırdısını çıqardı. Anda kömür ocaqlarına adam kerek eken. İstegen kişiğe ketmek mümkün. Aylığı üç qat ziyade... urba, aş — episi ayrı isaplana, maaşqa kirmey.

Epimiz alevlenip kettik. Şpitsbergen? Suvuq qayalar, qırlar? Buzlu okean? Bir şey demek degil! Amma ne qadar sergüzeşt körecekmiz.

— Ketesiñmi?— dep soradım İradadan. O, keteceklerniñ vesiqalarını papkalarğa qoyıp, üstlerine familiyalarını yazıp azırlamaqta edi,— Şpitsbergenge ketesiñmi?

— Ya siz?— kederli közlerini maña doğrulttı,— özüñiz ketesiñizmi, Cevdet?

— Men..? Siz, İrada, maña darılasıñız. Amma, men qabaatlı degilim. Eger bu küskünligiñiz, menden yaqañızni qurtarmaq için olsa... ne yapmalı? Elbet de, Şpitsbergenge keterim. Para qazanmaq için degil, sizge körünmemek, sizni asabilendirmemek için... keterim. Uzaq memlekette yaşap, siziñ asretligiñizni çekmek için keterim. Men bilem... Siz, Yekaterina Vasilyevnanı manaçıq etip, menden yüz çevirdiñiz.

— Cev-det!— o keskin ve kiyik sesnen qıçırdı,— siz ne yapmaq isteysiñiz? Meni körme-mek, unutmaq için ketmek isteysiñizmi? Menden ne fenalıq kördiñiz?

— Ne fenalıq? Daa nasıl fenalıq körececek edim. Tursunov yoq vaqıtta benimnen eglendiñiz. Tursunov kelgen soñ, siziñ için yabaniy kişi oldım.

— Siz? Siz benim için yabaniy kişi? Kim ayttı?

— Er şey aytilmay. Bazı şeyler biline.

— Men siziñnen ciddi laqırdı etmek isteyim, Cevdet!

— Ne hususta? Daa ne tüşünip taptıñız?

İradanıñ yanında çoq turalmadım. Çünkü qalbim kedernen tolğan edi. Kettim. Qaç künler keçken soñ iş deñiştı... Anna Yakovlevna komso-mol Merkeziy Komitetinen laqırdı etip, Şpitsbergenge ketüvni toqtattı. Men İradanı sınamaq için: ketem... Moskvağa mektüp yazıp, Şpitsbergenge ketem... dedim.

İrada ağıladı.

— O yabaniy memlekette ne bar?— dedi şınşıqlap,— qalıñız, Cevdet! Çar-Çaqnıñ nesi fena?

Şimdi bu satırlarnı yazayatqanda Nikolaynıñ adetlerini ayrıca hoşnutlıqnen hatırlayım. O kitaplarnen pek meraqlana, lâkin özü oqumağa sevmey edi. Alışmağan... Raşid yavaş oqusa da, er alde, boş vaqıtını kitapnen keçirmege seve... kitaplarğa inana, kitaplarda yazılğan vaqialarnıñ episiniñ aqiqat ekenini bile edi.

...Tünevin aqşam bizim Seyyarege özüniñ aqranları musafirlikke keldiler. Olar Pikassonı modernizmge ziyade qapılğanı hususunda davalastılar. Birisi Lui Aragonnıñ "Kurba"sını oquğan. İmpressionizm, dedi. Mone, Dega, Pisaronnıñ levhaları aqqında perişan laqırdı ettiler.

Seyyare olarğa "Noktürnnı" çaldı. Royal başından turğan soñ, musafirler Gilelsni ve Van Klaybernni maqtadılar.

Bizim balalarımız, studentlerimiz böyle aqıllı, körgü daireleri böyle geniş adamlar. Kerçek, biz özümüz de evelkisi kibi degilmiz. Ayat da başqa: mürekkep, ciddiy.

Men institutnıñ aqşam işlegen bölüğünde oquy, kommunal evde yaşay edim. Odamız yufqa divar — karkasnen bölüngen. Kündüzleri boş olmaq için, yılda bir kaç ay gece smenasında çalışam. İrada sekizde işke kete, men evde Seyyarenıñ beşigini tepretem, kitap oquyım, derslerime azırlanam. Bazan ev içinde saatlernen dolanıp, quçağımdaki balanı sallay, ağılavını toqtatmaq

içün yapmağan areketim qalmay. Çünki anda, divar artında, başqası da ders azırlamaqta. İrada saat dördte işten keles, men altıda institutqa ketem. Gece elektrik stantsiyasına yuvuram... anda montör hizmetindem.

O seneleri eñ çoq telmirgen şeyim — yuquğa toymaq edi.

Biñ doquz yüz qırq bir senesiniñ yazında diplomnı qorçaladım ve ilki istraat künüm iyunniñ yigirmi ikinci künü oldı.

Öz-özümde deyim: ömürimde çoq küçlükler kördim, episini yeñe bildim. Şimdi, gençlikni emekte terbiyelemek kerek, deyler. Bu — güzel. İnstitutta studentler pol ve pencere yuva köçegarlıq eteler. Seyyare urbalarını özü tike, özü yuva. Dostları da öyle yapalar. Kimerde bizim evde toplanalar, ortadaki stol üstündeki moda jurnallarını cayrata, içlerinden bir şeyler tapıp, er kün yeñi anter biçe ve tikeler. Bu güzel şey, lâkin gençlik arasında başqaları da bar. Bir jurnalda yaş qızniñ mektübini oqudım. Saifeniñ çetinde, büyükten-büyük sual işareti qoyılıp, astı eki kere cızılğan. Bu Seyyareniñ eli? Zıtına tiygenge beñzey. Kerçekten de, bu matüv bir qızniñ mektübi. Lâkin yazğan meselesi yaşlıqnıñ belli bir qısımlı içün tipik şey. "Qıymetli redak-tsiya! Men bir studentka olıp, adiy işçini sevem, bu doğru olurmu..."

Şimdi, baraktaki eski dostlarımıñ hatırlap, taaciplenem: cısmiy ve ruhiy ceetten ne qadar sağlam ekenmiz!

Barakta altı adam qaldıq, dedim. Nikolay kitapniñ çabik oquılğanını istedi, çünki kitap meraqlı keldi. Gitarasını koyka üstüne attı, Raşidni diñledi.

Bassaraba, adeti üzre, eski maşına detallerini tamirnen meşğul. Evge er kün demir parçaları ketire, ocaq yanında, polda daima qatran tamğaları ola. Bassaraba endi er şeyni bu yerde yapa. Köşede teneke savutlar içinde qatran ve kerosin tuta. Onıñ fikrine köre, mehanikadan eñ müimi — detalniñ temiz oluvı. Oña bir kişi yardım etecek olsa:

— Toqta,— dey,— evelâ bulaşıq yerini yuvayıq, soñ belli olur.

Bassaraba qarardan ziyade yüksek boylu, aqıl ve tar betli, arıq adam. Burunı, uzunlığında başqa, üzülip tüşken kibi, birden bitip kete. Güya bundan evel süyrü eken de, soñundan bıçılıp alıñan. Hristofor bir kere bunı oña söyledi. Arhipka teren manalı şey aytqan olıp:

— Yoq,— dedi oña,— bu tabiatniñ şaqası.

Bassaraba indemedi. Amma soñundan, söz başqa şey hususunda ketkende, küldi.

— Bıçılğanı da ne? Anam nasıl doğurğan olsa, öyle tura,— dedi.

Onıñ bütün eglencesi — detaller... Daima bir şeyni tamirnen meşğul. Lâkin bu adet — bir hucurlıq degil, mehanikağa sevgi.

Bassarabanı işte çıqımsız degenleri, yalan. Tek, bir defa planını toldıralmadı... Onıñ içün ekipajına qasır bayraq berildi. Bassaraba bu bayraqnı barakqa ketirip, ülkün köşede divarğa tayandırıp qoydı. Barağımızda böyle masharalıqqa yol bermeymiz, dep baqtıq, Bassaraba indemedi. Arhipka bayraqnı ilip aldı, azbarğa çıkarıp, çınarnıñ töpesine asacaq oldı, Bas-saraba şaqıldap küldi.

— Zevqlı adamlarsıñız...— dedi bizge,— bay-raq daima bayraqtır. Qasırmı, yipekmi... Sizge ne?

Bir kün barakqa keldik, bayraq yerinde yoq edi. Onı endi kommunhozğa bergenler.

Bassarabanıñ yardımcıları da, özü kibi, yuvaş adamlar. Üyken nijnigi Basit Atakulov qırmızı yanaqlı, yaş yigit. Qaşları ve saçları qarardan ziyade gür ve tunç qara.

Dört yaşında ekende tezyada topraq savutlar yasağan. Babası ayrette qalğan, Onıñ yasağan meşrebesini peçke qoyıp qızdırğan. Bu, ilki savut, özüniñ aytqanına köre, alâ evde tura eken. Ondan soñ Basit ayaqnen aylanıcı tezya tögeregini işke öyle güzel uydurğan ki, pek çoq ustalar onı çağırıp, öz tezyalarını tüzettirgenler.

Basit kimerde közlerini qapatıp, evde tezyada nasıl çalışqanını, ayaqlarınen daireni nasıl aylandırğanını, eki elinen küçük balçıq topaçından nasıl etip savut şekillendirgenini, soñra, savutniñ astında öz tamğasını nasıl qoyğanını bizge körsete edi.

O, tez ve güzel çalışmaq içün, yeñi usullar tüşünip çıkarğan. Soñ baba ve oğul arasında dava çıqqan. Basit, qaç kereler belgisiz adamlar, şeerde yoq, tansıq boyalarnı kontraband yolunen

ketirip, satıp ketkenlerini sezip, babasına, bu işten vazgeçmesini rica etken. Babası boyanı keri qaytarmağa istemegenini körip, özü evni terk etken.

Ataqulov, Bassarabanın indemezligine... onun sözsiz, işmarnen berilgen emirlerine alışqan. Olarnın beraber çalışqanlarını körmek pek meraqlı.

Nikolay kitap diñlep bezdi, ğaliba, aqırından turdı, kelip benim koykama oturdı ve tumboçka üstünde yatqan defterimni açıp baqtı. Bu arada qapu açıldı. Bosağa üstünde Mansurov köründi.

— Qalqıñız! Epiñiz ayaqqa qalqıñız!— dep qıçırdı o. Biz, şaqa bellep bekledik.

— Avralmı?— dep soradı Kandıba.

— Avral. Epiñiz peşimden yürüñiz! Anda Menjevetskiy ve geologlar bekleyler.

— Andası... qayda?

— Siziñ ekskavatorıñız yanında,— dedi Man-surov, soñ emirge beñzer qattı sözlernen devam etti: — Bir de biriñiz Almazovqa barıp aytıñız! O da kelsin! Yerastı kanalınıñ üstünü siziñ uçastkañızda açacaqmız.

— Dünyada belâ az edi...— dedi Arhipka,— bir dane daa tapıldı. Episi bizim başımızğa kelip tüşe. Bu yerastı kanalları olmasa, Menjevetskiy ne yapar edi?

— Seniñ başıña belâ tüşkeni yoq... bundan soñ tüşecek,— dedi Kandıba.

Arhipka onı añlamadı.

Biz çar-çabık kiynip, baraktan çıqtıq. Bassaraba ve Ataqulov qaldılar. Olar tez cıyışınuvnıñ ne ekenini bilmeyler.

Aylanma kanalnıñ içi daa qaranlıq. Yerastı kanalınıñ üstünü niçün böyle maalde açmaq kerek oldı? Bilgen adam yoq. Montörler trans-kiosknı tertipke qoydı, kabellerni teşkerdi, uçastkanı öyle yarıqlandırdılar ki, iç bir yerde qara kölge qalmadı.

Menjevetskiy özünüñ nişan qoyğan yerini bizge körsetti. Qazma ve lom alıp, yerni teşkeley başladıq. Topraqnıñ üstü buzlaşan. Astı yımşaq. Uç metr uzunlığında ve bir buçuq metr terenliginde çuqur qazdıq. Ziyade qazuvda mana yoq, dep tüşündik, lâkin Menjevetskiy bizge: qaza beriñiz, dedi. O, ellerini paltosınıñ ceplerine soqıp, baş parmaqlarını tışarıda qaldırıp, kimerde, eecanlanganda, olarnı qıbırdatma berdi. Birinci çuqurnı nafile qazayatqanımıznı añlağan soñ başqa yer kösterdi. Bir metr qadar qazdıq, Raşidniñ kirkası tars etip, qattı şeyge urundı. Ekinci kere siltegende kene qattı şeyge urıp, çetke tayıp ketti.

Menjevetskiy onun yanına keldi, kirkanı elinden alıp, özü qaza başladı. Biz balaban topraq keseklerini kenarğa sürdik.

Çuqurnıñ túbünde yalpaq taş köründi. Epimiz, keşfciler ve tedqiqatçılar kibi, eecanğa keldik. Ne olur eken? Menjevetskiyniñ emirine binaen, yalpaq taşnıñ etrafına tizildik, kirkas, kürek, lom vastasinen onı köterecekmiş. Topraqnı qazıp, daireni eppi kenişletken soñ taşnıñ pek terenge kirip ketkenini kördik. Yalpaq degil, qalın taş eken. Etrafını qaza berdik. Eki saatten ziyade qazdıq. Dört haneli truba... aylanma kanalnıñ divarı içinden çıqıp aşağı kete. Üstündeki lâpek taşnı ne lom, ne kirkas — iç bir şeynen qıbırdatmaq mümkün olmadı.

İrada, topraq yığını üstünde turğan ekskavatornıñ kovşısı aşağı endirilmesini emir etti. Emir eter eken, niçündür, maña baqtı. Men, emir maña ait dep, töpege — ekskavatorğa tırmaştım. Almazov, İradanıñ ne demek istegenini añlağanca, men rıçağ başına oturdım. Kovşını muqaytlıqnen aşağı — adamlarnıñ ortasına tüşürdim. Kovş tüşeyatqanda İrada elleriniñ areketlerinen maña çeşit işaretler etip turdı.

— Solğa-solğa! Bir parça daa! Toqta! Endi aşağı! Yavaş! Biraz daa! Oldı! Oldı!

Ey, İrada Sen ne qadar añlaşılmaz, ne qadar mürekkep qızısıñ!

O kene elini köterdi: yuqarı! Tekaran solğa! Yeter! Endi al!.. çetke, taşnı çetke çek!

Çetkemi? Baş üstüne! Men kovşınıñ tişlerini taşnıñ ucuna ketirdim, elimnen ikinci rıçaqqa bastım, köndelen tros tartıldı... baqtım, taş yerinden köçti. Trosnı kene tarttım, taş sol tarafqa qıyıştı, astından truba deligi körüne başladı. "Çek! qorqma!" — İrada aşağıdan cesürane emirler bermekte... ustalığını köstermekte devam etti. Kimge? Mañamı? Tursunovqamı? Yoqsa taşnıñ etrafında ağızlarını açıp qalğan adamlarğamı? — "Çek! Taşnı tamamınan çekip, çetke çıkar". Men köndelen trosnı ziyade çektim. Balaban, ağır taş güdürdedi, trubanıñ üstünden tayıp, endekke tüşti. "Yeti! Tüş endi".

Taş alınған soñ kanalnıñ üstünde bir buçuq metr keñlikte teşik açıldı. İçinde suv uvuldamaqta. Menjevetskiy trubanıñ içine uzun tayaq tıqtı, suv onı üytep taşladı. Aqıntı küçlü. Menjevetskiy tayaqnı çıxarıp, sılaq yeriniñ uzunlığını baqtı.

— Doqsan beş santimetr.

Soñra tayaqnı tekrar suv içine tüşürdi.

Biz, onıñ emire binaen, on metr uzaqqa çekilip, ikinci çuqurnı qaza başladıq. Trubanı tez taptıq. Üstünü kene kovş vastasinen açtık... açtık degil, qırdıq. Bu sefer rıçag başında Almazovnıñ özü oturdy. Trubanıñ içine egilip, diñlenip baqtım... uvuldağan şey — suv degil eken. Suv sessiz-soluqsız aqmaqta. Trubanıñ içi... özü uvulday. Bundan soñ üçünci çuqurnı qazdıq. Bu yerde kanal Çar-Çaq betke çevirilmekte. Kene trubanıñ üstünü açtık. Raşid töpeden sarqqan kovşnı üytep, taşnıñ ucuna doğrulttı, kovş trubanıñ qapağına urunıp, kenarını sindirdi, soñ taşnı çetke çekip aldı. Taşqa tayanıp turğan Raşid abındı, elindeki feneri trubanıñ içine tüşip ketti, onıñ peşinden özü ğaip oldı.

İrada deşetli sesnen qıçırdı.

— Cevdet! Tez! Tez!

Men ikinci çuqurğa çaptım. Onıñ yanında yatqan sıırqnı alıp, trubanıñ üstüne köndelen qoydım, eki elimnen sıırqnı tutup, ayaqlarımın aşağı, trubanıñ içine sarqıttım. Suvnıñ aqıntısı ayaqlarımın çetke üytep yiberdi. Belime insan teni toqundı... Raşid. O, can alâmetinen ayaqlarıma yapışıp, yuqarı tırmaştı.

Men kimniñdir sesini işittim, amma ne degenlerini añlamadım. Raşid kene süründi, tekrar suv içine yıqıldı. Aqıntı onı çekkelep alıp ketti.

Basit!— Bassaraba öz yardımcısını ögge üytedi,— çap! Çap!

Bir qaç saniye keçer-keçmez Raşid üçünci teşikniñ tübünde peyda oldı, Basitniñ ayaqlarına ilişip, toqtaldı. O endi kanalnıñ içinde, ayaq üstünde turmaqta edi.

— Altı adam... Tez! Altı adam...— dep qıçırdı Menjevetskiy,— maña yaqın keliñiz!— Kimdir, elini Raşidke uzattı, töpege çekip çıkardı. O, çıqqan soñ, balıq kibi, şap etip yerge tüşti. Aynı şu el Raşidni köterip, çetke üytep taşladı.

Kim? Bu cesürlükni yapqan kim? Bassaraba... ekenligini sezgen soñ er kes taaciplendi.

— Tez! Tez!.. "Mavı qayağa" ketiñiz!— dedi Sigizmund Genrihoviç. Mında er iş onıñ emirinen oldı.

İşte, böyle... kanalnı açtık, suvunı kördik. Daa ne yapacaqmız? Bizim ekskavatornıñ işi toqtatıldı. Maşınamıznı beş metr kenarğa çekip taşladıq.

Yerastı kanalnıñ tarihını söylep bitirmek kerekim. Asaratıqacılar Menjevetskiyniñ fikirini tasdiq ettiler. Bu — qadim kanal. Teessüf ki, onı betonnen qapatmaq kerek oldı. Meraqlı şey, aylanma kanalnıñ çetindeki bu kanalnıñ us-tünde açılğan teşiklerden birisini tıqatqan soñ, bizim Sotsialist Şeerçikten üç kilometr uzaqta, dağ içinde yeñi çoqraq peyda oldı.

Çar-Çaq şeerine yoluñız tüşse, suvundan içip baqıñız. Bu — çoqraq suvu. Yerniñ terenliginden çıqqan, salqın, lezetli suv, qısmen bu qadim kanal boyu kelip, magistral yolğa qoşulğan suv.

Evge kelgen soñ, bugünkü işimiz hususunda fikirleştik. Arhipka bizge qaşana berdi:

— Keşfçiler... geologlar!— dep mısquıladı,— men de bir çomıp çıqqan olsam... suvu şıfalı, deyler.

— Temaşa körmek isteysiñmi?— dep soradı Nikolay menden,— şimdi bu şakalnıñ...

— Şakalnıñ?— Arhipka onıñ aytqanını işitti, añlap olamadı,— nasıl şakalnıñ?

Kandıba közüni qıptı.

— Senden sorayım...— Arhipkanıñ yüregi deşetli şey sezdi,— ne yapmaq isteysiñ?

— Sabır et!— dedi oña Nikolay, soñ bizge muracaat etti: — maña baqıñız! Hristofor yer patlavından yaralanmadı. Yer patlavı vaqtında Arhipka...

— Kim?

— Sen!

— Men?

— Sen. Sen onı öldürmek için urdıñ, amma öldürälmadıñ!

— Menmi?



— Sen! Sen! Men bugün bu adamları seniñ belândan qurtaracağım.

— Menim belâmdan?— Arhipka koykanıñ ucundan sıçrap, ortadaki stol üstüne çıqtı, ondan polğa tüşti, soñ qapu yanındaki kürsünü ilindirip alıp, töpege köterdi, şay qatıp qaldı. Kandıba aqırın adımların oña taba toruş etti, elinden kürsünü çekip aldı, balaban, küçlü qolunen Arhipkanıñ köküsinden üytedi, Arhipka divarğa barıp urandı, pol üstüne yıqıldı. O bu davuşsız areketlerden qorqtı. Özünü qorçalaycaq adam olmağanını bilip, aqırından yerinden turdı, barıp koykası üstüne yattı.

— Alçaq insan... Hristofornı öldürmek istedi,— Nikolay devam etti,— vaşiylik keçer-keter belledi. Niçün öldürmek istedi, bilesiñizmi? Çünki Hristofor onıñ bütün sırlarını...

— Yalan aytasıñ! Men Hristoforğa toqunmadım.

— Sen sus! Men makeme degilim. Onı makemede añlatırsıñ! Tur!

Biz bir şey aytmadıq. Raşid bir şeyler söylemek içün ağızını açtı, Nikolay onı toqtattı.

— Otur! Sen qarışma! Men bu parazitni öl-dürmek istegen edim. Öldürgen olsam, qarışa bi-lir ediñ. — Açıvından komgok kesilgen alda Arhipkağa çevirildi,— öldürmeyeceğim!

— Ne yapmaq isteysiñ?— dep ökürdi Arhip-ka. — Meni qayda davet etesiñ?

— Sen ne aytasıñ?— dedim men Nikolayğa,— bir şey añlamayım!

— Tezden añlarsıñ. Mında mürekkep şey yoq. Tur!— dedi o, Arhipkağa,— Qırğız Qulaqqa ketecekmiz!

— Ne içün?

— Duranidini bu alğa ketirgeniñ... onı öl-dürmek istegeniñ içün. Hristofor hastahaneden çıqqan soñ bile adamğa beñzemeycek. Tur! Menimnen keteceksiñ!

— Men? Seniñnen?— o koykasından turdı,— Arhipkanı operativ bölükke alıp kete bilecek adam daa doğğanı yoq.

— Öyle belleysiñmi? Şimdi benimnen keteceksiñ. Men alıp keteceğim.

— Sen? Bilesiñmi ne, Kandıba? Bu Pâtireçye degil!

— Degil. Lâkin benimnen keteceksiñ!

— Hristofor yer patlağan vaqıtta yaralandı. Bunı er kes bile. Çekil! İlişe berme! Özün içün yahşı olmaz.

— Qorquzmaq isteysiñmi? Men seniñ...— Kandıba eki eliniñ parmaqların Arhipkanıñ boğazından tuttı. Arhipka telâşqa tüşti: "Petâ emce! öldüreler..." dep qıçırdı.

— Sus, ahmaq!— dedi Nikolay,— bir şey yapmaycağım. Men seniñ üçköşe başını bu in-ce yelkeñden üzip taşlamaq istegen edim, Cevdet razı olmadı. Oña teşekkür et! Menim ise... yapqan alçaqlığıñıñ iştkenimden berli saña ellerim qaşınıp yüre. Aydı, çıq!

— Seniñnenmi?

— Menimnen! Ne? Utanasıñmı?

— Saqın, toqunayım, deme! Yoqsa, senden tek sılaq tamğa qalır. Haberiñ olsun!

— Yur!

— Yezdir başımdan!— dep cekirdi Arhipka ve yumruqlarını sıqıp Nikolayğa taba yurdi. — Saña ne gerek?

Kandıba onıñ elini tutup burdı, Arhipka çıdayalmay, yerge otura qoydı. Esini toplamağa fırsat bermey, süyreklep tışarı çıqardı.

— Deñiz aydutu! Pirat!— Arhipka yayğara qopardı. Ketmege istemey, ellerinen qapuğa tireldi, lâkin Nikolay biraqmadı. — Yiber, farmozon! Çemodanıñ açıq qaldı...

Kâr etmedi. Nikolay üyteklep alıp ketti. Bir qaç daqiqadan soñ, pencereden baqtım. Ekisi keniş yol boyu parom betke adımlamaqta ediler. Arhipka tayğaq yol boyu qısqa adımların tez-tez yürümekte... Nikolay biraz arqada ağır adımların onıñ peşinden ketmekte edi.

tüşünip çıxarmaq gerek. Nijniklerniñ ve maşinistlerniñ ayrı-ayrı olıp keçken muşaverelerinde bu hususta laqırdılar oldı. İrada er kün iş vaqtında bizge kelip, hronometrajnı eksiltip kete edi. Aqibeti, tenefüssiz çalışmağa qarar berdik. Bizge aşhaneden lağman, ürük qoşafı ve çay ketireler. Bir çanaq lağmannı aşap bitirmek için üç daqıqa vaqt gerek, lâkin üç daqıqa içinde meşrebe içindeki çay suvı qala, çünkü aşhaneden ketirile. Cepke bir qaç kesek ötmek qoyıp, soñundan aşamağa da mümkün. Qısqası, üylelik tenefüs beş daqıqadan çoqqa barmay. Biz birinci künlerde yeñi plan normalarını toldıramadıq. Elbette, üylelik tenefüs vaqtında çalışqanda eppi işler yapa bildik, lâkin bu, tessüf ki, eppiy işler... edi.

Bassaraba aqşamları barakta körüşkende "iş-ler yahşı..." dep taşlay, men bala kibi sevine edim.

— Güzel... şimdi epimizniñ maşşallamız bar...— dey edi Bassaraba.

Bu sözler bizni qanaatlendire bile edimi? Vaqtıni saatlergece degil, saniyelergece iqtisad etmek gerek. Maşınanı öyle idare etmeli ki, tsikllarnıñ mıqdarı arta bersin. İş tsiklları ğayet adiy areketlerden ibaret — kovşnı yerge tüşürüp, töpege köterüv, içindeki topraqnı yığın üstüne yahut platformağa töküv. Bu operatsiyanı yarım daqıqada yapmaq mümkün. İş topraqnıñ keyfiyetine, kanalnıñ terenligine, elektrik küçüniñ berilüvine bağı. Biz bunı, Bassaraba aytmasa da, bilemiz. Lâkin o ne dese, episine emiyet beremiz. Soñki devirde, vaqtıni iqtisad etüvge ait kim ne söylese, episine diqqat etemiz. Eger adam-aqıllı bir usul tüşünip çıxarmasaq, kanalnı müddetinde bitirilmaycaqmız.

Karim endi barakta siyrek körüne. Onıñ maşınası kanalnıñ yuqarı tarafında tura. Qatnaması küç. İster-istemey bizden köçip ketmek gerek oldı. Tumboçkasında şeyleri qalğan. Kimerde kirip çıqa. Bir smenada çalışamız, lâkin er kes öz işinen meşğul.

Karimniñ işleri, ayılacaq kibi, parlaq degil. O da üylelik tenefüs vaqtında çalışa, lâkin maşınası bir qaç kere qazalandı, motorı küydi, kompressorı bozuldı — qısqası, saatlerce toqtap turdı.

Mansurov bizge kelse, aşağıdan elini köterip, ekskavatornı toqtata: er bir daqıqanı, er saniyeni iqtisad etmek kerekligini añlata. Amma bu printsipni añlatmaq için özü er tosatında yarım saat vaqtımızı ala.

— Başqasına... başqasına aytıñız!— dey Almazov,— bizge izzat kerekmey!

Mansurov vaqtıni iqtisad için maşinistlerni tenbiley. Yardım? Yardım yoq. Saqalı öskün, özü azğın-tozğın bizim Toqtabayev, üç maşinistni öz kefaletine alıp, üç smena vaqtında maşınanı toqtavsız işletüvni ve vaqtıni iqtisad etüvni öğretti.

Bir kere Karim barakqa keldi. Er kesniñ eli-ni aldı, Nikolaynıñ krovatı üstüne oturdı, epimizni közden keçirgen soñ tınç davuşnen dedi:

— Taptım... Kanalnı, Sergo istegen müddet içinde bitirmek mümkün.

— Ne taptıñ?

— Mümkün! Mümkün...— dep tekrarladı Karim,— yakında tüşünip taptım. Eki saat evelsi.

O cebinden bir tabaq kâğıt çıkarıp stol üstüne qoydı. Üstünde ekskavatornıñ resimi bar edi.

— Kovşnı eki kere büyütmek gerek. Tros yahşı olsa, üzülmez... İç üzülmez. Bizdeki troslar niçün üzüle bereler? Kovş taşqa iliştimi, üzülip kete. Amma bazı ekskavatorlarda tros bir yıl içinde bir kere üzülme. Men rıçagnı tutqanda, kovşnıñ ne vaziyette ekenini, avuçımnıñ sarsıntısından duyam. Tros ayaq damarı kibi tartılıp qaldımı, demek, bir şeyge ilişti. — O Nikolaynıñ yüzüne cılp etip baqtı: — öyle degilmi?

Soñ er kes öz bilgenini ayttı. Ğala-ğula köçti. Elbette, bu, işni çabikletmek için yapılğan şey. Sade, açıq ve er keske añlayışlı iş. Bu vaqtqa qadar aqılımızğa kelmegeni... taacipli şey!/? Lâkin böyle büyük kovş qayda? Bizdeki kovşnı büyütmek mümkünmi?

Küçük muşavere çağırıldı. Vahid Tursunov da keldi. O yañçıq tıraş olsa gerek, közünde ustra yaraları bar. Aşıqqan, ğaliba... Közleriniñ astında mos-mor daireler. Çırayı yorğun.

— Komsomol komitetiniñ meclisine Tursunov arqadaşnı da davet ettim,— dedi İrada ve Tursunovqa köz etip, azaçıq külümsiredi. O da kü-lümsiredi,— olar... Curayev ve Tursunov ciddi işnen meşğuller. Elektrik stantsiyası donatmasıñ montajı ve başqa acele vazifeler... lâkin konstruksiya meselesinde bizge yardım eteceklerine şübe yoq.

"Nasıl konstruksiya? Buña Tursunovnıñ ne alâqası bar?" — dep tüşündim men. Soñ Curayev keldi. O Taşkentke telefon etken. Komsomol Merkeziy Komiteti Çar-Çaq komsomollarınıñ

teklifini tadbiiq işini öz şefligine alğan. Yeñi kovşnıñ çatqısı azır olğan soñ, zavodda acele surette böyle on dane kovş yasatıp barmekni işandırğan.

Karimniñ adiy fikiri onlarca, yüzlerce injenerlerniñ, tehniklerniñ, proyektçilerniñ ve, niayet, işçilerniñ miylerini qozğadı.

Qaç künlerden soñ, Taşkentten eksperimental kovşnı ketirdiler. Onı körgende telâşqa tüştik. Közümüzge pek balaban olıp köründi, lâkin Karimniñ ekskavatorına endi yeñi tros qoyılıp azırlanğan edi. Karim... özümüzniñ Karim közümüzniñ ögünde birden deñişip, başqa adam olıp ketti. Zevqlı şey... yeñi kovşnen bir kereden çalışıp başlamaqnı istemedi. Evelâ işletip baqmaq kerek dedi. Kovşnı aqırından yuqarı köterdi... azaçiq köterdi, soñ yelquvannı sağ tarafqa çevirdi. Bu işlerni yapar eken, Karim bütün mehanizmnıñ çalışuvına diñlendi. Karimniñ suvuq qanlılıq ve sabırnen areket etüvi bizni sevindirdi ve kederlendirdi. Ne qa—dar isapkârlıq? Yeñi kovşnı, biz degil de, Karim tüşünip çıqara bilgeniniñ manası da bu eken. Lâkin işni qarardan ziyade sozaqlay bergeni ne? Biz yeñi usulniñ neticesini körmege aşıqamız.

Kovşnı, niayet, yuqarı kötere başladı, lâkin yavaştan... pek yavaştan. Ekskavatorniñ yanında elliden ziyade adam toplandı. Mansurov aşağıdan ellerini köterip, qıçırıqlay. Karimni aşıqtıra. O er keske başını sallay, nezaketli su—rette külümsirey, amma işini özünce yapa. Böylece, yarım saat, belki qırq daqıqa keçti.

Kovş ümütsizden aşağı sarqtı, sallandı, soñ tez-tez köterildi. Bunı kimse abaylamadı. Vızıldap kene aşağı tüşti. Tüşti degence, töpege köterildi ve kenış qulaçnen topraq yığını betke aylandı. İnjenierlerden biri saatke baqıp turğan eken.

— Altmış eki!— dep qıçırdı.

Bütün bu tsikl altmış eki saniyede eda etilgen. Er kes saatine baqtı. Tsikl ketken sayın az vaq—ıtta eda etile berdi.

— Endi elli dört saniye!— dep qıçırdı Curayev.

— Elli eki!

— Qırq sekiz!

— Elli!

— Qırq beş!

— Kene qırq beş!

Qırq beş saniyede bir tsikl. Karim bu raqamnı qabul etti. Taacipli şey... O saatke baqmay, lâkin bir tsikl tamam qırq beş saniye içinde olup çıqa, güya areketi aletnen aselet ölçenilgen.

İşten soñ Karim bizge, barakqa keldi.

— Başlağanda pek qorqtım...— dedi maña. — Bir özüm olsam, bir şey degil, körmediñizmi? Ne qadar adam baqıp turdı? Yelquvan yerinden qıbırdağanda tros üzülip, kovş yerge tüşip ketken olsa...?! Ne olur edi? Üstümnden külgenleri bir şey degil, sözlerime emiyet berip, inanıp, bu balaban kovşnı yaptırgan kişiler ne der ediler?

Bizim ekskavatorğa böyle kovş berilse... maña ilki künlerde ne yapmaq kerek olacaq? Karim episini añlattı.

Şu künü aqşam üstü Torizonıñ emiri keldi. Karimge ve konstruktorlarğa para mukâfatı berildi. Vahid Tursunov ve Karim mukâfat paralarını almadılar... MOPR faydasına berdiler.

Eki aftadan soñ, epimiz büyük kovşnen çalışa başladıq. İlki vaqıtlarda oñaytsız... qıyın keldi. Soñundan alışıq. Büyük kovşnen işlev sayesinde emek istisalcılığı eki qat arttı. Aylanma kanal fevralniñ soñunda biter degen ümüt doğdı. Evel böyle ümüt sanki yoq edi. Meseleni yerastı kanalı mürekkeplendirdi.

Bir defa Mansurovdan:

— Aylanma kanal tezden bitecek, yerastı ka—nalı ne olacaq?— dep soradım.

— Yer üstü kanalınıznı qaza beriñiz,— dedi maña. "Bugün ekskavatorlar başlıqınıñ keyfi yoq..." dep tüşündim. Başlıq... bizde olar çoqlar. Aşhanegge barsañ başlıqınıñ üstüne tüşesiñ, "Mavi qaya"ğa kirseñ, başlıq saña közlerini aqayta. İdarede — saña üç—dört baş—lıq birden üçüm ete. Qayda aylansañ — baş—lıq!!! Yuqarı maalle...— Siziñ vazifeñiz — qaza bermek. Tüşünmek, karar çıqarmaq, emir bermek... bularnı yapmağa adam bar. Er şeyge burunıñızni soqa bermeñiz!

Qaza berdik. Qazdıq ve qorqtıq. Barıp ta yarın Sigizmund Genrihoviç kelip: "Yerastı kanalı işke keder etecek... aylanma kanalını bu tirseğini başqa yerde qazmağa mecburmız" dese?!

Men Mansurovnen muabbetleştım... İlkide özü benim ile laqırdı etti.

Bir kün bizim ekskavatornıñ yanında qadalıp turdı-turdı, maña hucur-hucur baqa berdi. Men öz işimnen meşğul edim. Bizge lağman ketirdiler Onıñnen oturıp aşadıq, miyıqlarını sileyatqanda maña:

— Maddeñiz fena degil eken, Bekirov!— dep taşladı ve azaçıq külümsiredi. Azaçıq...

Sözleriniñ manasını añlamadım. Ekinci sefer körüşkende benimnen iş hususunda laqırdı etti. Men sevindim. Yekaterina Vasilyevna ile aramda fena şey olmağanını bildi... belledim, çünki qarısınıñ benim aqqımda aytqanları yalan edi. Belki Yekaterina Vasilyevna bunı özü tanığandır! Er alde, soñki künlerde cesaretlendim, laqırdı ete başladım.

Soñki vaqıtlarda Mansurovniñ bizge bir daa kelmesi oldı. Nikolay başını yastıq astına tıqqan, yuqlay. Men stol başında Zoşçenkonı oquy edim. Mansurov baraknı közden keçirdi, niçündür, memnün qaldı. Soñ benim elimdeki kitapnı alıp, adını oqup baqtı, külümsiredi.

— Yahşı yaza,— dep taşladı. — Bürokratlarınıñ canını yaqtı.

Men Zoşçenkonı oquğanda, avtor bürokratizmnen küreşe bellemey edim. Oquması zevqlı kele edi.

— İşleriñ nasıl?— dep soradı menden Abdulla Sadıkovıç.

— Sırasında,— dedim men. — Lâkin, afu etesiñiz, epimizni alâ yerastı kanalı meraqlandırmaqta. O qalıp ketecekmi?

— Niçün? Şimdi onıñnen oğraşmağa vaqıtımız yoq. Plotina bitsin... Soñ belki onı tedqiq etmek mümkün olur. Şimdi bizge bir şey belli degil. Belli yeri şu ki, kanal — siz özüñiz de kördiñiz — dört köşe truba şeklinde. Diametri bir buçuq metr; Hazar-Kend betten kelip, Çar-Çaq yalı boyu yüre, aylanma kanalınıñ astından bir qaç yerde keçe ve plotina uçastkasında özenge barıp çıqa.

— Onı kim qurğan?— dep soradım men.

— Emiyeti yoq,— dep cevap berdi Mansurov. — Asaratıqacılar oğraşsınlar.

— Ya suvu? Onı nasıl toqtatmaq mümkün?

— Onı Menjevetskiyden soramaq kerek. Biz — ekskavatorcılarımız... añladıñmı? Aylanma kanalnı nasıl qazıp kelgen olsaq, öyle devam etecekmiş,— dedi Mansurov,— yapılgan iş yapılgan.

— Kanal İskanderniñ devirinden qalğan, deyler. Doğrumı?

Mansurov özüniñ şayna da tar közlerini qısıp, maña tiklenip baqtı. Men sualımnı tekrarladım. O açuvlandı, dudaqlarını salındırdı.

— İskander? Olmaycaq şey. Kanal, fikirimce, ind eserlerniñ qollarinen yasalğan,— soñra maña pek yaqın kelip, qulağıma yavaştan de-di: — Doğrusını söyle, dostım, arañızda bir şeyler oldımı?

Öyle degeni de ne edi... bilmeyim.

— Ne olmaq kerek edi?

— Anda... Taşkente?

— Abdulla Sadıqoviç, siz mesül rebersiñiz,— dedim oña,— aip degilmi? Men sizge yemin ettim...

— Kerçekmi?

— Yalan aytmağa ne acet? Zembilni alıp ket dedi Alıp kettim. Özü yanağımdan şap etip öpti. Teşekkür yerine... dedi. Soñ borşç berdi. Böyle olup çıqacağını kim bile edi? Siz hoca olup...

— Yetti! Yetti!— dedi o maña,— qoluñnı ber! Menim aqqımda ne isteseñ, onı tüşün? Katâ ile çekişip keldim, añaşıla, çekişip ketecegim. Evden ketip baqtım. Onı evden quvıp baqtım. Bir şey çıqmadı. Katâsız yaşap olamayım. Öyle qadın. Baq... kimsege aytma! Men Katâni yahşı bilem. Seniñ aytqanlarıña, doğrusını aytsam, başta inana qoymadım.

— Niçün? Niçün inanmadıñız?

— Çünki seniñ İradañ deli! Özüñ de aqıldan pek bay degilsin! Oña bularnı anlatmaq kerek ediñ...

Almazov benim çalışqanıma diqqat etip turdı.

— Karim ne dedi, aqlıñdamı? Kovş qaranlıqta, çuqur içinde ne vaziyette... Eliñ rıçag üstünde ekende is etmek gerek. Aks taqdirde özünü maşinist isap etmege aqqıñ yoq.

Ekskavatorcılar mektebini bitirgen soñ Almazovnıñ elinde ameliyat keçtim.

Aylanma kanal endi bitüv arfesinde. Böyle vaqıtta nasıl ameliyat ola bile, dep tüşüngen edim. Başqa türlü olup çıqtı. Baş Dugüm idaresi yeñi ekskavatorlar kelüvini bekley. Demek, yeñi maşinistler ve yardımcılar gerek. Şimdi er ekskavatornıñ rıçagı başında ekişer-üçer ameliyatçı oturamız.

Rıçag başında oturğan vaqıtında Almazov bir şeyler ayta, men işitmeyim. Öz başıma tüşünem: İrada bizim ekskavator smena vazifesini artqaç eda etkenini bilip, Almazovnı hayırlamaq içün kele ve ümütsizden meni rıçag başında köre. Ayrette qala. Cevdet! Sevimli Cevdet! Bu sizsiñizmi? Siz meşur maşinist olup kettiñizmi?— dep taaciplene, kelip meni quçaqlay.

Kim bilsin? Belki kelir? Kelse de, meni eslemez!? Er kesniñ qolunu sıqar, tebrikler... maña qulaq asmaz. Ya Şpitsbergen? Şpitsbergenge ketem degende maña ne degen edi?

Menim tüşüngenim kibi olup çıqtı. Buzlu fevral geceleriniñ birinde İrada bizim ekskavatornıñ yanında peyda oldı. Men rıçag başında edim. Lâkin maña beñzerlerniñ rıçag başında oturuı İrada içün yeñilik olup körünmedi. O maña közüniñ qıyığından bir baqtı, soñ topraq yığını artındaki Almazovnı yanına çağırdı. Onıñ ile Karim da keldi. Karim meñi Almazovnıñ yerinde körgeninen, deral kögertege çıqtı.

— Qana, işiñni bir köreyim!

Yanaşamda oturdı, çoq vaqt ellerimniñ ve ayaqlarımniñ areketini, kovşnıñ tüşüvini ve çıquvını baqıp turdı.

— Bütünley pişken...— dedi o. Baş parmağını töpege tiklep, İradağa kösterdi... soñ arqamnı taptadı,— yazıqlar olsun... seni niçün özüme yardımcı etip almadım?

Yerge tüşken soñ çoq vaqt Almazov ve İrada ile laqırdı etip turdı. Qaç defa adımın aytqanını işittim.

Soñ İrada Karimniñ yeñiniñ ucundan tutıp, çetke çekip alıp ketti. Qaç daqiqa keçti, Almazov da olarnıñ yanına bardı... üçevi topraq yığını töpesine çıqtılar. Anda eppi vaqt turdılar.

Almazov qayıp kelgen soñ elini köterdi. Men maşınanı toqtattım. Andrey Zaharoviç rıçag başına özü oturdı.

— Ayıq-Burunı bilesiñmi?— dep soradı o. Men endi yerge tüşmege niyetlengen edim.

— Ayıq-Burun?— kögerte üstünde toqtaldım,— bilem!

— Hazar-Kend yanında... özenniñ ortasında, yarım ada şeklinde qır. Karimniñ maşınası turğan yer. O hususta laqırdı oldı. Kanalnıñ müddeti deñişecekke beñzey.

Niçün? Nasıl deñişecek? Uzanacaq mı? Qısqaracaq mı? Almazov maña bunı añlatıp yetiştirilmedi, aşağıda İrada ve Karimniñ davuşları çıqtı.

İrada, uçurım töpesinde turğanı alda, pek qıcırp laqırdı etmekte... Almazov ise motorlarnıñ gürültisi içinde onı zar-zorına işitmekte edi.

— Taze haber bar,— dedi İrada, elini közleri ögünde qaqqalap,— işittiñizmi?

— Yoq!?

İrada onıñ sualini işitmedi.

— Taze haber bar.

Maşinist asabiy alda başını siltedi:

— Bir şey añlaşılmay. Çıq mında!

İrada kögertege mindi. Men motorlar bölüğünde turıp, olarnıñ laqırdısını diñledim.

— Çar-Çaqqa yetmege on metr qaldı...— dedi Almazov, közlerini kovştan almay,— eksik degil. Keñligi? Terenligi? Bu isapqa alınmay mı?

Karim aşağıda tura. Çırayı sıtq, özü darğın.

İdarede bir şeyler olup keçken. Üçeviniñ de yürekleri qırğın. İradanıñ saçları közleri üstüne tüşken... yelden dalğalana bermekteler.

— Aytım... episini aytım,— dep qıçıra Almazovnıñ qulağına. Sesi titrek. Özü mına-mına ağlap yiberecek kibi.

Kögertege çıqtım.

— Qavı turuñız, injener arqadaş,— dedim İradağa,— kabinanı bir silkitse... sizni uçurım astında qıdır yur.

— Silkitsin...— dedi o, quru davuşnen. — Men de onı qıdıram.

— Sizge bir şeyge tayanmaq kerek!

— Tayanmaq?— sesi qaltırap ketti,— bir defa tayanıp baqtım... tayanğıç bort çıqtı.

— Yıqıldıñız mı?

— Yeter, Cevdet!— dedi İrada kederli alda,— şaqa etüv vaqıtı degil.

Qızınıñ yuqusız, aqçıl çeresine, asretli közlerine baqtım. Yoq, o maña açuvlı degil...

Tekrar içeri kirdim, olarnıñ laqırdılarına diñlendim. Yarım-yurtu işitilgen sözlerden, şöyle adise olıp keçkenini añladım.

...Üç kün evelsi Mansurov kâğıt yazıp bir kişiğe bergen. Paromda qarşı yalığa keçip, İskander poçtasından Orconikidzege telegramma yollamasını emir etken. Bunı Toqtabayev işitken, amma emiyet bermegen. Kerçek, Mansurovniñ halq komissarinen mektüpleşüvine biraz taaciplengen, biraz da şübelengen, lâkin soñundan başqa neticege kelgen: halq komissarına erkes mektüp yaza bile dep düşüngen. Şimdi Curayev oña, Sergodan telegramma kelgenini bildirgen. Halq komissarı Baş Dugüm qurucılarını aylanma kanalını müddetinden evel bitirüvleri munasebetinen hayırlamaqta ve ekskavatorcılarğa aynı zamanda, Mansurovqa teşekkürler bildirmekte.

— Krasnânskayanıñ haberi barmı?— dep soradı Almazov.

— Bar,— dedi İrada,— lâkin ne çare? Kanalını bitirmek için eñ azdan sekiz kün kerek. Yer astı kanalını isapqa qoşmasaq...

— Mansurov zevqlı adam,— dedi Almazov. — Bundan evel qayda çalıştı, bilmeysiñiz mi?

— Tehnikiy bölükte. Ne yapqan bilmem, boşadılar... mında keldi. İctimaiy keçmişinde bir şeyler bar eken.

— Ne bar eken? Babası basmaç degilmi eken.

— Bilmeyim, bilmeyim,— dep tekrarladı İrada. Almazovniñ bu sualine darılğan kibi oldı. — Niçün basmaç? Men añlamayım, bir adamniñ içtimaiy keçmişi çıbalıqça olsa, mıtlaqa babası basmaç eken dep düşünmek kerekmi? Mansurov meselesine Torizonıñ özü de qarışqan. Torizo, fikirimce mefküreviy sağlam kişi.

— Keçenlerde... muşaverede olğan laqırdılarğa baqqanda, Krasnânskaya ondan qorqqanğa beñzemey,— dedi Karim. Kögertege ne vaqt çıqqanını sezmedim.

— Qorqmay... o doğru, lâkin episini içten çekip keçire,— dedi İrada,— men Anna Yakovlevna için pek raatsızlanam. Torizo onı da aşap-yuta bile.

— Olmaycaq şey!

— Bilmeyim... men qorqam.

Sustılar. Men, İrada tüşip ketti belledim. Ketmegen.

— Beş kün... pek az,— dedi Karim, soñ köküs keçirdi.— Ayıq-Burun yüksek.

— Anda ilki kelgen künümde olğan edim,— dedi Almazov,— apaynen beraber... Dülber yer.

— Dülber. Yazıq ki, dülber şeylerniñ episi faydalı olmay,— dedi İrada,— Ayıq-Burun aylanma kanalğa suv kirmesine keder etecek. Karimnen ekiñiz onı beş kün içinde cıyıstırıp alacaqsıñız. Anna Yakovlevnaniñ emiri Böyle.

Biraz indemey turdı, soñ ilâve etti:

— Beş kün içinde aylanma kanalınıñ işi bitecek. Em biter. Elbette biter. Bu Çar-Çaq boyunda neler-neler bitmedi!.. Tasavur etesiñiz mi?

Almazov, İradanıñ inamlı, işançlı davuşını işitip, açuvlandı.

— Beş kün... Sizge, reberlerge, köre ne? Tek raport bermek olsun... iç añlap olamayım. Bu aşıquv niçün? Yanğın barmı?

— Yanğın? Ondan da beteri bar!— dedi İrada. — Niçün iş mıtlaqa uzana bermek kerek? İşte, sizge sual. Eki smenada çalışacaqsıñız. Siz, Karim... ondan soñ Bekirov, Bassaraba... epiñiz eki smena.

Menim için yañılıq... yarından başlap maşı-nist ekenim.

— Ayıq-Burunniñ yalısı yüksek. Beş künde bitmez. — Karim öz-özünen laqırdı etmekte edi. — Topraq bir cınıs olsa yahşı, amma onıñ çevresi tutaş qayağa beñzey. Patlatmaq kerek. Patlatuv ise vaqıt ala.

— Sizge yalı ne kerek?— dedi İrada,— qırnı suv seviyesinece qazacaqsıñız... aşağısını özen özü yuvup alıp keter. Ayıq-Burunda taş, qaya yoq, geologlar episini teşkerdiler. Taş suv astında. Yalını doğrultsañız oldı. Suv aylanma kanalğa kire bilsin. Beş kün... azmı?

Parovozniñ keskin davuşı işitildi. Almazov soñki kovşnı yığn töpesine aydap, toprağını tökti, kovşnı yerge düşürüp, rıçağını keri çekip taşladı.

Evge qaytqanda Andrey Zaharoviçnen laqırdığa tutundıq. Nevbetçi mehanikler turğan evçikniñ niçün böyle şairane adı bar, dep soradım ondan. "Mavı qaya"... niçün böyle? Evçikniñ astındaki yalıda taşlar kök degil, beyaz degil de, sımarişnen yapılğan kibi, mavılar. Qarşıda, özenniñ diger yalısındaki qayalar da mavı. Özen bir vaqıtlarda bu qayaları kesip keçken.

"Mavı qaya" hususunda laqırdı ettik, özüm ise başqa şey aqqında düşündim. Zan etsem, Almazovniñ qafası da başqa şeynen tolu edi.

— Onıñki yeñi maşına...— dep yiberdi Andrey Zaharoviç bu arada, bir munasebetsiz,— amma disk etrafındaki tros kimerde barabannıñ yanaşasındaki aralıq içine düşip kete, disk onı sıqa, tros üzüle bere...— Men Almazovniñ bütün fikiri endi Ayıq-Burunda ekenini sezip, acındım. Yarın men endi onıñnen işlemeyceğim.

İşten qaytqanda daima "Mavı qaya"nıñ yanından keçemiz. Bugün onıñ yol betteki divarınıñ yarısı kireçnen aqlanılğan, üstüne "İşniñ ketişatını körsetici tahta" asılğan, "Aylanma kanalnıñ bitirilmesine... kün qaldı" degen sözler yazılı.

Er kün kiçik kâğıtçıqnıñ üstüne yeñi raqam yazıp, noqtalar turğan yerge yapıştırılar. Bugün kâğıtçıqnı yel alıp ketken. Biz onsız da bilemiz, beş kün qaldı.

Beş kün... Er kün tahtada raqam deñiştirile, künler eksilgen sayın surat arta. Noqtalar üstünde "bir" raqamı ne vaqıt peyda olacaq? O kün kelse edi. Yerastı kanalınıñ ağızı daa tıqatılmadı. Çuqurlar qapalmadı ve trubanıñ üstünde açılğan qapaqlar örtülmediler. Bu işlennen şimdi oğraşıp başlaylar. Gidrotehnikler, geologlar, kereksin-kerekmesin, arqalarına apparatlarını ve qazmalarını urıp, de Ayıq-Burun betke keçip kete, de Çatal-Çinar yanındaki qobağa kire,— qarışıq yüreler. Menjevetskiy olarğa raatlıq bermey: mısquıllay, söge. "Yer astındaki hocaman kanalnı közüñiz körmegen... dey,— sizge tapıp berdik... epiñiz büyük adamlar oldıñız". Geologlar indemeyler... Yerastı kanalnı tıqamaq içün taş, tsement, ar—matura taşılmaqta.

Er kün kanal betten keçkende, kök yüzüne uzanıp ketken topraq yığınlarını körem, sevineceğim yerde, taaciplenem. Bu qadar iş bizim ellerimiznen yapıldımı... deyim. Yarın maşinist hızmetinde olacağım. Yüregim tepine bere. Evellerde maşinistlikke avesligim yoq edi.

— Kanal beş künden bitecek eken...— dedi Al—mazov. Bu sözlerni aytqan vaqıtta özünde mısquıl yahud açuv degil, "bitirip olurmı ekenmiz?" degen qayğı sezildi. — Bitse, insanlarnıñ qudretine şaşacağım.

"Mavı qaya"nıñ arqa tarafına aylandıq. Onda da "Tahta" asılıp, projektornen yarıqlandırılğan. Dört köşe çizgiler arasında dirijabl, samolöt, avtomobil, gemi, astta at, deve eşek ve, niayet, qaplı baqa, eñ aşağıda ise kaloş yasalğan. Dirijablde kim? Belli degil. Mında da maşinistniñ adı yazılı kâğıtçıqnı yel qoparıp alıp ketken. Kim bilsin? Belki birisi yırtıp atqan!? Yoq, mümkün degil. Samolöt üstünde biz Almazovniñ ekipajı. Gemide Karim. Bassaraba yavtomobilde. Kaloş içinde kimse yoq.

Yalığa tüştik. Yerastı kanalınıñ Çar-Çaqqa çıqqan yerini körmek istedik. Özenniñ çetinde yerge demir qazıqlar qaqılğan. Niçün? Buña aqlımız yetmedi. Suvniñ ortasında ne olğanını körälmadıq — qaranlıq. Qayıp töpege çıqtıq "Mavı qaya"ğa kirdik. Anda İrada bir özü oturmaqta edi. Toqtabayevniñ sto—lı üzerine büyük kâğıt cayğan, "Yengil kavalieriyanıñ" nevbetiy bülletenini yazayata.

Almazov kâğıtnıñ üstündeki yazıları körip, açuvlandı.

— Bu adden aşıq...— dedi o, kızğa,— biz aytqanımız yoq, siz ayttıñız!

Kâğıt üstünde şu sözler yazılı edi: "İleri maşinistler Almazov ve Yoldaşev Ayıq-Burundaki topraq işlerini beş künde bitirmege söz berdiler". Bülleten: "İş suratını arttırayıq! Ay—lanma

kanalını beş degil, dört künde bitirmək üçün bütün küçümüzni qoyıb çalışayıq!" sözlərindən bite edi.

— Dört künde!? Külünçli şey...— dedi Almazov. — Belki özün bir gecədə bitirirsən?!

İrada ilə ekisi, bir-birlərinə çeşit adlar taqıp, qıçırtılar. Soñ Almazov çıqıp ketti.

— Mansurov hususunda bülleten olmaycaqmı?— dep soradım men.

— Yoq,— dedi İrada rəsmiylə,— qolaysız olıp çıkar...

— Onıñ yuzsızlığı işniñ faydasına olıp çıqtı, öylə aňlaycaqmızımı?

— Ne demək istəyirsiniz, Bekirov?— İrada közlərimniñ içine dep baqtı və menden cavab bekledi. Baqışında tərən ökünç bar edi. "Saňa ne oldı? Meni kərəkətdən de unutmaq istəyirsənmi, Cevdet?" demək istəgen kibi keldi. Soñ: — Böylə qavflı areket nasıl etip faydalı olıp çıqa bile, aqılım yetmey,— o zornən külümsiredi.

— Bütünləy degil,— dedim men,— er alde, faydalı olıp çıqtı!

— Sizi tanımaq mümkün degil, Cevdet!— dedi o. Niyyət, ağızından adım çıqtı,— daa yañıq şaqə etəsiniz bellegen edim. Şimdi aňladım, şaqə etməy ekənsiniz. Mansurov bu işni büküklerniñ közüne kirmək üçün yaptı.

— Şübesiz... tünəvin mecliste isə smena injenerləri, aylanma kanalını doquz künde bitirmək mümkün degen fikirge keldilər. Şimdi beş künde bitirməgə söz bəreyatəsiniz. Mansurov gürültü çıqardı, siz isə Ayıq-Burun dört künde yer yüzündən gəip olacaq dep molniya yazdınız.

Şükür! Biz endi laqırdı etəmiş. Ne hususta? Bunıñ emiyeti yoq. Ləkin teleqramma meni də raatsızlandırdı. Valəni kördüm... "Bu mesele İskandar poçtasında uydurılıp çıkarılğan şey,— dedi o,— Mansurov telegraf bölüginin müdirinən laqırdı etkən soñ bir kâğıt parçası üstünə eki satır yazıp bergen. İkinci künü üdür-qıyamət teleqramma keldi. Bundan Moskvaniñ habəri yoq. Men bu habərni şimdilik İradağa aytmadım".

— Mansurov sizin beş künüñiziñi hırsızladı,— dedim oña.

— "Sizin"... degeni ne?— İrada kənə darıldı,— beş kün maña degil də, sizge kerek.

— Bizge? Elbette. Siz maña alə açuvlısıñızımı, İrada?

— Menmi?— o elindəki kâğıtları şkafla içine qoyıp, kilitledi, çıqıp ketti.

Madamki sualım cavapsız qaldı, men də onıñ peşindən kettim. İrada topraq obaları üstünə çıqıp parom betkə yol tuttı. Men də yanaşasından yürə berdim. Sağda tərən uçurım, aşağıda özənniñ dalğaları quturmaqta, solda — demir yol boyu parovoz manövr yapmaqta.

— Niçün bir şey aytmaırsınız, İrada?— dedim men qızğa, ökünçli davuş ilə,— susa bərecek olarsınız...— men canına hast etmək istəgen adam olıp, uçurımğa intıldım,— özümni aşağı atıp yiberəm.

Şay degen edim, İrada öylə kiyik sada çıkar—dı ki, özü də, men də qorqıp kettik. O elimni, qapqaç etip, özünə çəkdi.

— Bu ne demək? Meni də telef etmək istəyirsinizmi? Öylə şey yapmaңыз. Men artıq sizge darğın degilim.

"Darğın degilim..." Buña inanmaq mümkünmi?

Bayırdan aşağı tüştik. Demir yol köpürdən keçip, baraklarğa doğrıldıq.

İnjenerlər maallesindəki trans-kiosk yanında İrada meni toqtattı.

— Ket, raatlanınız!— dedi.

— Raatlanmaq? Nasıl?— yüregim solqıldadı,— İrada, bu saqlancımaq ne vaxıt bitecek?

— Sizge artıq canım ağırma, Cevdet! İşitərsinizmi? Ağırma... Sizin üçün bu kâfi degilmi?

Dört kün, dört gecə keçti. Buzlu avalarda, daa qızıp yetişməgən töşəklerimizni tərk etip, dumanlı uçurımlar astında sıırımları ep patlata və bayırları-qırları qaza, yıqamız. Quşlıq maalində işni bitirip, yorğun ayaqlarımızı zar-zorına süyreklep, barakqa qayıt kəlgəndə, uçurımlar astında digər smena kişilərinin davuşları yañğıraylar.

Aylanma kanalının aşağı qısımında çalışqan maşinistlər işlərini bitirdi, ekskavatorlarını uzaqqa alıp kətmək üçün endi demir yol yasaylar. Demir yolniñ proyektini idarədəki konstruktörlik bürosı tertip etti, proyekt üçün materialı geologlar və topograflar azırladılar, relslər qoyılacaq topraqni tədqiq ettilər. Yol dos-doğru kotlovanniñ içine barıp tüşəcək. Kişilərin ağızından bu



söz endi sıq işitile başlay. Kotlovan! O eki yüksek qayanın ağzında olacaq. Lâkin suvniñ aqıntısı musaade etecekmi? Aylanma kanal bitken ve oña suv yiberilgen soñ bilinecek.

Ekskavatorımız tar topraq yolağı üstünde çoñqayıp qaldı... bir yaqta aylanma kanalnıñ ağzı, digər yaqta — Çar-Çaq. Sağ tarafta özen inley, sol tarafta teren aylanma kanal sozulıp yata. Eki kovş topraq alınsa, Çar-Çaqnıñ suvu kanalğa aqacaq.

Soñki künlerde epimiz Curayevniñ smenasında gelişamız. Men onıñ tabiatında yeñi hususiyetler taptım. Smena vaqtında bizim maşınamızğa kelip, uzaqta topraq yığını üstünde turıp, işniñ ketişatına köz ete, kabınağa minerek, yelquvannıñ areketini teşkere, soñ maña sezdirmey, tüşip kete. İrada maşınanıñ vaziyetini Almazovdan sorap bile turğan, Curayev özü kelip teşkere.

Eki injener bir soy işni çeşit usullarnen yapalar. İrada elektrik kabelleriniñ suv içinde yatqanlarını körse, motorlarınıñ qızğanını sezse, Karnakeryannı tızıqtıra turğan. Curayev plotina için bloklar azırlayıcı armaturlarınıñ yanından ketmey, dülgerlerniñ işi ne alda ekenini bile, yer patlaticıları qattı ellerinen tutıp tura. İrada — çevik ve talapkâr. İştən küç acımay. Plan tolmadı degen şeyni bilmey. Amma soñki künlerde, Curayevniñ smenasında çalışqan vaqıtımızda biz, Basit degeni kibi, reberimiz erkek kişi ekenini sezip turdıq. Bunı ayıp aňlatmaq qıyın. Karnakeryan kelip ventilâtorını, motornı teşkere, Nikolayğa bir şeyler ayıp kete. Keteyatqanda menden: "Curayev daa kelgeni yoqmı?" dep soray. Curayev kelgen soñ, aynı şu motornı ve ventilâtorını teşkerip, montörlarnıñ defterine nasıldır qaydlar yazıp qoya.

İşleyatqan vaqıtımızda topraq içinden balaban taş çıqsa, yer patlaticılar özleri kelip patlatıp keteler. Curayev olarnı qıdırıp yürmey. Soñra taşlarnı yer patlaticılarınıñ yardımını sayesinde platformağa yükley, motovoz kelip olarnı, taşkeser tezyalar ustahanesine alıp kete. İş vaqtında terekler, çalılar rastkelse, dülgerler ke-rip, olarnı kese, soñra kommunhozniñ arabası peyda ola. Bu terekler furun yahut aşhana için kerekler. Adamlar bu işlerniñ episini özleri yapalar, olarnıñ başları üstünde turğan kişi yoq.

Çar-Çaqqa kelip tayandıq. Aylanma kanalnıñ endi qazılacaq yeri qalmadı. Şimdi — quru, buzlu, ruzğarlı fevral gecesi. Biz vazifeni eda ettik. Bassaraba kanalnıñ işi bitken soñ evge qaytmadı, maşına bölüğine kirip, yattı, sarsıntı ve gürültiniñ oña tesiri olmadı. Yanaşasında Kandıba uzandı. Aşağıda Raşid bir özü qaldı. Men onı töpege çağırmaq için yerge tüştim.

— Bittimi?— dep soradı Raşid.

— Bitti,— dedim men. — Kanal bitti!

Tünevın gece men rıçag başında oturğanda: "Barıp ta kanal yarın geceniñ bir vaqtında bitse, Kandıba, kim bile, nasıl deşetli sadalar çıkarır?.." dep tüşüngen edim. Endi bitti... kimse indemedi.

— Bitken olsa, motorlar niçün işleyler?

— A-a — men ayretke keldim,— unuttım...

Maşına bölüğine kirip, rubilnikni çıkardım. Gurulti toqtalğan soñ Bassaraba ve Kandıba uyandılar.

— Bittimi?!

— Bitti.

— Öyle olsa eliñizni sıqmağa musaade etiñiz!— Mihail Bassaraba kanal bitkenini tüşünde körge.

Bu arada topraq yığını üstünde adam peyda oldı.

— Ne toqtadıñız? Tros qoptımı?— Karimniñ mısquıllı davuşı işitildi.

— Kene tros... ne yapmalı bilmem...— Kandıba ilekârlıqqa ilekârlıqnen cevap berdi. — Belâ. Ya siz? Çalışasınız mı?

— Yoq.

— Niçün?

— Elektrik kücü yoq.

Karimniñ maşınası bütün gece işlep çıktı. Biz işittik. Şimdi elektrik kücü yoq eken... Ekskavatornıñ töpesine çıkıp Ayıq-Burun betke baqtım. Yalı tüm-tüz. Ekskavatornıñ saçağında çıraq yanmaqta. Aşağı tüştim.

— Maşınanız bozıq, öylemi?— dedim men ve Karimniñ o yaqqa, bu yaqqa aylana bergen közlerine baqtım.

— E!— dedi Karim,— çalışmadıq.

Lâkin böyle teatr levhası köstermek için ne onda, ne mende istidad yoq edi. Ekimiz de şah-şahetip küldik. Başta Karim küldi.

Onıñ ekskavatorı özenniñ yalısında tura, astında Çar-Çaq uvulday. Ayıq-Burun artıq dünyada yoq. Andrey Zaharoviç rıçag başında, sigar içmekte.

— Bizimki azır,— dedi o, külümsirep,— siziñki?

— Biz gece çalışmadıq,— dedi Nikolay,— yarıq olmadı. Yarıq olğan soñ, tros üzüldi. Qısqası, işler masal. Sizden yardım istep keldik.

— Ho-oş!— dedi Almazov, özbekçe,— daa ne yeriñiz üzüldi.

Yalıdaki şpallar artından İrada köründi.

— Ne oldı? Ne toplandıñız?— dep qıçırdı o, uzaqtan. — Smenanıñ bitmesine üç saat daa bar!

— Qayda ediñ, İra?— dedi Almazov,— dört künden berli kimsege körünmediñ!

— Sizge kerek oldımmı?— bizge şübeli-şübeli baqtı,— Curayev yanıñızda, Toqtabayev daima te-lefon başında. Sizge daa ne kerek?

— Bilem. Özüñ qayda ediñ?

— Başqa smenada çalıştım. Men kelem, siz qaytasıñız... Mağrupov ve Sergeyev ile beraber edim. Elektrik kücü yetişmeyüvi hususunda şikâyetlengenler, Anna Yakovlevna meni ve Tursunovnu yardımğa...— o sözni aytıp bitirmedi, sustı... meni körmemek için yüzünü çetke çevirdi. Bir talaydan soñ devam etti,— yardımğa yiberdi. Amma ondan bir şey çıqmadı. Çünki Tursunov özünüñ podstantsiyasını taşlap, kimsege yardım etalmadı. Bir özüm çalıştım. Şimdi bizde maşinistler çoqlaştı...

Şay degende men eñqastan qattı öksürdim. İrada aylanıp baqtı, külümsiredi.

— Bir şeyden haberiñiz yoq,— dedi İrada, kögertege çıqqan soñ,— men sizge geceleri üç defa kelip kettim. Kimsege körünmedim. Curayev: "maña işanmay, kelip teşkerip yüre" beller dep saqındım. Gizliden kelem, yığınınñ artında pusup, çalışqanıñızni baqıp turam. Yaş ekskavatorcılarnen işlemek qolay degil. Sergeyev ağır adam. Sizde... yardımcısıñız..? Kerçek, endi yardımcısıñız degil, ikinci maşinist... nasıl?— Bu endi maña ait edi,— onı, ğaliba, qarardan ziyade maqtadıñız!— İrada, şay der eken, gizliden maña koz etip aldı.

— Güzel...— dedi Almazov,— maşinistlerniñ episi onıñ kibi çalışsa... umumen, bu soñki künlerde kişiler büyük reberler olıp kettiler. Bunı bir kayd etmek kerek edi.

— Elbette. Kanal qabul etilsin. Resmîy kısım olsun. Ondan soñ... İç itiraz yoq. Şimdi ise yarıqnı söndürüp, evge qaytıñız! Saat on birde Almazov adamlarınan beraber ekskavator yanında ol-sun. Başqalarıñız — yarın işten azatsıñız. Geceñiz hayır!

Qız elini Almazovqa uzattı. Soñ er kesniñ elini aldı. Eñ soñunda maña uzatqanda, yavaştan: "saba körüşirmiz!" dep taşladı.

O ketken soñ biz de turdıq. Bu sefer parovozniñ gudogını beklemedik. "Mavı qaya" yanından keçkende, divardaki tahtağa köz taşladım. "Aylanma kanalnıñ bitmesine eki kün qaldı..." dep yazılı. Eski sözler... tüzetilmegen. Evniñ qaburğasına keçtik. Dirijablınıñ tübünde uzun cedvel. Zevqlı şey... kaloşnıñ yanaşasında quvurçıq saçlı, öskün saqallı kişiniñ resimi olup, ögündeki ekskavator yelquvanı üstünde: "Suv allası Neptun" dep yazılğan.

İçeriden Toqtabayev çıktı.

— Sizni hayırlamaq mümkün,— dedi o ve epimizniñ qollarımızni sıqtı. Keyfi yerinde edi.

— Bundan nasıl haberiñiz oldı? — dep soradım men.

— Curayev ayttı,— dedi Mavlân aka,— plotinada körüştik. Şadmanovanı tapıp, sizge yollamamni rica etti.

Evge kelgen soñ epimiz koykalar üstüne yıqıldıq. Kimseniñ yuqusı kelmedi. Divardaki saat sert-sert tıqılday edi. Zincirına, demir anahtardan ve teneke meşrebeden ğayrı, üç dane saksaul parçası da taqqanlar. Endi beş...

— Bugün aşhanede, acarlar aytqanı kibi, palevezeli plâv olmaq kerek...— dedi Nikolay, rezina çizmalarını çıkarayatqanda. — Men yuqlaycağım.

— Palevezesini bilmeyim,— dedi Raşid,— lâkin palov pişirgenler.

— Men yuqlamaycağım... kezeceğim,— dedim men, amma içimden: "belki yolda İradanı rastketiririm" dep düşündim.

— Kezecek...— bu Ataqlonvniñ oşına ketti,— oña ne deyler? Sen aşhanağa bar! Sabira halağa ayt, bizge ekişer çanaq palov qaldırsın! Kanalını bitirgen bizmiz.

— Menim işim bar, Basit! Maña iş buyurma!

— Añlaşıldı!...— dedi Nikolay, başını yastıq astına tıqıp, tındı. Onıñ böyle adeti bar edi.

Çoq kezmege sıra kelmedi. Yolda öz başıma dolanıp bezgen soñ, ister-istemez, aşhaneye doğrudım. Sabira hala qapunı açtı.

— Otur!— dedi maña,— şimdi aş ketiririm!

Stol üstünde, kerçekten de, palov peyda oldı. Semiz etnen qave renkte pişirilgen. İçinde pişik sarımsaq başları.

Aşamağa tutundım. Sabira hala yanaşamda ayaq üstünde turdı. Oturıñız, dedim oña. Kürsü teklif ettim. Yoq... oturmadı.

— Soñ? İşleriñ nasıl?— dep soradı menden.

— Maqtanılaçaq kibi degil...

— Hucursıñ sen! Peşiñden eki qadın deli-divane olıp yüreler, özüñni sıqmaysıñ.

— Eki qadın? Niçün eki? Maña bir danesi kâfi.

— Yalan aytasıñ. Yekaterina Vasilyevna öz derdini maña kelip töke... ağlana. Ber çanağıñnı, daa qoyayım!

Sabira hala tekarar palov daa qoyıp ketirdi. Bu sefer eti çoq, semiz ve palovniñ özü yağlı... birinci çanaq öyle degil edi.

— ...Kele, ağlana otura,— o sözini devam etti,— men elbette, bu laqırdıların bir sebepsiz... bedava diñlemeyim. Laqırdı etmek isteysiñmi, benimnen beraber çalış! Qazanlarını yuv, qartop arçı, diñlerim... Ya Valka? Özüñni nişanlısını ayta-ayta qulaqlarımın tındırdı. Kim ekenini aytmay. Özü er ay yañısını qabul ete, dep düşüngen edim. Albu ise başqa türlü eken. İçkeni doğru, lâkin Nikolay oña: içme dese, ağızına ölgence bir damla raqı almaycaqqa beñzey. Onı sıylaylar. Bilesiñmi kim? Dostı Rahil. Ra-hil aqıllı qız. Amma — başqa. Ömürinde oy-le çoq şeyler körgeñ ki, tasavur etmek qıyın. O da sevginen çekişe. Sevgi olsa, qadın güzel körüne. Qadın sevgisiz yaşayalmay. Erkekler bunı añlap olamaylar. Geobüroda çalışqan Karamatnı bilesiñmi? Teknik. İradanıñ yanında aylanıp yüre. Niçün? Siz, erkekler, epiñiz matüvce kelesiñiz. Etrafıñızda ne olayatqanını körmeysiñiz. Karamat ne? Karim ile Raşidniñ siziñ barakta yaşağanlarını bilmey belleysiñmi? Madamki seniñnen bir barakta yaşaylar, öyle olğanda, Karamat özünü İrada ile yaqın tuta. Çünki İrada seniñnen yaqın... Şimdi meseleni añladıñmı? Eger añlağan olsañ, bularnı Karimge ayt!

— Karim şimdi bizde yaşamay,— dedim men.

— Onıñ emiyeti yoq. Körüşkende ayt! Aşıqmağa şey yoq. Mansurovniñ qarısı? Oña ne deysiñ? Menim közlerim er şeyni köre. İndemesen, başıña minecek. Seniñ artıñdan keze. Evini-barqını bıraqp, peşiñden Solomon adalarına ketecek. Siziñ nesilni pek seve, lâkin seniñnen ayrıca isap kesmek istey. O saña pek inana. Bir fena ceeti — çalışmay, erkeklerniñ başlarını aylandırıp yüre. Amma özü güzel şeyçik. O da sevgi qıdır. Qocağa yaş ekende çıqqan, ondan pek tez bezgen.

— Aqayı onı sevemi?

— Seve. Amma yaramay sevse kerek, gүнalarınıñ episini bağışlay. Böyle sevgi olamı? Kerçek, siz erkekler için bunıñ farqı yoq, özüñiz sevseñiz oldı. Yekaterina Vasilyevna seni seve. Men bilem. Ber, biraz palov daa qoyayım!

Sabira hala bugün benim ile niçün bu qadar nezaketli..? Farqına baralmadım. Oña sertiydim bile! Yekaterina Vasilyevna benim için kim olğan? Belki o, Solomon adalarına başqa adamlarnen de ketmege azırdır?! Soñundan episini añladım. Sa-bira halanıñ bu felsefesi benim ögümde İradanıñ itibarını kötermek için eken. Lâkin bu meselede bizim aramızda pek çoq añlaşmamazlıqlar oldı. Sabira hala ilki devirde maña, İrada için lâyıq kişi degil, dep baqa edi. Bugün ise qadınlar aqqında mıtlaqa fikirimni işitmek istedi. Ve işitti.

— Sabira hala! Men Yekaterina Vasilyevna'nızı iç bir vaxıt sevmedim ve sevmeyceyim. Özünə aytdınız, onun maña kerekligi yox,— dedim men, soñ aciz göñülənən iləve ettim:— Menim hayalım — İrada. O da meni sevmey...

Sabira hala maña inanmay-inanmay baqtı, lâkin inandı.

— Öylemi?— dedi o. — Men bir baqışta siziñ, erkekləriñ, yürekleriñizdə ne barlığını bilem. İçiniñni-bağrıñızı körem. Men İrada için raatsızlanam. Daa qoyıp bereyimmi?

Aşayımı eken?— dep tüşündim men,— Aydı, olmasa, bir çanaq daa!..

— İrada benim öz balam kibi...— Sabira hala tınmadı,— onun anası aqayım tərəfindən maña soy. İrada pek inançaq qız.

— İnançaq?

— Lâkin Katânın aytqanlarına inandı qoydı belleme! Siz erkekler...

Kene palov ketirecekmi ne, dep qorqtım. Yox, Sabira hala endi, ğaliba, istegen şeyleriniñ episini sorap bilgen ve aydıp bitirgen edi. Yanaşamda biraz daa turğan soñ, kuhnâğa kirdi. Men baraqqa qayttım.

22

Saba uyandım. Er kes yuquda. Tışarıda qaranlıq. Turdım, soñ tekrar koykanıñ üstünə oturdım. Bugün... "kanalda ekskavatorçılar için iş yox". Toyğanca yuqlamaq mümkün. Lâkin bizim ekipaj için degil. Bizge büyük iş avale etildi. Biz Çar-Çaqtan aylanma kanalğa suv yiberecekmiz. Tez-tez kiyindim. Yarım qalay suvuq çay içip, özen betke çaptım. Yüksek qayalar tañ aldı suküneti içinde yuqsıramaqtalar. Gece sıcaq yel qarağaçlarıñ ve çinarlarıñ üstündeki qarnı iritken. Dalları çıplaqlanıp qalğanlar. Sukünet? Men sukünet dedimmi? Yox. Çar-Çaqta sukünet olğan şey degil. Baraklarda... başqa mesele! Lâkin anda — yalıda, bu mümkün degil. Kotlovanda demir yol qurayatqan kişiləriñ ve traktorlarıñ davuşları qulaqları yaralar. Özen vira köpürə, vira qutura.

Tar topraq yolağından eki kovş topraq alıp, suvnu aylanma kanalğa yiberüv şerefi Andrey Zaharoviçke ve maña — ekimizge tüşti. Men bugün onun yardımcısı. Eski manadki yardımcısı de-ğil, benim mustaqil maşinist olup çalışa başlağanım endi beşçinci kün. Bugün men meşur maşinistniñ yardımcısı. Tek bugün. İşke ertece keleyim, dedim. Almazov endi mında edi.

— Ne keldiñ?— dep soradı menden,— yuquñ qaçtımı? Bar, dizel tulumbasını teşker!

Maşinaniñ astına kirdim. Barabanniñ özünü, onun etrafındaki çelik arqannı, maşina bölüğündeki çarhları közden keçirdim. Soñ maşina içindeki polnu sipirdim. Sılaq çulnen pencereni ve parmaqlıqnu sürttim... ekskavatorniñ divarları üstündə yazılmağan söz ve çizılmağan levha qalmağan. Nikolayniñ çıplaq köksündə ve arqasında ne qadar resim olsa, episi bu divarda yapılğan. Arhipkanıñ işi. Ayağını töpege kötergen balerina isteysiñmi? Elinde örtü, buğanıñ ögündə turğan toreadormı? Bir közlü Hristoformı? Eki başlı adammi (Karim ve Raşid) çeşit nefis eserler. Şu vaxıtqa qadar olarğa qulaq asmağanmız. Şimdi esledim. Yahşı ki, esledim! Musafirler kelip körgeñ olsalar? Deyoceğim, episini silip aldım.

Bassaraba keldi: açuvlı, dargın... Çırayına baqılmay. Maña selâm bermedi, yüzümə baqmadı. Karimden: bu ne demek ola? dep soradım. Saba onu uyantmay ketkenim için eken!

— Açuvlanmağa ne bar?— dedim Bassarabağa — Biraz raatlandıñ. Güzel oldı. Ondan soñ.. men siziñ dayañız degilim. Özünüñ uyanıñız!

O indemedi. Lâkin davalasmaq ne kerek? Muabbet yaşamaq mümkün degilmi? Ekimiz de Almazovniñ yardımcılarımız. Bir talaydan soñ Niko-lay ve Raşid köründiler. Olar da maña açuvlılar: "niçün uyantmadıñ?"

Saat sekizde Krasnânskaya ve Curayev peyda oldılar.

— Maşinani teşkerdiñizmi?— dep soradı Curayev.

— Ne? Maşinani teşkerdiñizmi?— Almazov onun sözlerini tekrarlap, küldi.

— Men sizden sorayım!— dedi Curayev.

— Men de sizden sorayım,— dedi Almazov. Kene küldi.

— Mesele belli, Zakir Gulâmoviç,— dedi Krasnânskaya ve özü de küldi,— er şey sırasında...

— Sırasında degil. Pişkek alqalarını mutlaqa deñiştirmek kerek...— Almazovniñ sözünü böldiler.

— Şimdi degil.

Böyle eken, maşınanın sağ kögertesi astından Mansurov çıqtı.

— Ekskavatornı teşkerdiñizmi?— dep soradı o, Almazovdan.

— Ya siz maşınanı teşkerdiñizmi?— Almazov, cevap yerine, oña sual berdi.

Er kes külüşti. Başqa vaqıt olsa böyle cevap için Mansurov, Almazovnı tıncıqtırır edi. Bugün böyle kün. İndemedi.

Krasnânskaya şaqıldap küldi.

— Bugün er kes bir şey hususunda tüşüne eken, zevqlı. Anna Yakovlevna Zaharoviçke yelquvannı kösterip, bir şeyler ayttı. Ne ayttı? Añlaşılmađı. Maşinist başını salladı, "yahşı... yahşı, elbette!" dedi, sustı.

Sotsialist şeerçikten ve yüksek qırlar betten yalığa yüzlernen kişiler toplana başladılar. Bizim reberler bunu seyir eteyatqan arada, talağı qatıp Tursunov keldi.

— Soñ? Elektrik küçü nasıl?

— Ya sende elektrik küçü nasıl?

Almazov bugün zevqlı edi. Em hucur, em zevqlı... Yapqan şaqası teren fikirli şey olmasa da, kişilerni küldüre berdi. Lâkin buña er kesniñ külecegi kelmedi. Smena injenerlerinden eñ keç kelgen İrada oldu. Oña aşırmağa şey yoq edi. Er kesnen selâmlaşıp çıqtı, soñ maşına bölüğine, benim yanıma keldi.

— Maşınanı teşkerdiñizmi?— dep soradı o.

Men oña, bu sualniñ Almazovqa endi pek çoq seferler berilgenini ve Almazovnıñ ne cevap, bergenini ayttım, soñ küldim. O da küldi.

— Ya sizge?— dedi İrada,— sizge qaç adam sual berdi?

— Siz! Yalıñız siz!

— Kördiñizmi?! Daa maña darılasıñız, Cevdet!

Men eecanlandım, bedenim terlep ketti. "İrada! Sevimli İrada! Sen ne qadar güzelsiñ!" Az qaldı, qıçırıp yibera yazdım. Bu arada Andrey Zaha-roviç maña parmağını köterdi. Tışqı kögertege çıqtım. Kovşnı tekrar teşkermege qarat berdik. Bu işnen meşğul vaqıtımızda aylanma kanalnıñ kenarında adamlar daa arttı.

Ekskavatornıñ artında, yüksek çetinde yeñi klubımıznıñ orkestri yerleşken. Onıñ çalğanını işitmegen edik.

Klarnet, bariton, alt... davuşları kiyikçe. Asıl bir ava... söz kelimi, "internatsional" çalıp olacaq kişilerge beñzemeyler. Curayevke köz qıpam: "bu ne? Mashara olmazsıñız mı?" degen manada... O maña yumruğını sallay: "Qarışma! Özüñniñ işiñni baq!"

Bu fikirni bıraqtım. İrada hususunda tüşündim. Onıñnen sanki er kün körüşem. De işte, de baraklarda... İradanıñ bütün işlerinen haberdarım. Şay tüşüne edim. Lâkin klub qurılıp bitkenini duymay qalğanım. Tek men degil. Kimse duyğanı yoq. Kerçek, pollarına daa tahta tüşelmegen, pencereleriniñ camları qoyılmağan, amma orkestr azır. İşçi komiteti hadimleri çeşit renklerde plakatlar alıp çıqtılar. Üstünde büyük plotinanıñ resmi... Artında pamuq tarlaları, elektrik direkleri ve telleri. Men bugün erte turdım, İrada ise asılta yuqlamağanğa beñzey. Karamat klubda İradanıñ birinci yardımcısı. Şimdi plakatları asmağa yer körsete, orkestrni uçurım betten tursatıp, qarağaç astında yerleş-tireyata. Bu da büyük iş. Karamat sıqılmay. Cesür emirler bere. İcrasını talap ete.

İskanderniñ işçileri maşinalarğa tolıp keldiler. Bizim adamlar Görkiy avtozavodında ilki çıkarılğan bu bir bucuq tonnalıq maşinalarnı sarıp aldılar, orkestr guruldete berip marş çaldı. Bayram ekeni sezildi. Adamlar bizim ekskavatornıñ yanında toplandılar. Men kögertede turıp, parom betke köz etem: yengil maşinalar körünmeylermi aceba? Baş idareden ve Taşkentten musafirlerni bekleyemiz. Amma bu tesadufiy alğa baqıñız! Yalıda biñlernen adamlar arasında, iç beklemegen adamımnı kördim... maña baqıp, qaşlarını-közlerini oynatmaqta ve külümsiremekte. Muşuq! Yanımda Mansurov peyda oldu. O da közlerini parom betke doğrulttı. Men halq arasında tekrar Muşuqnı qıdırğanda, kimdir, elini salladı. Kimge eken, dep tüşünip yetiştirilmedim, közlerime Sabira hala ve Yekaterina Vasilyevna çalındılar. Kelin zevq-sefa içinde, külküden sıqılıp-sıqılıp qala, elini sallay bere. Men olarnı körmegen olup, qulaq asmadım. Tezden

ekska-vator kögertesine eki adam daa çıqtı. Orkestr toqtamay çalmaqta. Menim qasevetlenüvim nafilə eken. Muzıqantlar gürdeli davuş ve büyük ğururnen ortalıqnı çıñlatmaqtalar.

Mansurovniñ qarılıp-tuyulıp çıqqan sesi işitildi:

— Keleler!

Halq kerı çekildi, soñ topraq yığını töpesine tırmaştı. Parom sağ yalıdan sol yalığa yol tutmaqta. Üstünde üç yengil maşına. Tahtadan yasalğan dört köşe minberniñ ögünde Curayev tura. O, elinen işaret etip, Mansurovni çağırdı. Man-surov ekskavator üstünden yerge sıçradı, tribunağa çapıp ketti.

Birinci maşınadan Yoldaş Ahunbabayev çıqtı. Ekincisinden Torizo... Çoqtan-çoq musafirler: halq komissarları, alimler, zavod işçileri. Olar minber yanına keldi, bizimnen selâmlaştılar. Cu-rayev şapkasını töpege köterip, salladı. Halq tındı. Orkestr toqtadı. Miting açıldı. Nutqlar başlandı. Sözge çıqqanlar kanal qurucılarını büyük ğalebe ile tebriklediler. Soñ sözge Torizo çıqtı. Dülber, sade sözlernen işçilerniñ fedakârane hızmetini kayd etti. Er kesniñ familiyasını ezberden söyledi... kâğıtqa baqmadı. Başqaları da öyle... Çar-Çaq üzerinden ğalıp kelüvimiz ve erlik, cesürlük körsetüvimiz için bizni tekrar-tekrar hayırladılar.

Men ekskavatorniñ kögertesinde turıp, nutqlarnı eecanle diñledim. Bu yerde olayatqan şeylerniñ episi benim ömürim.

Turğan yerimde aqılıma rubilnik tüştı. Mer-mer tahta üzerindeki baqır iliklerni teşkerdimmi-teşkermedimmi? Aqılımdan çıqtı. Kompres-sor bölüğine kirdim. Yoq, iliklerni ta, saba kelgenim kibi temizlep qoyğanım.

Öz işimden hoşnut olıp, kögertege çıqayatqanda, qulağıma devamlı elçırpmaları işitil-di. Bu kim için aceba? Qapunı aralıq etip baqtım. Minberde qısqa, süyrü saqallı kişi... Yoldaş Ahunbabayev nutq söylemekte.

— Çar-Çaq işçileri aylanma kanalnı qurıp bitirdiler. Bu — büyük ğalebe,— dedi o,— yarım plo-tina qurıcılığı başlaycaq. Tezden Çar-Çaq yalısındaki ufaq qışlaqlar yerine büyük şeerler ve zavodlar peyda olacaqlar. Pamuq çölleri suv ve mineral kübrenen temin etilecek. Derivatsion kanal boyunda gidroelektrostantsiyalar kaskadı usulge ketirilecek.

Bu — hayal degil. Bu — aqiqat! Bir qaç yıl keçken soñ episini öz közlerimiznen körecekmiz. Biz şimdi bu çılcıq özenniñ suvunu aylan-ma kanalğa yiberecekmiz... Demek, biz Çar-Çaqnı noqtaladıq.

Ahunbabayevniñ sözleri alğışlar içine kömüldiler. Orkestr "İternatsional" çaldı. Bu arada Al-mazov, Krasnânskayaniñ işmar etkenini körip, eli-ni rıçagğa bastı, yelquvan sol tarafqa çevirildi. Avada asılı qalğan kovş yavaş-yavaş aşağı endi, tişlerini, aylanma kanalnı özenden ayırğan tar topraq yolağına batqızdı. Kişiler eecan içinde sustılar.

Almazov köndelen çelik arqannı özüne çekkeni kibi, Çar-Çaqnıñ sailine tiklendi... açuvlanıp, ökürüp bentten aşağı sıçradı, aylanma kanalnıñ astına düşken soñ toqtaldı, aylandı-üyürldi, yüksek divarlarğa çapqıldı, qaynadı, köpürdi, uludı, qayadan-qayağa urundı, soñ yeñi yol boyu ileri ıntıldı.

İş böyle eken, adamlarnıñ arqa tarafında, topraq yığını çetinde yük maşınası kelip toq tağanını kimse duymadı.

— Cevdet! Mında kel!— dep qıçırdı kimdir.

Baqtım, kuzov üstünde Kandıba. Maşınağa çaptım. Kabina içinde Hristofor oturmaqta. Meni körip, bala kibi sevindi... sol elinen sağ eliniñ tirseginden kötere berip, aqırından yerge tüştı. Nikolaynen ekimiz onı qoltuqlap aldıq.

İrada bizni eslegen.

— Hristofor!— dep qıçırdı uzaqtan.

Elleri açıq alda çapıp keldi, Hristofornı quçaqladı, yanağından öpti.

— Keldiñizmi, kıymetli Hristofor? Keldiñizmi?— dep tekrarladı o. — Ne qadar güzel. Sizni yiberdilermi?

Hristofor qızniñ sualine cevap bermedi. Onıñ elleri arasından çıqıp, yavaş-yavaş kanalğa doğru adımladı. Uçurımniñ çetine barğan soñ toqtadı, suvniñ öktemlenüvine ve deşetli sadasına baqıp turdı.

— Men belki kelmez edim, İra,— dedi Hristo—for, hayli vaxıttan soñ,— lâkin eki kün evelsi doktor gipsni çıxardı... çıxarayatqanda: — "bu kanalnıñ bitüvi şerefine" dedi. Ayrette qaldım: "nasıl kanalnıñ?" Çünki Nikolay maña aydın-açıq bir şey söylegeni yoq. Bugün ise meni mında alıp keldi.

Suv kanalnıñ divarları boyu töpege eppi köterilgen soñ adamlarnıñ közleri alıştı, öglerinde güya yüz senelerden beri aqayatqan özen turğan kibi oldı... soñ yavaş-yavaş dağıla başladılar. Musafirlerniñ bazıları maşınalarğa minip, İskander betke cönediler. Kimerleri yuqarı maallege, yani — injenerler şeerçigine buruldılar. İşçiler ise baraklarğa qayttılar. Biz Hristo—forı alıp, Almazovnıñ evine musafirlikke kettik.

Raşid bizimnen ketmedi. O başqasınıñ evine barmağa işandırğan.

— Böyle olup çıqacağını bilmedim,— dedi o. — Bilgen olsam, iç vade bermez edim.

— Qızğa vade bergen olsañ, iş qolay,— dedi Almazov,— seni de, onı da bizge alıp keteyik. Kimge baracaqsıñ?

— Bir qız... soray bermeñiz!

— Onı Karamat bekley,— dedi Nikolay.

Biz külüştik. Raşid qızardı-bozardı, aşhane yanında coyuldı.

Yeşil çardıvar ögünde Andrey Zaharoviç toq-tadı. Bu — onıñ evi ekenini bizge aňlatmağa tutunğanda, qapu açıldı.

— Beki-rov! Sizni mında nasıl yeller alıp kel-di?— dedi qadın sesi. Baqsam, Yekaterina Vasil-evna, üstünde yeñsiz, qısqa anter. — Ne öyle baqasıñız? Tanımayısıñız mı?

— Buyur, Cevdet!— Andrey Zaharoviç, Yekaterina Vasilyevnanı çetke çekip, kirmege yol açtı, — bu benim evim. Katâ qomşumuz.

Sofa içinde Mansurov köründi.

— "Oblonskiylerniñ evinde er şey bir-birine qarışıp qaldı..." dedi o kibirli davuşnen. Seniñki — benimki yoq. Kerçekten de. Tünevin işten soñ ştanımın qurutmaq içün peçkanıñ yanında çüyge asıp qoyğan edim, Andrey kiyip ketken. Men de tutqanım, onıñkini kiygenim. Bütün kün ceblerimde papiros qıdırıp yurdim, üstümdeki başqasınıñ ştanı ekenini bilmedim.

Soyundıq, ellerimizni yuvdıq... sürtündik. Hristofornı tekrar-tekrar quçaqlay berdik. Bu arada qadınlar kuhnâda ve köridorda qarıştı, çapqaladılar.

İçeri kirip, oturdıq degende, Karim peyda ol-dı. Onı Yekaterina Vasilyevna özü çıqıp qarşılap aldı. Köridor içinde toqtatıp, yanağından öpti, gizliden maña köz qıptı: "o vaxıtta saña da böyle yapqan edim... soñ, ne oldı? Öldüñmi bundan?" demek istedi.

— Va-ay, Karim!— dep qıçırdı Yekaterina Va-silyevna. — Tıpqı maşinistniñ özü olğansıñ. Eniñe-boyuña öskensiñ. Yüzüñ aqıl renk alğan, bürüşken. Güya on yıl yuqu körmegensiñ. Karamatnı çağırdım. Kelirmi-kelmezmi, bilmeyim. "İşandırıp olamayım" dedi.

Andrey Zaharoviç qomşu odadan peyda oldı. O yuvunğan, başınıñ töpesindeki siyrekle saçlarını tarap, cik açqan, yeñi kostümünü kiygen. Ev saibine beñzegen.

— Arhipkanı çıxarıp yibergenler. Haberiñiz barmı?— dedi Karim. — Komendnanttan işittim.

— Arhipkanımı?— Andrey Zaharoviçniñ yüzü titislendi. — Niçün?

— Olmaycaq şey...— Kandıba inanmadı.

— Ne vaxıt? Nasıl çıqarğanlar? Petâ emce tafsılâtını bilmey,— dedi Karim. — Amma pek qasevetlene. Parom işçileri körgenler. Azğan-tozğan. Çar-Çaqtan ketecegim, degen.

— Çıqqan olsa, bir baş barakqa çapar edi. — Kandıba kene inanmadı,— çemodanı bizde. Onıñ içün çemodan ne demek, bilesiñizmi?

— Alçaq adam!— dedi Bassaraba.

Nikolay çıdayalmadı, aqırından yerinden turıp, qapuğa doğru yurdi. Men elinden çekip, toqtattım.

— Vazgeç!— dedi oña Hristofor,— bu maalde ne yapmaq isteysiñ?

— Özüñ aqılsızlıq yaptıñ,— dedi oña Mansurov. — Alıp kettiñ, öperpunktqa teslim ettiñ. İskander öperpunktı ne demek? Eki ğarip mi-litsioner. İşini kimse teşkergeñi yoq.

— Çemodanını qıdırıp ille keleecek,— de-dim men. — Eger kerçekten de boşalğan olsa...

— Arhipka barakqa kelmez,— dedi Karim. — Nikolay olmasa edi, başqa mesele. Kelip körünse, özünə yaramay olacaq.

— Arhipkanı aqlağan olsalar...— dedi Ba—sit. — Eger qabaatlı olmasa...— o Hristoforğa köz etip aldı. — Baş Dugümge çoqtan qayıt kəlir edi. Neden qorqacaq?

— Arhipkanıñ çıkarılıp yiberilgeni bir şey degil,— dedi Karim,— amma Nikolay onı qapattıruvda aqsız olıp çıqsa... o vaxıtta iş fe—na olur.

— Biz çoq adammız,— dedi Hristofor,— Ar—hipka ise bir kişi... Küçüçük bir kişi. Onıñ

aqqında bu qadar büyük laqırdı lâyıq degil. Bugün bizim bayramamız.

Yekaterina Vasilyevna kirdi, stolnıñ üstünə çiy pamuq yağı qarışiq qartop ezmesi qoydı. Qartopnıñ artından tuzlu domuz eti, hıyar turşusu peyda oldı. Soñra doğralmağan qapısta, şalqam ve saire.

Musafirlerniñ sayısı arta berdi. Bizim baraknıñ bütün ealisi mında edi. Raşidni isapqa qoşmasaq... Toqtabayev da keldi. Tursunov da.

O Nikolaynen ekimizniñ aramızda oturdı. Bir talay vaxıt keçken soñ eski vaqialarnı ikâye etti.

...Özü demir yol ustahanelerinde çalışqan, revolütsion vaqialarnıñ iştirakçisi. Şeerde keçirilgen ilki kommunistik talaqağa qoşulğan. Şeerde ükümetni qaytarıp elge almaq istegen beyaz gvardiyalıların küreşken.

— Kommunistler drujinasınıñ vızvod komandiri edim,— dedi Mavlân aka.

— Mında... "Mavı qaya"da kimsiñiz?— dep soradı ondan Ataqlıov.

— Mında? Ekskavatorcılar polkınıñ komandiri. Polkovnik...

— E! Biraz alıp qaçtıñız,— dedi Bassara—ba,— tap o qadar degil.

Aşqa buyurmamız teklif etildi. Qasıqlarnen silâlandıq. Andrey Zaharoviç sandıqnıñ artından litrlik raqı şişesi çıqardı, laqır—dı birden toqtadı.

— Ma, Abdulla Sadıkoviç, özün aç!— dedi o. Şişeni stolnıñ ortasına qoydı. — Bayram, umumen, seniñki!

Mansurov avuçınıñ içinen bir urdı, şişeniñ tapası top kibi patlap, atılıp ketti. Demir qalaylarğa, episine musaviy derecede, raqı qoyıp çıqtı. Soñ özünüñkini yüksekke köterdi.

— Dostlar!— dedi o,— Ne yaptıq-yaptıq, kanalnı bitirdik. Bitirgen soñ da içmeycek olsa, bu canıvarnı ne vaxıt içecekmiş? Mansurov öyle, Mansurov böyle... kanal, er alda, bitti. Eñ müimi şu. Öyle degilmi? Qana, köterdik!

— Hanım azretleri?— Karim başınen kuhnâ tarafqa işaret etti,— olar içmeyceklermi?

— Roza, Katâ,— Almazov qadınlarnı davet etti. — Sizni bekleymiş.

Rozaliya Nikolayevna ve Yekaterina Vasilyevna kirdiler. Tek özleri degil, olarnen beraber Karamat da bar edi. Karamat bizimnen selâmlaştı, Karimniñ yanına oturdı. Zevqlı şey. Ya — Raşid? Qalaylarğa tekrar raqı qoyıldı.

Birinci qalaynıñ raqısını içken soñ, stol başındaki kişilerniñ yüzleri közlerime qıyış-mıyış olıp keldiler. Qalaylarınñ tış kuyeli, içleri, ğaliba, totlı... Qaç kere içtik? Bilmeyim. Qoyğanını içe berdim. Başım aylandı. Biraz daa otursam, belki saçmalap başlaycağım! Mansurovnıñ sesini işittim.

— Güzel. Pek güzel şey,— dedi o,— cigerleriñni tazerte. Nasılsıñ, Karim?

— Bir coruq,— Karimniñ yüzü endi qıp-qırmızı. Karamat onıñ adetini bile. İçse, deral sarğışlana. Soñ özünü köterip alıp ketmek kerek. Şimdi gizliden Karimge köz ete: ziyansız. Qorqunçlı şey yoq.

Qalaylarınñ mıqdarı eppi olğan soñ, Ka—ramat benim tarafıma sıq-sıq köz ete başlağanını sezdim. Ne oldı? Ne kerek? İşmar etip soradım. Añlamadı. Soñ yanıma kelip oturdı.

— Sizge ne oldı, Cevdet aka? Keyfiñiz yoqmı?— dep soradı menden. — Bir şey aşamaysıñız. — Ögüme sıcaq qartop ezmesi tolu çanaqnı sürdi. Zornen de olsa, kene qapındım. Karamat türtip qaşıqnı polğa tüşürdi, egilip onı ala-yata edim, qulağıma gizliden: "İrada sizni bekley..." dep fısıldadı, ketip tekrar Karimniñ yanına oturdı. Yavaştan köridorğa doğrudım. Artımdan Nikolay da çıqtı.

— Ne? Yaramay oldıñmı?

— Ebet. Yüregim qarışıla.



— Tışarı çıq!— dedi Nikolay. — Avada yur!

Kuhnânın öğünden keçeyatqanda omuzım apansızdan Yekaterina Vasilyevnanın köküsine toqundı.

— Cevdet, yaramazlanma!— dedi o, aselet yüksek davuşnen. Men indemedim. O keyfim bozuq ekenini sezdi.

— Oturt onu bu yerge!— dedi Nikolayğa, urba asqıçı yanındaki sandıqı körsetip,— men şimdi ilâc taparım.

Yarım daqıqa keçmedi, naşatırlı spirtke beñzer bir stakan yıldıruvıq beyaz suv ketirdi. Qaç daqıqadan soñ, yüzümde küçük ter tamçıları asıl oldılar. İçeri kirmeye tedariklengende, yanıma kişi kelip oturğan kibi keldi. Baqşam Yekaterina Vasilyevna.

— Nasıl?

— Güzel,— dedim men,— sağ oluñız!

— Maña alâ açuvlanasıñızımı, Cevdet?

— Ne içün?

— Qurnazlıqqa urmañız! Men sizni bilem! İtimal, men de uzaq bir yerlerde... yüksek dağlar eteginde, deñiz yalısında doğmaq istegendirim. Siz Elpidenen kezgeniñiz kibi, men de siziñnen kezmek istegendirim... Soñ, nasıl?

Yekaterina Vasilyevna bir şeyler işitken. Amma becerip aytalmay. Özü zır-sarğuş.

— Bu üfürme şeyni kimden işittiñiz?

— Tanış kişilerden. Onı siz de bilesiñiz.

Yekaterina Vasilyevna ucuz davuş ile hahıldap küldi.

Qapu içinde Mansurov peyda oldı. Ekimizniñ sandıq üstünde oturğanımızni körgen soñ, qayıp içeri kirdi.

— Keçenlerde bizim evge bir kişi keldi. Mansurov kerek eken. Lomakov. Bilgen kişiñizmi?

— Yoq.

— Bilmeysiñizmi? O sizni bile. Epiñizni bile. Kimsege aytma, dedi. Lâkin özüñizge malüm men sizden iç bir şey gizlemeyim. Çünki siz maña duşman degilsiñiz! Yahşı yigitsiñiz, Cevdet. O vaqıtta aramızda bir şey olmağanı yahşı. Siziñ için yahşı, benim için, bilmeyim... Men sizni begene edim. — Yekaterina Vasilyevna ökünçli davuş ile söylenmekte edi,— lâkin, Cevdet, benim kibileri siziñ için degil. Siz, namuslı yigitsiñiz. Men bilmedim. Endi bu tarihi İradağa tafsılâtlı surette ikâye etip, işiñizni tüzetmek isteyim. Men siziñ aqqıñızda yañlış tüşüngenim. İra fena qız degil, tek burunını kötermege seve. Bugün onıñnen laqırdı eteyim... İsteysiñizmi?

— Kerekmey! Özüm de laqırdı ete bilem. Lomakovni bilmeyim...

— Bilmegeniñiz ne? Bir gece ondan suv alğansıñız. Barakta...

— Muşuq?!— laklı kartuzı, santıraç bıçağı, qaşları üstüne sarqqan bir top quvurçıq saç kızıllarınıñ öğüne keldiler. — Menim degen kişim olsa...— Muşuqniñ biçimini tasvir ete başladım.

— Onıñ özü! Bilmeyim degeniñiz ne? Miha-il İgnatyeviç Lomakov... Mansurov onı mehanik hızmetine almaq istey.

Men indemedim. Yekaterina Vasilyevnanın kızlarına baqtım, olarnıñ içinde özümniñ ayıp yetiştirilmağan sualıme cevap kördim.

— Sizge ne oldı, Cevdet?— dedi o, yasama mulâyimlik ile,— künleysiñizmi? Men onıñnen tek eki kere körüştim. Yoq. Şaqa etem!

Kene indemedim. Öz araretini va isteklerini baş etalmağan bu qadın aqqında tüşündim.

— Niçün indemeysiñiz?— Yekaterina Vasilyevna benim omuzımdan tutup silkitti.

— Niçün indemeyim?— farqına barmay, onıñ sözlerini tekrarlardım,— Lomakovni tüşünem. O, benim ve siziñ için, çeşit körünişlerde yaşağan kişi.

— Mihail İgnatyeviç benimnen bir türlü muamelede buluna, siziñnen ise başqa...— Yekaterina Vasilyevna külümsiredi, özüniñ bu adamğa olğan munasebetini gizlemege tırışmadı. — Tabiat qanunu...

— Tanış olğaniñiz çoqtanmı?— dep soradım men.

— Aytım da! Bir qaç kere körüştik.  
— Eki kere körüştik dediniz!  
— Belki ziyadecedir. — Yekaterina Vasilyevna kene küldi. Onıñ külüşü eki manalı degil edi,— ne farqı bar? Doğrusı öyle degilmi, Cevdet? Menim şeytanlarımıñ qozğamañız! Siziñnen beraber Taşkentten kelgende skelede Lomakov sizge söz qatqan edi!  
— Maña degil, sizge qatqan edi!  
— İtimal. Lâkin özü nezaketli adam.  
— Bunı maña aytqanıñız ne?  
— Doğrusını söyleyimmi?— Yekaterina Vasilyevna qaşlarını tuyümledi. Çeresi ciddileşti,— men aqiqatnı aytmaq, em sizge aytmaq isteyim! E! Aytqanda da, ep bir, añlamazsınız....  
O başını divarğa tayadı. Közlerini yumdı. Eppi vaqıt indemey oturdı. Soñ atılıp turdı, musafirler odasına kirip ketti.  
— Özünüñ içesiñiz, maña bermeysiñiz. Bu nasıl şey?— dep qıçırdı o, içeri kirgen soñ. — Aydıñız, sevgi içün içeyik! Barsın, yaşlar-yaşlarıñı sevsinler. Karim, Karamat! Siziñ sağlığıñız içün!

Pencere ögünde ayaq üstünde turğan Mansurov.

— İrada...— dep ayqırdı (İradanıñ evi qomşu azbarda edi).

— İrada qayda?— dep soradı Yekaterina Vasilyevna tez-tez. — O mında kelmez. Öldürseñ, kelmez. Evinde kişi bekley. Sabira hala çoqtan aşhaneden tarelkalar alıp, oña ketti.

İrada adam bekley. Kimni?

— Otur bu yerge, Cevdet!— Andrey Zaharoviç parmağınen işaret etip, meni yanına çağırdı. Sandıqınıñ artından kene raqı çıqardı.

— İçemiz!— meşrebeni elime alğan edim, közlerime Karamatnıñ közleri çalındılar: "kerekmey... içmeñiz!" Meşrebeni qaytarıp, stol üstüne qoydım. O, külümsiredi ve benim areketimni begenip, baş parmağını yuqarı çevirip körsetti:

— Maşşalla, Cevdet aka!

23

Karamat, Karamat! Közlerime baqmağan olsañ, meşrebeniñ raqısını içer, yüregime teselli berir edim. İçirtmediñ. Yüregimni keder bastı. Bu ne? Küncülikmi? Küncülik olsa, İradanı kimden künleyim? Vahid Tursunovdanmı? O benimnen musafirlikte... Kelgeninden beri ağızından eki söz çıqmadı. Şimdi qıp-qırmızı sarğuş. İçe Bere... O da yanıqlı. Duydırmaq istemey. Men Böyle tüşüneyatqanda Mansurov yerinden turdı. Tursunovnıñ yanına oturdı. Ekisi horezm türküsü seylemege tutundılar. Tutundılar degence, toqtadılar... Sözlerini unutqanlar. Soñ yeñiden başladılar. Türkü — özbek türküsü, azaçiq azerbaycan aenki bar? Kandıba? O indemey vira içe. Hristofor yalvarıp baqtı, toqtatmaq istedi. Hayır etmedi.

— Sen toqunma! Men keyflenem!— dedi o.

Andrey Zaharoviç kimerde elini sandıqınıñ artına tıqıp yibere, şişe çekip çıqara. Sandıq artında qaç şişe daa bar? Almazov bile. Ne qadar raqı içildi? Kimse bilmey. Odanıñ içinde mavı renkli sigar tütünü ve ardı kesilmez adam davuşı ükümrän. Raqı er kesniñ tilini açtı. Er kes özüniñ keçmişinden tuttırdı. Kim-de — nasıl keçmiş bar?

— ...Bu vaqia Saratov şeerinde olğan edi,— dedi Andrey Zaharoviç. Roza ile ilkide nasıl tanış olğanını ve doquz yaşındaki oğlu Saşanıñ riyaziyattan ne qadar istidatlı ekenini bundan evel aytqan edi. — Alçaq, basıq ev... Yeldegirmen... Böyle degende hatirine ne keldi, bilmem, közlerinden yaşlar aqıp ketti,— Ey, Sızran! Sızran!

Men bu adamnıñ er bir sözünü diqqatnen diñlemege, er bir areketine köz etmege alıştım. Küz keçti, qış keldi, men ep bu iri kemikli, çirkin çereli, temiz ve açıq yürekli adamnıñ yanaşasında bulundım. Onıñ iç bir sefer bir şeyge şikâyetlengenini körmedim. Amma şimdi yelkesinden asretlik basqanğa beñzedi.

— ...Çevre-çetinde İdil aylanıp-üyrülüp aqa. Sızran — benim doğmuş şeerim.

Seneler keçip keterler. Bir kün Almazovnen körüşmem olur. Qadın ve ballarnen beraber poyezdda Moskvağa ketkende... Kuybişevniñ o yaqlarında, demir yol stantsiyasında vagonğa, qaşları ap-aq, közleri sönük, yanaqlarınıñ etleri salpırağan, burunınıñ töpesi qızarğan kişi kirer.

Menim qadınım — amma qadınım kim olur?— bu kişiniñ közlerine baqıp. "Ey-va! O bizni tanımay", dep taaciplenir. Qart kişi bizge tiklenip baqar, külümsirer. O vaqıtta biz, Sızranına keteyatqan Almazovnen quçaqlaşırız.

"E! Cevdet! Bu sensiñmi? Men evge kelgen soñ doğmuşlarımın bir azbarğa topladım. Epimiz yeñi evler qurdıq..." dep ikâye etip başlar o,— "men eski zenaatnı bıraqtım. Elektrik stantsiyası başlığı oldım. İşte, işler böyle, qardaş! Lâ-kin qartaydım..."

Poyezd Sızranğa yaqınlar. Andrey Zaharoviç pencerege işaret etip: "A! İdil! İdilni tanıysıñmı?— dep sorar. — Tanımayısıñ? E? Ebet, bizim İdil tanılmaz oldu."

Men taaciplenirim: taqdir hucur şey eken, derim. Almazov yaş ve küçlü ekende Tân-Şanda, Dneprde, Badahşanda yaşadı, qarthlığında doğmuş toprağına qayıp kelgen.

Maña Sızrannı ikâye etkeniñiz hatiriñizdemi, Andrey Zaharoviç?— derim men oña. — Aylanma kanalnıñ bitüvi munasebetinen eviñizde olğan ziyafet... esiñizdemi?

— Menmi?— der Andrey Zaharoviç, ayretlenip,— toqta... Çar-Çaqta öyle şey olğanmı edi? Hidrostantsiyalar kaskadını qurıp bitirgenimiz aqılımda. Ondan soñ Karim... alicenap Karim esimde. Hristofor da esimde.

Belki Almazov ziyafet aqşamını da unutır... Men unutmam.

Karimni qıdırıp taptım. Sofada kimnidir bekley edi.

— Karamat qayda?

— Ketti.

— Kelecekmi?

— Kelecek.

— Maña bir eylik yap, Karim? Lâkin, kimse bilmesin.

— Ayt! Nasıl eylik!— Elini omuzımın üstüne qoydı.

— Gizliden... yolğa çıq! İradanıñ qapusını qaq! Onıñ evinde neler olayata, episini bil! Yabaniy adam olmasa, İradadan yavaşçıqtan: "Cevdet kelmek istey. Mümkünmi?" dep sora. Cevabını kelip maña ayt! Rica etem, Karim!

— Tek şumı?— Karim acınıqlı cıray yasadı" — men belledim...

— Bunıñ özü dünyada er şeyden müim.

— Güzel. Beş daqıqadan er şeyni bilirsıñ.

Men içeri kirdim. Nikolay ortada matros oyunu oynamaqta edi. O, asıl da, güzel oynay turğan. Şimdi de öyle... Ondan soñ Mansurov, Yekaterina Va-silyevna, Tursunov — üçevi özbekçe oynadılar. Tursunovniñ ayaq üstünde turmağa mecalı yoq. Ellerini sağğa-solğa qıyıştırdı, ayaqları ucunda yurdi. Soñ süründi, yıqılazdı. Yekaterina Vasilyevna şaqıldap küldi. Mansurov Nikolayğa işmar etti — ekisi Tursunovni qomşu odağa alıp çıqtı, krovat üstüne yatqızdılar. Yekaterina Vasilyevna oynamaqta devam etti. Yürüşte ağır körüngen toluca müçeli bu qadın oyunda oldıqça yengil edi. Uçtı, yaldadı... er alda, dülber qadın. Onıñ ayaqlarınıñ areketinde, beliniñ mayışuvında, elleriniñ qıbırdavında — bilmem daa nelerinde, sevdirci, begendirici, özüne çekici cazibeler bar edi. Dülber yırtıcı... Çeresi kızardı, saçları dağılıp, közleri üstüne tüşti, o tuflilerniñ ökçelerini yerge qattıca urıp, oynay berdi. Dülber qadınlar oynamağa seveler. Çünki olarda seyirci için baqmağa ve körmege şey ola.

Yoruldı, taldı... Endi ğalıba toqtaycaq dep beklep turdıq, amma Yekaterina Vasilyevna tosatosat daa küçlü çevirildi. Niayet, ellerini çetke açıp, Toqtabayevniñ öğünde qadalıp turdı:

— Siz, ekskavatorcılarnıñ babası... niçün oynamaysıñız?— Yekaterina Vasilyevna onı çekip, ortağa çıqardı. Bunı körip, Bassaraba da qalqtı. Ekisi oynadılar. Bu zevqlı levha edi... Toqtabayev ve Bassarabanıñ ayaqları, rezinadan yasalğan kibi, qıyışmaqta, büklenmekte ediler. Tışarıda qapu açılıp-yapıldı. Men, Karim keldi belledim.

— Kim bar anda?— dep qıçırdı Rozaliya Ni-kolayevna.

Qapu betke baqtım, köridorda... Arhipka turmaqta edi. Oyun toqtadı. Er kes sustı, musafirge eleslenip baqtı.

— Beklemegen ediñizmi?— dedi Arhipka, adamlarnıñ közlerindeki ayretni eslep. Artına aylanıp, köridor bette, kimgedir: — Kir!— dep qıçırdı. Bosaga üstünde Rahil köründi. —Tanış oluñız!— Şay degende, sandıq üstünde oturğan Hristoforni körip, şaşmaladı. Hristofor aqırından

yerinden turup, Arhipkağa doğru adımladı. Evniñ içi çım-çırt kesildi. Kandıba yerinden qıbirdamay, Arhipkağa baqıp oturdu.

— Kerekmey! Kerekmey, Hrist!— dep qıçırdı Rahil. — Yalvaram saña!

— Sen qarışma!— dedi Hristofor. — Men oña toqunmaycağım. Körüşmegenheimiz ne qadar vaqıt oldı, Arhipka?

Arqasını şkafta tayandırıp turğan Toqtabayev yavaştan Nikolay betke cılıştı. Mansurov bunu seze qaldı, o da Toqtabayevniñ yanına kelip oturdu. Nikolay, omuzlarını qısıp, köküsini içke çekti, yerinden qıbirdamadı.

— Ne keldiñ?— Yekaterina Vasilyevna oña dülber qaşlarını sıttı. — Coyul mından! Sen de!— dedi o, Rahilge çevirilip, — Menim evimde işiñiz yoq.

Arhipka, tilki kibi, kevdesini üç büklep, negedir tedariklendi.

— Saqın, eliñni kötreyim deme!— Rahil Arhipkanı üytep, köridorğa çıkardı, — maña söz berdiñ.

Arhipkanıñ elleri ve ayaqları qaltırmaqta edi.

— Sen... dünyada eñ bılaşıq, eñ alçaq adamsıñ, — dedi oña Nikolay. Lâkin bunıñnen kifayetlenmedi, boş raqı şişesini ilindirip aldı, Arhipkağa atacaqta, Mansurov ve Toqtabayev şişeni çekip aldılar:

— Kerekmey, Nikolay!— dedi Rozaliya Nikolayevna. — Musafirlikte ...birevniñ evinde, aıptır...— O, başımızğa belâ çıqarmasın dep, telâş tolu közlerinden Arhipkağa tiklenip-tiklenip baqa berdi.

Arhipka, niayet, büklenip turğan kevdesini doğrulttı, soñ külümsiredi. Özünüñ böyle qabul etilecegini bilgen... azırlanıp kelgen.

— Kelgensiñ... bare, dürüs otur!— dedi Hristofor ve közünden aşağı tayğan qara paçavranı çekip tüzetti. — Buyur!

— Menmi?— o elini Hristoforğa uzattı, ğaliba, onıñ ile selâmlaşmaq istedi. Hristofor, abaylamağan olup, kürsünü körsetti: — Otur! — dedi oña. Musafirni stolğa, evniñ saibi degil de, Hristofor davet etüvi kerginlikni yımsattı.

— Şorbacı qayda?— dep soradı Hristofor, — raqı qoyıñız!

Andrey Zaharoviç, qalayğa raqı qoyıp, Arhipkağa uzattı.

— Ne keldiñ?— dedi Nikolay, — mında saña ne bar?

— Seniñ eviñe kelmedim. Bu adam...— o başını Almazov tarafqa siltedi, — benim ustazım. Oña keldim. Sen mında kimsiñ?

— İş onda degil. Ne vaqıt çıqtıñ?

— Eki kün evelsi... Siz küçlü kişiler ekensiñiz, ümüt etmegen edim, — dedi Arhipka, soñ qalaynı alıp, bir nefesten içip yiberdi. — Men evlendim.

— İşittik...

— Büyüklernen içmek mümkünmi?— dep soradı menden Arhipka ve özü cevap berdi: — Mümkün de-ğil. Ne qadar açıq köz kişiler... Sözlerime ne qadar ciddiyy emiyet bereler, köresiñmi Rahil?

— Kerçekten de...— Yekaterina Vasilyevna buña razı oldı, — epiñiz onıñ közleri içine baqıp qaldıñız, ne qadar müim zat!!! Turıñız, oynayıq!

Turmağa — turdıq, amma kimse oynap olamadı. İstek bar edi, taqat yoq... Hristofor ve Nikolay pencereniñ yanaşasında oturdılar. Mansurov ve Toqtabayev olarnıñ yanına keldiler. Qadınlr Almazov, Bassaraba ve Ataqlonven qalaylarını toquştırp içtiler. Stol başında yalnız Arhipka ve Rahil qaldılar. Buña ne deyler? Keleyatqanda çoq şeylerni beklegen... lâkin özüne böyle farqsız muamele kösterilir dep, tüşünmegen edi. Arhipka yerinden turdı, dudaqlarını hucur-hucur bürüştirip, nasıldır türkü aytıp başladı. Türkünü aytdanını ilki işitüvim. Bataqlıq yalılarda tuz çıkarıcı adamlar aqqında ...Biz epimiz sustıq, diñledik. Arhipkağa keder etmedik. Bitkence ayttı, soñ qayıp, yerine — Rahilniñ yanına oturdu. Rahil onıñ qulağına bir şeyler aytıp, bir şeyler yalvardı. Olarnıñ tarafına kimse baqmadı.

Andrey Zaharoviç meşrebelerge raqı qoydı, özünüñkini köterdi.

— Plotinanın tez bitmesi için...— dedi o ve başqalarını bekleme, içe qoydı,— Bazi ekskavatorcılar, aylanma kanaldan soñ qayda çalışacaqlarını qasevet eteler. İş yetişir... er keske yetişir.

Stol başındaki kişiler, bir-birlerini sağır bellepmi, özleriniñ aqiqaten sarğış ekenlerini bilipmi, yüksek davuşnen lağırdı etmekte. Evniñ içi ziy-çuv. Rahil ve Arhipka ep stol başında oturmaqtalar. Bir talay vaqıt keçken soñ stol üstüne tars etip, qattı qol tüşti, savut-saba avada oynadı.

— Yavaş ol! Büllür qadelerni parlarsıñ!— dedi Hristofor.

Biz külüştik. Alümin çanaqlar ve teneke qalaylar, oynaqlap alğan soñ, Arhipka yerinden qalqtı, kimsege baqmay, qapuğa doğruldı. Bosağa ögünde toqtalıp, Kandıba betke çevirildi.

— Saña... seniñ ile lağırdı etmege kelgen edim,— dedi o,— munasip olmadı. Bu kişiğe — o Andrey Zaharoviçni körsetti,— bu kişiğe ürmet etkenim için... Onıñ evinde şamata çıqarmayım dep, vazgeçtim. Soñundan...— yumruğını sıqıp, körsetti.

— Arhipka! Deli olma!— Rahil onıñ omuzlarından qucaqlap, tışarı çekkeledi.

— Bu evde istemeseñ, tışarığa çıqayıq!— Dedi Nikolay, ögündeki kürsünü tepti, atılıp ketip Arhipkanıñ tizine urundı. Arhipka aman pıçağını çıqardı, lâkin Toqtabayev eline yapıştı... Man-surov Arhipkanı üyteklep, tışarı alıp çıqtı, Soñ Arhipkanıñ davuşı işitilmedi. Karim ımpıstımpıs kirip keldi. Onıñ artından Mansurov peyda oldı.

— Ketti...— dedi Mansurov. — Alla belâsını bersin!— Karimni tutıp, qucaqladı,— sen altın adamsıñ!— dedi oña,— alla saña güzel qadın qısmet etsin. Doquz balañız olsun, Añladıñmı, Karim? Yedisi oğlan, ekisi qız!

— İtiraz yoq...— dedi Karim,— tek aylığımnı eki qat arttırıñız.

— Yağma yoq,— Mansurov işaret parmağını köterdi,— sen yahşı maşinistsiñmi... ayt!

— Ebet! Eki aydan beri...

Karim onıñ ellerinden zornen qurtulıp, benim yanıma keldi.

— Tez mından açıl,— dedi qulağıma,— İrada seni bekley. Evinde Karamat... başka kimse yoq.

—Â sen?

— Men... bilmeyim. Belki... Meni kimse çağırmadı. İtimal, öyle kerektir. Ondan da başka, mın-dan ekimiz birden ğaip olsak, Andrey Zaharoviç darılır. Yoq, sen özüñ bar.

Men Karimniñ ayağına bastım: "yavaş ol!"

Yüregimni eecan bastı. Sabırım tükendi. Oturıp olamadım. Etrafımdaki tanış çerelerge köz etem, tanış seslerni diñleyim, bir şey añlamayım.

Yavaştan köridorğa çıqtım. Kimse yoq... Aralıq qapudan tışarı sıptırıldım. Yüregim çapalana başladı. Yolda bir kaç adım attım degende, adam iniltisi işittim. Toqtap, diñlendim. Kimdir, qaba davuşnen söğündi.

"Men olarnen isaplaşırım... episinen isaplaşırım". Kene mecalsız adam sesi. Evniñ artına aylandım: Arhipka... arqasını divarğa tayağan, söğüne bermekte edi.

— Ma, betiñni sürt!— dedim oña, yavluğımı uzatıp,— betiñ-közüñ kireç.

O elimni kerı üytedi, yavluqını almadı.

— İn-telligent!— dedi maña, yirenç çere ile,— özüñiniñ burunıñnıñ astını sil!

Bu yerde turmağa alım yoq edi, yolniñ diger tarafına keçtim, özümniñ kâbeme doğru adımladım. Bu qapunu qaquv yerine, yetmiş kilometr yol çapıp kelmek yengil edi. Yoqsa, evelâ barakqa kirip, özümni bir nizamğa çekeyimmi eken? Üstümde brezent bıcaq, qatranlı ştan... lâkin yoq İradağa şimdi bu daqiqada kirmek gerek. Erkek ke-ri qaytsa, yahşı olup çıqmaz. Qapunu qaqacaq olup, elimni köterdim, qapu özü açıldı. Karamat...

— Buyurıñız, Cevdet!

Küçük köridorçıqqa kirdim. Divarları süt kibi beyaz, kireçnen aqlanğanlar. Polı qoyu kırmızı renkte boyalı, yeşil yolaqlı tar kilim tüşelgen.

Karamatniñ omuzları üstünde teri palto. İradanıñ paltosı. Demek, Karamat meni çağırıp alıp kelmek, yahut yolğa çıqıp, meni bekleme için çıqayata edi.

— Keçiñiz,— Karamat içerdeki odanıñ qapusını açtı,— qorqmañız! Mında adamnı tişlemeyler!

Büyükçe oda. Yolğa çıqqan eki pencerede uzun perdeler. Polğa kiyiz töşelgen. Art divarda di-van, ortada dört köşe stol üstünde beyaz örtü, qarşıda qomşu odağa kirilgen qapu.

Karamat sağ omuzını aşağı egiltti, müçesini azaçiq silkitip, üstündeki teri paltonı divannıñ üstüne tüşürgen soñ közlerinen işaret etip, ikinci qapunu körsetti.

— Bunı özüñiz açınız!— dedi qız, külümsirep,— men ayaqçı degilim!

— Maña qılinsaңыз!..— dedim men Karamatqa,— gizli... tılsımlı odalar içinde yürsetesiñiz. İçlerinde kimse yoq.

— Qıdırmağa bilmek kereksiñiz!— dedi Ka-ramat.

Qapunu açtım... açtım ve ayrette qaldım. Dumanlı ve qarlı dağlar arasında, bataqlı soqaqlar çetinde böyle ziyketli oda? Arqasını pencerege çevirip, tirseklerini çiçek savutına tayandırıp, İrada bir özü turmaqta. Meni körgeñ soñ külümsiredi ve çeresi qızardı. "Qız meni, aqiqaten sevse, şimdi bağıma atılır, meni quçaqlar! Yüzümniñ birde-bir yerinden öper" dep tüşündim. Niçün böyle tüşündim? Bunıñ içün nasıl esas bar edi? Bilmeyim. Amma İrada yerinden qıbırdamadı. Pencereniñ ögünde qaldı. Men bosağa üstünde toqtaldım. İçeri kirmege saqınıp, baqıp turdım. Tamağımnı nedir sıqtı... laqırdı etalmadım.

Keldiñizmi, Cevdet?— İlki sözlerni söylemek oña da qolay degil edi. — Siz benim evimni körmek istegen ediñiz, hatiriñizdemi?

Bu ne vaqıt olğan şey? Hatirimde yoq!

"İrada! İrada!" — qızınıñ adını eki kere tekrarlardım. Aytmağa başqa şey tapalmadım. Sağ elim ile saçlarını quçaqladım, yanağı-yanağıma, dudaqları-dudaqlarıma toqunğan soñ ğururı, inatlığı utançaqlığı — episi irip bitip ketti, O, benim sol elimniñ içinde qısılıp qalğan sağ elini yavaştan boşap, boynuma sarıldı.

Bu sukünet içinde... bir-birimiznen laqırdı etalmay, qıbırdamay, hayli vaqıt susıp turdıq. Soñ İrada elini tez-tez çekip aldı, arqasında saqladı. Elini tekrar tuttum, dudaqlarıma ketirdim. Dudaqlarım alevlenip kettiler. Soñra bu elni köküsime bastım. Ekimiz çoq vaqıt daa indemey turdıq — yüregimniñ tepindisini ekimiz diñledik. Niayet, İrada elimni eline aldı, köküsine sıqacaq oldımı, bilmeyim... üstüne qor tüşken kibi, birden elimni çekip taşıladı. Men gizliden külümsiredim. İrada kene qızardı.

— Sizni çoq qıdırdım,— dedi qız. Elbette, bir şeyler etip, laqırdını başlamaq kerek edi. — Miting bitken soñ ğaip ettim. Karamat!— dep qıçırdı o, qomşu odağa. Karamat kirdi,— barakqa qaç kere barıp keldiñ?

— Yalıñız barakqamı? Tuya-Buğaz? Albu ise Andrey Zaharoviçde otura eken. Özü de kimnen?

— Karamat közüni qıpıp aldı,— Yekaterina Vasilyevnanen!

— Kene Yekaterina Vasilyevnamı?— İradanıñ davuşında bu sefer can ağrısı sezilmedi,— alla belâsını bersin onıñ, lâkin bugün bayram, Cev-det! Öpkelenilecek kün degil.

— Ziyafette Karamat da bar edi,— dedim men.— Niçün bir şey aytmadı?

— Sebebi bar. — Karamat yalq etip İradanıñ közlerine baqtı. Aytayımımı?

— Ayt!

— Men ziyafette oldım, amma ziyafet içün barmadım. Sizni qıdırıp bardım. Vazifem — sizni hırsızlap mında alıp kelmek edi. Amma qolaysız şaraitke tüştim. Karimni körgeñ soñ, çıqıp ketalmadım. Onıñnen beraber çıqsam, mında ketirmek kerek. Bu da mümkün degil. Maña berilgen emir aydın-açiq edi: bu evge Cevdet ketirilmek kerek. Başqa iç kimse! Soñ — Tursunov. O da yanıñızda otura edi... İradanıñ adını işitse, iş bozılacaq. Ağzına ne raqı, ne de yemek, bir şey almaycaq. Daima diñlenip oturacaq.

Karamat bir şeyler daa ayttı, men añlamadım. Zeinim İradanıñ közlerinen meşğul edi. O bu-gun çoq güzel. Ne söylese, ne yapsa, hoşnutlıq vö sevinç, zevq, dülberlik saçılmaqta.

Kene sözsiz, areketsiz oturdıq. Soñ, ne munasebetnen bilmem, Bassaraba aqqında laqırdı etip aldıq, men Arhipkanen olğan vaqianı ikâye et-tim. Soñ İrada menden afu istep, kuñnâğa çıqtı. Ebet, afu istep... İrada benimnen olğan muamelesinde pek muqayt edi.

Yanımda kene Karamat peyda oldı.

— Cevdet,— dedi o. Karamatnı añlamaq qo-lay degil. Kimerde Cevdet aka dey, kimerde Cev-det...— Sizge bir şey aytayımımı? Özüñizniñ injeneriñiznen işiñizni tez-tez bitiriñiz! Yoqsa,

mesele leylek ile turna masalına beñzep başladı. Hatiriñizdemi? De leylek turnağa, de turna leylekke nişanlanmaq istey. Siz İradanı sevesiñiz men bilem! Ne qızardıñız?

— Sevem, Karamat. Pek sevem. Özüne de aytıñız.

— Menmi? İrada bunu bile. Lâkin özüñiz ay-tıñız! Em açıq aytıñız! Men bu nazik işlerden aňlamayım. Biz mında Karimni de çağırđıq, kelmege istemedi. Keder eterim dep qorqtı. Ne belleysiñiz? Kelgen olsa, sizge keder etermi edi?

— Onı İradadan soramaq gerek,— dedim men. Karamat meni aňladı.

— Siz pek yaramazsıñız, Cevdet,— dedi o, küldi, soñ kuñnâğa çıqıp ketti.

Men öz başımda qaldım. Şukur, er şey öz yerini tapdı. Taqdirim çezildi. Çezildimi aceba?

Poldaki kilim üstüne yatıp yuvarlanacağım keldi.

Qomşu oda içinden savut-saba sesleri işitildi. Soñ İrada köründi.

— Men bugün sizni öz evimde qıymetli musafir etmek isteyim,— dedi o, tutulıp ve qızarıp. Bu ibareni evelden ezberlep qoyğan olsa gerek.

— Teşekkür!— dedim men ve bundan soñ ne deycegimni bilmey, tuyıldım. Amma közlerim, ğaliba, söylemek istegen şeylerimniñ episini ifa ettiler. İrada hoş çere ve göñülñen külümsiredli. Karamat bizni bu vaziyetten qurtardı. Beline büyük yağbez bağlağan, içeri yıldırım suratınen kirdi, maña ve İradağa tiklenip baqtı:

— Keder etmedimmi?— dep soradı. İrada indemedi. — Özbek yemekleri pişirdik, lâkin nasıl olup çıktılar, bilmeymiz. Küle-küle öleyazdıq. Stol donatmaqni da bilmeymiz. Ne men, ne İrada. Karamat şay degen soñ, epimiz kuñnâğa kettik. Men çuçvara tarelkalarını birer-birer ketirip stol üstüne qoydım, qalğanlarını İrada ve Karamat taşıdılar.

Aşnı pişire bergenler. Qoymağa yer yoq. Balaban stolnıñ üstünde yer qalmağan soñ, yanaşadaki örnekli sandıqnıñ üstüne de toldı. Lâkin, bu — başlanğıç. Yarisından ziyadesi kuñnâda.

— Afu etiñiz, Cevdet!— dedi İrada. — Cemiyetimiz pek büyük degil. Beklemege başqa kişimiz yoq. Bu yaqqa oturiñız.

Körsetilgen yerge oturdım. Yanıma İrada oturdy. Qarşımızda Karamat yerleşti.

— Ekiñizni de körip oturmaq isteyim,— dedi Karamat. — Buyuriñız, Cevdet aka! Sıqılmañız! Öz eviñizdeki kibi aşañız! Ebet, ebet! Öz eviñizdeki kibi...— dep tekrarladı ve közüni qıptı. İrada bunu sezmegen kibi oldu. İndemedi.

Soñ Karamat manti ketirdi... Olar maña qarardan ziyade büyük köründiler. Bularni nasıl etip aşamalı? Vilkanen ağızıma ketireyim de, tişlep alayım desem, içindeki yağlı suvu ve qıyması stol üstüne tüşecek, örtüni bılaştıracaq. Bütünley aşasam? Bu mümkün degil. Ellerimnen aşasam? Öz eviñdeki kibi... dedi Karamat. Men evde çiberekni ellerimnen aşay edim... Amma mantii? Karamatqa bir köz ettim. Vilkanen sançıp aldı, tarelkasınıñ çetine qoydı, soñ pıçaqnen keskelep, tekrar vilkanen ağızına yollandırdı. Bu benim yapıp olacaq şeyim degil.

— Afu etiñiz, İrada!— dedim men, vilkanı çetke çekip,— böyle hizmette tehnika küçsiz. Elnen iş körmek mümkünmi?

Karamat özünü tutalmadı, şırq-şırq etip küldi. İrada ise başını egiltti, yüzünü stol ar-tına gizledi. Omuzlarınıñ küçlü ve sıq-sıq silkine bergenlerini körgende, onıñ da sıqılıp qalğanını sezdim.

— Rica etem...— dedi Karamat, közlerindeki yaşlarını silmekte olup,— bu, kerçekten de, ceennem azabı.

— Öyle deme, Karamat!— İrada itiraz etti,— külerler. Medeniyetsizlik derler. Buña aqlıñ yetmeymi?

— Qasıq yahut vilkanen aşılması mümkün şeyni qolnen almaq, elbette, kelişken şey degil,— dedi Karamat. — Bu medeniyetsizlik. Amma manti, vilkanen aşamaq mümkün degil eken, niçün elnen aşalsın?— kene şaq-şaq küldi.

Eki manti aşadım... Buniñ özü kâfi edi, Ka-ramat öğüme daa da qoydı. Meni, stol üstündeki yemeklerniñ episinden aşap baqmağa mecbur etti.

Bu işnen meşğul ekenim, qapu açıldı, Sabira hala kirdi. Menimnen selâmlaştı, İrada ve Ka-ramatqa baqıp, gizliden külümsiredi, yemeklerni bir közden keçirgen soñ qapuğa doğruldı. Yemeklerden memnun qaldımı-yoqmı, qızlar aňlap olamadılar.

— Kelgeniñiz pek yahşı oldı, hala!— dedi Ka—ramat,— men endi musafır ola bilem. Öz eviñde tarelka taşı, mında tarelka taşı... men sizge nem?

— Men seni tarelka taşımağa mecbur ettimmi?— İrada iddetlendi,— seni añlamaq mümkün degil. Yuvurıp kelip, qıyma çekesiñ, qartop doğraysıñ, soñ şikâyetlenesiñ!

Sabira hala qızlarınıñ davasını diñlep oturmadı; onı çoq işitken... aşhanadan ketirgen salqın ürük qoşafinen bizni sıyladı. Ondan soñ tatlınen çay içtik. Plotina ne yerde olacağı hususunda İrada ile biraz davalaşıp aldıq. Böyle ne qadar daa oturır edik, bilmeyim. Kimdir qapunu qaqtı. Bir daqiqadan soñ Sabira hala kirdi.

— Seni çağırılar, qızım!

— Menimi? Bayram küñü..? Taacipli şey!— yerinden turdı,— kim?

— Yahşı tanımayım. Hidromonitorğa beñzey.

İrada köridorğa çıqtı. Eki-üç daqiqa keçken soñ, qayıp keldi.

— Tehnikiy bölük kişisi,— dedi o, Sabira halağa. — Anna Yakovlevna yibergen. — Kız benim közlerime qasevetli-qasevetli baqtı,— ne yapacaqmız? Qolaysız olup çıqacaq... lâkin ketmesem, olmaycaq. Meni afu etiñiz, Cevdet! Barıp baqıp keleyim. Siz oturiñız!

— Yoq, men ketem!— dedim men ve qalqtım, qapuğa doğruldım,— keç oldı!

— Yoq, yoq!— dedi İrada,— iç bir yaqqa ketmeyceksiñiz! Karamat, qaydasıñ? Menim artımdan qapunu kilitle, kimse tışarı çıqmasın. Añladıñmı?

— Baş üstünde!— o sol eliniñ dört parmağını samaylarına tayadı. — Men sağ ekenim, bu qalanıñ içinden tışarı kimse çıqalmaz.

İrada külip-sıyarıp qaldı. O teri paltosını kiydi, maña elini yengilden salladı, çıqıp ketti.

— Yekaterina Vasilyevna sizni nasıl qabul etti?— dep soradı menden Sabira hala.

— Yahşı,— dedim men.

— Yahşı qabul etkenini bilem. Ne laqırdı ettiñiz?

— Müim laqırdı olmadı.

— Olmadı?— Sabira halanıñ qaşları tuyumçiklendi,— anda, Taşkente de müim laqırdı olmağanmı edi?

Men bu suallerni begenmedim.

— Bilesiñizmi, Sabira hala,— dedim oña, açuvlanıp,— Yekaterina Vasilyevna aqqında bilgen ve işitken şeylerimniñ episini Karamatnıñ yanında aytaım, rica etem, bir daa menden bu hususta iç bir şey soramañız! Tuñuldim... Men onıñnen vokzalda körüştim, meni özü qıcıırıp toqtattı...— episini olğanı kibi ikâye ettim, iç bir şey gizlemedim. Söylep bitirgen soñ, Sabira hala ve Karamat maña hucur-hucur baqtılar... olarda benim aqqımda fena fikir asıl olğağa beñzedi.

Sabira hala yuqu basqan közlerini ufqalay berip:

— İrada bunu bilse, pek kederlenir,— dedi maña,— o seniñ bu qadınnen işiñ böyle çıbalıq ekenini bilmey.

— Nasıl işim? Nesi çıbalıq?— dep cekirdim men,— ne demek isteysiñiz?

— Sen qızışma...— dedi Sabira hala,— arañızda bir şey olğan olsa, doğrusını ayt! Qızını çekiştirme!

— Açıñız qapunu, Karamat!— dedim men. Qız yavaştan yerinden turdı, benim peşimden köri—dorğa çıqtı. — Men mında ahret sualine cevap bermek için kelmedim.

"Qaladan çıqmaq..." qıyın olmadı, Barakqa keteyatqanda Krasnânskayanıñ kabineti penceresinden baqtım, içerisi qaranlıq — kimse yoq edi. Soñ Anna Yakovlevnanıñ evine kettim, mında da pencereler qaranlıq, çım—çirt edi.

...İrada bu maalde qayda ola bile?

24

Saba keç uyandım. Pol üstünde küneş şavleleri örnekler yasağanlar. Evni şeñlendirgenler. Turdım... biraz kerildim-sozuldım, vucudımda tükenmez quvet is ettim. Qurucılıqniñ birinci deviri bitti. Ekincisi başlamaqta... Soñ fikirlerim keçmiş ömür etrafında aylana başladılar. Keçmiş ömür hususunda yatqan yerinde tüşünmek oñaytlı. Tekrar koyka üstüne uzandım.

Komsomol Merkeziy Komiteti sekretarınıñ ka—bineti hatirime keldi. Anda şimdi de öyle qalabalıq ekenmi? İsrail Artıkov defterine benim familiyamı yazıp qoyğan edi. O defter endi



tolğanmı eken? Artıqov böyle etip, er kün kişilerni inşaatlarğa yollay, kişiler kelgen soñ, bir afta içinde ağa-qardaş olıp qalalar.

Er kes böyle. Arhipka ve oña beñzegenler? Yoq. Beş-altı adamnıñ esamesi oqulmay. Kişi evelâ öz taqdiri hususunda tüşünmek gerek. Arhipka... Muşuq bizim ailege ne yapa bilecek?

Sabira hala ile olğan laqırdımız şimdi hatirime keldi. Hala maña niçün sataşa bere, bilmeyim. İradanen munasebetni yañı tüzettim degende keldi, bozdı-taşladı. Men bilem, hala meni begenmey. İradanen körüşkenimni istemey. Niçün? Men qızğa aqran degilim, Sabira halanıñ fikirince, İradanıñ aqranı Tursunov. Ebet! Sabira hala öz İradasınıñ bahtlı olğanını istey. Onıñ içün qızını daima menden muafaza etip kelmekte. Amma dünyada sevgi degen şey bar. Sabira hala bunu unuta. Unutamı aceba? Belki asıl da bilmeydir?

Men İradağa nişanlanğan, bunu er kes bilgen soñ, qısqası, olacaq şey olğan soñ, siz, Sabira hala, benimnen ne qadar nazlı ve nezaketli olıp ketken ediñiz, esiñizdemi? "İrada sizsiz, siz de İradasız yaşap olamaycaşınız..." degen ediñiz. İradanıñ hatiri içün maña, İradadan yahşı muamele körsete ediñiz. İradanıñ hatiri içün bizim evimizni, bizim ekimizni ve, birinci nevbette, balalarımızı terbiye etüvni öz üzeriñizge aldıñız! Men Volgo-Donda Tsımlâ plotinası qurğanda, İrada otlusq vaqtında maña kel-gen: balalar evde, Sabira halasinen beraber qaldılar, degen edi. Yazıq ki, kişi, soñundan başına ne kelegecini bilmey. Bilgen olsam, Sabira halağa açuvlanmaz edim.

Gecenıñ bey vaqtında hala maña o suallerni bergen soñ, men onıñ, elbette, İradanı maña qarşı silâlandıracağına, meni oña baştaq kişi dep taqdim eteceğine inandım. Şimdi barakta yuqudan uyanğan soñ, böyle tüşündim. Lâkin Sabira hala çoq yaşağan, çoq körgen qadın. İrada? Gece onı qayda, niçün çağırıldılar? Barıp da, başka uçastkağa avuştırsalar? Çünki şimdi bütün smena injenerlerine yeñi uçastkalar berilecek. Yarın plotina qurucılığı başlay. Barıp da, men İradanıñ uçastkasına tüşmesem?...

Mümkün degil. İrada meni seve. Tünevin men onıñ evine kirgende, çeresinde ne qadar dülber gurur ve sevinç sezildi... Belki men İrada hususındaki fikirimde yañlışadım? Belki o da başka qızlar kibidir?! Ne olsa-olsun, men onıñ içün ateşke ve suvğa kirmege azırım. Niçün? Ne olğan o qadar? İrada dünyada yekâne qızımı? Bunı aytıp añlatmaq mümkün degil. İradanı başka yerge avuştırsalar, men de avuşırım. O qayda olsa, men de anda olurım. Men onı... onıñ güzel közlerini, ince, sınıq qaşlarını, yengil ve keskin areketlerini er kün körüp, onıñ yımşaq sesini işitip turmaq isteyim. Kimselerge beñzemez İrada daima közümnıñ ögünde olmaq gerek.

...Atta şimdi, aradan çoq seneler keçken soñ... stol başında oturıp, İrada hususunda bu satırlarnı yazayatqan vaqtımda bile yüregimde onıñ içün kene saf isler uyanmaqtalar. Niçün? Onıñ dülberligi ve cazibeli areketleri içünmi? Yoq! İş tek onda degil. İş, zanıma qalsa, onıñ yüreginiñ lekesizliginde... Lâkin dülberligini de inkâr etmem. Dülberlik — İrada demek.

Men İradanı iç bir vaqt Elpide ile kıyas etkenim yoq. Eger o vaqıtta... Batumda qalbmde çırpınğan şey sevgi isap etilgen olsa, demek, sevginiñ çeşit soyları ola eken. Demek, sevgi iç bir vaqt tekrarlanmay eken. Elpide sevginenkun-cülikniñ arasındaki sınırı bilmey edi. Men onıñnen bir afta bulundım. Bu vaqt içinde o, meni biñ defa küñledi, meni sevgeni içün biñ defa yemin etti. Bu — suniy duyğu degil, aqiqiy, küçlü, samimiy is edi. Belki öyle bir vaqt kelir — o kelmedi, lâkin, kele bilir edi — men Batumdan ketmez, qart Duranidiniñ evinde qalır edim. Men şimdi koyka üstünde yatqanım alda, çıtırman yüzüm tereklerinen tolu azbarnı ve ağızında uzun çubuğı, qapu ögünde tapçan üstünde oturğan qart Duranidiniñ özünü tasavur etem. O daima başını aşağı egiltip otura, daima yuqsırağan kibi körüne, lâkin diqqatnen baqılsa, çubuq tütegeni sezile, demek Duranidi yuqlamay, bir şeyler hususunda tüşüne edi. Men bu azbarda özümni de yahşı tasavur etem. Asma yüzüm terekleri túbünde topçan üstünde qart, stol başında Elpide ile men, soñ Hristofor — oturamız... Bularnıñ episi ola bilir edi? Aysa? Elpide meni bütün ömürü boyunca küñlep, öpkelep yürer edimi, aceba? Şimdi bile bu hususta tüşüngende telâşqa tüşem. Yoq, canım. O bütünley başka kişi olıp keter edi. Çünki bir-birimizni seve Edik. Men sevginiñ tılsımlı qudreti hususunda, soñra sevgi özü saf ekenligi, közge körünir şey degilligi ve tek tasa-vur etilmesi mümkünligi — episi öz-özlüğinden kelip çıqa bilgeni hususunda tüşündim. Onıñ içün, sevgiden marum kişilerge acındım.

Yekaterina Vasilyevna ne qıdır? Ğayıp etilgen yaşlığını? Aqaretlengen sevgisinimi? Niçün bir adamdan digər adamğa çapqıla bere? Yüregi ne qadar boş, özü ne qadar pervasız, sevgi dep bellegen tüşünceleri ne qadar tez kelip-keçici şeyler? Mansurov onı seve. Onıñ qalbindeki isleri Yekaterina Vasilyevnanı bıraqmağa mecbur etalmaylarmı? Mecbur etalmasalar, demek, Yekaterina Vasilyevna qocasınıñ sevgisinde bir şeylerni añlap olamay — onıñ içün özünü böyle tuta.

Valânıñ Nikolaydan, Arhipka hususunda alicenaplıq istep kelgeni hatrime tüşti... onı Rañhil yollağan. Rahil özü kele bilmey edimi? Lâkin Valâ keldi. Çünki Valâ Nikolaynı seve. Valâ pek çoq içkilerniñ cemiyyətlerinde bulunğan, lâkin Rahilden büyük farqı bar... Men, Valâ-nıñ niçün Rahilge beñzemegenini bilem. Valâ bir adamnı sevmese, onıñnen bağlanmay. Rahil sevmegen adamlarına olğan munasebetini kimseden gizlemey, attı maqtanıp yüre. Rahil er bir erkekke teslim ola bilici qız. Zevqlanmağa seve. Kerçek, kimerde Arhipkağa pek açuvlı körüne, lâkin açuvlanuv — yüreктen çıqqan is degil. Rahil ve Arhipkanıñ serbestlik hususındaki tasavurları pek hucur. Eger Rahil ile Arhipka arasındaki muamele kerçekten de sevgi olsa, Rahil öz keçmişini çoqtan unuttur ve şimdiki "serbestligini" çoqtan bıraqr edi. Lâkin, doğrusını ayıtqayda, kimerde "erkeknıñ esareti altında bulunmağa seve". Eger istese, perişan, yengil qadınlarğa has adetlerini çoqtan taşlaya bilir edi. İstemey. Özü Yekaterina Vasilyevnadan temiz ve alicenap.

Bir adam sevgi hatiri içün fenalıqta bulunsa, onı afu etmek kerek. Men öyle tüşünem. Yekaterina Vasilyevnada sevgi yoq. Onı afu etmek mümkün deñgil.

Ayat aqqında böyle sade, böyle acele muzakere etmek belki doğru degildir?! Belki er bir sevginiñ öz incelikleri bardır?! Başqa türlü sevgi... Karamatnıñkine beñzegen sevgi de ola. Aydın-açıq ve er keske añlaşılan sade sevgi. Karamat canlı, ayattan hoşnut, kendi ıntıluvlarında soñ derece qattı, adamğa inanıcı qız. O, büyük sabırnen, Karimni bekley. Karim onıñ işitmek istegen sözünü mıtlaqa söylecek. Tezden... Karamat buña emin. Karamat özünü, "Karimniñ qarısı" degen fikirge azırlap qoydı. Bu sade ve tekaran bala areketine beñzegen fikirde, özüne mahsus bir qaramanlıq ve fedakârlıq bar. Karamatnıñ yüreginde digər bir is daa bar: Karim onı sevmese, oña evlenmek istemese, Karamat başqasına qocağa çıqmaycaq. Kimseni sevmeycek. Çünki, yüregi yalnız Karim içgon urmaqta.

Bizde bir kişi... bir qadın daa bar. Onıñ şahsiy ayatı meni pek meraqlandıra. Onıñ aqqında çoq tüşündim. Kimerde bu qadın hususunda İrada ile laqırdı etip baqmağa ımtıldım. Lâkin men laqırdığa başlar-başlamaz, İrada çıq-çıq balaban kibi, birden qabuğına kirip saqlana. Anna Yakovlevna Krasnânskaya... o da seve. Vadim Semönoviçni seve. Bunı isbat etip oturmaq kerekmey. Amma onıñ Vadim Semönoviçke olğan sevgisi ve bir vaqıtta qocasına olğan sadaqatı bir-birinen üzviy bağlı. Tul qadınnıñ sadaqatı sevmege keder etemi? Yoq. Anna Yakovlevna bu işniñ farqına bara bilecek derecede aqıllı. Lâkin onıñ balaları... şimdi öz anasınıñ evinde yaşamaqta olğan balaları bar. Olar anasını qalbten añlamaq, onıñ niyetini doğru tanımaq yahut tanımamaq kerekler. O sebepten Anna Yakovlevna bir qararğa kelalmay, bekley.

O yüregindeki bütün areketini, bütün arzularını hizmetke sarf etmekte. Qocası sağ olğanda, balaları Vadim Semönoviçni — yaqın kişimiz, dep bile ediler. Anna Yakovlevna bir işke qıymetni, qocasına baqıp kese edi. Qocası buña ne der eken, qocası nasıl yapar eken, dep tüşüne ve onıñ kibi yaqa edi.

Anna Yakovlevna on altı yaşında ekende evden, patriarhal, diniy qorantadan çıqıp ketken ve professional inqılâbcı yoluna mingen. Narva yanındaki okoplarda qocasınen tanış olğanda daa yigirmi yaşına kirmegen edi. Soñra, beraber Permde yaşadılar. Arbiy senelerdeki dostluq — evlenüv ve yaşayış içün eñ müim emel isap etilgen namus ve qarşılıqlı ürmetni doğurdı. Sanayı Akademiyasında oquğan vaqıtlarında Vadim Semönoviç ürmekte lâyıq kişi edi. Onıñ içün Anna Yakovlevna mında onıñnen rastkelgende pek sevindi. Qocasınıñ dostı, özünüñ vatandaş muarebesi şaraitında fikirdeşi — işkir kişi. Kerçek, Anna Yakovlevna, injener ve tehniklerniñ meclisinde Vadim Semönoviçniñ laqırdısını begenmegen edi. Lâkin soñundan: "A! Torizonen munasebetini bozmaq istemey, bu da devirniñ serpindisi..." dep tüşüngen, unutmaz istegen edi. Neni? Tek Vadim Semönoviçniñ sözlerini? Bu hususta soñundan da davalasmaq mümkün. Er

alda, Anna Yalovlevna, adamda böyle qattı deñişmeler ola bilgenine taaciplengen, açuvlanmış edi. Bu açuvlanuv oña bazı hayallardan qurtulmağa yaradı dım etti.

Bu saba men sevginiñ hucur ceetleri hususunda çoq tüşündim. Niçün? Bilmeyim.

Nikolay ve Hristofor kirdiler. Şimdi olar er yerde beraber yüreler. Kirdi degence, koykalarına yattılar. Soñra pısırdışa başladılar. Nikolay hihıldap küldi. Hristofor burunı astından "Kirpiçiki"ni yırladı.

— Eliñ nasıl?— dep soradım men.

— Bir coruq,— dep cevap berdi Hristofor.

— Sağlığın?

— Fena degil! Gece qayda çıqıp kettiñ?

— Bıraq, Hrist! Böyle şeylerni sorap oturma!— dedi Nikolay,— sen onıñ qulaqlarına baq! Bir gecede ne qadar öskenler. Bir gecede aqıldan ne qadar eksilgen..!

— Yoq. Bu mümkün degil...— dedi Hristofor. Soñ, yarı ğurur, yarı mısıqlınen ilâve etti: — Men hastahanede yatqan vaqıtta ekiñiz de büyük adamlar olğansınız.

— Nasıl büyük adamlar?— dep soradı o,— ne işte?

— Biriñiz maşinist, digeriñiz maşinist yardımcısı... Bu iş yuqarı maalle qoquy.

— Belki bizge endi bedava teri palto ve hrom çızmalar da berirler?— dedim men ve küldim. — Büyük olmağa-oldıq. Lâkin nemiz deñiştı? İç bir şeyimiz! Gece ekskavatornıñ trosı üzülse, aman çöküçni alıp, çuqurğa çapamız.

— Bu seniñ eski adetiñ. Özünüñ alâ nijnik isap etesiñ. İsteseñ — çap, istemesen çapma, özünüñ işiñ! Seniñ bu hizmet için adamların bar!— dedi Hristofor. Soñ sol elinen yavaştan sağ eliniñ tirseğini köterip, yastıqıñ üstüne qoydı. — Amma maaşın arttı. Bizim qardaşnıñki kibi degil, öylemi?

— Öyle. İlişmege şey bar.

— Ya kvartira? Naçalnik olğan soñ, kvarti-ra da bermege borclılar. Nikolayğa nasıl, bilmeyim, amma saña... sen ev-barq saibi olmaq tedarigindesiñ.

Bu saba Hristofornıñ keyfi yerinde edi.

— Soñ? Aşamğa qadar böyle yataqlay bereceksiñmi?— dep soradı o, ayaqlarını koykadan yerge tüşürüp. — Men aşamaq isteyim. Ekşi qapısta şorbasımı? Makaronımı? Ne olsa-olsun.

— Aşamaq isteseñ, tez tur!— dedi Nikolay. — Keteyik! Seniñnen beraber barsaq, belki bizge de ürmet olur!

Sabira hala Hristofornı körgende eecanlandı, ağlamsıradı, soñ hastahanede aşamağa kaç kere ve ne bergenlerini, yarası nasıl? Yahşımı? Fenamı? Episini soradı. Kuhnâdan aş ketirgen soñ, doktorların ve emşirelerniñ adlarını sorap bildi. Laqırdı eteyatqanda, Hristofornıñ çanağında aş eksilgenini körip, kene kuhnâğa ketti, bir çanaq gulâş ketirdi, Hristofornıñ öğüne qoydı. Soñ Nikolayğa ketirdi. Men? Men güya dünyada yoq edim.

Bundan soñ İradanen kaç kereler körüştim. Elllerinde eski papkalar, iş çatqıları, daima bir yaqqa aşırmaqta... çeresi daima ciddi.

— Selâm, İrada!

— Selâm, Cevdet!

Başqa söz yoq. Sabira hala bu sefer onı yahşı işlegen.

25

Oquğan kitaplarımın qaramanlarını hatirime ketirem. Olar benim ayatımda teren izler qaldırdılar. İslaat yılları Rusiyesiniñ ömrünü tasavur etmek kerek olsa, Konstantin Levinni eske tüşürmek mümkün. Birinci cian muarebesi Grigoriy Melehov simasında temsil etilgen. Vatandaş cenki seneleri Pavel Korçağın, sovet ükümetiniñ tamır atqan deviri Semön Davidov vastası ile kösterilgen. Bu adamların yüzlerinde devirler aks olunğanlar.

Vahid Tursunovnıñ ayatını da Şarq adamınıñ, Asiya adamınıñ, ösümünü aks etici devir isap etmek mümkün. Men eminim ki, Tursunov bu satırlarını oqusa: "Siz, kıymetli Cevdet, biraz alıp kaçqansınız...— der. — Men devir olğanım ne? Olsam bile, maña beñzegenler azmı?"

Onıñ çalarıp başlağan gür saçlarını ve külüp turğan tınc çeresini hatırlayım. Hizmetteki cıynaqsız, büyük kabineti pencere yanındaki tahta, bütün bir divarnı qaplağan memleket

haritası... onun üstünde al-azırkı vaziyetni ve keleşekni k rsetici bayraqlar. K şede avtomatik telefon stantsiyası — ki kene rı agnı bursa , Orta Asiyada istegen elektrostantsiya nen, istegen energetik quruculu ının laqırdı etmek m mk n.

Tursunov  o  de i meg n. Evelkisi kibi i kir ve nezaketli. Kimerde onun n k r  emiz. De onun idaresinde, de bizde — fenler Akademiyasında. Ekimiz de energetikimiz.    yıl evelsi, 1957 senesi, biz ekimiz, sovet vek leti azalar sıfatında Belgraddaki beynelhalq energetikler kongressinde i tirak ettik. Men ve Tursunov musafirhanede bir nomerde ya adıq. Amma biz birbirimizni  o  k r lm y edik. Tursunov saba erte turıp kete, a şam qayıtıp ke e.   erni dolana, zavodları ziyaret ete, a şamları ise stol başında saatl n n oturıp, k   k qoyun defterine  irkin arfl n n bir  eyler yaza.

Kongress, zayıf inki af etken memleketlerge yardım kibi, m  m meseleni  ezmek i  n  a ırıldı. O a ılmazdan bir  a  k n evel maruzal n n tanı  oldu. Birinci plenar mecliste muzakereler başlay aq edi. Kongress a ılacaq k n  saba Tursunov ma a:

— Ciddiy k re  olacaqqa be zey...— dedi.

Men onun ne aytmaq istegenini a ladım.

Muna aşada men de bulundım. Zayıf inki af etken memleketlerdeki   zen suvlarının energetika i lerine hizmet ettirilmesini teklif ettim. Buni  Asiya ve Afrika memleketlerinde  m rge ke irilmesi m mk n tanıldı.

Menim nutqımdan so  Avropadaki b   k firma prezidentlerinden biri yerinden turdı ve ma a sual bermek i  n ruhset istedi. Sualı zevqlı edi:

"Biz, sovet energetikleri, neft vastasın n  alı ıcı araret elektrostantsiyaları qurulu ına qar ı degilmizmi? Eger qar ı olsaq, bu hususta natıq ni  n bir  ey s ylemedi?"

Sualge cevap berdim... "statistik mal matlar a k re, m stemleke memleketlerde, bilhassa neft  ıkarıl an memleketlerde, elektrikle tir vni  seviyesi  ay t al aq. Bu ni  n? Neft  o   ıkarıl an yerde enerjiya az olmaq kerekmi?"

Prezident, ta  ıqnı     bostanına atıl anını a ladı. M stemleke iler az berip,  o  alma a seveler. Zalda el ırpmaları i itildi.

— Sen onun  ırayını k r en olsa ...— dedi Tursunov, a şam evge kelgen so . —  iy canerik  aynayyatqan kibi edi. Prezident ni  n c mert olup ketti? Ni  n bird n Asiya ve Afrikanı  elektrikle tiril vi i  n raatsızlandı?    nefti i  n qasevetl ngeni i  n degilmi? "Mına sizge eki dane araret stantsiyası! Qazanları benim neftim n n qızdırı ız. Men — merametli emcem... tek ma a toqunma ız!" — Tursunov odanı  i inde kenı  adıml n n y rmekte ve qı ırıp-qı ırıp b yle muzakere etmekte edi.

— Prezident bizim fikrimizge de razı olur. Ebet, eb t, k r rsi ! — Tursunov bala kibi,  a ıldap k ldi. — Bir va ıtlarda ressamlar oları başlarında tsilindrleri,  ı man ki iler etip k rsete ediler.  imdi baş a...  imdi olar: "Biz rusların n tarafd rlarımız" — deyler. — Ruslar a aip yigitler..." Bu ef ndiler, biz birevge tehnikiy ve i tisadiy yardım k stergen va ıtımızda niyetimiz fenalıq degilligini bileler.   zlerini  qurnaz yardımlarını da bizim  iar astında tadbiq etmek isteyler.    bundan ibaret.

Tursunov laqırdı etkende,   z ni unuta, meseleni b   k terenliginen muzakere etmege seve edi.

Biz daima i  hususunda laqırdı ettik. O  radanı i  bir defa soramadı. Belki onı,  ar- aqtan ketkeninden beri i  k rmegendir.  imal, syezdlerde, sessiyalarda k r  ip al andırlar.

L kin bir defa bir adise olup ke ti. Bu adise Tursunovni n bu ce ten de nasıl adam ekenini k rsetti. Respublika gazetalarının birinde  radanı  sureti ve Aliy Sovet sessiyasında s ylegen nutqı derc etilgen edi. Gazetanı Tursunovni n stolı  st nde k rdim.  radanı  sureti gazetanı  i ine qoyıl an ayrı saifesinde basıl an ve bu saife gazetalarının e   st nde bulunmaqta edi. Tursunov benim o a k z etip al anımnı esledi, ma a sezdirm y, gazetanı alıp, stolnı  orta  ekmecesine tıqtı: bu — benim  ahsiy i im... degen manada. Bir  a  da ıqa indem y turdıq. Bu va ıt i inde biz sanki  o   eyler hususunda:  rada a qında, sevgini n qıyınlıqları, qartlıq  a ında bile unutilma an ya lıq duy uları hususunda laf etip aldıq. So  men ondan bir  eyler soradım. O cevap berdi, amma  ar- abik lafı de i tirdi, baş a  ey husu ında s z a tı. Ekimiz de, bu olup ke ken  ey husu ında daa  o  va ıtlar t   n p yurdik.

Biz siyrek körüşe edik, lâkin er alde körüşe edik... Ayat kimerde bizni bir-birimiznen toquşturmağa unutmay edi. Bir defa "Moskva" musafirhanesinde, kene nomerde rastkeliştik. Aqşam Tur-sunov stol başında pek çox oturdı, özünüñ nutqına azırlandı. Kremlde energetiklerniñ umum ittifaq muşaveresi keçmekte edi.

— Bir qaç sene içinde yapılğan işni beş daqiqada aytıp añlatmaq kerek, haberiñ barmı? — dedi Tursunov,— eki daqıqa içinde, keleeckteki büyük işler aqqında söylemege borclısıñ. Er sözni isapqa almağa mecbursıñ.

Men Tursunovniñ nutqını büyük sabırsızlıqla bekledim. O aqşam meclisiniñ soñunda sözge çıqtı. Zalda oturğanların episi yorğun edi. Tursunovğa söz berilgende, oña kimse qulaq asmadı. Minberde nevbeti y natıq peyda oldı, başqa şey degil, dep baqtılar. Büyük Kreml zalındaki bu minber epimizge tanış. Tur-sunov laqırdı etip başlağan edi, kişiler eleslendi, közlerini minberge tiklediler.

Tursunovniñ nutqı meraqılı tizilgen edi: bütün raqamlarda ve yekünlerde yerli şarait isapqa alınğan. O yüksek Tân-Şań etegindeki Çar-Çaq özeni ve onıñ boyundaki tar boğazlar hususında ayttı. Bu özen boyunda endi on altı gidro-elektrostantsiya qurulğan. Dört stantsiya daa qurulacaq. Tek Çar-Çaqtamı? Vahş boyundaki Nurekte büyük gidroelektrostantsiya qurmaq mümkün. Kuybişev stantsiyasından da küçlü... Bunda suv eki yüz metr yükseklikke köterilecek ve plotina seksen qatlı ev yüksekliğinde olacaq. Yüksek qayalar arasında granitli yalılar patlatılacaq, ucuz elektrik kücü elde etilecek: bir kilovatt elektrik kücü için bir kapikniñ beşte bir qısımları sarf etilecek. Stantsiyaları progressiv usullar ve yeñi tehnika vastasinen tez ve ucuz qurmaq kerek. Kömür, gaz ve atom energiyasinen çalışıcı araret stantsiyaları quruv demek — yeñi topraqları, çölleri ve sahraları elektrik ve suvnen temin etüv demek, yeñi şeerler, yeñi sovhoslar meydana ketirüv demek. Orta Asiya ve Qazahstanda energetik alqasını birleştirüv demek.

Tursunov öz nutqinen bütün auditoriyanı elge aldı. Prezidiumda oturğan Ministrler Soveti Reisi, közlerinden Tursunovğa işaret etip, bir şeyler kayd etip aldı, başını aşağı eğilip, omuzinen mikrofon trubkasını çetke çekti: onıñ aytqanını yalnız Tursunov ve prezidium işitti.

Men Tursunovniñ söylegen fikirlerini bir tüşünip baqmaq istedim. Belki, iş elektrostantsiyaların qayda, ne vaqt ve nasıl quddette qurulacağında degil de, Tursunovniñ nutqında tasvir etilgen işler — memleketimizdeki devlet qurumu hassiyetleriniñ üstünligindedir, degen neticege keldim.

Men onıñ nutqında soñ asıl olğan umumiy teessuratnı özüne söylegende:

— Kerçek aytasını mı? — dedi maña, taaciplenip. Çırayı ciddi ve tüşünceli körünüş aldı. — Ayta berdim, begendiler mi-begenmediler mi? Bilmeyim. — O devlet plan idaresi hadimlerinden energetika problemleri aqqında laqırdı etmek endi qolay olur dep tüşündi, ğaliba.

Tursunovniñ bütün tüşüncesi yarınki kün aqqında, yarın olacaq işlerniñ yeñi projektlerini qorçalav aqqında, yeñi qurucılıqlar aqqında edi.

Biz yeñi istisal komandirleri terbiyelep çıqardıq, deymiz. Doğru, terbiyelep çıqardıq. Böyleleri bizde, kerçekten de, çox. Oları Turkstanda sanayınıñ inkişaf deviri doğurdı.

Tursunov özü aqqında söylep olamay, külümsirey bere. "Evellerde adamlar zevqlı ola ediler..." dey, laqırdı şunıñnen bitip kete.

O babasinen qışlaqtan ilkide Taşkentke kelgende ondört yaşında eken. Taşkent endi qızıl gvardiyalı, işçi, proletar şeerı olğan. Teessurat büyük, lâkin eñ küçlü teessurat doğurğan şey tramvay oldı. Babası — qışlaq demircisi, oğlu ne sorasa, episine cevap berdi. Tramvaynıñ quruluşını da añlattı. Bütün iş direklerde, dedi o. Direkler çoqlar... onıñ için tramvay bir direktan diger direkte yüre bere. Tramvay niçün telge asılı? Belli mesele. Elektrik kücü degen şey bar. O adamnı öldüre bile... tramvaynı ise çekip alıp kete. Babası demirci... elektrik kücü ne ekenini bile: "tramvay yolu boyunda turğan di-rekke parmaqnen toqunsañ — öldürir! Vahid babasınıñ sözlerine inandı: elektrik direklerine toqunmağa qorqtı.

Amma qalbinde, er alde, şübe qaldı. Bir defa, Vahid qorqunı yeñip, parmağinen elektrik direğine tiyip baqtı. Ölmedi.

— Ondan soñ energetik oldım,— dey Tursunov ve samimiy külkünen küle.

Onı evelâ mektepke, soñra rabfakqa yollağanlar. Onda tehnikağa meyil barmı-yoqmı? Kimse sorap oturğanı yoq.

Bir defa elektrik stantsiyasında turbina podşipnigi aşalıp, bozılğanı hatirimde. Qıdırdılar-qıdırdılar, sebebini tapalmadılar. Qaç kereler açıp, podşipnikni baqtıq, bir türlü defekt yoq. Tursunov er bir detalni teşkerdi, sürtti, az qal-dı, tilinen yalay Yazdı: faydası olmadı. Biz gizliden külüştik. Amma Tursunov ille sebebini taptı. Turbinanın kevdesi içinde qum bar eken. Şaşılacaq şey — anda qum qaydan kelgen? Bundan soñ: suvni temizlemek için teren aşlav yasamaq kerek degen injener rezümesi yapıldı. Bu meselede kene Tursunovnın tabiatı köründi. Bir şeyni aydın-açıq bilmek kerek olsa, Tursunov onı bilmeyince toqtamay.

Tursunov Moskvada institutni bitirgen soñ Dnepr qurucılığına tüşken. O, bitken soñ, bir çoq mütehassislarnen beraber Çar-Çaqqa kelgen. İlki vaqıtlarda men Tursunovni yahşı bilalmadım. Araret elektrik stantsiyasının mon-taj işleri onın ve bizim ayatımızda çoq meselelerni al etip berdi. Vahid Tursunovnın kim ekenini o vaqıtta bildik.

Aylanma kanal işi bitken soñ, araret elektrik stantsiyası qurucılığı müim vazife olıp qaldı. Kotlovandaki suvni boşatuv, plotina için beton yasav, bu işlerni eda etmek için elektrik küçü kerek. O bizde yetişmey. Tek yetişmemelikmi edi? Bir kün çölde küçlü yel elektrik direğini urıp yıqtı. Ekskavatorlarda iş toqtadı. Tulumbarların motorları tındı. Baş Dugümde ayat sustı. Barakların içinde, soqurlar kibi, ellerimizni ögge uzatıp, qorqa-qorqa yurdık. Yarıq tek eki evde bar edi. Aşhanede ve "Mavı qaya"da. Sabira hala ve Toqtabayev kerosin lampaları yaqqanlar. Bassaraba konserva qutısından, ukrainalıların kaganets degen çırağını yasadı. Bu, inqlâbdan evel bizim köylerde ola turğan... qandil dey turğanlar. Maşına mayında yanğan fitil, tek tütey, yarığı az çıqa edi.

Soñundan haberimiz oldı... Tursunov öz adamlarını alıp, direk yıqılğan yerge ketken, elekt-rik bürosı montörları kelip yetkence direkni tikletip, üzülgen telleri bağlap, çektirip qoyğan. Baş Dugümde bir gece, bir kün iş toqtap turdı.

Amma daima böyle yaşamaq mümkün degil. Yüksek voltlı tel yekâne elektrik yolu isap etilse, o başqa mesele. Şimdi öz çöyün qazanlarımız ve turbogeneratorlarımız bar. Olarnı çabik-çabik işke qoymaq kerek.

— Tez-tez! — Krasnânskaya er ay desâtniklerini ve "Tursunov gruppası" brigadirlerini toplay, bütün meselelerini ineden yipke qadar muzakere ete. İnesi-ipi ise pek çoq edi. Tursunovnın ketirgen elektrik stantsiya donatmasının qırq senelik tarihi bar. Endi bayağı ipranğan.

— Tez-tez! Binanı qurıp, montajını bitirmek kerek. Çöyün qazanlar astındaki ocaqlar ve sal-qınlandıruv sisteması tüzetilmekte. Diger ceetten, çöyün qazanlar öz negizleri üzerine yerleştirilmekte ve üstlerine demir qazanlar tizilmekte.

Tez, tez, tez! Tursunov özünün küçük ustahanesini donata bere. Amma, asıl da, zavod qurmak kerek. Bir soy detalleri Taşkente, başqalarını merkeziy mehanika ustahanelerine alıp ketmek kerek ola. Nege yapıssañ — küç ve vaqıt talap ete. Elli adam çalışması kerek yerde yüz kişi türtüne, lâkin bu yüz adam tapılmağan vaqıtta, Petâ emce talağı qatıp, solıqlap, terlep baraklarğa yuvurıp kele, terden bunarlanğan közlüğünü çıkarıp, yaqından körmez közlerini aqayta:

— Kim bar mında? — dep qıçıra o, — tez, Tursunovğa cöneñiz!

Tursunov endi familiya degil, parol olıp qaldı.

— Tünevın Tursunovda çöyün qazannı yaqtılar, — kişiler böyle etip, bir-birlerine yañı haberler aytalar.

Kimerde:

— Şimdi Tursunovda çöyün qırşav meselesi güzel, lâkin ğıda berici tulumba bir şeyge ilişe bere... — degen davuşlar da işitile.

Niayet, qazanlar ve ocaqlar turğan oda donatılıp bitirildi. Maşınalar bölüğünde buhar turbinası ve generator yerleştirildi. Taqsimat şçitiniñ montajı bitti.

Stantsiyanın işke başlav müddeti yaqınlaştı. Tezden qazanlar yaqılacaq, öz stantsiyamız küç berecek. Soñki künlerde çeşit adamlardan Tursunov hususunda çeşit laqırdılar işittim.

— Tünevın Tursunovda qazannı yaqmaq istediler, — dedi Hristofor, — lâkin yaqtırmadı!

— Niçün yaqtırmadı? — Raşid taaciplendi.

— İtiyat tulumba yetişməgen,— dep cevap ber-di Hristofor ve devam etti: — hucur adam. Bütün maşınanı itiyat qısımlarnen temin etmək mümkünmi?

Ondan soñ, men "Mavı qaya"da İradanıñ telâşqa kelgenini kördim.

"Baq sen, olmaycaq bir tulumba sebebinden... Bizim için şimdi eñ müim mesele — elektrik kücü".

Er kes taaciplene... nasıl ola da, araret elekt-rik stantsiyası qurucılığına o qadar quvet sarf etken Tursunov... işni böyle çanalata, stantsiyanıñ işke başlavını toqtatıp tura?!

Baş Dugümde er kes Tursunovnıñ inatlığını ayta.

"İtiyat tulumba yoq eken... ne qadar balaban me-sele!"

Çar-Çaqnıñ sağ yalısında araret elektrik stantsiyası qurulıp bitirildi. Tula divarlı yüksek bina... muvaqqat araret elektrik stantsiyası... onıñ ögünde tikenli tel qorası artında transformatorlardan çıqqan taqsimat elektrik yollarınıñ montajı kete. Bir qaç saatten soñ, stantsiyanı işke tüşürmek mümkün. Ocaqlarnı yaqmaq için kömür ketirildi. Belki, er alde, ocaqlarnı yaqmaq mümkündür? Yoq, Tursunov razı degil. Niçün? İşte, niçün.

Balaban çöyünniñ içinde... bu, elbette, bütün manasınen çöyün degil, çöyün adlandırılğan ara-ret bakı... Deycegim, onıñ içinde suv qaynatıla, bundan asıl olğan buhar yigirmi atmosfera tazyıqı altında turbinağa yiberile. Turbina aylana. Aylanayatqan turbina generatornı aylandıra. Neticede, mehanikadan asıl olğan küç elekt-rik energiyasına çevirile. Printsip belli. Amma... buhar çoq sarf oluna. Onı da yapqan tulumba. Sınsa, suv çöyünge tüşmey. Etrafı ateşnen qaplı çöyünniñ divarları tez qıza. Çöyün patlaya, bu-tün stantsiya donatması harap ola bile. Söz kelimi, patlav olmadı. Ep bir stantsiyanıñ işi toqtaycaq, ister-istemez, yeñi tulumba kerek.

Tursunovqa: tulumba bozulğan kibi olsa, ateşni söndürmek mümkün, dediler. Ateşni söndürmek de qolay şey degil, dedi Tursunov. Ateşni suvnen söndürmek mümkün degil, çünkü araret birden deñişse, qırşavlar qopar, üst qat dağılıp keter. Tursunov, sözünden qaytmadı: stantsiyanı yeñi tulumba ketirilgen soñ işletiriz!

Şu küni Tursunov tulumba qıdırıp, Taşkentke ketti. Gecesi ruzgâr kene elektrik direklerini üytep yıqtı. Krasnânskaya bu hususta Torizoğa telefon etti. Torizo: "çare körmiz" dedi.

Sabağa yaqın maalde araret elektrik stantsiyasınıñ nevbetçi mehanigi, beklenilmeden baş energetik bölüğinden: "Tok berilsin!" degen emir aldı.

Ocaqlarnı yaqıp başladılar. Stantsiyada adamlar toplandılar. Bu aylanma kanal bitirilüvi munasebetinen yapılğan bayramğa beñzedi. Bir ay içinde stantsiyanıñ montajını bitirmek, qo-lay şey degil.

Er kes eecanğa keldi.

— Tursunov yoq, yazıqlar olsun...— dedi Anna Yakovlevna. Er kes oñaytsızlıq is etti. Güya Tur-sunovqa qarşı ediler. Lâkin oñaytsızlıq çoqqa barmadı. Köçegarlar bütün küçlerini qoyıp çalıştılar. Kişiler suvnıñ sıcaqlıq derecesine özleri qanı olmaq istediler. Vaqıt keçti, köçegarlar çalışma berdiler, lâkin buharnıñ tazyıqı yavaş köterilmekte edi. Eki saat keçti. Adamlar beklep bezdi, yoruldı, aqibeti, dağıla başladılar. Stantsiyada Krasnânskaya, Curayev, İrada ve diger — bir qaç adam qaldılar. Biz de qayttıq.

Aşhanede aşap otura edik, çıraqlar yanıp kettiler.

— Ur-ra! — dep ayqırdı Kandıba.

— Ura! — aşhane içindekilerniñ episi aleket qopardılar.

Kişiler mında böyle şamatalap, sevinip Sabira halanı aşıqtırayatqan vaqıtta stantsiyada vaziyet pek kergin olğan. Bunı maña soñundan İrada ayttı.

Çöyünde suvnıñ seviyesi normadan eksik ekenini ilkide nevbetçi elektrik sezdi. Tulumbağa baqtı, o işlemekte edi. Elektrik, suv kelüvi toqtadı belledi. Bellegen şeyini Krasnânskayağa ayttı. Er kes sustı, tögerek yeşil camğa köz etip turdı, yeşil cam artında suvnıñ seviyesi areketsiz... qırmızı yolaqtan aşağıda. Demek, bir de-bir yerde çöyün endi qızayata. Taacipli şey, tulumba işley, lâkin suvnıñ seviyesi yükselmey. Buhar, evelkisi kibi, çöyünden çıqıp, büyük küçnen turbinanıñ qaburğalarına uruna. Mehanizmlerniñ episi normal çalışma. Tek suvnıñ seviyesi

yerinden qıbirdamay. Vaqıt aqırın ve aynı zamanda pek tez keçmekte. Çöyünniñ patlamasına, stantsiyanıñ avağa uçmasına az, pek az... olğanı-olacağı yarım saat qaldı.

Kimdir, ocaqlar içinden ateşni çıxarmaqni teklif etti, kimdir baş idareniñ elektrik bölüğine telefon çekip, adam çağırmaqni rica etti, oña: özüñiz baqıñız, sizge yahşı bel-li olsa kerek, degen cevap berildi. Yedi-sekiz daqıqa daa keçti. Madamki, suvniñ seviyesi eksilmey, demek, ğıda berici tulumba çalışmay. Krasnânskayanıñ fikri öyle.

— Belki tulumba suvni kereginden az beredir? — dep tüşündi Curayev. O er kesten ziyade çapqalamaqta edi. Ne yapsın?

— Aysa? Elbette! — İrada onıñnen razı oldı,— suvniñ seviyesini kötermek kerek.

On daqıqa daa keçti. Elektrik bölüğine tele-fon çektiler. Nasıldır qız: nevbetçi yerinde yoq, lâkin men bilem, elektrik stantsiyasına adam ketti, dedi.

Baş idareden mında maşınanen yarım saatte kelmek mümkün.

— Şadmanova! Tez, beton zavodına çapıñız! — dedi Krasnânskaya ökeli alda,— Torizonıñ kvartirasına telefon etiñiz, ne oldı-ne qaldı, biliñiz!

Ondan soñ Curayevke bir şeyler attı. Cura-ev indemedi.

— İç bir yaqqa çapmam,— dedi İrada,— men mında turacağım.

Bir qaç daqıqa daa keçti. Köçegarlar, Krasnânskayanıñ emirine binaen, ocaqları yaquvni toqtattılar. Nebbetçi elektrik azbarğa çıqtı. Adamlar indemey, bir-birine baqıştılar. Bir talaydan soñ, elektrik kene stantsiyanıñ qapusına doğruldı.

— Keleyata...— dep qıcırdı o,— ğalıba "le-tuçka"! — o biraz indemey turğan soñ ilâve et-ti: — qaza maşınası!

Beş daqıqa daa keçti. Kimdir ayağınen qapunu tepti, qapu açıldı. İçeri Tursunov kirdi. Zalnı közden keçirgen soñ çöyün qazanlarğa doğru yuvurdı. Tulumbanıñ ve suvniñ seviyelerini teşkerdi.

— Ocaqni ne vaqıt yaqtıñız? — dep soradı.

Köçegar işni añlattı.

Tursunov şçitniñ öğüne kelip, aletlerniñ körsetken raqamlarına hayli vaqıt baqıp turdı, niayet, arqasına çevirilip, hucur davuşnen küldi. Kişiler onıñ külküsinden bir şey añlamadılar. Çünki o, külküden ziyade, kederli nidağa beñzep çıqtı.

Tursunov, etrafında ağızlarını açıp, seyir etip turğan kişilerden;

— Soñ, nasıl?— dep soradı. — Çalışacaqmızımı?

Kişiler hah-hah etip küldiler.

— Bu öyle cam ki...— Tursunov mesele içün izzat berdi,— baqıñız, seviye yolaqtan aşağıda. Öyle de olmaq kerek. — Soñ nevbetçi elektriknen: — Ne? Ateşni söndürdiñizmi? — dep soradı ve, cevapni beklemey, turbinanı yanına barıp, diñlenip turdı.

Onıñ Krasnânskaya ve Curayevnen laqırdı etmege ve adiseni anlatmağa vaqıtı yoq edi.

Aqşam elektrik yarığı tekrar söndi. Bir şey daa olsa kerek... Tañda kene yandı. Bu — yüksek voltlı elektrik yolundaki felâketniñ aqibeti edi.

Tursunov meselesi büroda körülecek, dediler, lâkin özü Baş Dugümde körünmedi... Taşkentke ketken.

Eki kün keçken soñ, araret elektrik stantsiyasınıñ resmıy açılıvı oldı. Torizo maqasnen lentanı kesti. Keskeni kibi, maşına bölüğüniñ qapusu üstünde çırağ yandı.

Merasim çoqqa sürmedi. Torizonıñ Baş İdarede acele işi bar eken, aşıqtı. Maşınalarnıñ ritmik işlegenine emin olğan soñ, afu istedi — qayttı. Onıñ artından başqaları da darqaştılar.

Men taaciplendim. Nasıl oldı da, Tursunov ocaqları yaqmağa... bu qavflı işke kirişmege cesaret etti? Curayev menim yüzüme tiklenip baqtı, zeinimde ne barlığını deral bildi.

— Emiyeti yoq,— dedi o, külümsirep,— stantsiya açıldı mı? Açıldı. Ğalıb adamni makeme etmeyler.

— Niçün? — dedi Tursunov,— qabaatlı olsam, cezam berilsin. Qarşılığım yoq.



Çar-Çaq eski yoldan çıqtı, yeñi yolğa kirdi. Amma müim bir qısmı eski yolnen ceryan etti, kotlovan qazılacaq yerde, suv içinde adalar şeklinde ufaq-tüfek bayırçıqlar asıl oldılarışni bütün köleminen başlamaq için suvni tekmi aylanma kanalğa çevirmek, eski yolni qurutmaq kerek.

Bunıñ çareleri körüldi.

Sağ yalıdaki beton zavodında yalpaq beton kesekleri yasaldı, yalığa balaban taşlar ve çaqlı ketirildi. Kestirme yapıldı. Topraq üstünde iş çabık ketti, amma suvğa tüşken soñ özenni taş ve betonnen boysundırmaq qıyın oldı.

Menjevetskiy ponton köpür qoyıp, onıñ üstünden özenge taş ve beton lâpekler bıraqlamaqni ve, böylece, suvniñ ögünü kesmekni teklif etti. Bu doğru fikir edi. Şübe yoq, bir qaç seneler keçerler, büyük özenlerniñ ögünü böyle usulnen keserler. Ponton tapmaq, köpür qurmaq kerek — bu mümkün, lâkin çoqqa sürececek iş. Vaqıt! Vaqıt meselesi... Kotlovan işlerinde çeşit küçlükler yüz bermekte edi.

Torizo endi sanki er kün plotınağa keke, tehnikiy bölük adamlarını tızıqtırıp kete. Vadim Semönoviçni kişilerniñ közü ögünde azarlay, mashara ete. Vadim Semönoviç ise omuzlarını qısa — bir şey aytmay.

— Niçün indemeysiñiz? Niçün boynuñızni qısa beresiñiz?— dep cekire Torizo onıñ üstüne,— grafiğiñiz qayda? Kene... "maña munasebeti yoq sebeplerden ötrü bozuldı" demek isteysiñizmi?

Vadim Semönoviç susa — indemey.

— Krasnânskaya qayda? Oña telefon etmek mümkünmi? Yoq? Mümkün degil? Bu nasıl mesuliyetsizlik?

Krasnânskayanı qıdırmağa bir qaç adamni birden yolladı. Episi tapalmay qayıp keldiler. Anna Yakovlevna Baş Dugümde yoq edi. Soñundan añaşıldı... Curayevnen beraber eki köpçekli arabağa minip, qışlaqqa ketkenler. Aydavcı bile almağanlar.

— Mesuliyetsizlik... ziyankârlıq,— dep qıçırdı Torizo Seyaatqa ketmek kerek olğan! Böyle vaqıtta...

Vadim Semönoviçni kotlovanda qaldırıp, özü barot çapçağı alıp, İskander betke cönedi.

Torizonıñ maşinası tar yol boyu idare betke yuvurayatqan vaqıtta Krasnânskaya ve Curayev Saplıq qışlağında çayhana içinde oturıp, köy soveti reisinen laqırdı etmekte ediler. Çayhananıñ özü zevqlı edi. Özenniñ üstünde... onı astan yüksek ve qalın direkler köterip turalar. Çayhananıñ ögünde asma köpür. Köpürniñ astında, suv içine büyük kütükler qoyılıp, aralarına taş toldırılğan, çevre-çeti çalıqlarnen beklenilgen. Böyle kestirme, suvniñ taziyyından qorqmay.

Menjevetskiyiniñ teklif etken usulından başqa, Çar-Çaqni boysundırmaq için bir imkân daa bar edi. Mında, dağ qışlaqlarında kişiler evel-ezelden özenlerniñ suvunu istegen yaqlarına çevirip, öz faydalarına çalıştırıp kelgenler. İstegende qırnıñ töpesine çıkarğan, istegende tüşürgen, degirmenlerni işletken, bağçalarnı suvarğanlar.

Krasnânskaya ve Curayev dört qışlaqta bulundı, onlarca kestirme, bent ve çigirni közden keçirdi, soñ Baş Dugümge qayıp keldiler. Şu künü Anna Yakovlevna prorablarnı kabinetke çağırdı, kotlovan ögündeki kestirme halq usulinen yapılmasını tevsiiye etti.

Anna Yakovlevna bu hususta Torizonen laqırdı etken. Torizo onıñ, eksperimentlennen oğraşmağa sevgenini ve bu bala areketleri onı çoqtan bezdirgenini zeerli nezaketnen yüzlegen, ileride de böyle devam etecek olsa, oña nisbeten teşkilâtiy tedbirler köreceğini aytqan.

Anna Yakovlevna, Torizonıñ bu sözlerini kabinetteki prorablara beyan etti. İrada iddetlenip turdı, telefon trubkasına yapıştı, naçalnikke bu hususta öz fikirini bildirmek istedi. Çoq künler keçken soñ, İrada özüniñ böyle yapqanını maña söylegende, közleri öyle büyük kedernen yandılar ki, men ister-istemez Elpideni hatırladım. O da, qaarlense, yana-küye turğan.

Curayev büyüklernen, kestirme yapılp bitken soñ laqırdı etmek kelişikli ekenini, ondan evel bu hususta obkom ile aqlı tanışmaq istegenini söyledi. Bölük reberleri onıñ fikrine razı oldılar. Lâkin başqa türlü de yapmaq mümkün edi. Torizoğa telefon etip, bu meseleni añaqlatmaq, eger Torizo Krasnânskayanıñ fikrinen şimdi de razı olmasa, o vaqıtta Curayev, eki reber arasındaki zıddiyetni obkomğa haber ete bile. Nafile yerde böyle yapmadı. Kerçek, muşaverede Vadim Semönoviç iştirak etti, muşavereden soñ o meseleni telefonnen Torizoğa añaqlattı ve öz fikrini de bildirdi. Amma Torizo degeninden qaytmadı.

İş-işten keçti! — degen o Vadim Semönoviçke telefonda.

A! Öylemi? — Anna Yakovlevna soñ öz bilgenini yaptı.

Ertesi küñü plotinada yeñi smena injenerleri peyda oldılar. Qaydanlıq, Saplıq ve Çumbaylıqtan mirablar keldiler. Bu qart kişiler kes-tirme qurulayatqan yerni közden keçirdi, başlarını memnuniyetsiz alda oñğa-solğa salladılar. İndemey, yalını dolandı-dolandı soñ ateş yaqıp etrafında bağdaş qurıp oturdı, çay içmege tutundılar. Añlaşıla, çay içileyatqan vaqıtta messle çezilgen... iş başlağan soñ, olarnıñ büyük ustalığı köründi.

İşçiler mirablarnıñ reberligi altında büyükten-büyük tel çilterlerini suvğa yiberip, içerisine taş toldırıp, böylece, özenni bir yalıdan diger yalığa qadar adım-adım zabt ettiler. Eñ ögdeki kestirmeniñ işi üçüncü küñü aqşamğa bitti, ondan soñ aşağı kestirme işine kirişildi. Kotlovannıñ túbünden alâ suv çıqayatqanını körip, kestirmeniñ üstüne ve ögüne çaqıl ve lay töktüler. Bu — endi suvnen küreşüv degil edi, çünki Çar-Çaq çoqtan teslim olğan, suv bütünley aylanma kanalğa kirgen edi. Er şey tulumbağa bağlı, çünki eki kestirmeniñ arasında asıl olğan gölni tez-tez çekip almaq kerek. Ekskavatorlar, evelden yasalıp qoyılğan demir yol boyu yalığa kelip yanaştılar. Yolni bundan yaqın ketirmek mümkün olmadı, çünki yer yımşaq ve bort. Ondan da başqa, etraf — suv. Onı çekip almaq kerek.

Ekskavator parkında eki motor tapıldı. Biz... biz degenim, nijnikler ve Karnakeryan, olarnı, yalıda parom kibi bir-birine yan-yanaşa mıhlanılğan şpallarnıñ üstüne pekittik.

Smena bitkence tulumba areketke kelmek kerek. Soñki boltlarını pekiteyatqanda kolhozçılar... yaş kişiler keldiler. Söz sırası aytayım: üç ay içinde olardan ekisi qurucılıqta meşur betonçılar oldılar. Biz o vaqıtta bunu bilmedik. Şefimiz keldi dep tüşündik. Qomşu kolhoz adamlarına şay dey edik.

Kelgen kişiler bizim çalışqanımızğa baqıp turdı, soñ taşların üstüne oturıp, laqırdı ettiler. Soñ bizden — bu eki kestirme arasında qalğan suv ne qadar vaqıt içinde boşatılıp bitirileceğini soradılar. Karnokeryan olarğa meseleni añlattı... amma yigitler onıñ lafından çoq şey añlamağan kibi köründiler. "Diametr, taziq, surat..." — kişiler ağızlarını açıp, diñlep oturdılar. Karnakeryan ğaliba, olarğa körünmek istedi. Men laqırdığa kiriştim. Toqtabayev aqqında söyledim, bir vaqıtlarda geologlar bu yerlerde ilki palatalarnı qurıp, Çar-Çaq plotinası için topraqı tedqiq etkenlerini, Toqtabayevniñ apansızdan uçurımdan yuvarlanıp özenge tüşkenini ikâye ettim. Soñra himiya kombinatınıñ avadan selitra yasaycağını ayttım. Bilgen şeylerimniñ episini çıbırttım.

Yigitler benim közlerime büyük meraqnen baqa berdiler.

— Bu şeylerni sen qaydan bildiñ? — dep soradılar menden.

— Toqtabayevden işittim.

— Toqtabayevni bilesiñizmi? — dep soradı olardan Karnakeryan,— çoq küçlü kişi.

Olar Toqtabayevni pelvan bellediler.

Biz şpallar üstünde oturıp laqırdı eteyatqanda, yanımızda Tursunov, onıñ artından Mansurov peyda oldılar. Bu sefer bizim büyüğümüz Mansurov, Tursunovdan bir adım keride kelmekte edi. Men Tursunovniñ yüzüne baqtım, közleriniñ astında qara tögerekler bar edi... yorğunluq ve yuqusız keçken gecelerniñ alâmetleri dep tüşündim.

— Bu nasıl qonuşma? — dep qıçırdı Mansurov.

— Birinci ders,— dedi Karnakeryan.

— Ya tulumba? Onı kim yasaycaq? Turgenevni?

— Yoq, Raçik Unanoviç...— dedi Karnakeryan ve işaret parmağınen özünüñ kökregine türtti. — Sabadan beri toqtamay çalıştım. Şimdi tütün içmege oturdım. Tütün içmek mümkünmi? Yoqsa, o da mümkün degilmi?

— Qana? Arañızda tütün içeyatqan kim bar? — dep soradı Tursunov, külümsirep, ve öz sualine özü cevap berdi,— kimse yoq!

— Berseñiz içer edik!— dedi Karnakeryan. O büyükler ögünde özünü coyğanlardan degil edi.

Mansurov da pek sade adam degil... qolayını tapıp, laqırdını bitire qoydı.

— Ne deysiñiz, Vahid Samatoviç? Eki tulumba stantsiyası yeterlikmi? — dep soradı o Tursunovdan,— belki bunu...

— Tulumbarınız kaç dane? — dep soradı Tursunov, ğaliba, Mansurovnu sınamaq istedi.  
— Er stantsiyada üç tulumba, Vahid Samatoviç!  
— İşke degerlisi ne qadar?  
— Montaj yapayatamız, Vahid Samatoviç! Bitsin, körermiz. — Mansurov endi saçmalap başladı. O bizge çevirilib:— çalışa beriñiz! — dep cekirdi.  
Biz turdıq. Tursunov ile Mansurov Hazar-Kend betke cönediler. Olar közden ğayıp oldı degende, Vadim Semönoviç peyda oldı.  
— Bu yerlerde Tursunov körünmedimi? — dep so-radı o.  
Biz qayda ketkenini añlattıq. Vadim Semönoviç olarnıñ peşinden yuvurıp ketti.  
— Mansurovqa ne oldı, aceba? — dedi Karnakeryan, taaciplenip,— "Vahid Samatoviç! Vahid Samatoviç!" Bir şey añlamayım.  
— Qaydan bileyim? — dedim men. — Biz ufaq adamlarmız.  
— Ne belleysiñ, Cevdet? Menden büyük adam olurmu?  
— Olur. Senden olur.  
— Ya senden?  
— Menden? Nasıl deyim saña!..  
Lâkin Karnakeryan maña sual bergenini unuttı, cevabını beklemey, ilâve etti:  
— Tursunovnıñ yürüşü pek salmaqlı körüne,— dedi o,— eslediñmi?  
— Sen deral bir şeyler uydurıp çıxarmağa sevesiñ,— dedim men,— yürüş nasıl etip salmaqlı ola bile? Salmaqlı adam deseñ... başka mesele.  
Bizim laqırdımız bunıñnen üzöldi. Motornı yerleştirdik, bekittik, soñ kabelni motorğa birleştirdik. Men rubilnikni tüzettim, qayışnı valikke keçirdim. Soñ Karnakeryan rubilnikni keçirdi — tulumba vıñıldap aldı, niayet, motor areketke keldi. Karnakeryan, qapuğa top urğan futbolcu kibi, delice sevinerek meni quçaqladı, çekkeledi, çamur içinde yıqıla yazdıq.  
— Stantsiya azır... añladıñmı?— dep qıçır-dı o, alâ meni boşamayıp, — bunı tek biz... seniñ ile ekimiz yapa bildik!  
Motor işley berdi... pişkekler biraz alışsınlar. Qulaqlarımızı yaqın ketirip, olarnıñ iñiltisini diñlep baqtıq, ziyansız! Güzel! Soñra brezent şlangları bir-birine quradıq. Şlanglar içinde suv kete başlağanda, közüme Basit Ataqlıov çalındı. O smenağa kelgen.  
— Ne? Keldiñmi?— dedi oña Karnakeryan,— biz çekiştik, montaj yaptık. Siz, azırğa duacılar... planıñıznı toldıracaqasıñız! Öylemi?  
— Öyle! — dedi Basit,— biz karyerde edik... andan keleyatamız. Bar, çalış da baq!  
— Mümkün degil. Er kesniñ öz zenaatı bar. Men eñ yüksek elektrik digerine tırmaşa bilem, lâkin ekskavator yelquvanına... yoq!  
— Öz zenaatıñ?..— Basit mısqıllap küldi,— ya men? Men de ekskavatorcım. Amma aylanma kanal bitken soñ karyerde işledim. Emir öyle oldı. Sen? E-eh!  
Smena bitken soñ, evge Karnakeryannen beraber qayttıq. Eppiy yol yürgen edik, Karnakeryan toqtaldı. Motorda bir qaza olğanı taqdirde ne yapmak kerek? Basitni bu hususta tenbilemege unutan. Artına qayttı. Men de onıñ ile qaytmaq istedim, Karnakeryan başını tersine qaqtı.  
— Kerekmey,— dedi o,— men özüm...  
Öyle eken, men "Mavı qaya"ğa cönedim. Alma-zov maña Toqtabayevden yeñi normativlerini almamnı rica etken edi. Eski Çar-Çaq ortasında, qum, balçiq, suv içinde çalışacaq ekskavatordaki kişilerge iş aqqını endi başka tarifte tölemek kerek edi.  
Acele-acele kettim. Qapunıñ zembeleginden tutup yetiştirilmedim, özü açıldı. İrada çıqtı.  
— Cevdet, sizsiñizmi? — dep soradı o,— mında nasıl tüştiñiz?  
Qıznıñ sözlerinde eecan, közlerinde telâş sezildi. Bosağa üstünde toqtaldı, öz kevdesinen qapunı qapatıp, maña baqıp turdı. Başqa aytmğa söz tapalmağan kibi oldı.  
Men onıñ çeresindeki şaşqınlıqı körip, özümniñ ne qadar tecribesiz ve matüv ekenimni añladım. Tecribesizligim, yaş ekenim içün degil, kişige adden-aşıq inanğanım içün edi.  
Kandıba maña bir defa: "İnsan bir-birine inanmaq kerek,— degen edi. — İnanmasa, yaşamaq mümkün olmaz. Ya, Arhipka kibi, eki közüñden birini çalmağa azır kişi ile yaşasañ, ne yapmak kerek? Açık közlü olmaq kerek!!! Öylemi?"

Men Kandibaniñ bu telqinlarını kimerde unutam. Ayat sade şey degil.

Lâkin... toqta! O — Arhipka, bu — İrada. Qıyas etmek mümkünmi?

Qızniñ fikirleri o derece dağınıq, közleri öyle azaplı, kergin ediler ki... qorqıp kettim.

— Şübesiz...— dedim oña,— ne? Tanımadıñızımı?

— Yeq... niçün? — qızniñ sesi qaltırıp çıqmaqta edi,— soñki vaqıtlarda mında körünmegen ediñiz! — İrada özünü, niayet, qolğa ala başladı.

— İşim tüşse, kelem... — dedim men. — Maña Toqtabayev kerek.

— A-na, keleyata! — O başını demir yol betke silteydi.

Toqtabayev, elinde çaynigi, yalı betten sallana-sullana kelmekte edi. Şlagbaumniñ yanında toq-taldı, cebini qarıştırıp, nedir qıdıra baş-ladı. Beklep turdım, Mavlân aka ep qarıştırı bere. Sabırum tükendi. Oña doğru kettim. Yanına kelgende, cebinden sernik çıkarıp, çubuğını tutandırdı.

Burunınıñ astında dep toqtağanımnı körip, köz qapaqlarını oynattı.

— Daa ne oldı? Qazamı?

"Qaza?... E! Yüregimde qaza oldı..." dey yazdım.

— Ekskavatorlar suvniñ ortasında tura. Tulumba stantsiyalarını yerleştireyatamız.

— Bilem! Şükürler olsun... topraq yığını üstünde degil, suv içindesiñiz. Siziñ sebebiñizden başıma az qabaq patlamadı. Endi canım raat. Ne keldiñ?

— Almazov yiberdi. Yañı normativler...

— Normativler? Yur!

"Mavı qaya"ğa kirdik. İçinde kimse yoq edi.

— Qayda olar? Çıqıp kettilermi? — dedi maña Toqtabayev. O ince ayaqlı, eski stol başına oturdı. Toqtabayev öyle davuşnen soradı ki, çıqıp ketsinler-ketmesinler... güya asılda emiyeti yoq edi. Bu sözlerden soñ yüregim tutaşıp yandı.

— Kimler?

— İrada ve yeñi naçalnik...— Toqtabayev stol üstündeki papkanı açıp, burunını onıñ içine tıqtı, bir şeyler qıdıra başladı.

— Kim? Kim? Açıqça aytıñız, Mavlân aka?

— Tursunov ve nişanlısı.

Şay degen edi, yüregim yarılp keteyazdı. Yüzümniñ ap-aq kesilüvini Toqtabayevden gizlemek içün oña arqamni çevirdim, kederden nefesim tutulayatqanı alda pencereden tışarı baqtım... Bu, yeşil yosun basqan qayalar maña ne kerek edi? Lâkin payna özü tiklenip turğan qart selbiniñ yanında İrada ve... — ey, benim merametsiz taqdirim! — İrada ve Tursunov yavaş-yavaş keteyata ediler.

Tursunov! Elbette, Tursunov! Buña şübe ola bilmez. Amma böz közlerime inanmadım.

— Baqıñız, Mavlân aka! — dedim men. — İrada ile keteyatqan kim?

O meni añlamadı.

— Tursunov... bana saña ayttım! İrada ile mında, stol başında oturıp, laqırdı eteyata ediler. Stantsiya içün davalastılar. İradanıñ aytqanına köre, Tursunov içün qazanlarını söndürmek içün emir bergende içerde bir şey patlağan. Kişiler stantsiyanıñ açıluvını beklep turğanlar, amma anda bir şey patlağan... — Toqtabayev eleslenip maña baqtı, soñ başını bir kaç kere köndelen sallap taşıladı. — Er kes beklep turğanda... İrada doğrusını ayttı. Er kes beklemekte edi. Tursunov o qadar adamniñ fikrine itibar bermedi. Oña men de açuvlandım. Ekisi bu yerde oturıp laqırdı etken vaqıtta özüne de ayttım. — Toqtabayev, bunıñnen laqırdını kese qoydı, soñ qapını açıp, tışarı köz eterek, öz başına söylene başladı. Ne hususta söylendi, işitmedim. İndemey oturdım, soñ susa berip bezdim. Meseleniñ aqibetini bilmek kerek edi.

— Daa ne oldı, Mavlân aka?

— Daa?... Tursunov, kişilerniñ fikirlerine qarşı ketmege mecbur olğanını ayttı. Men ne gaip etkenimni bilem, dedi... Añladıñmı, Bekirov O ne gaip etkenini bile eken? Lâkin, er alde, meselege qarşı çıqtı. Bundan añladım ki, biz epimiz yañlışqanımız, tek Tursunov aklı eken. Ya barıp da qaza olğan olsa? Kim cevap berecek edi? Endi iş-işten keçti. Tursunov degenini yaptı: söndürniñ ocaqlarını, dep emir etti. Eki kün keçken soñ stantsiya çalışıp başladı.

— Ya İrada? — dedim men.

— İrada davalasa berdi. Qaza olmay da bile edi, dey. Qorqtıñız, dey... Tursunovnıñ çırayı topraq kibi oldı: "Siz, İrada, benim aytqanımnı ańlamaq istemeysiñiz!" dedi oña. Soñ laf başqa şeyge çevirildi. Aqlımda qalmadı. Maña baqıp, gizliden İradanıñ qulağına bir şeyler ayttı. "Üç mektüp yazdım, tek bir kere cevap aldım..." dedi. Baqtım — maña kerek laqırdı degil, çıqıp kettim. Qonuşıp toysunlar, dedim. Barıp, streloçnikten çay soradım. Taşkentten yalpaq kesekli meyva çayı ketirgen, pıçaqnen kesip, çaynikke qoya. Zevqlı şey. Anda laqırdı etip qalğanım. Çayı pek qoqlı.

İrada pencereden benim keleyatqanımnı körgen olsa kerek, yuvurıp qapuğı çıqtı, bosağanıñ üstünde turıp, kevdesinen keçidni toldırıp, meni içeri qoymadı! Mesele ańlaşıldı... İçeride Tursunov otura eken. Belki bu iş Tursunovnıñ ricasinen olğandır?! İnce ve ayneci iş!

Ya bizim sevgimiz? Bizim muabbetimiz? İşitesiniñmi, İrada? Ülkün, sessiz... niçün körüşüv bu yerde olmadı? Ya İradanıñ maña aytqan sözleri? Olar ne? Oyun, aldav edimi? Özünden sorasañ — şaqqa ettim, der. Ev içinde Tursunovnen qapalıp oturmaq... böyle şaqqa olamı?

Pencereniñ ögünde, ańlaşıla, çoq vaqıt turğanım. Toqtabayev benim omuzlarımdan silkitti.

— Saña ne oldı? Sağırlandıñmı? — dedi maña.

Onıñ qıya, qıbırdavıq közlerine baqıp turdım, ne cevap bereceğimni bilmedim.

— Mavlân aka! — dedim oña, niayet,— nasıl belleysiñiz? Tursunov ve İrada arasında ne ola bile?

— Ne ola bile, deysiñmi? — o taaciplendi,— alla bilsin. İnce duyğular hususunda söz ola bile. Men çıqıp kettim. Sen, ne? Normativler degen ediñmi? Aqlımdan çıqtı.

— Ebet, Mavlân aka! Normativlerni...

— Yarın ketir! Unutma! Yeñi reberge kerek olıp, meni çapqalatmasın.

— Yeñi reber?

— Ebet... Krasnânskaya endi bizden ketti.

— Anna Yakovlevnamı?

— E! Onıñ yerinde Tursunov. Haberiñ yoqmı?

— İrada mında Baş Dugüm şorbacısınen laqırdı etken eken de. Anna Yakovlevna? Onı qayda?..

— Volgostroyğa... büyük qurucılıqqa.

Anna Yakovlevna, o acaip kişi... bizden kettymi? Öz menfaatı hususunda tüşünmege bilmegen, adamlar arasında ayrılıp çıqmağa istemegen bu qadın, endi bizde yoqmı? Bizniñ, küçük adamlarnıñ, böyle vaqıtta iç bir şeyden haberimiz olmay. Kişi keteyatqanda bizge bir şey aytmaylar. Onıñnen, eñ olmağanda, saqlıqlaşır edik.

İrada? O da ketecekmi?

Evge keldim.

Hristofor koyka üstünde yata. Közü yumuq. Niko-lay onıñ yanaşasında oturğan, gitara çala. Ekisi de keyfliler. Nikolay em çala, em yırlay:

— Mio Karo, mio Karo...

Men söz qatmadım... kürsüğe oturıp, diñledim:

"mio Karo, mio Karo". Lâkin yüregimni keder bastı.

— Niçün aşamağa ketmeysiñ? — dep soradı Ni-kolay menden.— Tezden aşhane qapalacaq. Aç qalırısıñ.

— İstemeyim!— dedim men. — Çal! Yırla!

— Seni ańlamaq qıyın!— Hristofor yekâne közünen hucur-hucur baqtı. — De öylesiñ! De böyle. Seni ne tişledi?

— Anna Yakovlevna artıq bizde yoq. Siz ise mio Karo...

— İşittik. Bilemiz,— dedi Nikolay. — Menim gitara çalğanıma baqma. Bu — keyflenüv degil. Anna Yakovlevna ketti. Yañçıq işittik. Lâkin, qıymetli dost, biz başqa şey de işittik.

— Ne işittiñiz?

— Krasnânskaya İradanı da alıp ketecek eken!

— Kim ayttı?

— Bir adamçiq.

— Kim?! — bedenime keskin demir sançılğan kibi oldı. Özümni ğaip ete başladım. — Kim? Kim?

— Sen qıçırma,— dedi Hristofor. Yaralı omuzını yastıqqa tayap, yuqarı köterildi. — Biz sağır degilmiz!

Men ep qasevetlendim.

Bir şeyler yapmaq kerek. Lâkin ne? Ketip, İra-danı qıdırayım mı? Niçün! O qolaysız vaqia dan soñ mı?

Soyunıp, yattım.

Aqşamını ve geceni yuqlap keçirdim. Saba açıqıp uyandım.

— Bugün er kesten evel keldiñ, hayır ola!— dedi Sabira hala. Lağmandan soñ maña teneke qalaynı toldırıp çay berdi,— çiraynı niçün sıtqı? İşke keteyatısıñ mı, yoqsa keldiñ mi?

— Keteyatam,— dedim men,— biz kündüz smenasındamız!

— İradanı kördiñ mi? — hala maña sınavıcı nazar attı. Bu nazar maña şubeli köründi. Hala bir hurnazlıq daa tüşünip çiqarğanğa beñzey.

— Körmedim! — dedim men. Yalan ayttım. — Kotlovanda iş sıqıntılı. Pek yorulam. Vaqıt yoq.

27

Sen onı öldürdiñ!

Taşkentte Yekaterina Vasilyevnanıñ cesedini tapqanlar. Mansurov ve Curayev acele surette şeerge kettiler. Öz-özünü öldürgen, deyler. Soñundan, bu ölümniñ deşetli tafsılâtı malûm oldı. Cesedi, dost qadını yaşığan evniñ yanındaki arıq içinde eken.

Dost qadınıñ bir şeyden haberi yoq. Özü yoq maalde. Yekaterina Vasilyevna "bir kişinen" qaç kereler onıñ evine kelip-ketken. Bu vaqia olğan künü aqşamı evge kelgende, jurnallarnıñ öz yerlerinde olmağanlarını abaylağan. Kuhnâda eki dane bılaşq tarelka, eki vilka, eki stakan bar eken. Demek, Yekaterina Vasilyevna birisinen kelip, oturıp, keyflenip ketken. Kimnen?

Yekaterina Vasilyevnanıñ matem merasimi bitken ve Mansurov ile Curayev evge qayıp kelgen soñ olarnen laqırdı ettim. Yekaterina Vasilyevna öz-özünü öldürgen... deli olayazdım. Çünkü buña inanmaq mümkün. Soñ, öldürilgen dep işittim. Qalbim azaçiq tınçlandı, soñ telâşqa keldi. İçimde bir davuş: onı sen öldürdiñ! — dep qıçırdı.

Öldürilmezden bir qaç kün evel Yekaterina Vasilyevna maña kâğıt yazıp yollağan edi:

"Qıymetli Cevdet! Sizge böyle muracaat etkenim içün afu etiñiz! Men siziñnen bir adam hususunda laqırdı etmek isteyim. Rica etem, bugün işiñizden boşağan soñ acele surette bizim evge keliñiz. Sizni çoq tutmam.

Aqlıñızğa fena şey kelmesin. Şay... siziñnen tekarar laqırdı etmek, bir şey sorap bilmek isteyim. E. V."

Yahşı ki, kâğıtnı yırtıp atmağanım.

İş böyle olğan edi: men ortalıq qaranlıqlanğan soñ barakqa keldim. Raşid elime bir kâğıt tuttırdı.

— Saña bir kişi kelip-ketti,— dedi o,— bir qadın. Men yuqlay edim, meni uyantıp, bu kâğıt- nı parmaqlarım arasına tıqtı.

Raşid kâğıtnı oqup baqqanı yoq. qaranlıqta, yuqu arasında nasıl kişi ekenine de emiyet bergeni yoq.

Tüşüncege daldım. Barmaycaq oldım, soñ kettim. Yekaterina Vasilyevna qapunı açtı, gizliden:

— Yavaş ol! — dedi maña,— Mansurov şimdiçik keldi. Aşadı degence yuqlap qaldı. Bu yerde laqırdı ete qoyayıq!

— Rica etem!

— Cevdet! Men sizge, mehanik Lomakovnen tanış oldım, degen edim. Siz onı Muşuq, degen ediñiz. Hatrıñizdemi?

Men indemedim.

— Elbette, hatrıñizde,— Yekaterina Vasilyevna öz sözünü özü tasdıqlağan soñ, devam etti. — Açıq gönülliligim içün meni afu etiñiz, o kişi bir insan olaraq, daa isteseñiz, bir erkek olaraq benim yüregimni esir aldı. Men onıñnen bazı yerlerde, tanış kişilerimniñ evlerinde, bulunam. — Böyle degen soñ Yekaterina Vasilyevna sus-tı, men bekledim.

— Keçenlerde o kişi özünə biraz yardım etməmni istedi. Beraber şeerge ketmek ve... deycegim, yardım etmək... kerek. Men, elbette, red ettim. Lâkin elimden öyle iş kelirmi edi, bilmeyim. Siz o adamni bilesiñizmi? Yekaterina Vasilyevna ne qadar bilse, men de oqadar bilem, bilgenimni ayttım.

Men ayttım, o başını sallay berdi.

— Yarabbi, men de öyle bellegen edim. Öyle tüşüngen edim. Öyle olıp çıxar isap etken edim.

— Şay... dırıldadı oturdı. Soñ közlerini aqaytıp: — men o adamdan qorqam, Cevdet! — dedi.

Qomşu oda içinde ayaq davuşları işitildi. Yekaterina Vasilyevna çar-çabik qapunı açtı. Men çıqtım. Ondan soñ, Yekaterina Vasilyevnanı körmedim.

Oquyıcı bile, Mansurov yaşağan ev eki qısından ibaret. Birinde Mansurovlar yaşaylar, digesinde Almazovlar... qarşıda — İrada. Men tüşkün göñülñen evge qayttım. Muşuqnıñ bir quruntısı bar.

...Curayevnen beraber yük maşinasına minip Taşkentke kettim. Militsiya idaresi ve prokuratura Yekaterina Vasilyevnanıñ öldürilüvinen pek meraklandılar. Militsiya idaresi bu qatillikni bir kaç adamdan şübelendi. Olarnıñ arasında Muşuq da bar. Men bu qadınñ öldürilüvinde sen de belli derecege qabaatlısıñ, dep meni söger, belki de qapatırlar belledim, öyle olmadı. Yekaterina Vasilyevnanıñ özü qabaatlı olup çıktı... o, evelâ Muşuqnıñ işine iştirak etken, soñ qorqqan. Qorqqanı için onı...

— Kâğıtını sizge, özü sağ ekende ketirgen olsam,— dedim prokurorğa ve teşkericige,— belki bu vaqia olmaz edi?!

— Bilmek qıyın. Böyle sevgi ekseri alda facianen bite. Muşuqqa büyük bir iş için dülber qadın kerek edi...

Curayev meni tınçlandırdı.

— Onı endi tiriltmek mümkün degil. Men de daa yaqınlarda büyük yañlılıq yaptım. Bizim Tursunov, şübe yoq, acaip kişi. Amma Krasnânskayanıñ bizde qalması için cenkleşmek kerek edim. Farqına barmadım. Men obkomğa barganda, keç oldı, dediler. Torizoğa, elbette, çoq darıldılar. Ne fayda? Anna Yakovlevna endi mında yoq.

— Qayda?

— Volga qurucılığında. Anda da aynı işte. Bizimkinden bir kaç kere büyük...— şay dep, Curayev sustı ve birazdan soñ ilâve etti. — Onıñ-nen çalışmaq qolay degil edi. Er şeyden şübelenici, raatsız adam.. Başqasınıñ işinden degil, özünüñkinden şübelene turğan. Amma aqıllı... Curayevniñ hatirine başqa şey tüşse kerek, külümsiredi.

— Kommunist ne demek, bilesiñmi? — dep soradı menden. Ve güya birisiniñ sözlerini aqlına ketirgen olup, devam etti. — Kommunist latın sözü: umumiy, demek. Kommunistik cemiyet — umumiy cemiyet, yani topraq, istisal, emek — episi umumiy. İşte, kommunizm ne demek. — Curayev biraz indemey turdı, soñ soradı: — iç de işitmegen ediñmi?

— Niçün? Kommunistler... kommunizm hususunda çoq işittim. Men "Kommunist manifestini" öğrendim.

— Öylemi? Amma men demir yolda doğdım. Yigirmi ikinci post. Belki biledirsniñ! Ursatyevskniñ artında. Babam ve bütün doğmuşlarım demir yolcular. On yedincide Qızıl gvardiyağa kirdim. Açıq senesinde ise Moskvada edim. Komsomol syezdinde Leninniñ nutqını diñledim. Bana kommu-nizm hususunda söylegen sözlerim — onıñ sözleri edi. — Sustı, öz laqırdısını ölçęştirip baqtı, soñ dedi,— Krasnânskaya ve Toqtabayev kibi kişilerde de kommunist duyğusu bar.

...Mansurov meni körgende kederli közlerinen külümsiredi. Elimni sıqqan soñ, yibermey, eppi vaqıt eli içinde tutup turdı. Maña teşekkür ayttı. Men oña bütün tarihni ikâye etip oturmadım, çünkü bunı oña endi Curayev söylegenge beñzey.

— Qatilni taparlar, mıtlaqa taparlar,— de-di Mansurov. Başını çetke burıp, közlerini kiyiklendirdi, yutquna-yutquna zornen ilâve etti,— Katâ ğayet alicenap qadın edi.

Soñundan Mansurov pek azaplandı. Azdı-tozdı. Lâkin Yekaterina Vasilyevna öldürilüvine yanıp-küyer eken, eñ ziyade özünüñ bedbahtlığı için ağlağan kibi köründi. Men bir şeyni daa eslep aldım: Mansurov şimdi Yekaterina Vasilyevna husu-sında laqırdı eteyatqanda, sözlerinde

qatıyet duyuldu. Qadını sağ ekende onda bu hasiyet yox edi. Qadını öldürilgen soñ, o yañğızlıq, acızlık is etti. Lâkin tiri adamnıñ kederi baş-qa ola eken.

Bir qaç künler keçti. Qurucılıqta bir yañılıq artından digər yañılıq yüz bere başladı. Yañılıqlardan biri konglomerat edi. Kotlovın qazılayatqan yerdə tutaş qattı tabaqalar asıl oldılar. Olarnı kovşnen parlamaq yahud ammonalnen patlatmaq mümkün degil, dedilər. Kim ayttı, bilmeyim.

Bunıñ içün esas bar edi. Amma bu tabaqalarğa barıp yetmək içün daa vaxıt çox.

Kotlovın dairesində suv qalmadı. Episini tulumba stantsiyası çəkib alıp, aylanma kanalğa boşatdı. Yalınız anda-mında tərən çuqurlarda bi-raz suv bar. Bugün Çar-Çaqnı bir yalıdan digər yalığa rezina çızmalarnen birinci defa yürüp keçtim. Ekskavatorlar, evelkisi kibi, yalığa qısılıp turalar. Olarğa areket etmək içün endi er şey azır. Quru yerlərdə şpallar və relslər qoyılğan. Bizim ihtiyarımızda üç tulumba bar. Ekskavator işkə başlağanı yox. Büküklərdən biri keçib keteyatqanda: "tulumbalar nasıl?"... dep soray, Karnakeryan: "Mına..." dep baş parmağını töpege köterib körsete. Lâkin şçit künde eñ azdan yedi-sekiz kere bozıla, Karnakeryan onı toqtamay tüzetip tura.

Meni körgəndə:

— Nasıl? Cınaıy işlərinıñni yoluna qoydınmı? — dep soray.

— Qoydım,— deyim.

— Yahşı ettiñ. Məndə ikinci nomer pek pasravlay...— dey o,— kəne faza yox.

Şimdi Çar-Çaq bettən Almazov kəlip çıqtı. Mənim elimni sıqtı, selâmlaşdı, bir şey soramadı.

— Suv meselesini tez-tez bitirmək kerek! — dedi yalınız, soñ tulumbanıñ yanına kəldi. —

Şlangnı doğurt! — dep çekirdi Hristoforğa,— Niko-lay qayda?

— Muftaların dəñiştirməgə kətti,— dedi Hri-stofor və eylesənib maña baqtı, soñ yavaştan: — Buña nə oldı şu? — dep soradı.

Amma biz Andrey Zaharoviçni bileyiz. Onıñ açuvı çoxqa sürməy. Tezdən keçib kəter.

— Maña baq! — dedi Almazov, bir talaydan,— biz ekskavatorcılar edik, şimdi kimmiz?

— Ekskavatorcılarımız,— dedim mən,— er şey evelkisi kibi.

— Evelkisi kibi olsa, bu nə? — elinən tulumba stantsiyasını körsetti,— bu işniñ öz mütəhassısları yoxmı?

Karnakeryan şçit başına keçti. Mən direkniñ astında turğan şlangnı köterib, ucunu öggə, uzaqqa attım.

— Qana, keçir! — dedi Almazov. — Baqayıq, nə olıp çıqacaq?

Karnakeryan rezina qolçaqlarını köterib, rubilnikkə urdı, vilkaları öz yuvalarına kirip kətilər, motor köçti, valik areketkə kəldi. Pişkekler işləy başladılar. Tulumba şlanglarğa suv toldırıp, eski Çar-Çaqtan yuqarı — bayır üstünə, ondan isə aylanma kanalğa quvaladı.

Böylə eken, kestirmə arqasında adsız-isapsız adamlar sezildi. Er birinə ayrı vəzifə berilgen. Er kəs öz hizmetinə məşğul. Yer qazıcılarınıñ kimərsi maşınalarğa taş yükləy, kimərsi çuqurğa batqan arabalarınıñ astına şpal qoya, soñra beş-on kişi artından üy təy. Digər adamlar tizgəcə suv içində qazıq qaqa, eki yalı arasındakı məsafəni ölçəy, uçastkanı bölüklərə bölə və olar içün məsül kişilər təyin ete, yalıda birinci blok içün meydan azırlaylar. Mən bütün kün işniñ kətişatına diqqət etip turam, çünki başqa işim yox. Amma böylə desəm, yañlış olur. İşim yox, lâkin taşlap kətməgə aqqım da yox. Kərçək, yanımda Karnakeryan bar, lâkin o — montör, onıñ vəzifəsi başqa... ondan da ğayrı, Karna-keryan smenasız çalışsa. Suv, toqtamay, aylanma kanalğa aqmaqta.

Bir özəndən digər özəngə tulumba ilə suv boşatmaq, doğrusını aytsam, can sıqıcı və bezdirici iş. Lâkin nə yapacaqsın? Bütün kün tulumba stantsiyası etrafında dolanıp çıqamız. Sabalein işkə kəlgəndə ekskavatorlarğa kədərli alda köz etəmiş, tərən, köküs keçirəmiş. Olarnı sağınğanmız. Kotlovın qazıp başlamağa isə daa

erte, özənniñ tübindekı zığat topraqnı sarqıtmaq kerek.

Bugün tulumba stantsiyasına Tursunov kəldi. Yanında kəne Mansurov edi.

— Bilesiñizmi nə, ata? — dedi Tursunov Almazovqa,— suv çeküv meselesini, kərçəkten də, bitirməli. Bugün tulumba stantsiyasında çalışuvıñız soñki kün olsun. Yarın motorlarınıñ yanında bir elektr montör qoyıñız, bu işnə oğraşsın!



— Soñki kün... — Andrey Zaharoviç kerçekten sevindi. — Men bu sözlerni çoqtan bekleyim.

— Doğru, — dedi Karnakeryan, — bularnıñ... — parmağını uzatıp, meni ve Almazovnı körsetti.

— Bular mında endi kerek degiller. Öz işlerinen oğraşsınlar.

— Sen bu yaqınlarda pek deñiştıñ! — dedi oña Tursunov, külümsirep, — men endi saña iş buyurmağa qorqıp başlayım; buyursam, red eteceksıñ!

— Doğru berilse niçün red etecegim? Qarşılığım yoq! Doğrumı — demek, doğru... can qurban!

— Bir montör, zanıma qalsa, bu işniñ episini becerip olmaz, — indemey turğan Mansurov, niayet, bu neticege keldi. Ve o aqlı edi, — iş, bilesiñizmi, tek motorlarda degil. Bütün obyektlerniñ işini idare etmek, söz kelimi, kerek vaqıtta şlanglarını bir yerden diger yerge avuşturmaq...

— Öyle olsa, Toqtabayevni çağırnız! — dedi Tursunov, — tulumba stantsiyasını adamnen temin etsin! Tulumbada ekskavatorcılar çalışqanını birinci kere körem. Yarın, Abdulla Sadıkovıç, kotlovanda suv qalmasın. Añlaştıqmı? İhtiyarınızda bir gece, bir kün.

Kotlovannı qazıp başlaymız.

Ketmege tedarikleğende Tursunovnıñ hatirine yaş ekskavatorcılar tüştı. Mektepni bitirgen yeñi maşinistler ne yerde işlegenlerini soradı. Çünki araret stantsiyası montajinen meşğul vaqıtında umum qurucılıqnıñ işinden biraz üzülgen.

— Bir qısımlı bizde qaldı, — dedi Mansurov ve közlerini maña tikledi, — meselâ, Bekirov... Men olarnıñ episiniñ mında qaldırılmasını emir ettim.

Güya ekskavatorcılar mektebi Mansurovnıñ ihtiyarında edi ve o ne istese, onı yapa bile edi?! Aqiqatta, bu mektep Curayevniñ ve İradanıñ nazareti altında çalıştı. Mansurov meclislerde sögünç aşay berse de, mektepke adam-aqıllı yardım körsetalmadı. Şimdi yeñi reber öğünde davuşı ötkür çıqmaqta. Ekskavatorcılarını mında qaldırmaq aqqında emir bergen...

— Mında degeni — qayda?

— Kotlovanda!

— Emirni kimge berdiñiz? Krasnânskayağamı? Torizoğamı? — Tursunov küldi. Mansurovnıñ yaltaqlana berüvinden artıq bezgeni sezildi. Bugün özüne duydırmaq istedi.

— Afu etiñiz! Çar-Çaq qurucılığ ı idaresi ihtiyarına yolladım. Andan belki derivatsion kanalğa tüşkendirler. Olarnıñ bir qısınımlı...

— Zanımca, "men" yerine "biz" denilse yahşı olur. Hatiriñizden çıkarmañız! Mektep hususında sorağanımnıñ sebebi bar. İnjener Şadmanova öz smenası için altı adam istey. Bu mümkünmi?

Mansurov qarıq davuşnen küldi.

— Şadmanova kişi almaq istese, he-he-he, emin oluñız, Vahid Samatoviç, begengen adamçıqlarını çoqtan saylap alğandır. Qasevet etmeñiz! — Man-surov, pek teren ve aqıllı laqırdı etem dep, özünüñ bu eki adam arasındaki şahsiy munasebetlerden haberdar ekenini sezdirip aldı. Tursunov bunu sezmegen oldı.

— Alğan olsa, yahşı... bunıñ için İradanı maqtamaq kerek, — dedi Tursunov, — demek, Abdulla Sadıkovıç, siziñnen keliştik. Şaymı? Keliştikmi?

— Er şey emir etkeniñiz kibi olur! — Mansurov sağ elini köküsine qoydı, — bir ekskavatornı yalıda qaldırmaq isteyim. Mümkünmi?

— Bu hususta laqırdı ettik... Kerek olsa, qalsın! Yalını tegizlesin! Aqşam idarede küçük muşavere bar. Siz ve smena injenerleri... tam sekizde. Unutmañız! Curayevni ve Şadmanovanı yeñi işlerge tain etmek kerek.

Tursunov epimizniñ elimizni sıqtı, acele-acele ketti. Etraf tizgece suv ekeninden, ayavlarını ziyade yuqarı köterip, oşlı yürmekte edi... Tap, külecegim keldi. Elektriklerniñ büyüğü olğanda böyle muqayt yürmey edi. Suv yüzüne saçray... lâkin indemey edi. Hızmet... vazife adamnı çar-çabık türlendirip yibere. Tursunov burun kötermege sevgen kişi olsa, ne olur edi?

— Tros... nasıl? — dep soradı Almazov Mansurovdan.

— Trosnen epiñizni temin eterim, — dedi Man-surov, özü aşıqtı, suvnı şapırtıp-köpürtip Tursunovnıñ artından çapıp ketti.

Mansurov böyle adam edi. Reberniñ kölgisini izlep yürğence, qurucılıqqa kelgen trosnı erte-yarıq skladdan aldırıp maşinistlerge bergen olsa, fena olurmu edi? "Ekskavatorlar yarın çalışacaqlar. Demek, trosnı da yarın bermek mümkün..." E-e! Abdulla Sadıkoğlu!?

Ertesi künü tañda ekskavatorğa keldik. Men kene,— lâkin bu sefer öz irademnen degil — yel quvannıñ üstüne çıqıp, valikni mayladım; töpede bir saat turmaq kerek oldı. Yerge tüşken soñ, Andrey Zaharoviç maña trosnıñ bir qaç yerinden aşalğanını, bir qaç yerden ise qatlanıp, sınayım-sınayım dep turğanını kösterdi. Andrey Zaharoviç Nikolaynı ve Hristofornı erte-yarıq skladqa yollağan. Olar körünmeyler. Üylelik teneffüste Bassaraba ile Raşid kelip, bizim işlerni közden keçirip, mıyık astından külüp kettiler. "...bekleñiz-bekleñiz, iş özü olur!" Aqşam olayım dep turğanda trosnı ketirdiler. Almazov, lafını uzatmay, deral eski trosnı çıxarıp, yeñisini qoymağını emir etti. Maña ne? Usta ne dese, onı yapmağa azırım. Yapmaq, elbette, qolay degil. Hazar-Kend mektebinde bizge bunı... tros deñiştirüvni pek yengilden ögrettiler. Şimdi yanımda Almazov olmağan olsa, ne yapar edim, bilmeyim? Bassarabanıñ yavaştan kelip-ketkeniniñ sebebi de bu eken. Lâkin o maalde bizde yeñi tros yoq edi. Eski trosnı alıp, yerine yeñisini qoyğance gecenıñ yarısı oldı.

Andrey Zaharoviç rıçağnıñ ögüne oturdı... pa-rovoz endi taş yol keçitke kelip toqtağan eken. Bizge gudok bermedi.

— Endi Çar-Çaqnı ast-üst etmek mümkün,— dedi Almazov. Yüzü şeñ ve gururlı edi.

Ekskavatornı hayli vaqıt boş çalıştırdı. Ekimiz diñlenip turdıq. Yahşı ekskavatorcu maşinanıñ alını, davuşından añlay... muftalarınñ ve çanalarnıñ işlevi doğrumı, yoqmı? Bunı şu arada seze. Almazov maşinada telükeli şuvultı tapalmadı. Kovşnıñ ve barabannıñ areketi güzel ekenine emin olğan soñ ekskavatornı toqtattı ve bizge, evge qaytmağa ruhset etti.

Şay etip, Tursunovnıñ ilki emirini eda ettik... lâkin aytqan vaqtında degil. Ekskavatorlar işke birinci künü tüşalmadılar. Kişiler bütün kün-bütün gece çalışmağa mecbur oldı-lar. Tursunov, ğaliba, yuqlamadı.

Saba taacipli levhanıñ şaadı oldıq. Közlerimizge inanmaq qıyın edi. Plotina qurulacaq meydanda yüzlerden yeñi adamlar köründiler. Desâtnikler adamlarnı işke tain ettiler. Bu vaqıtqa qadar elektriklerniñ büyügi olaraq de anda-de mında çapqalap yürgen Tursunovnı şimdi Baş Dugümniñ reberi vazifesinde körmek er kes içün meraqılı edi. Bir sene evelsi kişiler Çar-Çaqta ilki peyda olğan vaqıtta adımları cesaretsiz, omuzları qısıq edi. Şimdi... ruzğârda yanaqları qızarğan, kevdeleri kenişlegen ve özleri azamatlı kişiler olup kettiler. Yer qazıcılar mında ellerine tek ketmenlerini tutıp kelgen ediler, şimdi armaturcu ve betoncular mektebinde oqumaqtalar. Bir qaç ay evelsi ketmencilerden yer qazıcılar brigadası teşkil etildi. Olar, ket-kete mektepte ve kursta oquy berip, zenaat saibi oldılar. Şimdi birde-birine yer qazıcı deseñ, canı ağıra: öyle degeniñ ne? Kim? Öyle kişi bilmeymiz! — dey. Ammallar da öyle, kibirli kişiler oldılar: arqada yük taşımaq? Ne demek olsun... Olarnıñ ihtiyarında transportörlar, avtomaşınalar barlar. Kerçek, elnen çalışmaq da kerek ola. Lâkin ketmen ve qolaraba yoq. Taaciplenmek kerekmey. Ayatımızda az şey olup keçmedi. Eger taaciplenmek kerek olsa, evelâ benim özüme... keçen sene nijnik, şimdi maşinist olup ketkenime taaciplenmek kerek.

Andrey Zaharoviç közümnıñ ögünde rıçağqa basıp, birinci kovşnı yerge tüşürdi... Birinci deyim, çünki o plotina kotlovanına tüşken birin-ci kovş.

Çalışıp başladıq degende, ekskavatornıñ kögertesinde Abdulla Sadıkoğlu köründi.

— Meni meraqlandıran şey bar...— dedi o. Maşina ziyade guruldegeni sebebinden, Almazovnıñ qulağınñ içine qıçırıp lağırdı etti,— topraqnıñ terenligi ne qadar eken? Proyektke baqqanda, bu yerde konglomerat olmağa borclı.

— Konglomerat?

— Ebet! Konglomerat. Qatıp, taş kesilip qalğan çaqıl. Million seneler içinde...— dep başladı Mansurov. Bugün o şeñ edi.

— Tezden körermiz,— dedi Almazov. — Meni başqa şey meraqlandıra. Plotinanıñ yuqarı byefiniñ yüksekligi ne qadar olacaq?

— Yuqarı byefimi? O şimdi niçün kerek ol-dı? — Mansurov maşinistke eleslenip baqtı. — Oña daa vaqıt bar.

Mansurov, kerçekten de, proyektte konglomerat hususunda bütün konspektni oqup çıqqanğa beñzey, lâkin plotina aqqındaki umumiy malûmat teşkerilmege berilgeninden, Almazovnıñ sualine cevap berüvden qaçındı.

— Kotlovannı yañıçıq qazıp başladıñ, yuqarı byefniñ yüksekligini sorağanıñ zevqlı...— dedi o.

— İç bağlanmay... Sırt divarnıñ yüksekligi on metr olmaq kerek. Bu seniñ içün kâfimi?

— Plotinanıñ uzunlığı?

— Üç yüz metr. Özü keñ olacaq. Siziñ bellegeninizden oldıqça keñ. Üstünden avtomaşınalar qatnaycaqlar. Yuqarı byefniñ artında büyük tıyacaq... Derivatsion kanal boyu İskander betke suv ketecek. — Mansurov, er alde, injener. Bu şeylerni bilmemesi mümkün degil,— suv, kanalnen keter eken, yetmiş metr yuqarı köterilecek. Turbinalarnı areketke ketirecek.

— Ne vaqıt?

— İş sizge bağı.

— Tek bizgemi? Sizge de bağı degilmi? — Almazov kovşnı çuqurğa yibere ve, topraq toldırıp, yalığa töke berdi. — Topraq qattılaşıp başladı, sezesiñizmi? Kovş toldırmaq qıyın. Balaban topraq kesekleri... bir şey añlamayım. Kovş boş kibi körüne, amma ağır. Bunda bir ikmet bar!

Bizim maşınadan yüz metr uzaqta Karim çalışa. Oña köz etem, kovşı yerde yata. Yalıda Kandıba ve dört nijnik dolanalar. Bizim kovşnıñ bir tişi sındı.

Mansurov yanımızdan ketmedi. Demir yol yasayatqan Hristofornıñ nijnikleri arasında bir talay qarışıp yurdi. Ne yaptı? Yahşı körälmədim. Elinde kirkası, kıcırıqlamaqta.

Lâkin iş toqtap qaldı. Kovş çuqırnıñ içinde topraqnıñ üstünden tayğalap kete berdi. Tişleri topraq tabaqalarına ilişkende etrafta büyük yer dairesi qıbirdadı. Yañı tros o derece tartıldı ki, mına-qoptı, mına-qoptı dep turdıq. Almazov kovşnı bir yaqtan diger yaqqa attı, bort topraqlı yerler tapıp, toldurıp aldı.

Onıñ yanında turıp, yerniñ inatlığına taaciplendim. Maşinist eecanlı edi, laqırdı etmege istemedi.

Belki yalınız yerniñ üst tabaqası böyle qattıdır? Belki bu çıtanı urıp ezsek, astı yımşaktır?

Karimniñ maşinası kene toqtadı. Mansurov kirkasını bıraqup, oña taba ketti.

— Ne oldı? — dep soradı Almazov menden. — Ka-rim nafile toqtamay, turğan. Bar, baq!

Özü maşınanı toqtattı.

Men Karimniñ ekskavatorına yaqınlaşayatqanda, Mansurov yalı betke yuvurıp ketti.

— İşler nasıl? — dedim Karimge. O, ümütten kesilgen alda, elini siltedi. — Kene tiş sındımı?

Meni Almazov yiberdi. Niçün toqtay bergeniñni bilmek istey.

— Sınmay, ne yapacaq?— Karim öz sözüne özü izaat bere başladı. — Güzel ki, tek birdanesi sın-dı! Amma mesele tişte degil. Yerniñ üstü sılaq, yımşaq, astı — qattı. Bir bucuq metr terenliginece qazdım, iş güzel ketti... soñundan bütünley taş çıqtı. Başla, Nikolay!

Rıçağ başına Kandıba oturdı.

— Nikolay? — men ayretke keldim,— tezden kovşnıdaki tişlerni sındırıp bitirir.

— Nikolaymı? Bıraqu! — Karim, benim şaqamrı añlamay, kerçekten darıldı. Men ise buña sevindim,— işley bersin. Daa yañıçıq Mansurovnen qavğa ettim. Tukürdim... kabinadan tüştüm.

Karim azacıq külümsiredi.

— Bir de-birimizge, er alde. çalışmaq kerekmi? Nikolay boş tura. Turğance, işlesin.

Maşına guruldep köçti. Nikolayğa köz ettim, o qızışmay, muqayt çalışmaqta edi.

— Nasıl? — Karim qıcıqup Kandıbağa bir şeyler işmar etti,— kene ilişemi?

— Maşşalla, Nikolay! — dedim men,— balaban oğlan olıp ketkensiñ, amma yelquvanıñ titrey bere... keçike.

— E! Tekaran...— Karim da sezdi.

Kovş yerge kiralnay, topraq üstünde tayğalay, içine yalınız lay ve qum kire.

— Kördiñmi? Böyle çalışmaq mümkünmi? — dedi Karim, qaarlenip,— Mansurovqa, bir qararğa kelmek kerekseñiz, dedim. Ellerini eki tarafqa açtı, közlerini aqayttı... bir şey aytalmadı.

— Baq! Baq! Nikolaynıñ işine baq! — de-dim men.

Kovş büyük taşqa ilişti. Tros tartıldı. Eskavatornıñ kevdesi ögge egildi.

— Ey! Ey!— Karim oña yumruğunu kösterdi.

Nikolay çar-çabık trosnı zayıflattı.

— Bu ne demek? Kene krakovâkmı? Ustten al! Astta bir şeyge toqunma!

Nikolay indemedi, çalışma berdi.

— Kördiñmi? — dedi Karim maña,— oynaq lap başladı. Oyna-oynama... bu endi iş degil.

Men öz ekskavatorımızğa qayıp keldim. An-drey Zaharoviçniñ kovşı topraqnı, Nikolaynıñkinden ziyade almaqta... lâkin bu, Karim degeni kibi... iş degil!

Maşınanıñ deşetli gurultisi arasında terenden qadın davuşı işitildi.

— Almazov, maşınanı toqtat!

Maşinist rıçağnı özüne çekti. Kovş avada asılı qaldı.

— Cevdet, rubilnikni çıkar! — dep qıçırdı usta.

Men kögertege çıktım. Ekskavator yanında İrada turmaqta edi. Onı körmegenim bir aftadan ziyade edi. Qıznıñ cırayı aqçıl lanğan, özü azğan.

— Selâm aleyküm, İrada! — hatrime şu arada soñki defa körüşüvimiz keldi. — Mında nasıl olıp tüştiñiz?

Yüzü qıp-qırmızı kesildi. Azaçiq külümsiredi. "Mavı qaya"nıñ bosağası üstünde maña aytqan sözlerini tekrarlaşanımñı añladı.

— Maşınağa ne oldı? — dep soradı o ve kögertege tırmaştı. Almazov aşağıda turıp, yeñi emir beklemekte edi. — Vahid Samatoviç ayttı... sizde tolraq fena eken. Öylemi?

— Ebet... kovş bir şey almay.

— Çuqurğa tüşip baqmaq gerek,— dedi İrada. — Töpeden aşağı baqqanıñnen iş añaşılmaz.

Yerge sıçrap tüşti, uçurımñıñ çetine bardı. Soñ elinen işmar etip, Almazovnı çağırdı. Eppi vaqıt aşağı baqıp turğan soñ, İrada çuqurnıñ içine tayıp tüşti. Almazov tüşmedi. Töpeden baqıp turdı. Hayli vaqıttan soñ çuqurnıñ çetinde İradanıñ başı köründi. Usta elini uzattı, qıznı töpege çekip çıkardı.

— Yoldaşevda iş nasıl? — dep soradı İrada,— sizdeki kibimi?

— Daa beter,— dep qıçırdım men töpeden.

— Bu konglomerat...— dedi İrada,— nafile yerde onı kovşnen köçürmek istep dögünesiñiz.

— Ya ne yapmaq gerek, İra?

— Sizgemi? Bir şey de! Konglomeratnı patlatmaq gerek... Qazuvnı toqtatıñız. Maşınanı artqa cılıştırıp qoyıñız... Yarın yer patlatıcılar kelirler. — İrada közleriniñ qıyığından maña baqıp aldı, — Tursunov meni, vaziyetni bilmek için yolladı. Meseleni añlatırım. Selâm, Hristofor! — İrada, niçündür, Duranidini şimdi eslep, elini sıqtı. — Köresiñizmi, iş na-sıl olıp çıktı? Yañ başladık degende taşlamaq gerek. Men böyle olacağını bile edim.

Biz de işni evelden bilgen olsaq... Amma ekskavatorlar yerni yalınız bir buçuq metr terenlikte qaza bilecekler dep kimse aytmadı. Aytqan olsalar, bir çareler körer edik. Yoq, bunu İrada özü de bilmegenge beñzey, çünkü ekskavatorları çetke aydap, konglomeratnı patlatmaq istey.

Men bu hususta tüşüneyatqanda, yanımda Karamat peyda oldı. Kelir-kelmez, İrada ile laqırdı eteyatqan Karimge gizliden köz etip aldı.

— Sizni körmegenim yüz yıl oldı, Karamat,— dedim men,— qaydalarda yurdiñiz?

— Komandirovkada edim... haberiñiz olmadımı?

— Yeq. Bu bir şey degil, onıñ haberi oldımı? — Karim betke işaret ettim.

— Elbette, oldı. İskanderge keteyatqanımnı oña ayttım. Kotlovanda çalışacaq adamlarñıñ vesiqalarını azırladım. Bizge pek çok beton ve armatura mütehassısları kelecük. Ne? Meni sağındıñız mı?

— Şübesiz.

— Yanaşanıñda maşuqañsız... daa ne gerek?

— Yanaşamda... ve pek uzaqta.

— Uzaqta? Kene tişleştıñizmi?

— Ebet... yoq! Niçün?

Ne deyceğimni bilmey, şaşmaladım.

Yazıq... Karamat yüregimdeki acizlikni añlar, maña bu kederden qurtulmağa yardım eter belledim. O yarı kerçek ve yarı yalan açuv tolu közlerini maña tikledi.

— Bilesiñizmi ne, Cevdet? — dedi qız,— men siziñ çekkeleşüviñizden bıqtım. Öz çareñizni özüñiz körüñiz.

28

Çar-Çaqta suv yolunu kesici eki bent, eki kestirme yasaldı. Olarnıñ ortasında kotlovan qazıla. Topraq yığınları üstünden toqtamay-tınmay avtomaşınalar qatnaşalar. Evelde nizamsız yüre ediler, çünki özen boyunda yol fena, bayırlı-çuqurlı... Pek çoq maşınalar batıp, sançılıp qala, areketniñ tertibini boza ediler. Bunıñ içün yolnu genişletmek, keçidniñ eki yanında yol kösterici kişiler qoymaq kerek oldı. Kestirmelerden biriniñ üstünde demir yol yerleştirildi. Onıñnen sağ yalığa... derivatsion kanal qurucılığına keçile. Sağ yalı qurucılığına Menjevetskiy başlıq oldı. Beton zavodınıñ yanlarında asma yolnuñ yanaşasında yalpaq beton keseklerinden qalanılğan evçik peyda oldı. Evçikniñ içi eki qısımğa bölünge. Biri "idare". İçine kirseñiz, törde qapu bar, qapu sizni bir pencerele küçük, odağa alıp kire. Bu — yataqhane. Menjevetskiyniñ yaşağan yeri. Kündüzleri mında kelip, stol başında, Nu — Tufanıñdan qalğan yüksek arqalı, teren, yımşaq meşin kresloğa, közlerini yuma berip otura ve yarım saat istraat ete. İstraattan soñ, er vaqıttaki kibi, tendiris ve areketçen olıp, tekrar işke cöney.

Birinci odada, idarede gece ve gündüz elekt-rik ocaq yanıp, qızarıp tura. Buña itiyac büyük. Adamlar qızınmağa ve suv qaynatıp içmege keleler. Mında qıçırıp laqırdı etmek, sigar içmek olmay.

— Siz köresiñizmi, qıymetli berader,— dey Menjevetskiy qaideni bozğan işçige,— siz köre-siñizmi, cenap azretleri? Men bu... ne deyim sizge, apartamentlerde iç bir vaqıt özüme sigar içmege musaade etmeyim. Amma...— o elini manalı surette kötere,— men, er kes saat, az çalışmayım ve tütünni de az içmeyim! Lâkin mında degil. İnsan yaşa-ğan yerda ava mutlaqa temiz olmaq kerek. Öyle degilmi?

Böyle tazirden soñ qabaatlı kişi nege oğrağanını bilmey, Menjevetskiyniñ közlerine qaç daqıqalar baqıp tura, soñ omuzlarını qısa, indemey çıqıp kete ve bir daa tüteyyatqan sigarnen mında kirmey.

Men bunıñ ile, Menjevetskiyniñ göñülünde işçiler içün saf duyğu barlığını aytmay isteyim. Onıñ qılıqları er kesni taaciplendire, lâkin sögünçten yahşı tesir eteler.

Bir kün Nikolaynı, Hristofornı, Raşidni ve meni eki yeñi trosnen Menjevetskiyge yolladılar. Onıñ uçastkasına demir yol platformasında eki ekskavator keldi, lâkin troslar ipranğanlar, deñiştirmek kerek oldı. Biz troslarnı idareniñ ögünde tüşürge soñ, Menjevetskiyni qıdırmağa kettik. Yüksek yarıñ ucunda taş üstünde... desâtnikler arasında taptıq. Onı ciddi çatışmalardan aldın askerlerge emirler bereyatqan komandorğa beñzettim. Brezent plaşcınıñ etekleri küçlü yelden sallana bermekte. Sigizmund Genrihoviç işke alınıp ketken, yelge emiyet bermey elinen kotlovan betke işaret etip, bir şeyler añlata. Aşağıda Çar-Çaq delirip-quturıp aqa, uçurımniñ astındaki taşlarğa urunıp, aylanma kanalğa kirip ke-te. Menjevetskiyniñ yanına barmanıñ çaresi yoq — ögümüzde yüksek sıırım bar. Sırımniñ qaburğasından aylanıp, töpege çıqtıq, soñ bir tütün içeyik dep, toqtaldıq. Bu arada sarsıntı sezildi. Sanki ayaqlarımızniñ astından bir şey urdı. Birinci sarsıntıniñ artından ikinci sarsıntı duyuldı. Bir-birimizge baqıştıq, közlerimizni aqaytıp, susıp qaldıq. Sarsıntılar pek küçlü degil edi.

— Olucı şeyler,— dedi Raşid. — bir defa men qır üstünde tura edim. Öyle silkitti ki... şaşmalap, balaban qayarıñ yanına yuvurıp keldim, biraz turğan soñ, onıñ astına kirdim. Niçün? Bar aña! Bir daa, bayırniñ töpesinden aşağı qar obaları taya başladılar. Qaydan çıqtılar, bilmeyim? Qar, buz parçaları iñildep, gürüldep aşağı yuvarlandılar.

Raşid qar aqıntısını ikâye etip turğanda, ayaqlarımızniñ astında — yer üstünde, yılan keçip ketken kibi, tar çatlaq asıl oldı. Menjevetskiy betteki yüksek bayırniñ, aşağı, özenge taba cılışa başlağanını kördik.

Desâtniklerden biri kiyik-kiyik qıçırdı. Yük-sek qırniñ ucundan, büyük topraq kesekleri qopıp, tüpke tayıp keteyatqanda, bizim ayaqlarımızniñ astındaki aralıq genişledi, topraqnıñ aşağı qısını çökti. Bir daqıqa evelsi özen ile uçurım arasında yigirmi adımlıq mesafe bar edi.

Bayırniñ töpesinde desâtnik ve Menjevetskiy, evel nasıl turğan olsalar, şimdi de öyle turmaqta. Yel onıñ plaşcınıñ eteklerini ep yelpiretmekte.

Raşid er kesten cesaretle çıqtı. Töpeden bayırnıñ üstüne sıçrap tüşti... ayaqları tizlerine qadar diyerlik yımşaq topraq içine kirip kettiler. Tırmalanıp, dörtayaqlap töpege çıqqan soñ, Sigizmund Genrihoviçke doğru çaptı. Yalığa er kes öz bilgenince çıqacaq oldu, lâkin kimse çıqalmadı.

Barıp "Mavı qaya"dan yip ketirdik, olarnı yipnen tartıp çıqardıq. Suv bayırnıñ etrafını yuvdı, kemirdi, bayır yarım adadan — bütün adağa çevirildi.

Biz idare ögüne kelgende, Menjevetskiy desâtnikni tazirlemekte edi.

— Men sizni tenbiylegen edim. Bu — seysmik rayon, yalını bekitmek kerek degen edim. Şimdi, kördiñizmi, ne olup çıqtı? — Bizge muracaat etip, sözüne devam etti: — Biz yalıda tura edik. Men olarğa yalını nasıl etip bekitmek mümkünliğini añlata, Aleksey İvanoviç ise — Menjevetskiy desâtnikni körsetti,— maña itiraz eteyata edi: yalı qaviy, bir şey olmaz, dey edi. İşte, kördiñizmi?..

Desâtnik indemedi. İçeri kirgen soñ hayli vaqıt Menjevetskiyniñ yüzüne baqıp turdı.

— Canlarıñız sağ qalğanı içün idareñizniñ içinde bir sigar içmege ruhset etiñiz! — dedi o.

— Bu da ne? — Sigizmund Genrihoviçniñ qaşları mañlayınıñ töpesine çıqtılar. — Niçün eken?

— Qart injener öz printsipine sadıq qaldı. Ruhset etmedi.

Biz, ekskavatorlarınıñ troslarını deñiştirgen soñ, onı haberdar etmege kettik, lâkin ne uçastkada, ne idarede — iç bir yerde tapalmadıq. Ümütten tüşip, qayıp ketmege tedariklengende, yataqhanesiniñ qapusını aqırından aralıq etip baqtım — Sigizmund Genrihoviç közlerini yumıp, kresloda oturmaqta edi.

— Kirmege mümkünmi? — dep soradım yavaştan.

— Yoq,— dep cevap berdi injener,— men raatlanam. Bu yarım saat — benim muqaddes vaqtım. Sabır etiñiz!

...O vaqıtta men Menjevetskiyniñ qılıqlarını yahşı bilmey edim. Qaç vaqıtlar keçken soñ, qart injenerni pek sevdim. Qılıqları közüme körünmedi. Şimdi maña İrada: "seniñ bir çoq adetleriñ Sigizmund Genrihoviçniñ qılıqlarına beñzeyler" dey.

Baraqqa qayıp keldik. Urbalarımızı deñiştirdik — kimerde deñiştirmey edik — çay içmege oturdıq. Hristofor ile Karim aşhaneye ketkenler.

Ötmekni qalay içindeki sıcaq suvğa batırıp aşasañ, şekerni tişlep, artından bir yutum sıcaq suv içseñ... bu dünyada eñ lezetli şey. Çavdar ötmegi olsa, daa yahşı.

Men Nikolayğa köz ettim. Onıñ omuzları keñ, qollarınıñ etleri qatmerli ve qalın. Körmesi hoş. Sağlam kişi. Oña çoq baqıp oturdım, ne hususta laqırdı etecegimni bilmedim. Laqırdı içün söz qalmadı. Nikolay benim fikirlerimni oqudı. Niayet, ekimiz de şaqıldap külip yiberdik.

Aqşam yemeginden soñ, Nikolay yastığı astından küzgü parçası çıqardı, oña baqıp, saçlarını taray başladı. O saçlarını taravdan zevq ala edi. Lâkin küzgüge bu qadar çoq baqıp oturmaq mümkünmi?

— Can sıqıntısı! — dedi o keñ kevdesini doğrultıp,— Cevdet şimdi ne yapmaq istey? — dep soradı.

— Yuqlamaq! — dedim men. — Daa ne yapmaq mümkün.

— Yuqlamaq? Yoq, men öyle yapıp olamayım ve... sevmeyim. Daa erte. Çoq yuqlağan kişiniñ başı da yuqlay, miyi de...

Tarağını tumboçkanıñ çekmecesine, küzgüsini yastığınıñ astına tıqtı, özü qapuğa doğrulayatqanda qapu qağıldı. Nikolay açtı. Bosağa üstünde Valâ Sinitskaya köründi. Üstünde temiz beyaz kofta, ve yeñi mavı yubka.

— Rica etem! — Nikolay qızını içeri davet etti ve onı, özüne sezdirme, közden keçirdi. — Nasıl ülkelerden keldiñ?

— Özümüzniñ yaqlardan... Saña keldim, Ni-kolay! Elbette beklemegendirsniñ?!

— Beklemegen?.. Er vaqıt bekley edim. — Kandıba bugün tınç ve şeñ edi. — Oturiñız! Nice yazlar, nice qışlar keçti... kim içün rica etmege keldiñ, miledi?

— Öyle demege utanmaysıñmı, Nikolay? — Valânıñ canı ağırdı. Atta sesi bile qaltırap ketti. Az qaldı, ağlaycaq edi. Amma ağlamadı,— eñ olmağanda bir kereçik te olsa, kirip baqmaysıñ... Valâ, işleriñ, sağlığıñ nasıl, dep soramaysıñ!

— Kimden? Muşuq endi zuvdı. Arhipka özü-özlüğünden ğaip oldı. Bir kere aylanma kanal bayramında, kelip, hatirimizni sorap ketti. Ondan beri ses-soluq yoq.

— Muşuq? — Valâ küldi,— özüñ bilesiñ, Muşuq maña ücüm etti, qorquzmaq istedi. Bir şey çıqmadı. Arhipka ise... Men kimseden qorqmayım. Men olardan qorqmayım.

— Yok, men şay, özüm... — Nikolay lafnı uzatmaq istemedi.

— Men kettim... — dedim men Nikolayğa,— biraz dolanıp keleyim. — Krovat üstünden turdım.

— Otur! — Nikolay razı olmadı,— bir yaqqa ketmeyceksiñ! Laf bar.

Tekrar oturdım.

— Men seni unutmadım. — O Valânen sözünü de-vam etti. — Bir kere kommutatorniñ qapusını qaqpı baqtım, yoq ediñ.

— Ne vaqt?

— Eki... ebet, eki ay evelsi.

— Külünçli şey. Men smenanen çalışam. Daa qaqqan olsañ, belki tapar ediñ.

— Sen büyük adam oldıñ, Valâ! Raatsızlamaq istemedim.

— Özüñ de naçalnik ekensiñ... işittim.

— Men? Ebet, maşinist yardımcısım. Mında yaşaymız... demek, pek büyük naçalnik degilim.

— Men qadınlar barağından ketkenimden beri epiñiz deñişkensiziñiz.

— Biz?..

— Evellerde ekiñiz de atik ve kirgin ediñiz. Şimdi nezaketli kişiler olğansıñız. Seni tanımaq mümkün degil, Nikolay! Seni de, Cevdet...— Valâ tiklenip maña baqtı,— sizge asıl ne oldı? İlki kelgen küniñ hatiriñdemi? Men kerçek sarğuş edim... amma episi aqılımda.

Nikolay kerçekten taaciplendi. Ne demek olsun? Valka — Belomorka, kommutatorda çalışa... kiyingen-quşanğan, içüvni taşlağan. Endi bizni öpkeley: deñiştiziñiz, nezaketli oldıñız.

— Biz kim edik,— dedi Kandıba,— ayduqlarmı? Hırsızlarmı? Yol basarlarmı? A?

— Pâtireçyede kim ediñ?

— Kim edim? Özüñ bilesiñ! Men Pâtireçyege hızmet ile tüştim. Mabüs olıp degil. Amma pek çoq kişiler meni mabüs... farmazon, domuşnik belley ediler. Menim için farqı yoq. İstese ayuvıcı bellesinler. Toqta, belki aqiqaten, ayuvıcıdırım? Ne olsam — olayım. Bu yarağan şey degil. Men iç kimsege onıñ bellegen adamı olmağanımnı isbat etmege tırışmadım. Ne kerek? Menim bir kimseniñ boğazına yapışqanımnı kördiñmi? Körmediñ. Elbette, bir adam sebepsiz canımnı ağırtsa, ellerimni qavuşıp turğan adetim yoq. Bunı Arhipka yahşı bile edi.

— Men Arhipka hususunda bir şeyler aytmaq isteyim.

— Arhipka? Kene Arhipkamı? O, artıq, qurucılıqta yoq.

— Kim? Arhipkamı? Saña bir şeyler oldımı şu, Nikolay?! Arhipka bir yaqqa ketmedi. O mında senden intiqam aluv peşinde.

— Arhipka qurucılıqtamı? Kim ayttı?

— Qurucılıqta degeni ne?! Yanaşañızdaki barakta yaşay. Rahil ayttı!

— Rahil? Arhipkağa qarşı çıqtımmı? Bu nasıl oldı? — Nikolay taaciplendi.

— Çıqtı. Demek, insan...— Valâ onıñ qulağına gizliden bir şeyler söyledi.

Aqılıma Nikolaynıñ sevgi ve sadaqat aqqında aytqan fikirleri keldi. O maña: em Hristoforğa, em Arhipkağa, em Raşidke — episine birden alicenaplıq köstermek olmaz degen edi. Özü Rahilge qarşı, amma onı acıy. Demek, başqa çare yoq. Rahil özü Arhipkağa qarşı çıqtı. Belki, o da başqa çare tapalmağandır...

Meraqlı şey. Valâ bizge kelgen sayın insanlar arasında mürekkep bir muamele yüz bere.

— Qana! Bilgeniñni ayt! — dedi Nikolay.

— Sorama! Endi bir şey aytmam.

— Arhipkanı elge berir dep qorqasıñmı?

— Qorqmayım. Rahilge söz berdim. Lâkin sen muqayt ol, Nikolay!

— Matüvçiksiñ sen, Valka! — dedi Nikolay.

— Endi seni acımaycağım...— Valâ ağlap yiberdi,— özüm yazıq, Belomorda benim müddetimni qısqartıp... azat ettiler. Niçün? Seni körmek... saña qayıtp kelmek, adam olmaq istedim. Men!

— Sen nasıl insansın, Nikolay?! — Artık özümni tutmadım. — Qız derdiñden ölecek. Özünü sıqmaysın!?

— Qarışma, Cevdet,— dedi Nikolay qaba davuşnen. — Bu Krasnânskayanın kabinetindeki mec-lis degil. Bunda reislikni yürek yapa. Aşıquv er vaqıt faydalı netice bermey. Sen Valânı bilmeysiñ!

— Bilmeyim... Lâkin onı sen de pek bilgenge beñzemeysiñ! Keçken sene qadınlar baragı nasıl vaziyette edi, aqlıñdamı?

— Soñ?

— Soñ degeniñ ne? Valâ şimdi qayda yaşay?

— Valâ?..

— Rahil baraknı terk etmedi. Katka terk etmedi. Amma Valâ terk etti... andan çıqıp ketti.

Valâ aqqında öyle laqırdı ettik ki, güya özü yanımızda yoq edi.

— Valâ qayda yaşay, bilesiñmi?..— Men sözümni devam ettim,— Bilmeysiñ!

— Baraktan köçkenimni Muşuq bilgen. Meni tenbiylemege kelgen edi...— Valâ şınşıqlay berdi,

— benim aqqımda ağızıñdan bir söz çıkar, seni eki qısımgâ bölerim...— dedi maña,— Başın sağda, ayaqlarıñ solda! Sen suv qıdırıp kelgen ediñ, hatiriñdemi, Cevdet? Nikolay bir şey bilmey. Men Valânı tıñlandıрмаq istedim.

— Nikolaynen tanış olğanıñ çoqtanmı?

— Pâtireçyeden...— dep cevap berdi qız.

Nikolay elini tüşkün alda siltedi, soñ koykanın üstüne oturıp gitaranı aldı. Amma çalmadı. Bizim laqırdımızğa diñlenip turdı.

Valâ Sırdarya bette rus qışlağında doğğan. Dört sınıf bitirgen. Babası inqlâbdan soñ, açlıq ve yıqıntı yıllarında ölgen. Aptesi ve özü anasınıñ ihtiyarında qalğan. Yıllar keçkenler. Bir defa bazarda pirniç hırsızlağanda yaqalanıp, Belomor qurucılığına түşken.

— Menim hucur taqdirim bar...— dedi Sinitskaya. — Nikolay ise buña ep külkünen baqıp keldi.

Taqdiri, kerçekten de, başqalarınıñkine çoq beñzemey edi. O, kanalda ekende, yahşı çalışqan, mektepte oquğan.

Bir defa derske lager başlığı kirgen... onıñnen yüksek boylu arıq kişi de bar eken. Dersni toqtatqanlar. Yeñi adam talebelernen laqırdı etken. Valânıñ sözlerini diqqatnen diñlegen. Musaabe vaqtında adamnıñ mıyığı qıbırday bergen. Bu Valânıñ alâ esinde. Kişi Valânıñ taqdiri içün eecanlanğan. Qız oña doğmuş aptesi hususunda ikâye etken. Aptesi "Martin İden" ni oquy eken. Anası bir kün: "Bıraq bu kitapnı! Ket, keziñiz! Yoqsa, Yaşkanı elden qaçırırısıñ" degen. Aptesi kerçekten de, Yaşkanı elden qaçırğan.

Lager başlığı yeñi adamğa: — Sinitskaya Valâ pek terbiyeli,— degen. — Berilgen işni namusnen eda ete. Bu hususta anasına mektüp yazdıq. Cevabını da aldıq.

Arıq kişi Valânen çoq şeyler hususunda laqırdı etken. O Valâdan: — maña iç bir türlü ricañ yoqmı? — dep sorağan. Valâ: bar! — de-gen. — Bir qaç funt şeker alıp, evge — anama yollamaq isteyim. Amma aqçam yoq. Lager başlığı külümsiregen, lâkin arıq adamnıñ ökünçli yüzünü körgen soñ susqan.

Bir aydan soñ Valânı lagerden azat etkenler.

O, Pâtireçye özeni boyundaki, yeñi qışlaqqa kelgen. Doğmuşları o vaqıtta anda yaşay ekenler. Valâ aşhanağa işke kirgen. Anda Nikolaynen tanış olğan.

Valâ özüniñ lagerden niçün müddetten evel azat etilgenini bilmey. Bir sene taaciplenip yürgen. Bir kün kitaphanede kitapnıñ içinde arıq betli, uzun mıyıqlı kişiniñ suretini körgen. Ayrette qalğan... ebet, onıñ özü. Maksim Gör-kiy.

Valânıñ sözleri maña pek tesir etti. Tek maña degil... Nikolay yerinden qalqtı, Valânıñ yanına kelip, elini onıñ omuzına qoydı.

— Valüha...— dedi kederli davuşnen. — Niçün bu vaqıtqa qadar bu hususta maña bir şey aytmadıñ?

Qızınñ omuzları qaltıramaqta edi.



— Men saña daa çox şeyləri aytmadım...— de-di o ve maña çevirilib, sözünü devam etti. — O vaxtıda bunu — Valâ başınıñ areketinen Nikolaynı kösterdi,— men bunu sevdim ve o da, ğaliba, meni sevdi... Bir kün baqam, Nikolay yoq... Çar-Çaqqa ketken.

— Men saña ayttım...— Nikolay tekrar qayıt, öz koykası üstüne oturdı. — Ketecegim dedim.

— Seniñ yüregiñ taştan, Nikolay. Sen bayat insansıñ!

Men Valânıñ Nikolayğa aytqan sözlərinə diqqat ettim. Qız, elbet de, Nikolaynı seve. Onı Pâtireçyeden mında sevgi ketirgen. Ya İradanı sevgi qayda? Nege ketirdi? Bir kişi ile digər ki-şi arasında dolana berüvgemi? Adam, kimni sevgenini bilmese, ne qadar qıyın eken!?

Valâ devam etti:

— Öyle, hırsız kibi, gizliden çıqıp ketmek...

— Bu öpke niçün, Valâ? — dep soradı Kandıba. — Men saña: evlenirmiz... bir yaqlarğa kətermiz degenmi edim? Seni işandırğanmı edim?

— Yoq. Böyle şey yapmağan ediñ... aselet!

— Öyle olsa, meni niçün qıynaysıñ? Pâtireçyede qaç defalar körüştik! Kezdik! Geceleri men gitara çaldım, sen yırladıñ... yalıñız şümen aşıqtım... bu doğru. Tez-tez çıqıp ketmege tırıştım. Çünki seniñnen körüşə berüvden qorqtım.

— Menimnen? Körüşə berüvden?

— Ebet!

— "Yedi selbi" bağçasında keçirgen gecelerimizden soñmı?

— Ebet! O gecelerden soñ!

— Men seni seve edim, Nikolay! Bu nedemek, bilesiñmi?

— Bilem. Men seni şimdi de sevem.

Amma bu sözlər — sevgi isləri, arareti degil, keçmiş aqqında tıñ laqırdı edi.

— Meni sevgeniñ içün taşlap kettiñmi? — dedi Valâ.

— Ebet,— dedi Nikolay,— sevgi meni bir defa ağır yaraladı. Endi ondan qorqam.

— Kimniñki? O kim?

— Qafqaz şeərlerinden birinde olıp keçken şey...

— Sen maña o hususta söylemediñ!

— Ne manası bar edi? Keçip ketken şey... E, kerçek,— Nikolay maña muracaat etti,— Valâ evni bıraqıp, benim peşimden mında keldi. Doğru yaptımı, Cevdet?

— Yoq. Yañlış yaptı!

— Niçün? — Nikolay taaciplendi,— niçün yañlış? Öz sevgiñni qıdıruv fəna şeymi?

— Özünden qaçqan sevgini qıdırmaq... ne kerek?

— Bunı sen söyleysiñ, öylemi? — Nikolay küldi. — Demek, sevgi senden ketse, onı qıdırmaq kerekmey? Men başqa türlü tüşüne edim. — Qayda köçtiñ? — dep soradı Nikolay Valâdan.

— Men o vaxtıda sarğış edim...— dedi Valâ. — Ve bütün ayatıma tükürmege azır edim. Em tükürir edim...

— Kim keder etti? Menmi?

— Yoq, İra,— dedi Valâ. — O Petâ emcenen beraber barakqa kelgende meni kördi. Men, ğaliba, sögündim, İranı aqaretledim. İra maña bir şey demedi. İndemey çıqıp ketti. Aqşam Petâ emce keldi, eşyalarımı komsomol yataqhanesine alıp ketti. Ondan soñ, meni kommutatorğa işke qoydılar.

— Demek...— Nikolay şay degen soñ sustı, sözünü kesmek istedi, lâkin kesmedi, devam etti,— Ana! Seniñ ve Cevdetniñ peyğamberi keleyata.

Qapuğa çevirilib baqtıq. İçeri Hristofor kirdi.

— Qaçtı,— dedi o birden,— Karimnen beraber aşhanede edi. Çekkelep mında ketireyata edim, qurtuldı, qaçıp ketti. — O, tek şimdi, Valânı esledi: — Men kimni körem? Selâm, Valâ!

— Aleyküm selâm, Hristofor! Sizni sağınıp keldim,— qız qızara berip külümsiredi. — Meni tekmi unuttıñız! İşleriñ nasıl, Hrist?

— Bir coruq,— Duranidi üstümdeki brezent çekmenni çıxarmaq istedi, soñ bu fikirdən vazgeçip, öz koykasına doğrulganda sağ omuzı, elekt-rik urğan kibi, qaqınıp aldı,— şikâyetlenmege şey yoq!

— Qolun ağırımı? Sağlığın pek güzel beñzemey!

— Zararı yoq...— dedi Hristofor,— o mende sıq-sıq ola. Qaydasın şimdi, Valâ?

— Kommutatordam.

— Kerçekmi? O zenaattan çaqasını mı?

— Niçün çaqmayım? Yedi sınıf bitirgen edim.

— Yedi sınıf? Birinci sefer işitem...

Duranidi çekmenini ve çizmalarını zar-zorına çıkardı, koykaniñ üstüne yantaymaq istedi, soñ toqtaldı, cebini qarıştıra başladı, Örseli yeşil kâğıt çıxarıp, maña uzattı.

— Ma! Az qaldı, unuta yazdım...

Kâğıtnı açtım. Solğa yantayıq ince, uzun arflernen şu sözler yazılı edi:

"Cevdet! Sizeni körmek isteyim. Mümkün olsa, bugün aqşam evge keliñiz! Beklerim..."

İmzası yoq.

Yekaterina Vasilyevnaniñ kâğıtı hatrime keldi. Tekrar oqup baqtım, soñ qatlap, cebime qoydım.

— Saña ne oldı? — dep soradı Nikolay. — Yüzün ap-aq kesildi?

— Bir şey de...

— Men, ğaliba, meseleni añladım,— dedi Valâ ve maña közüni qıptı. — Acizlenmeñiz, Cevdet! Er şey sırasında olur. Menim sizge tevsiyem şu: sevmek isteseñiz — seviñiz, lâkin benim kibi, başıñızni ğayıp etmeñiz!

Ayaqqa qalqtı, benimnen ve Hristofornen sağıqlaşqan soñ Kandıbağa çevirildi.

— Men kettim...— dedi Valâ Nikolayğa,— yapmak istegen işimni yaptım. Bir daa seni raatsızlamaycağım!

— Selâm! — dedi Nikolay, yerinden qıbırdamadı,— men seniñ canıñni ağirtmaq istemedim.

Qız indemedi. Qatıy areketnen qapuğa çevirildi, baraktan çıqıp ketti.

— Bir şey añlamayım! — dedi Hristofor. Özünüñ yekâne közüni ziyade tögereklendirip baqtı. — Mında ne oldı?

— Yeñi iç bir şey olmadı! — dedi Nikolay. — Sen bugün niçün erte qayttıñ?

— Elim... sızlay bere,— dedi Hristofor, soñ menden: — İra ne yaza? — dep soradı.

— Evine çağıra...

— Onıñ evinde bulundıñ mı?

— Bulundım.

Hristofor devamlı davuşnen sızğırdı.

— Soñ? Ne qararğa keldiñ? Keteceksiñ mi?

— Yoq,— dedim men,— ketmeyeceğim.

Em ketmedim. Koykamniñ üstüne sozulıp yattım. İndemedim. Nikolay ve Hristofor meni ratsızlamadılar.

"Sevgi senden qaçsa, onıñ peşinden quvmaq ne kerek?" — dep tüşündim men, soñ yuqlap qalğanım.

Sevgiden qaçıp qurtulamazsın. O seni ille tapar. Yaş kişilerniñ sevgisi maña muqaddes, alicenap olup körüne.

...Biñ doquz yüz qırq eki senesiniñ küzünde men cebede ağır yaralandım. Meni tedaviy etmek içün Taşkentke yolladılar. Kimerde maña evge barmaq içün ruhsetname bere, kimerde ruhsetnamesiz çıqıp kete edim. Ayağım gipste. Qoltuq tayaqlarnen yürmege musaade ettiler.

Bir defa bizim odamızniñ qapusu qaçıldı. Men tayağımı uzatıp, zembelekni türttim, qapu açıldı. Bosağa üstünde Valâ Sinitskaya... yoq, Valâ Kandıba turmaqta edi. Azğan-tozğan, qartayğan. O evniñ içini közden keçirdi, soñ üstündeki paltosınıñ etegini azaçiq köterip krovatniñ çetine oturdı, yanında peyda olğan üç yaşındaki Seyyarenin başını siypadı. Seyyare boyunçığını egiltip, külümsiredi. Valâğa baqtım — çırayı ap-aq, közleri sönük. Laqırdımı başlamağa mecalı yoq. Ağızını açsa, ökürüp ağlaycaq. Men onı añladım.

— Çoqtan mı? — dep soradım.

O eski-püskü redikulinden kâğıt çıkardı. Blankniñ üstünde "Gvardiyalı üyken serjant Kan—dıba N. N." dep yazılı edi.

— Cayav askerde hizmet ete edimi?

Valâ başını salladı: "ebet!"

— Nasıl cebede?

O omuzlarını qıstı: "bilmeyim!"

Blankniñ çetinde — sağ tarafında — "1942 senesi avgust 23" közüme çalındı.

Men avgust 29-da Beslanda yaralandım. Belki yan-yanaşa olıp cenkleşkendirmiz! Kim bilsin? Qafqaz cebesi büyük edi.

— Karamatqa bardım,— dedi, niayet, Valâ,— sen onı yaqında kördiñmi?

— İradanen körüşkenler...— dedim men. — Men mında tüşmezden evel...

— Oña bir kirip çıqıñız! — dedi Valâ, qışımli ve tıñ davuşnen.

Valâniñ közlerine baqtım... olarda cevap aradım.

— Üç kün evelsi oña da böyle kâğıt keldi. — Valâ közlerinden işaret etip, özünüñ alâ benim qolumda turğan kâğıtını körsetti.

— Karim de? — men ayqırmaq, ökürüp ağlamaq istedim. Ağlap olamadım.

Valâ cevap bermaladı — yaş ile tolu közleri daa ziyade qızardılar. Valâ köz yaşlarını gizliden silip aldı.

Divar artından:

— Beşincide — yedinci ve sekizinci nomererge yumurta unı berilecek,— degen yırtıq davuş işitildi,— talonğa yüzer gramm.

— Men almaycağım,— dep cevap berdi tıñ, yaş qadın sesi,— belki soñundan yağ ketirirler.

Laqırdı eteyatqanlar — eki student qızlar edi.

— Men yoruldım. Sabırım qalmadı,— dedi Valâ. — Böriskanı Karamatqa qaldırıp, özüm orduğa ketmek isteyim. Çıdayalmayım... almasalar, partizanlıqqa keterim.

— Niçün, Valâ? Oğluñ nasıl...

— Bilmeyim. O hususta çoq tüşündim. Men sabır etalmayım. Karamat Böriskanı özüne almağa razı oldı. Özünüñ Ergaşını babasına yollağan. Böriskanı da yollaya bile... Onı zavoddan boşamaylar.

— Sen de zavodqa kir! Bir yerde olursıñız.

— Yoq, men cebe arqasında oturalmayım.

...Valâ Kandıba... desant iştirakçisi, gürdeli ve ğalebeli biñ doquz yüz qırq beşinci senede Visla artında mislsiz cesürlik körsetip, elâk oldı. Onı Vislanıñ yüksek yalısında, uçurımniñ çetinde kömdiler. Mezarınıñ etrafında... yüksek, yeşil dağlar ve sürülgen, saçılğan kenış tarlalar körünmekteler. Men soñundan, Valâ hizmet etken arbiy qıtanıñ komandirinden bir qaç mektüp aldım. Komandir maña bu qaraman qadınıñ soñ derece facialı ölümünü tafsılâtlı surette yazıp, öz taziyesini bildirdi.

Karamat eki oğlanı terbiyeledi, östürdi. Ergaş şimdi bizim Seyyare ile oquy. Böris ise yaqın—da arbiy mektepni bitirdi.

Karamat bizim evge çoq kelip kete. O, alâ, İradanıñ dostı.

..."Sevgi senden qaçsa, onıñ peşinden quvmaq kerekmi!..." Men bu sözlerni çoq hatırlayım.

Amma öyle degil. Eger sevseñ... kerçekten sevseñ, onıñ içün yaşa — onıñ içün öl! Bütün dünya, ana topraq, ayatıñ ve adamlar ögündeki borcıñ, vicdanıñ ve bahtıñ — episi onıñ içün.

29

Soñki aylarda iş usulımız deñiştı. Kimerde tulumba stantsiyasında, kimerde ekskavatorda çalıştık, kimerde uçastkanı yer patlatıcılarga bıraqp, uzaqqa ketmege mecbur oldıq. Menim içün, — tek benim içünmi, aceba? — aylanma kanalnı bitireyatqanda yüreklerimizni biylegen araretni ğayıp etmek yazıq. Şimdi, güya kökten yerge endik. Bunı sezgen tek men degilim. Quvetler yeñi qısımlarga bölüneyatqanını ve bir-eki künden soñ iş kene qızısqı ketecegini er kes bilse de, bu yeñi künler — insanıñ gönülden tüşürici künler oldı. Böyle künlerniñ birinde komsomol komiteti gidrostantsiyağa kezinti teşkil etti.

Biz epimiz bile edik: plotına qurulğan soñ büyük göl asıl olacaq ve suv ondan derivatsion kanal boyu ketecek; on doquz kilometr uzunlığındaki derivatsion kanalnıñ suvu yetmiş metr yuqarı köterilecek, turbinalarnı aylandıracaq. Kombinat avanıñ özünden azotlı kübreler yasap çıkaracaq.

Biz bu yaazariyeni yahşı ezberledik. Menjevetskiy Hazar-Kenddo bizni oqutqanda bunı daqiqada bir ayta turğan.

Gidrostantsiya qurulayatqan yerge kelgende, öz evimizge qayıp kelgen kibi oldı. Aynı şu baraklar, aynı şu kotlovan, attı kanal bile bizim aylanma kanalğa beñzey.

Lâkin episi derivatsion kanal boyunda olayatqan iş. Kotlovan, gidroelektrostantsiya binasınıñ negizini qurmaq için.

Yerli komsomollar, tecribe alışıp-berişüv aqşamı teşkil etecekleri yerde, bizni klubqa alıp keldiler. İradanıñ planı çul tutmadı. Bizge kinofilm körsettiler: "Çapayev" ve "Qara konvert". "Çapayev" şimdi istisaldan çıqtı "Qara konvert" ise... on sekiz yıldan soñ, tekrar peyda olğan eski film... Garri Pil.

Keteyatqan vaqıtta İrada, meni körmegen olıp, sustı, klubqa kelgen soñ, men onıñ diqqatına saip olmağa tırıştım.

— Acaip saray,— dedim oña. Bizim klubımız alâ azır olmağanı için şay dedim. İrada benim sözüme qulaq asmadı.

Kinofilmler körsetilip bitirilgen soñ, men yüksek davuşnen:

— Filmlerniñ ekisi de zevqlı edi...— dedim, İradanıñ zıtına toqunmaq için,— lâkin, Çapayev güzel.

Bu sefer o çıdayalmadı.

— Siz, Bekirov... kino meselesinde bir şey añlamaysıñız...— dep qıcırdı.

— Niçün, İradahan?

O, adınıñ soñuna "han" qoşulıp ayılğanını, niçündür, istemey edi. Men qızğa birindeki kere "İradahan" dedim. Açuvlandırmaq istedim.

— Niçün şay belleysiñiz? — dedim men tek-rar. — Evelina!? Ne? Fena qızımı? Filmler, elbette, bir-birinden uzaqlar, amma... doğrusını aytsam, kinoda "Çapayev"ni artist oynağanına inanacağım kelmedi. Özü belledim.

— "Qara konvert?" Siziñce, bütün zevq Evelinada. Bütün erkekler Evelina dep deli olacaqlar. İş tek onda degil.

Men yengil nefes aldım, yanaşada Tursunov olmağan vaqıtta men bazı muvafaqiyetlerge ire bile dim.

Klubdan aşhaneye kirdik. Epimizni bedava yemeknen: etli borşç, zapekanka ve birer stakan sıcaq sütnen sıyladılar. Mındaki aşçı bizim Sabira haladan ziyade talapkâr olmalı. Bizde sıcaq süt körüngen şey degil.

Aşap bitirgen soñ tecribe alışıp-berişüv başladı. Lâkin yemekten ve kinodan soñ kimseniñ laqırdı etecegi kelmedi. İrada ve Karim sözge çıqtılar. Karim özünüñ keşf etken yeñi kovşı ve onıñ montajı hususunda ikâye etti. Bunı er kes begendi, çünki söylegen şeyleri ameliy işten alınğan deliller edi. Karim onı zevqlı etip... kişilerni küldüre-küldüre ayttı. Bitirgen soñ devamlı surette el çırpıtlar. Soñ İrada çıqıp, bizim ve olarnıñ ekskavatorcılarları arasındaki musabaqa muqavelesini oqudı. Muqavele mücibi, olar tezden bizim işlerni kelip teşkermege borclı ediler.

Meclisniñ soñunda epimiz "Bizni urmaq, urmaq istedi, bizni urmağa ıntıldılar..." türküsini söyledik.

...Saba yalığa çıqtıq. Bizim ekskavator, taşlap ketken yerimizde degil, bayağı uzaqta edi. Maşinistniñ rusheti olmadan, ekskavatorğa toqunmaq mümkün degil. Almazov pek açuvlandı, attı-tuttı, kompressornı teşkerip, birde-bir sınıq şey tapmaq için kabınağa kirdi. Lâkin maşına elektrik ağından üzülgen edi. Soñundan añladıq: bu Mansurovniñ emiri mücibi yapılgan. O şpallarnı tizdirip, bizim maşınanı kotlovandan uzaqça yerge aydatıp taşlatqan.

Bunı evelce yapmaq mümkün degilmi edi? Maşınanı çetke çekmek zarureti doğğan eken, niçün Almazovni çağırmadı? Evde divarnı azaçıq tıqılatqan olsa, yetecek edi. Soñki vaqıtlarda Abdulla Sadıkoviç kotlovanda sıqça buluna, ğaliba, yeñi naçalnikniñ közüne körünmek istey. Kotlovanga kele, yapılıp bitirilmegen bir iş tapıp, adamlarnı ızğıştıra.

Topraq yığınları üstünde ve kotlovan içinde yer patlaticılar kezeler. Olar geniş çuqurlar aç, içlerine patlayıcı maddeler qoya, bikford tellerini çektireler. Bugün bizni ekskavatordan alıp, yer patlaticılarğa yardım için yolladılar.

Biz — Kandiba ve men,— bir qaç delik açqan soñ, üylelik teneffüsten evel, patlavlar vaqtında çuqurlarda saqlanmağa, taş-topraq, toz-duman içinde yataqlamağa istemey, evge kettik. Evge kettik... aşhaneye kelip kirgenmiz. Ertemi? Keçmi? Kim bilsin? Bizge arpa kürpesinden plâv qalğan.

Yalığa qaytayatqanda küçlü gurultiler işitildi. Yuqarıdan, baraklar betten, patlavlar zevqlı keldiler. Anda-mında yanardağlar kibi, ateşli dumanlar çıqtı, taş ve topraq taşqını kök yüzüne köterildi, soñ kenişlep, eppi vaqıt qıbırdamay — avada asılıp turdı. Niayet, o, qara mantarlar yavaş-yavaş aşağı endiler.

Kotlovanniñ etrafındaki adamlar yerli-yerlerine darqağan soñ, biz çuqurğa tüşdik. Yerniñ astından çıqqan büyük qara taşlar nizamsız alda dağılıp yatmaqta ediler.

— Konglomerat,— dedi Kandiba. — Ne isteysiñ?...

Hristofor öz nijniklerinen beraber, ekskavatorniñ artındaki demir yolnu yasap bitireyata edi. Oniñ eli ve omuzu alâ ağırmaqta, amma, men bellesem, oniñ şimdi iş vaqtında asabiyleşkeniniñ sebebi bu degil. Soñki aftalar içinde nijnikler meselesinde bahtsız oldıq. Baş Dugümde işler ketken sayın kenişlemekte, yerde er işke armaturcılar, motorcılar, desâtnikler ve betoncılar talap etilmekte. Yaş yigitlerniñ biri bizde kursta oqup başlay. Ne yapacaqsıñ? Kimerde şpalalarını özümüz taşımağa ve relslerni pekitmege mecbur olamız.

— Qayda biralqılanıp yurdiñiz? — dep cekirdi üstümüzge Hristofor. Yüzünde yasama ciddiylik sezildi. — Tez oluñız, yardım etiñiz! Kimse yoq... tek özümüz çekişemiz. — O, başından kepkasını çıkarıp, yüzünü sildi. — Baq, yarım saat için—de yol ne qadar uzandı!

Ekskavatorni öğge cılıştırdık, soñ Andrey Zaharoviç kögertege çıqtı, rıçaglarınıñ ögüne oturıp, sol elini köterdi. Men rubilnikni keçirdim. Kovş aşağı sarqayatqanda, kögertede Man—surov peyda oldı. O maña: rubilnikni çıkar degen manada işaret etti. Men emirni eda ettim. Maşına birden toqtadı. Kovş avada sallanıp qaldı.

— Bu ne demek, Cevdet? — Almazov qarıq sesinen qıçırdı. O işniñ farqına barmadı,— elektrik kücü yoqmı?

Kөгertege çıqtım, közlerimnen işaret etip Mansurovni körsettim. — "Büyüğimiz emir etti!"

— Sen delirdiñmi? Rıçag çıkarılmay tura toknı kesmek mümkünmi? — Maşinist pek açuvlan—dı. — Kim ruhset etti? Maşınanı işten çıkarmaq isteysiñmi? Saqın, bir daa, men maşınanı toqtatmağance, rubilnikni çıkarma!

Lâkin men...

Ne, men? Ne, men?

Qabaat mende! — dedi Mansurov,— maña. qıçır. Oña ne qıçırasıñ? — Mansurov kögertenin ucuna kelip, Andrey Zaharoviçke emir etti. — Toqtat işni!

— Niçün?

— Konglomeratnı cıyıstırmaq için tezden maşına keleecek...

— Bunı maña aytmay kerek ediñiz! — dedi Almazov,— hucur şey... Men kovşnı tüşüreyatam, kimdir, rubilnikni çıkara. Qayda körüngeñ şey?

Almazov bizge eleslenip baqtı. Mansurov bunı esledi.

— Ne oldı? — dep soradı Abdulla Sadıkoviç. — Aqlıña bir şey daa keldimi?

— Kran...— dedi Almazov açuvlanıp,— kran, añladıñmı?

Bir qaç daqiqa keçken soñ, trosnı büyük konglomerat kesegi astına taqıp, dört bağlap, kovşqa ilişitirdik. Yelquvan onı töpege köterip, çetke çekip alıp ketti. Bu usul kelişikli köründi. Şu künü çuqur içindeki konglomerat kesekleriniñ episini kotlovanniñ kenarına çekip çıkardıq. Mansurov, bu kesekler kovş için ağırlıq eter dep qorqıp, indemey baqıp turdı. Amma qavflı olmağanını körgeñ soñ, özüniñ yeñi keşfini bildirmek için Tursunovqa yuvurıp ketti. Tursunov bizim tarafqa kelmedi. Diger ekskavatorcılar bizim usulnı bilmey, qaç saatler boş turdılar. Bilgeñ soñ, olar da bizim kibi yaptılar.

Aqşam üstü yer qazıcılar, krancılar keldiler.

Qaç kün daa keçti... biz öz uçastkamızniñ tübüdeki konglomeratnıñ episini patlatıp, çet—ke çıkardıq, soñ topraq qazuvğa kiriştik. Topraq yımşaq ve taşsız edi.

Eki qaya arasında qısıllı bu tar boğaz içinde biñlennen adamlar ve maşınalar çalışmaqtlar. Kotlovan er kün enine ve boyuna ösmekte. Biz işke saba keke, aqşam qaytamız. Özenniñ sol yalısında, çaqıl çıxarmaq için karyer açıldı. Ekskavatorlar qum qarışıq çaqılını demir yol platformalarına yükləy, platformalar ise onı cınslarğa bölücü ve yuvucu bazağa alıp ke-te, soñ, bünkerlerge tüşürelər. Sağ yalıda ikinci beton zavodı işləp başladı. Onıñ yanında yükleyici stantsiya çalışır. Vagonçıqlar tel yollar boyu özenniñ bir yalısından digər yalısına be-ton taşıylar... beton meselesi endi çezildi.

Plotinanıñ divarları kün-künden yükselmektələr. Baar kelip yetkenini duymay qaldıq. Yağmurlar yağa başladılar. Kovşnıñ içine qoyu, yapışqaq çamur tola, yelquvan çetke burulğanda, bu çamur pnevmatik dumkarnıñ içine zar-zorına töküle. Yağmurlar sebebinden beton işləri de bir qaç kün toqtalıp turdı. Ava künde bir qaç defa deñişip turdı: saba küneş çıqa, soqaqlar sarqqan kibi ola, biz evge qaytqanda kene yağmur yağa. Barakqa şır-suv olıp qaytamız. Ku-neş bulutlarınıñ arasından çıqqan soñ, pek qızdırır. Orta Asiyada baar pek qısqa ola. Kimerde asıl da olmay. Yaz keke qoya. Şimdi bayırlarda qaş-qaş ve hanım çiçek açqan mevsim. Qırlarda ve derelerde suvları çağlağan baar.

Menjevetskiynıñ uçastkasına sel tüşecek dep bekleylər. Sel için arıq qazdı, çetlerine taş tüşedi ve yalpaq beton kesekləri yerləştirdilər. Çar-Çaqta suv yüksek yalılarınıñ töpesinece köterildi, delirdi-quturdı, bizim kestirmege oqtaldı, yıqmaq istedi. Baar plotina için eñ telükeli mevsim oldı.

Telüke... tek qurucılıqta degil. Yürekte de telüke, acizlik. İrada mektüp yazıp çağırtaqan vaqıtta barmadım, onıñ için darılğan. Karamat ayttı. Belki İrada aqlıdır? Belki benim kibarlığım doğru degildir? İrada Krasnânskayanen beraber Volga qurucılığına ketmedi. Demek, onı mında tutqan şey... kişi bar!? Kim? Tursunovmı? Eger men, İradanıñ Tursunovnen munasebetlerinde cıbalıq iş olmağanını bilse edim... oña emin olsa edim! Amma emin degilim. Kündeşimden intiqam almaq istedim; intiqam degil, açuvlandım. Niçün İrada kibi qız meni degil de, mıtlaqa Tursunovnı sevmək kerek? Belki Tursunov menden dülberdir? Şübelenem. Ondan soñ İrada dülberlikke qızısqan şahs ta degil. Başta bir, Tursunov menden esli. Qız için, bu — ciddiyy sebep. Qızlar cesür kişini sevelər. Tursunov cesürmi? O ısrarlı adam. İsrarlı... çünkü reber. İster-istemez ısrarlı olmaq kerek.

Deycegim, baar maña şübe ve cesaret ketirdi.

...Bu kitapnı men degil de, Vahid Tursunov yazğan olsa, soñki aylar içinde işançnıñ özüne nasıl qayıtıp kelgenini tasvır eter edi. Men İrada oğrunda nasıl küreşsem, o da öyle küreşti. Özünen... öz şübelerinen küreşti. O vaqıtta, Tursunovnıñ buña aqqı barmı, yoqmı edi, bilmey edim. Bunu bilmegenim kibi... sevgi için iç bir türlü uquq talap etilmegenini de bilmey edim. Men digər bir şeyni de bilmey edim... İrada ile Vahid Tursunov arasında olğan romantik körüşüvni bilmey edim, albu ise körüşüv injenernıñ qalbinde büyük qıgılçım qaldırğan, soñundan alevlene bergen.

...Bu, men kelmezden biraz evel olğan şey. Onı maña Karamat ayttı. Kimsege söylemeyecegime yemin etken edim. Lâkin aradan endi yigirmi beş sene keçti. Bu yaşımağa keldik. Yeminni bozdım. Afu et, sevimli Karamat!

Qırğız-Qulaqta, baş qurucılıq idaresinde tehnika işləri hususından muşavere oldı. Muşaverege, Krasnânskaya ve Curayevden, hizmet bölükleri başlıqlarından ğayrı, smena injenerleri de davet etildilər. Muşavere, er vaqıt olğanı kibi, gece keç maalde bitti. Bu da azlıq etse kerek, Torizo muşavereden soñ smena injenerlerini öz kabinetine çağırdı, olarğa yeñi şarait ve yeñi vazifeler hususunda izaat berdi.

İrada kabinetten çıqayatqanda, Curayev onıñ yanına keldi:

— Maşınañız barmı?

— Bar! — dedi İrada,— Bir de-bir maşınada kelgendirim, elbet! Onıñnen de qaytacağım...

— Men mında qalmaq isteyim,— dedi Cura-ev, partkomda meşin divanlar bar. Olarnıñ üstünde...

Vestibülde eki daqıqa subet etken soñ Curayev köridor boyu ketti, İrada soqaqqa çıqtı. Etraf qaranlıq. Ne maşına, ne insan... çım-çirt edi. Onıñ da aqlına partkomnıñ divanları keldi, lâkin soñundan bu fikirden qorqtı. "Ketmeli... yolda maşına çoq. Çaresi tapılır" dep tüşündi. Yüre

berdi. Dört kilometr qadar yol yurdi, maşınağa beñzegen şey rastkelmedi. Ögden esken küçlü, suvuq yelge qarşı ketmek qıyın edi. Paromğa yaqınlaştı... alâ kimse yoq. Açuvlandı: "endi maşına rastkelse... yalvarsa bile minmeyceğim" dedi içinden. Öz-özüne canı ağırdı.

Amma insannıñ taqdiri hucur ola. Qızınıñ qafasına bu qatıy fikir kirip yetiştirmedi, yanına yük maşinası toqtadı. Kabinadan kişi tüştı.

— Şadmanova?! Gecelein bu ne demek? — qız davuşınıñ saibini tanıdı: Vahid Tursunov... Elektrik bölügi başlığı. — Qana, oturıñız! — qızını kabınağa çağırdı. — Çabık oluñız! Belki parom qapalğance yetiştiririz?

Lâkin yetiştirilmediler. Skelede parom endi yoq edi. Keç olğan. İşçiler onı sol yalığa bağlap, Hazar-Kendke ketkenler. Ava suvuq. Açıq yalıda turmaq mümkün degil. Qaravul odasına kirdiler. Saatkul ata, elinde berdankası, qıp-qırmızı çöyün sobanıñ ögünde oturğan, yuqsıray. Tursunovnı körgeninen tanıdı... deral ayındı, atılıp ayaqqa turdı: — yañçıq... biraz qızınayım dep kirdim, çıqacaq olıp otura edim. — Qart özünü aqlamağa tırıştı. Çar-Çaq yalısında, elektrik stantsiya donatması... relsler, şpallar, ağaclar obalanıp yatmaqta ediler.

— Yat, Saatkul ata... yuqla! — dedi Tursunov ve şaqıldap küldi. — Seniñ totlı demirleriñ kimsege kerekmey!

— Totlı demirler?! E-e! Anda, totsız demirler de bar. Episi içün mesulim. Muşuq bir aydan berli qoqlanıp yüre. Episini körem...

Şoför, yaş yigit, sobanıñ ögünde sozuldı, başını yerge qoyar-qoymaz huruldap qaldı. İrada ellerini qızdırmaq içün sobanıñ üstüne tuttı, amma birazdan, parmaqları sızlap başladılar. Öyle ağırdılar ki, qız çıdayalmay, ağlay-yazdı. Tursunov oña sobadan uzaqqa çekilmesini rica etti, soñ Çar-Çaqtan suvuq suv ketirip, ellerine suvuq kompress yaptı... Soñra, ne yerdendir, eski çuvallar tapıp, yerge tüşedi, İradağa, yatıp raatlanmasını teklif etti. İrada yatqan soñ Tursunov tonını çıkarıp, onıñ üstüne orttı. Sabağa yaqın qız közlerini açqanda, Tursunovnıñ polda büklenip, tıgırıqlanıp yatqanını kördi.

Tursunov ayaqqa turğan soñ, qız oña incınıp baqtı.

— Sizge nisbeten adaletsiz oldım,— dedi o,— ma, tonıñızını alıñız!

— Adaletsizlik? Niçün? Bu benim insanlıq borcım degilmi?

Tañ aldı maalinde, qandilniñ ülkün yarığında olğan bu subette Tursunov qızğa alicenap kişi olup köründi: "Ne qadar hoş çeresi, güzel közleri bar!" dep tüşündi İrada. Özü çu-vallar üstünde oturğanı alda, Tursunovqa, yanaşasından yer körsetti... oturmasını teklif etti. Çerik saat keçken soñ ekisi bir tonga örtünip, saba açılğanğa qadar suvuq soba yanında oturdılar. Ne aqqında laqırdı ettiler? Asıl da laqırdı ettilermi? Kimse bilmey.

Bundan soñ hizmette, apansızdan rastkelişeler, bir-birlerinen azaçıq laqırdı etip ala ediler. Ebet, tek laqırdı. Ondan uzaqqa ketmey edi-ler.

Şay dedi Karamat. O yahşı bile.

İrada, o tañ aldı maalinde, Tursunovnı kerçekten de sevdimi, aceba? Ğaliba, sevmedi, çünki Tursunov, çoqqa barmay, komandirovkağa ketti. İradanıñ ise, o ketken soñ canı iç sıqılmadı.

Qızğa, kişiniñ alicenap areketlerini hatırlamaq hoş kele edi. Belki bu —injenerniñ alicenaplığı içün teşekkürdir? Belki İrada, Cevdetni ilk rastketirgen vaqıtta Tursunovnı iç bir vaqıt sevmegenini añlağan ve öz-özüne taaciplengendir?! Kim bilsin? Kim bilsin?!

...O baar künleri bu şeylerni bilmey edim. Men yalnız, İradanı Tursunovqa bermege mecalım yoqluğunu bile edim. Şimdi... qafam bu fikirlernen tolu olğanı alda, aşiqmay, evge keteyata edim. Ögümde, soqaqınıñ üstünde qaranlıq ve yalnızlıq içinde turğan qadim çi-nar köründi. Kim bilsin, bu terek bu yerde belki İskander Zulqarnayin devirinde de böyle qadalıp turğandır?!..

Ümütsizden qadın davuşı işittim... eleslendim. Bir qaç adam daa yürgen soñ çinar astında İrada ile Tursunovnı sezdim.

Esimni yoq ete yazdım. Yüregimniñ işlevi tekmi toqtağan kibi oldı. Mendeki eecan sezilmesin dep, yanlarından tez-tez keçip ketmek içün adımlarımını sıqlaştırdım. Lâkin İradanıñ suvuq, qaltıravuş eli — elime ilişti.

— Afu etiñiz, Cevdet! — dedi o maña,— rica etem, biraz toqtañız!

— Men yoruldım...— dedim men. Elimni onıñ elinden qurtarmaq istedim,— evge aşıqam.

— Siz maña kereksiniz! Şimdi... bu daqiqada! Menden niçün qaçınasınız. Cevdet? Men siziñ içün ne fenalıq yaptım?

Tursunov eecan içinde... ağızında tüteyyatqan papirosını dudaqlarınıñ bir köşesinden diger köşesine cılıştıra berip, maña köz etmekte edi.

— Şimdi koreyatqanımdan fena iç bir şey yapqanıñız yoq! — dep cevap berdim men. — Men—den daa ne isteysiniz? Gecelik sergüzeştiñizniñ resmiy şaati olğanımnımı? Men sizge, özümnden ziyade inana edim, İrada! Meni aqaretlediñiz!

— Siziñ bir şeyden haberiniz yoq, Cev—det! — İrada kiyik sesnen qıçırdı. — İç bir şey bilmeysiniz!

— Bilmey edim... şimdi bildim!

— Yoq, bilmediñiz!

Qızınıñ eli içinden elimni çekip aldım.

— Ketmeñiz! Men bu tarihiñı şimdi... bu daqiqası bitirmek isteyim... bu yerde, bu çınarnıñ astında. Añladıñız mı. Cevdet? Ne evelleri, ne şimdi, meni Tursunovnen bağlağan şey olmadı. İştittiñiz mi?

Tursunov iş böyle meyil olacağını bilmey edi. Ayrette qaldı.

— Siz, İrada, ruzgâr kibisiñiz. — dedi o. Ağızındaki papirosını çıkarıp, çetke attı, yeñisini yaqtı,

— külünçli şey! Ekimiz arasındaki munasebetni üçünci kişiniñ iştirakinen muakeme eteyatasınız... bir tüşünip baqtıñız mı? Dünyada ırız-edep degen şey bar... Bekirov kim? Adiy nijnik.

— Adiy nijnik...— İrada onıñ sözlerini tekrarladı. — Siz ise injenersiñiz.

Qız başını töpege kötere berip, qattı ve acele adımlarnen baraklarğa doğru ketti. Belki biraz yürgen soñ toqtalır, maña bir şeyler söyler belledim. Aylanıp baqmadı. Çınarnıñ astında hayli vaqıt turdım. Soñ men de cönedim.

Evde Nikolay ve Karim çay içmekte ediler.

— Soñki gecem...— dedi Karim, kiçik közlerini ziyade kerip maña baqtı. — Yarın Baş Dugümde meni körälmeycaqsınız!

— Niçün?

— Derivatsion kanalğa ketem. İskanderge köçmek... anda yaşamaq keremim.

— Nikolay?

— O mında qala,— Karim qalqtı, azbarğa çıqıp ketti. — Bir daqıqaçıq...

— Yazıqlar olsun...— dedi Nikolay, kökü keçirip,— soñuna qadar bir yerde olmaycaqmız.

— Yalınız bir çare bar,— dedim men,— Karimge sıq-sıq musafirlikke barıp turacaqmız. Dostnı unutmay olmay.

— Dostnı. ebet... lâkin ketken-kete, aqibet, unutila,— dedi Nikolay,— çare yoq, Cevdet, bizge de Batumğa ketmek gerek. Sen, Hristofor ve men, üçümüz... Plotina bitken soñ,— o qolunu omuzım üstüne qoydı, mavı közlerini süze berip, külümsiredi,— seni mında tutqan ne bar? Evel qafañ içinde İrada tura edi. Tursunov onı urıp çıqardı. Miyiñ endi boş.

— Yarım saat evelsi boş edi. Şimdi onda kene İrada.

— Kene kirdimi?

— İrada Tursunovnı asıl da sevmegen.

— Ya özüñ... üç kün evelsi...

Men çınar túbünde olup keçken vaqianı söyledim. Ondan soñ barakta oturalmadım. Yüregimni öyle eecan bastı ki, Kandıbanıñ laqırdısı qulağıma kirmedi.

— Nikolay,— dedim men. — Şimdi maña bir şey söyleme. Başımda esim yoq.

Çıqtım. Harabe. Bağça boyu qırğa doğru cönedim. Çalılar arasında gizlengen tar soqaqqa çıqqan soñ çapa-çapa kettim. Artıma-ögüme bakmadım. Çoq kettim... uçurımınıñ kenarında, aylanmada ayaq davuşları işittim. Soñra adam kölgelerini esledim. Oña körünmemek içün toqtaldım, adam da toqtaldı.

— Kimsiñiz? — dep qıçırdı qadın. — Ne ke—rek?

Bir kaç adım ileri yurdim. Ögümde idarenin pollarını yuvucu Manzura apa turmaqta edi.

— Sensiñmi, Cevdet? — dep soradı.



Meni deral tanıdı. Ayrette qaldım.

— Bu qaranlıqta mında ne yapasınız? — de—dim Manzura apağa,— bir şey oldımı?

— Yoq. İç bir şey... olmadı. İskanderden kelem. Pek ağır. — O yerdeki çuvalnı kösterdi,— belâ!

— Beriñiz maña! — dedim men. Çuvalnı arqama urdım... kettik.

Hazar-Kendke kirgen soñ özen yalıasına tüştik. Mında onıñ qulbesi bar edi.

Çuvalnı topraq pol üstüne qoyğan soñ çıqmağa niyetlendim.

— Otur, balam! — dedi qartiy. — Bir piala çay iç!

— Sağ oluñız! Men aşıqam.

— Qayda? — qartiy taaciplendi. — Sizge qışlaqta kim kerek?

— Maña... sanitariya idaresi... ilâc. — Yalannı patlattım. — Barakta adam hasta.

Manzura apa meni toqtatmaq mümkün olmaycağını añladı. Tez-tez çuvalnıñ ağızını açtı, içinden eki büyük nar çıkarıp, ellerimniñ içlerine tıqtı.

— Tut! — dedi maña, emir etken kibi. — Qız qardaşım berdi... Namangandan ketirgen.

Yol boyunda narlarını qaç kere ceplerime qoyacaq olıp çekiştim, öyle balaban ediler ki, üstümdeki sekiz dane cebden birine sığmadılar. Ellerime tuta berip, qayıp keldim. Amma barakqa kirmedim; qaranlıq aralıqlarda dolanıp yurdım. Gecenin bir maalinde İradanın eviniñ qapusını qaqtım. İçeride bir şey gıcıldadı, soñ köridorda ayaq davuşları işitildi. Qapu açıldı.

— Afu etiñiz, İrada! Men sizge keldim...

— Körem...— dedi İrada suvuq davuşnen, soñ çetke çekilip, maña kirmege yol berdi.

Tışarıda meni terk etken cesaret, içeri kirgenimnen qayıp keldi. Eki narnı sıqıp tutqan ellerimni arqamda saqlay berip, içeri odağa keçtim. İrada qapularnı qapatayatqan arada olarnı setke beñzer tahta üzerine biraqıp, üstünü küçük yastıçıqnen orttim.

Üç daqıqa evelsi, bosağanın diger tarafında turğan vaqıtımda, İrada plotinaniñ projektlerinden tolu eski, qara papkasını qarıştırıp oturadır bellegen edim. Şimdi baqam, pap—ka körünmey. Stol üstünde, eppi hırpalağan ro—man yata. Alıp baqtım. "Nana". İrada kirdi. Kitapnı yerine qoydım.

— Oturuñız, Cevdet! — dedi o. — Boyle qaramanlıqqa nasıl cesaret ete bildiñiz?

— Qolaylıqnen degil...— dedim men,— lâkin başqa çarem de qalmadı.

— Qolaylıqnen degil? — İrada benim sözlerimni tekrarladı,— qıyn edimi? Menim mektübimde cevap yazuvdan da qıyn edimi?

— Lâkin mektübiñiz...

—...Üç ay evelsi yazılğan edi,— başlağan cümlemni İrada özü bitirdi. — Unutqanım yoq.

— Kim? Bu olıp keçken şeylerde kim qabaatlı?

— Ne? Ne olıp keçti?

— Ne, degeniñiz de ne? Er şey ast-üst oldu.

— Ast-üst? Kim ast-üst etti?

— "Mavı qaya"da, qapunı qapata berip, in—jener Tursunovnen körüştiñiz. İçeri kirmek istedi... qoymadıñız!

İrada ögümdeki kürsü üstüne oturdı:

— Doğru. "Mavı qaya"da onıñnen körüştim. Lâkin ne maqsadnen, bilesiñizmi?

— Körüşüv... onıñ bir maqsadı ola.

— Tursunovnen köz-közge kelip, onıñ yapışaqılığına niyet bermek istedim...

— Amma niyet bermediñiz!

— Özüñizni hucur tutmağan olsañız, Tursunov ile alâqam çoqtan bitip ketecek edi: küstiñiz, meni tanımadıñız.

— Sevgi ve naz... bunı "Mavı qaya"da bitirmek şartmı edi? Men sizni selbi yanında kördim.

— Sevgi ve naz?! Yañlışasıñız! Biz, o vaqıtta, qavğa ete edik.

— Qavğa etmek için öyle acaip yerni saylap aldıñızımı?

— Yer patlaticılar bürosına kete edim. Tursunov artımda peyda oldu. Yalvardım-yalqardım, peşimden qalmadı. Daima küsüp yürgen kişi, o küñü, pek şeñ edi. Özünüñ reber tayin etilüvi hususunda Torizonıñ emirini beklemekte eken.

— Siziñ degeniñizge baqsam...— men terenden köküç keçirdim,— lâkin yüregimni yaraladıñız, İrada!

— Üç aydan beri oq saplı yüregiñiznen kezesiñizmi?

— Ebet!

— Çıqar, atıñız o oqñı endi.

— Çıqarıp atmaq! Öyle qolay-qolaymı!?

— Siz nasıl adamsıñız, Cevdet? Niçün men sizni bu küñge qadar añlap olamayım?

— Kim bilsin? — dedim qızğa. Omuzlarımñı qısıp aldım,— benim tek bir qabaatım bar: sizni sevem...

— Siz? Meni? Cevdet, meni sevesiñizmi? — qızñıñ, eecandan, davuşı titredi... laqırdını devam etalmay, sustı. Soñ qomşu odağa çıqtı. Özüm de qalqtım. Pencere ögüne keldim. Özen yalısındaki yarıqlarğa baqıp turdım. Hayli vaqıttan soñ İrada peyda oldı. — Çınar túbünde olğan laqırdıdan soñ evge keldim,— o laqırdısını devam etti,— öküngeñimden, ağladım. Men ağladım... bunı sizge aytayatam, Cevdet! — Şay degende İrada tahta üstündeki küçük yastıkñı çekip aldı, astındaki narlar tıgırıp, yerge tüşip kettiler. Qız ayrette qaldı.

— Bu ne?

Men qızardım-buzardım.

— Nar!

— Maña ediye ketirdiñizmi, Cevdet?

Qapu qaqlıdı. İrada köridorğa çıqtı. Saatqa baqtım: üç. Ketmek kerek. Turdım.

Ayat içinde Sabira halanen toquştıq.

— Oturıñız, Cevdet! Ne turdıñız? — dedi o. Davuşı mulâyim ve alicenap edi,— acaip qoşaf ketirdim. Özümde pişirgen edim.

— Sağ oluñız, Sabira hala! — dedim men,— endi pek keç.

— Qalıñız,— dedi İrada. yavaştan, özü közleriniñ qıyığından halağa baqtı — gece ep bir bölündi.

İradağa red etmek mümkünmi? Qaldım.

Gecenin bey vaqtında üçümüz oturıp qoşaf içtik. Soñ Sabira hala ketip yattı. Bizim İra-da ile subetimiz uzadı... Barakqa saba qayıtp keldim.

Yuquğa közüm yoq edi. Krovat üstüne oturdım. Amma nasıl oldı, bilmeyim — başım yorğan üstü-ne tıgırıp ketken. Közlerimni açqanda Nikolaynı kördim. Menim omuzımñı silkitmekte edi.

— Tur! Tur! Çoq yuqlağan adamnı iç sevmeyim!

30

Vaqt tez keçmekte. Er kün dünya qadar yeñi vaqia. Barakqa kelseñ: onı bitirdik, bunı başladıq, — laqırdısı. Torizo keldi, Tursunov ketti... Ay keçe, artıña aylanıp baqsañ, güya bir türlü deñişme yoq. Yoq? İşke alışıp qalğanmız. Meraqlı adiselerni sezmeymiz.

Kendimizniñ bir qaç ay, evelsi kim olğanımızñı ve şimdi kim ekenimizni, az vaqt içinde ne yapa bilgenimizni hatirge ketirsek, deñişme, kerçekten de, çoq ekenini bilirmiz.

Emek hususunda çeşit atalar sözleri bar. Atalarımız aqıllı adamlar olğan ve alicenap sözler söylegenler. Men felsefelik satmaq istemeyim, lâkin, er alde, emek çeşit türlü ola, dep tüşünem. Bir çeşidi para qazanmaq, keçinmek için, diger çeşidi yüksek hizmet için. Kimerde adamnı çalıştırmak için türlü usullar qullanmaq kerek ola.

Bizim emegimiz... qurucılıqta çalışayatqan kişilerniñ emegi yalıñız para için degil, yahud mecburiy emek degil. Ne? Para qazanmaq... dedimmi? Bizim qazanğan paramız yemekke, tütüñge, yahud bir qaç şişe raqığa, İskander magazininde ordernen berilgen basma kölmekke zornen yetişe. Biz para qazanuv aqqında tüşünmey, para toplamağa tırışmaymız. Qafamızda tek qurucılıq vazifeleri turalar. Biz özenni kendimizge itaat ettirmek ve avadan mineral kübre yasamaq isteymiz. Bu — Orta Asiya için, er birimiz için büyük iş. Yüreklerimiz bu işniñ alicenap ğayeleri ve romantikasinen beraber urmaqta; men umumiy maqsad deyim, amma o — er birimizniñ kendi maqsadı. Umumiy ğayemizniñ tantanası bundan ibaret. O, areket etici büyük quvetke çevirilerek, bu qurucılıqta toplanğan çeşit taqdirli, çeşit nazarlı, çeşit adetli adamlarnı umumiy istekke ve ilhamğa tabi büyük bir kollektivge qoşulmağa sebepçi oldı.

Şimdi, aradan yigirmi beş sene keçken soñ, men o vaqialarnı kâğıt üzerinde yazayatqan vaqıtımda, er bir areketimizni tüşünip baqam ve qıymet kesem. Ne Andrey Almazov, ne Karim

Yoldaşev, ne Mihail Bassaraba — iç birimiz entuziazm aqqında laqırdı etkenimiz ve tüşüngenimiz yoq; kimerde bizni gazetada entuziastlar... dep yazsalar, biz diger, biñlerce kişiler kibi, memnuniyetsiz alda çıraylarımıznı sına ve mırıldana edik: "Bizden entuziast olamı? Çalışamız... planını eda etemiz. Başqa şey yoq!" Çar-Çaqta

böyle adamlar çalıştılar. Çar-Çaq böyle adamlarını doğurdu ve terbiyeledi.

...Vaqıt tez keçmekte, dedim men. Biz endi. Almazovqa ekskavator parkını qabul etmesini teklif etkenlerini unuttuq. Aylanma kanal bitken soñ Mansurov Baş Dugümden ketmek için arıza bergeni işittik. Bu vaqia bizni çox meraclandırdı. "Özü ketmek isteymi, yoqsa ketmege mecburımı?" Özü... Özü ketmek istey. O, Yekaterina Vasilyevnanın facialı elâkiden soñ, çox iprandı, çox deñiştı. Vadim Semönoviç oña özünde, tehnika bölüğünde, injener-konsultant vazifesini teklif etken. Bilmeyim... Tursunov Almazovnı öz kabinetine çağırıp, yeñi vazife hususunda laqırdı etken vaqıtta, Andrey Zaharoviç, inq-şınq degen, çeşit sebepler tapqan, qısqası, red etken. Ondan soñ Tursunov tutqan, Almazovnı ekskavator parkı başlığı vazifesine tayin etilüvi hususunda şart dep emir imzalağan. On-dan soñ Andrey Zaharoviç qatıyetlik körsetti. Curayevnıñ adına "protest" yazdı. Bu — Rozaliya Nikolayevna Almazovnıñ elinen yazılğan arıza edi. Maşinist arızasında, özünüñ qurucılıqnıñ soñuna qadar ekskavator da çalışmaq istegenini, onı ne şimdi ve ne bundan soñ başqa vazifege tayin etmemelerini rica etmekte edi. Arıza büroda muzakere etildi. Almazovnı qandırmaq mümkün olmadı.

— Zornen qoymaq isteseñiz, başqa mesele, amma men razı degilim! — dedi.

Ekskavator parkının başlığı vazifesinde kene Mansurov qaldı.

Çoqqa barmay, derivatsion kanal için yeñi ekskavatorlar keldi. Maşinistler kene yetişmedi. İrada bu munasebetnen elverişli usul tüşünip çıqardı. Er ekskavator da üçer maşinist degil de... birer maşinist olsun, dedi. Bu adiy teklif qabul etildi ve derivatsion kanalda işlerniñ ileri cönemesine sebepçi oldu.

Evel er ekskavator da üç maşinist, üç yardımcı çalışa edi. Yardımcının vazifesi — ma-şına bölüğü işine ve köpçekler astındaki demir yol qurucılığına köz-qulaq olmaq edi. Kimerde yardımcı maşinistniñ yerinde çalışa, kimerde nişniklerge yardım ete.

Şimdi bir maşinist er üç smenada üçer saat çalışmağa borclı. Bu saatler içinde yardımcı, mehanizmni maylav ve teşkerüv işini eda etip yetiştire ve qalğan vaqıtında maşinist vazifesini yapa.

Almazovnıñ yardımcıları Raşid Mahkamov, Nikolay Kandıba ve men — üçümüz olduq. Basit Ataqlıov ve eki yaş yigit Mihail Bassarabanın yardımcıları... Hristofor bizde üyken nişnik. O da maşinist yardımcısı vazifesinde çalışa bilir edi, amma havfsızlıq teknika inspektörü ruhset etmedi... közü ve sınıq omuzu...

Deycegim, üç ekskavator toqtamay topraq qaza, kovşlar vira terenliklerge tüşe ve çıqalar. Motovoz er beş daqıqada platformanı ketirip yanaştıra, olar çar-çabık, topraqqa tola, mo-tovoz keskin davuş çıkarıp, köçti degende, digeri kelip yanaşa — dumkarlar tekrar topraq yükleyler.

Karimni bizim elimizden çekip almağan olsalar, yahşı olacaq edi. Tek bizim için degil, Karimniñ özü için de... onıñ ekskavatorı yanında sıq-sıq peyda olğan geologiya bürosı hadimesi için de fena olmaycaq edi. Söz, elbette, Karamat hususunda kete. Olarnıñ işleri menimkinden güzel. Maña çox şeyler keder etti. Karimge? Etmedimi? Onıñ yolu ortasında da bir Tursunov bar edi. Raşid Mahkamov... Lâkin iş mürekkepleşmezden evel, çekilip ketti. Bizge, Karamat olarnıñ ekisini de bir derecede sevgen kibi keledi. Öyle degil eken. Qızınñ er kesten ziyade sevgen bir kişisi... bir erkek ola eken. O kişi — Karim olup çıqtı. Raşid bunu sezgen soñ, gönüllü olaraq teslim oldu.

Ekskavatorğa keleyik. Bizim uçastkamızda eki ekskavator çalışacaq. Şay keliştik: Almazovnıñ ve Bassarabanın maşinaları. Karimniñ ekskavatorını eki kün içinde dağıttı, yelquvan, korpus ve areket etici qisimlerini demir yol platformasına yüklep, İskander betke alıp kettiler.

Bizim ekskavatorlar yer qaza berdiler. Kotlovannıñ sol tarafı çoqtan qazılıp bitirilgen, şimdi onıñ astında qalın negiz divar işlenilmekte. Plotinanıñ üstündeki asma yol boyunca vagonetkalar çapqalay, sağ yalıdan beton taşıylar. Sol yalıda, kotlovan qazılıp başlanılğan bu yerde, areket küçlü. Armaturcılar divar boyundaki ağaçlar üstünde demirler yerleştire, bir-birine quray,

pekiteler. Dülgerler suv kestirmesiniñ arqasına qazıq qaqa, töpelerine elli milli-metr qalınlığında tahtalar mıhlaylar. Yalınıñ yanaşasında, çuqurnıñ içinden yuqarı demir betonlı, qalın divar qalanılıp çıqayata. Bu endi plotina.

Betoncılar kimerde bizge: davran, davran, dep qıçırılar. Tezden kotlovanda beton qoymağa yer tapılmaycaq! Yağma yoq. Aramızda mesafe büyük. Bu qadar teren uçastkada negiz qoymaq ve divar qalamaq içün çoq vaqt kerek.

Aylanma kanal qazğan vaqıtımızda ekskava-tor işleri — eñ esas, eñ yetekçi zenaat yesap etile edi, şimdi eñ müim zenaat — beton qoyuv. Ekskavatorcı degen ad kişiler arasında endi az işitilip başlay.

Beton zavodinen plotina arasında toqtamay po-ezd qatnay. Tsement ve armatura taşıy. Bir defa Nikolaynen beraber sol yalığa kettik. Betoncılarınıñ işlegenlerini seyir ettik. Soñ İskanderge keteyatqan maşınağa minip, Karimge barmaq istedik. Ketmezden evel Karamatnen körüşkenimiz yahşı oldı. Biz yataqhaneye kirgende Karamat kiyingen-quşanğan, sandıçığınıñ içini qarıştırıyata... krovatı üstünde yuvulğan, ütülengen bir qaç erkek kölmegi bar edi.

— Men Karimge ketecek olam... — Karamat bizni bu sözlernen qarşılap aldı,— ketesiñizmi?

Nikolay maña baqtı, men Nikolayga.

— Biz seniñnen... Karimge selâm yollamaq içün keldik,— dedi Nikolay. O, diger mairliklerinden ğayrı, bir de azırcevap edi,— teessüf, bugün barmağa vaqtımız yoq.

Karim içün küçük mektüpçik yazdıq ve oña taqdim etmesini rica etip, çıqtıq. Evge keldik. Raşid ve Basit çay içeyata ediler.

— Hayırlaymız, naçalnik arqadaş! — dedi Raşid.

— Kimni? — dep soradım men.

— Seni! — burunı ile maña işaret etti.

Biz yoq vaqıtta Valâ Sinitskaya kelip ketken. Menim aqqımda yeñi haber işitken... Curayev güya menim, Mansurovniñ muavini tayin etilmemni teklif etken.

— Bizim köyde buña üfürme, deyle... — dedim men.

— Üfürme? Niçün üfürme olsun? — dedi Nikolay, açuvlanıp,— maşınanı yahşı bilesiñ. Ondan soñ... men, reberler arasında bizim qardaştan da bir adam olğanını çoqtan istey edim.

— Zan etsem, reberler arasında bizim qardaştan bir adam barlığı çoqtan... — dedi Raşid,— Sinitskaya şimdi Tursunovniñ qabulhanesinde sekretar. Bu yetrlik degilmi? Ne belleysiñ? Valâ tek bizni sevindirmek içün kelip kettimi?

— Men bir şey bellemeyim... — dedi Nikolay,— tek Valkanıñ hizmette ğayretli ekenini bilem. İçüvni bıraqtı. Amma evlenmek içün bu, zanimca, yeterlik degil. Ondaki ne? Sevgimi, intiqamı? Alla bilsin...

— İntiqam? — Raşid ayretlendi,— nasıl intiqam?

— Men ne yapmaq kerekim? — dep soradım men. — Bir şeyler tüşünesiñizmi?

— Senmi? — Raşid telqin bere başladı. — Saña çoq tüşünip oturmaq kerekmey. Qabul et... vesselâm! Naçalnik olacaq olğan soñ, birden olmaq kerek. Andrey kibi, yüz yıl rıçag başında oturmaqta mana yoq.

— Ne yapmaq kerek? — Nikolay benim sualımni başqa türlü añladı. — Seniñ hastalığıña retsept berilmey. Evelleri İradağa olğan muameleñe men çoqtan inanmay edim. Amma şimdi...

— A-a! — dedi Basit ve küldi. — Cevdet baş-qa şeyni sorağan ekende?!

— Ebet! Men de oña başqa şey hususunda cevap berem,— dedi Nikolay.

— Men İradanen laqırdı ettim... — dedim men.

— Soñ? — Nikolay benim sevgi meselemnen pek meraqlana ve onıñ içün çoq eecanlana edi. — Soñ, nasıl?

— Mesele çezildi. Bundan soñ aramızda qara mışıq keçmeycekke beñzey.

— Öyle ise, senden yahşı naçalnik olur... — Kandıba zornen küldi,— ya Tursunov? O endi büyük adam. Bu hususta tüşünip baqtıñmı?

Men cevap bermedim.

Aqşam laqırdını devam ettik.

— Men saña pek alışıp qaldım,— dedi maña Kandıba. — Evellerde aranızda ciddi şey ola bilecegine inanmay... özümə teselli bere edim. Onı kerçekten sevgeniñe emin olğan soñ, qasevetke daldım. Meni evelâ Karim terk etti, şimdi ise İra seni çekip alıp keteyata. Kene Hristofornen ekimiz qalacaqmız. Bizni unuta başladıñ, Cevdet! Yalınız İra hususunda tüşünesiñ. Dostluğımız sarsıldı. Qorqam, onı tezden ğaip etecekmiş. Men ömürimde çoq şey kördim, çoq şey bilem. Dostlarsız saña ve sensiz dostlarğa yaşamaq qıyın olur. Kişiniñ yolunda dostı olğanı kibi, düşmanı da bar... düşman birden bitip ketmey.

— Arhipka?! Alâ teslim olmadımı?

Nikolay başını tersine salladı: "yoq!"

— Muşuq. Şimdi mında yoq, lâkin...

— Muşuq gizlenip yüre. Arhipka da onıñnen beraber, em yuqsıramay!

İçeri Hristofor kirdi. Onıñ beti endi bayağı tögereklengen ve evelki boyanı qabul etken: omuzınıñ ağrısı içün siyrek şikâyetlenmekte.

— Sizge ne oldı? Yüzleriñiz ekşigen! — o ocaq yanında toqtaldı, tez-tez soyuna başladı. — çamurğa lânet olsun! E! Qavğa ettiñizmi, ne yaptınız şu?! Doğru yolnen keleyim dedim, suvğa battım. Çızmamnıñ içi toldı. Ne indemeysiñiz?

— Bir şey olmadı, qorqma!..— Nikolay terenden köküş keçirdi,— ne? Bizge mal bölüşmek qaldımı?

— Öyle olsa, ne derdiñiz bar? Sizden sorayım. Alla belâñızni bersin... niçün indemeysiñiz? — Hristofor kerçekten açuvlanıp qıçırdı, ayağınen kürsünü tepip attırdı, tekrar cekirdi,— men böyle tüşkünlikke çıdayalmayım!

— Hristofor! — dedi Nikolay saburlı davuşnen,— çoq öküre berme! Şimdi vaqıtı degil. Ondan da başqa, biz sağır degilmiz. Söyle, bizden ne isteysiñ? Sen qapudan kirgende, ayaqqa turıp tişlerimizni sırtımaq kerekmişmi?

Duranidi başını aşağı sarqıttı. Nikolaynıñ sualine cevap bermedi.

— Karimni kördim,— dedi o, birazdan soñ,— gidromonitorların maşinasinen bardım...— soñ, Raşidke çevirilip, eleslenip baqtı,— seni de kördim! Basitnen beraber ediñiz.

— Bizge qulaq asma! — dedi Raşid. — Bizim işimiz başqa.

— Karim nasıl? — dep soradı Kandıba.

Hristofor yoq közündeki qara bagna tüzetti ve bar közüni eki-üç kere lipildetip aldı.

— Oña kvartira bergenler. Sizge pek darıla... kelmeyler imansızlar, dey.

— Darıla!? — Nikolay taaciplendi. — Biz ne yapamız? Restoranlarda keyflenip yüremizmi? Ya siz? — O Basitke hucur-hucur baqtı. — Bu çamurda anda ne işiñiz bar edi?

— Bizni çağırıldılar! — dedi Basit. — Öz başımızğa çapqanımız yoq.

— Kimge kerek oldıñız?

— Anvarğa.

— Anvar kim?

— Kişi,— dep cevap berdi Raşid.

— Sevgi meselesi...— dep ilâve etti Basit. — Biz ekimiz... ne deyim saña, kiyevler olup bardıq.

— Kim evlenmek istey?

— Raşid,— dedi Basit. — Kim olacaq?

— Soñ? Yahşı sıyladımı? Közleriñiz alağ-bulaq!

— Ebet. Tekarançıq attıq,— dedi Raşid.

— Samogon... Ar-ram şey eken!..

Basit soyunıp yattı. Raşid çaynikten qalayğa suvuq çay qoydı, afön patlatam dep, basıp içti. Soñ divardaki saatqa tiklendi. Beş daqıqa keçer-keçmez o da koykası üstüne uzandı.

Evniñ içini sukünet bastı. Nikolaynıñ yuquğa közü yoq edi. Gitarasını aldı... çaldı. Basit hırıldadı.

Biz böyle yaşadıq. Dostluqni muafaza ettik, kimerde sevgi aqqında qonuştıq, türkü ayttıq ve... yuqladıq. Kotlovanda işler ağır qıbrıdağanda sıtıq çıraynen yurdık, işler çığırına mingende — çerelerimiz küldi. Böyle muabbet studentlerde, soldatlarda, geologlarda ola. Biz ziyadesinen soldatlarğa beñzey edik. Gecenin bey vaqtında bizni uyantıp, Çar-Çaqnıñ birde-bir tırseğinde

ökeli dalğalar içinde yüz bergen qazanı yoq etmək, yahut bir yalıdan digər yalığa parovoz keçirmək üçün bizni çağıracaqlarını bile, lâkin bu işlərdən iç qaçınmay edik. Biz — ekskavatorcılarımız, bu iş — bizgə ait,— bu — ait degil, deməy edik. Kimerdə, iş ayatımız için havflı olsa bile... kete edik. Çar-Çaq qurucılığının romantikası öyle edi.

Bugün... yarı gecə maalində barakqa Tursunovniñ küryeri keldi.

— Raşid Mahkamov və Cevdet Bekirov,— dedi qadın. — Tez!

— Daa ne oldı? — Raşid yuqusını açalmay mıdırlandı. — Sel tüştimi?

Qırq yaşlarında, iri suyekli Zina yeñgə ögümüzge çıqtı, qaranlıq gecədə, balçıqqa və oba-çuqurğa qulaq asmay, acele-acele ketti. Biz onıñ peşindən yuvurdıq.

İdarege kirgen soñ ekimizniñ qollarımızdan tutıp, qaranlıq köridor boyu yürsetti, naçalnik-niñ qabulhanesine kirgen soñ Zina yeñgə aralıq qapunıñ yanına barıp, içeriğe:

— Vahid Samatoviç, ketirdim!..— dep qıçırdı.

— Kirsinler! — bu Curayevniñ davuşı edi,— Özüñiz, Zina apa, ket — raatlanıñız!

Stolnıñ başında Tursunov, divan üstündə Curayev və Menjevetskiy oturalar. Mahorka tütünü içinde olarnı zornen seçtik.

— Oturıñız,— Sigizmund Genrihoviç bizgə kürsülərnı körsetti.

— İş böyle,— dedi Tursunov,— keç maal... Afu etiñiz, lâkin siziñnen aqıl tanışmasak olmaycaq. Yarın saba erte Hoca-Kend deresine çıqmaq kerek! Mından, tahminen, yigirmi beş kilo-metr uzaqta... dağda. Bu, ne deycekmiş oña... küçük ekspeditsiyanıñ reberi injener Menjevetskiy tain etile. Yardımcısı injener Şadmanova.

O gizliden menim közlerime baqtı, azaçıq da külümsirep aldı. Men episini sezdim.

— Mansurovqa eki kişi tapuv vazifesi avale etildi. Almazov siziñ ekiñizni tevsiiye etken. Şadmanovaniñ haberi yoq, lâkin hızmet. ...Siz, ekiñiz, olarnen ketecek və işlərinə yardım etecekmişiz. İnjenərlər karyerə zaruriy tedqiqatları yapadajq, siz olarnıñ yanında olacaqsıñız. Yük, men bellesem, ayılacaq qadar büyük olmaz... nasıl, Sigizmund Genrihoviç? Olmasa kerek, öyle degilmi?

Qart injener közlerini poldan zar-zorına qurtardı.

— Bir dane ufaq yaşçık...— dedi o,— yalpaq, bilesiñizmi? Soñ baqarmız!

— Karyerge yük maşınənen ketmek mümkün degil...— dep ilâve etti Curayev. — Cayav ketilecek. Er itimalğa qarşı yanıñızğa silâ alıñız!

— Mesele añaşıldımı? — dep soradı Tursunov və ayaqqa turdı. — Seferniñ muvafəqiyətli bitüvi sizgə bağılı!

Bu sözlərnı diñlegende zeinimde Vahid Tursunov hususunda alicenap islər uyandılar. "Onıñ yerine men olğan olsam, böyle şey yapa bilirmi edim?" — dep soradım özüm özüməndən, soñ: ebet, yapa bilir edim!" dep cevap berdim. Yüzünə baqtım: o, menim közlerimni körgəndə, özü aqqındaki fikirimni bildi. "Bu adamda iradə və alicenaplıq küçlü eken" dep tüşünəyata edim:

— Sualleriñiz olmasa, cöneñiz! — Tursunov yerindən köçti, laqırdı bitkenini bildirdi.

— Nasıl sual ola bilecek? — dedim men,— episi aydın — açıq. Amma ne iş için ketecekmiş?

Maña kimse cevap bermedi.

Kabinetten çıqtıq. Aşhane ögündə Raşid meni toqtattı:

— Bu ne demək? Ekspeditsiya qaydan çıqtı?

— Qaydan çıqtı? Belli! Ne için çıqtı? Bilmeyim.

— "Olarnıñ yanlarında bulunacaqsıñız" dedi. Saña bir şey degil... İradanıñ yanında bulunacaqsıñ. Ya men?

— Sen qartnıñ yanında...— dedim men, onı eriştirip,— qart ögden ketecek, sen arttan... arqañda yaşçık.

— Yaşçık niçün?

— Qaydan bileyim? Yaşçıklar çeşit türlü olalar.

— Onı mıtlaqa menim yüklenmem şartmı? — dep cekirdi Raşid. — Sen, ekspeditsiya dep, İradənen kezintigə barıp kelecəkmiş. Maña böyle kezinti kerekmey.

— Silâ? Silâni qaydan alacaqmız? — dedim men, Raşidni işitməgen oldım.

— Tüfekni men tapayım,— dedi menim dostım,— yaşçık isə sendə olsun. Razısıñmı?

— Razım!

Biz ayrılıştıq.

Gece eppi vaqıt yuqlayalmay yattım, közlerimniñ ögünde ep İrada edi. Tek İrada degil... hayalıma kimerde-kimerde Tursunov da kele berdi. O vaqıtta daa ne Tursunov, ne İrada, ne men — bu ekspeditsiya bizim için ne olıp çıqacağını bilmey edik.

31

Bana degenim kibi, endi ekskavator aqqında laqırdı az işitile. Kotlovanda ekskavatoren yapılacaq bir aftalıq iş qaldı. Ondan soñ plotina etrafında ekskavatorları körmek qıyın olacaq. Belki biz de derivatsion kanalğa köçermiz.

Baş Dugümde eki aydan beri basma gazeta çıqmaqta. Birinci satırı "beton"... sözünen başlay, soñki satırları "beton"... sözünen biteler. Beton... beton, beton! Betoncılarınıñ deviri keldi.

Künlerniñ birinde gazetada Curayevniñ maqalesi basıldı. O şimdi beton laboratoriyasınıñ başlığı. Bu laboratoriyaniñ plotina qurucılığı için ne qadar emiyeti olğanını añlatıp oturmayım. Söz kelimi, bir kaç badye osal beton çıkarılsa, plotinaniñ qan damarları bozulalar. Divarlarınıñ kevdесini doğurtmaq qıyın ola.

Curayev, doğrusını söylegende, plotinaniñ şorbacısı.

Onıñ emirine binaen, zavodniñ işi toqtatıla, Tursunov atıp-tutıp, açuvlanıp kele, baqsa — Curayev aqlı.

İlki күnlerde Curayevke çalışmaq, aqiqaten, qıyın oldı. Soñundan Tursunov da, smena injenerleri de, desâtnikler de, episi alıştırılar. Curayev bir şeyni: başqadan yapıñ dedimi, demek, başqadan yapmaq gerek! Eger o, söz kelimi, telefonnen beton zavodı nevbetçisine, beton yüklü motovoznı kerı qaytaram, dedimi, Curayevke yalvaruvniñ, onıñnen dava etüvniñ faydası yoq. Betonı kerı qabul etip, keyfiyetli yasamaq gerek. Ne qadar tez yapılsa, o qadar yahşı, çünkü Curayev yalınız fena mal çıkaruvnı yasaq etmek ve toqtatmaq degil, kerekkende öz hadimlerini de aydaşırmay qalmay. Bazan laborant qızlar yuvurıp kele, Curayevke saatlarnen yalvarıp-yalqarıp turalar:

— Zakir Gulâmoviç, canıñızdan aylanayıq! Qabul etiñiz, qum pek güzel...— deyler,— tek retsept mücibi tekarancıq yetişmey qaldı. Ne zararı bar? Böyle etmeñiz, Zakir Gulâmoviç, ne olasıñız!

Curayev skemlege oturğan soñ laborant qızlarını da özüniñ etrafına oturtıp, meseleni olarğa sabırlı alda añlata. Plotina yüz yıllar devamında çalışması közde tutula... Haberiñiz barmı? Ne deseler-desinler, beton qatiyen retseptke binaen yasalmaq gerek. Öyle yapılmasa, plotina bu yerde yüz yıllap turamaycaq.

Bu, elbette, epimizge malüm. Adeti üzre, Curayev böyle izaat berip başlağanda, bazılarınınıñ canları sıqıla: barsın, siziñ aytqanıñız olsun! — dey qoyalar.

Curayevniñ maqalesi basılğan vaqıtta plotinaniñ kevdесi endi yuqarı bayağı köterilgen edi. Qurucılarınıñ ve projektçileriniñ ögünde — plotinaniñ divarlarını bir şeynen qaplamaq fikiri doğdı. Beton kevdениñ asttaki qısınıñı suvdan qorçalamaq, onı maden yahud taş qılıfnen ortmek gerek. Kerçek, divarnı hususiy betonnen de qaplamaq mümkün... o vaqıtta tsementniñ kılınılığı üç metr olmağa borclı. Bazı plotinalarınıñ kevdeleri taşnen de örtüle bile.

Amma mında, Çar-Çaqta, öyle yapmaq istemediler. Suv yuqarıda tar boğazdan çıqıp, aşığı çapqılğanda, ögünde ne bar — ne yoq, episini, hususan büyük taşlarını, süyreklep alıp kete. Projekte: "Çar-Çaq özüniñ astında, terenliginde yetmiş santimetr qalınlığındaki taşlarını yuvarlatıp aqa" dep yazılğan. Demek, taşların qalınlığı bir metrge yakın. Suv taşqını vaqıtında bu taşlar tek suvniñ astından degil, gidrotehnikleriniñ degenleri kibi, "asılı vaziyette" bile areket eteler. Demek, olar toqtamay-talmaq plotinaniñ bedenine urunıp, onı ezgelep turacaqlar. Onıñ için, divarlarını qavı qılıfnen ortmek gerek. Böyle taş bombardumanına beton çıdap olamay. Bir projekt bar. İtalyan gidrotehnikleriniñ konsultatsiyası altında tertip etilgen. Plotinaniñ suv astındaki qısınıñı çöyünnen ortmekni teklif ete. Amma çöyün ve çelikniñ er bir kilogrammı hususiy devlet isabına alınğan, çünkü çöyün yetişmey.

Şay etip, plotina divarlarınıñ aşığı qısı-mını örtüv işi toqtap qaldı. Curayev onı mer-mernen qaplanılmasını teklif etti. Mermer ocağı ise dağda... Baş Dugümde yigirmi beş kilo-metr

uzaqta. Bu qomşu qışlaq dehqanlarına çoxtan malüm. Özen boyunda yaşağan ealiniñ bütün nesilləri şu vaqıtqa qadar onıñ taşından ev qurıp kelgenler. Curayev karyerni körgeni yoq, amma onıñ aqqında çox işitken.

Teklifi gazetada basılğan soñ, eki sual doğdı. Birincisi — mermer plotinağa nasıl ketirilecek? Ekincisi — Curayev yañlışmaymı, aceba? Karyerde, aqiqaten, plotinağa kelişikli mermer tapılacaqmı?

Tursunov Curayevnen beraber Torizoğa ketti. Oña proyektiniñ maqsadını bildirdi ve karyerge, tecribeli inženerniñ reberligi altında, ko-missiya yollanılıp, mermerniñ keyfiyeti teşkerilmesine razılıq aldı. Bundan soñ Tursunov özünüñ istegeni kibi areket etüv imkânına nail oldu. Evelâ, komissiyağa reber Sigizmund Genrihoviçni tain etti.

Gazetada Curayevniñ teklifi aqqında basılğan maqale: "İnjener Curayevniñ teklifi muzakere etildi ve Çar-Çaq qurucılığınıñ başlığı Torizo tarafından doğru tanıldı" — sözlerinden bite edi.

Biz maqaleni oqudıq, lâkin onıñ maña ve Raşidke munasebeti bardır dep tüşünmedik.

Tañ maalinde penceremiz qağıldı. Alel-acele turdıq, kiyindik, tışarı çıqayatqanda, Raşidniñ yeñi stol üstündeki çaynikke ilişti, çaynik yuvarlanıp tsement polğa tüşti. Basit uyandı, zar-zornen közlerini açıp, bizge bunarlı közlerini tikledi:

— Ne oldu? — dep cekirdi o. — Siz... ecüz-mecüzler! Yuqlamağa yatacaqsıñızımı, yoqmı?

— Selâm, doktor! — dedi oña Raşid, qapunıñ sapından çekeyatqanı alda,— sizge şeñ ömür keçirmek qismet olsun!

Biz idare betke cönedik. Aşhane yanından keçkende bizni Menjevetskiy toqtattı, içeri kirip, sabalıq aş aşamamızı ve yolluq erzaq almamızı emir etti.

Zalınıñ içi zindan qaranlıq edi. Raşid elektrikni burdı, lampa yanmadı. Bozulğan. Kuhnânıñ penceresinden tar yarıq yolağı çıqıp, zalınıñ ortasına urmaqta... Stolumızı yarıq yolağına çekip, oturdıq. Sabira hala bizge zapekanka pişirgen. Soñ sıcaq ürük qoşafı berdi. Biz itiraz etmedik. Ürük, şükürler olsun... çox. Aşağan soñ ellerimizge dörter qutu balıq konservası, birer qatalaq kolbasa ve birer dane de çavdar ötmegi tuttırdı.

— Yolluq! — dedi hala ve sol közüni azaçıq kısa berip, maña: — İrada için raatsızlanam! — dep taşladı. — Yol pek sarp. Dağ başındaki keçitte qar teren, deyler. Nasıl keçersiniz, bilmeyim. Yalvaram, Cevdet, onıñ yanından ayırılma!

Raşid, yüzüne baqqanda, qafası bu arada başqa tüşüncenen tolu kibi körünse de, halanıñ aytqanlarını işitti.

— Yalvarıp oturmaq ne kerek? — dedi o halağa,— şay da yapışıp qalır...

Qapunıñ yanında Sigizmund Genrihoviç köründi. Raşid, hatrine ne tüşti, bilmeyim, yuvurıp çıqıp ketti.

— Bir daqıqaçıq! — dedi o, inženerniñ yanından keçeyatqanda,— men şimdiçik!..

— Azırsıñızımı? — dep soradı menden Menjevetskiy.

— Çoqtan!.. — dedim men. Soñ esime yaşçık tüşti,— tünevin siz... — dep başlağan edim, injener benim sözümni böl-di.

— Yaşçık olmaycaq!

— Niçün?

— Ol-may-caq... Añlaşıldımı? Onıñ içindeki zaruriy aletlerni rükzaqqa aldım. — Soñ terseyip soradı: — dostıñız qayda ketti?

— Haberim yoq.

— Barıñız... injener Şadmanovanı tapıp keliñiz! — Ve qatıy davuşnen ilâve etti. — Onı da yarım kün beklep oturmayıq!

Teneke qalay içindeki ürüklerni parmaqlarımnen tez-tez çıkarıp, qapqan soñ, aşhaneden çıqtım. "E! — dedim men öz-özüm,— qartqa bugün ne oldu? Niçün böyle tutarlı?" Lâkin zeinim bu fikirden deral qurtulıp, İradağa keçti. "Qart aqlı... qayda o? İrada?" dep tüşündim men. Arqamda kimniñdir sıq-sıq nefes alğanını sezip, çevirildim. Curayev...

— Daa mındasıñızımı?

— Raşidni bekleyemiz,— dedim men,— qaydadır ketti... körünmey.



— Keleyata! — dedi Curayev, sotsialist şeerçikniñ çetinde çonqayıp turğan birden-bir eski qulübe betke işaret etti.

Raşid, elinde tüfek, talağı qatıp, bizge taba yuvurmaqta edi. İş ciddiyy eken... şimdi farkına bardım.

Qapu ögünde Menjevetskiy peyda oldı.

— Şadmanova qayda? — dep soradı tekrar,— kelmedimi?

— Raşid keleyata! — dedi Curayev. Soñ ilâve etti. — Siz, Sigizmund Genrihoviç, yigitler için raatsızlanmañız!

— Ya, vaqıt? — o, sol yeñini yuqarı çekip, Curayevke saatini kösterdi. — Yol qarlı... Aqşamğace barıp yetalmamız. Tez ol! Tez! — dep qıçırdı Raşidke.

Men Raşid ile aşhaneye kirdim. Erzağımızni rükzaklarımızğa tıqıştırdıq.

— Kettik! — dedi Menjevetskiy,— Şadmanova..? Daa bekleycekmizmi?

Onı beklemek kerekmey eken. Üstünde pamuqlı kamzol, ayaqlarında potikleri, arqasında rükzağı (merkeziy skladdan epimizge bir renkte, bir ölçüde rükzak berdiler), eviniñ qapısı ögünde bizni beklemekte edi.

— Buña baq...— dedi Raşid, qart injenerge işaret etip,— kerçekten de ekspeditsiyağa keteyata. Yaşçık? Yaşçık qayda?

— Yaşçık olmaycaq! — Menjevetskiyniñ sözlerini tekrarlardım.

— Öyle olsa, ma! Tut! — tüfekni elime tuttırdı. — İradanı mudafaa etersiñ!

— Yavaş ol! — dedim oña,— men İradanı tüfeksiz de mudafaa ete bilirim.

— Qayda ketesiñiz, Cevdet? — bu, İradanıñ sesi edi,— avğamı?

— Yoq, siziñ yanıñızda bulunacaqmız...— dedim men. Niçün böyle degenimni añladımı — añlamadımı? Bilmeyim.

— Rica etem! Tezce...— Sigizmund Genrihoviç bizni aşıqtıra berdi. Aşıqtırır eken, mıyıqlarını sıypadı... olar üstünden yerge buz parçaları tüştiler. Bir qaç kesegi yünlerge ilişip qaldılar.

Menjevetskiy ögge çıqtı, elindeki uzun tayağına tayana berip, soqaq boyu dedil adımlarnen qırnıñ töpesine doğru cönedi. İrada onıñ artına tüşti. Men ve Raşid quyruqta kettik. Curayev bizni ozğarıp, arqamızdan keldi.

Sabanıñ kök dumanı içinde susqan şeerçikniñ damları üstünden yükselip turğan suv çekici qulleniñ yanında Curayev toqtadı.

— Tez qayıt keliñiz! — dedi bizge.

— Qısmet olsa...— dedi Menjevetskiy, yürüşini devam etti,— dağlarda böten vaqıt ğaip etüvde ne mana? — Bu sözlerden soñ, o toqtaldı, Curayevke aylandı: — Meseleni benim aytqanım kibi al etermiz! Öyle degilmi?

Curayev özünüñ razı ekenligini körsetip, başını salladı.

— Tüfekni qaydan taptıñ? — dep soradım men Raşidden. — Dızman şey...

— Yaramayını elge tutmaymız,— kibirli cevap berdi o,— qartnıñ aşıqqanına baq! Zevqlı adam! Niçün ketemiz? Sorap añladıñmı?

— Yoq.

— Ne sırnıñız bar şu? — dep qıçırdı İrada,— bu ne bitmegen pısırdı? Tezce yuriñiz!

Adımlarını sıqlaştırdıq. Qırnıñ töpesi—ne çıqqan soñ Menjevetskiy toqtadı, elindeki tayağını qarğa sapladı.

— Çıplaq qayanı köresiñizmi? — dedi bizge,— yolumız ondan keçecek. Bizge endi aşağı, Çar-Çaq yalısına tüşmek kerek. Bu yerler, İrina Şadmanovna, sizge tanış olsalar kerek!

— Teessüf... tanış degiller! — dep cevap berdi İrada. — Hazar-Kendden yuqarı keçmedim.

— Öylemi? Men, bilesiñizmi, qaç yıllar evelsi bu yerlerde ilmiy-tedqiqat işlerinen meşğul olğan edim,— dedi qart injener,— mında er bir çalı maña tanış.

— Ne yerde oqudıñız, Sigizmund Genrihoviç?

— Moskvada... Ameliyatnı Sibirde keçtim. Özüm Krakovda doğdım. Özbekistanda on eki sene yaşadım. Özbek tilini öğrendim. Soñ Donbassqa kettim,

— Öylemi? Evel Özbekistanda yaşağaniñizni bilmey edim,— dedi İrada, hoş külümsirep. — Elbette, bir halq arasında yaşar ekensiñ, onıñ ti—lini bilmek yahşı. Men öyle belleyim... lâkin cönemege vaqıt degilmi?

— Ebet, bizge aşırmaq gerek...

Bayırdan aşağı tüşken soñ taş yol köründi. O da Çar-Çaq kibi, qırlar ve qayalar arasında burğalanıp ketmekte edi. Qırlarınıñ töpeleri qar ile örtüli. Buzlu yol boyunda araba köpçekleri eki teren iz açqanlar. Bu izler boyu yüreyik dedik, ayaqlarımız sığmadılar. Ortalap kettik.

Yol de tik bayırğa tırmaştı, de eñiştən endi. Menjevetskiy yüre berdi. O, fikren, nasıldır, ciddiyy meseleler al etmekte. İrada onıñ artından adımlay. İndemey.

— Afu etiñiz,— Raşid İrada ile yan-yanaşa kelgende soradı,— biz qayda ketemiz? Vahid Samatoviç bu seferge — ekspeditsiya dedi, lâkin arbiy eks—peditsiya... olmasa gerek? Öyle degilmi?

— Ne? Qayda keteyatqanıñızni bılmeysiñizmi?

— Yoq.

— Aqın-Sayğa... mermer ocağını körmek içün.

İş añlaşıldı. Raşid başqa şey soramadı. Yüre berdik. Yürgen sayın laqırdı azaldı, niayet, teknil bitti. Menjevetskiyñ artından qalmay, yorğunluq alâmeti körsetmey keleyatqan İradanıñ yavaş-yavaş artqa qala başlağanı sezildi. Sıq-sıq toqtadı, de kamzolınıñ yaqasını döğmeledi, de potiklerini çıqardı, çorapları içinde bir şeyler qıdırdı, tapalmay, tekrar ayağına kiydi. Añlaşıldı... qız yoruldı.

— Toqtayıq... biraz raatlanıñız! — dedim men İradağa.

— Yoq,— dedi o, qatıy surette. — Kerekmey! Kamzolnı kiygenime peşman etem. Döğmeleyim

— sıcaq ola, çekem — suvuq.

— Öyle olsa, rükzagiñizni maña beriñiz!

— Sağ oluñız! — kene itiraz etti,— Rükzak maña keder etmey.

Arqadan Raşidniñ akim sesi işitildi.

— Rükzaknı Cevdetke beriñiz! — dedi Raşid,— bizge reberlik tarafından yüksek uquqlar berildi... yolda ekende ekiñiz de bizge tabiy olmağa borcılısıñız. Ondan da başqa arqañızda yük olmasa, yürmesi yengil olur. Cevdet ise...— o, gizliden, maña köz qıptı. — Siziñ yüküñizni biraz taşısın... savap qazanır. — İradanıñ öğüne çıqtı, yolunu kestirdi, qızınıñ omuzlarındaki qayışlarını çeze başladı. — E! Mında, qardaş, beş pud şey bar. Ma, Cevdet! Avcılığın yetti.

Demek, böyle... bu yerge qadar tüfekni köterip keldim, endi ikinci rükzaknı da sıqınacağım. Bizim dost daqiqada bir qurnazlıq tüşüñip çıqarmaqta.

Sigizmund Genrihoviç laqırdımañızni işitti, amma toqtamadı, yürüv ritmini bozmaq istemedi. Onı bu özen boyu yuqarı, yüksek qayalar arasındaki tar keçitlerge doğru tarif etilmez quvvet çekip alıp ketmekte edi.

Vadiniñ üstüne qaranlıq çökeyatqanda küçük qışlaqqa keldik. Qadınlr yüksek qaya astındaki çoqraqtan savutlarına arıncıq, büllür suv toldırmaqta ediler. Olarnen selâmlaştıq. Raşid çayhane ne yerde ekenini soradı.

— Yüre beriñiz! — dedi Menjevetskiy,— men bilem.

Tar aralıqtan keçip, küçük meydanğa çıqtıq. Çayhaneniñ ögünde açıq, qırmızı kökrekli kişi ocaq içinden samsalar çıkarayata edi. Bizni körip, samsalarını unuttı, ayret ve sevinç ile külümsiredi.

Biz de öyle... ayret ve sevinç içinde toqtaldıq.

— İşler yahşımı, Qadır? — dep soradı ondan Menjevetskiy özbekçe.

Çayhaneciniñ yüzündeki bürüşikler yazıldılar. Bir talaydan kene külümsiredi. Betindeki teriniñ qatmerleri tekrar cıyıldılar. Çayhaneci qollarını eki yaqqa açıp, Sigizmund Genrihoviçke doğru yuvurdu. Quçaqlaştılar. Al-ah-val sorağan, bala-çağaniñ selâmetligi bilingen soñ eki beraderniñ eslerine biz de tüştik. Qa—dır aka bizimnen qoşnud körüşti, içeri kirip oturmamızni rica etti.

— Apaqay nasıl? — dep soradı ondan Menjevets—kiy.

— Güzel. Siziñ kelgeniñizni işitse, pek sevinir! Yuqarı qışlaqqa, babasına ketti.

Menjevetskiy külümsiredi.

— Qart nasıl?

— Yahşı. Sizni çox soray.  
— O künden beri... aqlıñızdamı? Kөрüşkenimiz yoq!  
— Ebet, ebet, o künden beri...  
— Sizde olmağam da eppi vaqıt... doquz yıl.  
— Siz keçen sefer kelip ketken soñ, apaqaynıñ babası bizge keldi. Kelgeniñizni işitken. Canı pek ağırdı. "Bizge kelmedi... demek, biysinmedi!" dep kederlendi.  
— Öyle dedimi? — Menjevetskiy kerçekten taaciplendi.  
— Ebet, öyle dedi. Amma endi sizge canı ağırmay.  
...Doquz sene evelsi Menjevetskiy Çar-Çaq boyunda keçirilgen ilmiy-tedqiqat işlerine iştirak etken edi. İşler bitken soñ o vaqıtta daa sağlam ve yaşça Sigizmund Genrihoviç bir qaç vaqıtlarda qırlarda dolanmaq istedi. Küz maali edi, apansızdan yağmur yağdı, bir qaç saat içinde yolnıñ sarp yerlerinde sel köprülerini alıp ketti, yolnıñ kimer qısımları uçurımdan aşağı tayıp, özenge tüştiler. Yollar tüzetilgenge qadar bir qaç künler beklemek kerek oldı.  
Qışlaq küçük, ealisi musafirpiver. Rus injeneriniñ özbekçe laqırdı etüvi kişilerni meraqlandırdı. Menjevetskiy kelgeniniñ ertesi künü, can sıqıntısından, qonaqbayğa odun kesmege yardım etecek oldı. Burğuçlı qarağaç pıtaqlarını kesmek qolay degil. Menjevetskiy olarnı büyük ustalığı ve canbazlıqnen doğrap taşladı. Bu, dehqanların taaciplendirdi. Ne demek olsun... qışlaqta, elbette, Menjevetskiynen öz küçünü ölçestirip baqmağa avesli kişiler çoq. Ondan taqatlılar da az degil, amma Menjevetskiyde taqattan ğayrı, küreş ve boks usulları da barlığı añlaşıldı. İnjenер qışlaq kişilerinden küreşkende, elbette, bu usullardan faydalanacaq. Qışlaq içinde, Menjevetskiy pelvan eken degen laqırdı darqadı. Dehqanların ekserisi, şübesiz, injenerniñ küçünü arttırılğan alda tasavur etti. O yeri öyle! Lâkin Sigizmund Genrihoviç, er alda, zayıf adamlardan degil edi. Qısqası, ealide Menjevetskiy hususunda ğayrı-tabiî fikir doğdı ve çoq vaqıtlar yaşadı. Soñ — undan bu fikir apansızdan ekige bölündi. Esli-başlı dehqanlarda injener hususunda fena fikir asıl oldı, yaşlar ise onıñ tarafında qaldılar.  
...Bir kün Sigizmund Genrihoviç yuqarı qışlaqqa ketken. Aslında mında eki qışlaq de-ğil, bir qışlaq bar. Yuqarı qışlaq dep, qışlaqnıñ qır üstündeki maallesine ayıla. Yuqarı maallege yalıdaki tar soqaqnen çıqıla. Soqaqnıñ astında, aşağıda Çar-Çaq quturıp aqmaqta.  
İnjener bu manzaranı seyir etip, hoşnud alda yavaş-yavaş kete eken, ögde kiyik davuşlar işitilgen. Bir qaç adım ileri yürgen... anteri parça-kesek, başı yaralı yaş qıznıñ yuvurıp keleyatqanını ve artından bir sürü adam üdür-qıyamet çaparaq, bed-baht qıznı taşnen köteklemekte ekenini körgen.  
Menjevetskiy soqaqnıñ çetine çekilgen, qız keçip ketken. Birazdan soñ, injenerniñ aqlına: bu adamlarnı toqtatmaq kerek, degen fikir kelgen. Toqtatmaq ise pek qıyın degil eken. Egilip yerden büyük taş alğan, töpege kötergen, çoq tüşünip turmay, ögge, soqaq boyu aşağı yuvarlatıp yibergen, soñ egilip yerden digerini alğan. Aşağıdaki adamlar abdırıp, toқтағанlar. Menjevetskiyge telükeli alda ellerini sallағанlar. İn-jener töpege kötergen taşını biraqmay, baqıp turğan.  
— Yaqın kelmeñiz,— degen o aşağıdaki adamlarğa,— kim de yerinden qıbırdasa, yemin etip aytam, başını ezerim!  
Adamlar kiyik sesler çıxarğan, sögüngen ve — "kelmeşek, def ol, coyul!" dep qıçırğanlar. İnjenер cevap bermegen. Sesler yavaş-yavaş zayıflаğan, hayli vaqıt keçken soñ eki yaq bir-birinen laqırdığa tutunğanlar.  
Albu ise qız, qart çayhaneciniñ oğluna qocağa çıqmaq istegen. Babası razı olmağan. Qız doğmuş evini terk etken. Onıñ cinayeti — yalıñız babasınıñ sözünü tutmağanında degil, babası azırлаğan kiyevni mashara etkeninde eken. Bu da bir şey degil. Qıznıñ babasınen çayhaneci bir-birlerinin qavğalı... daa doğrusı, baba-dedeleriniñ düşmanlığını kütmekte ekenler.  
Sevgi degen şey, ne yerde, kimde olsa-olsun, daima bir-birine beñzegeninden, Sigizmund Genrihoviç bu vaqia bitken soñ adamlarğa Romeo ve Cülyettanıñ acınıqlı niayetini ikâye etken. "...öyle ola o: yigit ile qız elâk ola, lâkin yürekleriniñ degenini yapalar" — dep bitirgen.  
Menjevetskiy bu tarihni olarğa çoq vaqıt añlatıp turğan. Men şimdi qıznı qorçalamasam, soñundan adamlar maña lânet oqurlar degen, çünkü er erkek kişi qadınnı qorçalamаğa borçlı,

qüvetli kiři — zayıf kiřini mudafaa etmək kerek. Qadıń ise erkekten zayıf. Kiřiler razı olmaęan, dava etkenler. Qızınıń babası injenerniń üstüne atılęan. Menjevetskiy qorqqan, elindeki tařını atmaq için töpege kötergen, unki laqırdı al bitmegen ve aqlař olmaęan eken.

Qamaav üç saat devam etken. Menjevetskiy kelinniń babasını üç saat ayartıp turęan, qandıralmaęan. Bu, Qadır öz sevgilisini atınıń arqasına qoyıp, rayon merkezine alıp ketmesi için yeterlik vaqıt olęan. Qızınıń artından kimse quvıp ketmegen, unki baba, aqibeti, Menjevetskiyniń řartlarını qabul etken.

Qışlaq kiřileriniń fikiri, böyle etip, eki–ge blngen. Bir qısımnı Menjevetskiy yağşı yaptı degen, diger qısımnı onı qabaatlap çıqqan. Soń vaqıt adamlarını uzlařtıręan. Gürdeli toy... alęı–aęana, çoq seneler devam etken duşmanlıqnı bitirgen.

— Qartnıń auvı keçip ketken olsa yağşı,— dedi Menjevetskiy,— unki özü yağşı kiři. Sağlığı nasıl?

— řükür allaęa,— dep cevap berdi Qadır aka,— bir řeyge řikâyet etme. Yoluńız qaýsı tarafqa?

— Aqın-Sayęa! — dedi injener. — Anda azaçıq işimiz bar.

— Böyle, ke maaldemi?

— Sabadan beri kelemiz. Yol pek osal. Aşıqtım... Tez-tez sizni körmek istedim.

Sigizmund Genrihoviniń yel boyu bizge: tez-tez! — dep zıqarlay bergeniniń sebebi bu eken. Bilmedik.

— Kirińiz! Raatlanıńız! — dedi Qadır aka, elinen ayhane betke iřaret etip,— uzaq yol yrip keldińiz...

ayhaneniń içi cıllı, pahta yaęı ve küyük soęan qoquy. Samovar turęan dolapnıń yanında Qadır akanıń yańıq peten ıqaręan samsaları ttep turalar. Eski kiyiz třevli tahtanıń türünde bir a adam çay içip, pite ařamaqtalar. Qart kiřileriniń bařlarında almalar bar. Üç kiři taqiyeleleri üstünden qulaqlarına yavlıq baęlaęanlar. Qalęanlarınıń bařlarında qazaq telpekleri. Samsalar olarnıń sımarıřı eken. Bizni de sıyladılar.

Arqalarımızdaki yklerimizni tahta üstüne bıraqtıq, paltolarımızı ıqardıq. Qadır aka bizge kök çay berdi. Böyle aynı çoqtan imegen edik. Lâkin oqtan beri de böyle etip yorulmağan edik. İrada ocaqqa yaqın oturdı. O, yolda keleyatqanda em řdi, em qızdı. şimdi bedeni yiberilmekte edi. Pıalağa sıcaq çay qoyıp, ońa berdim.

— E! Alicenap rıtsar sevgili hanımınıń canını qurtarayata! — Sigizmund Genrihoviç klas–sik edebiyattan tuttırdı. Men qulaq asmadım, n–ki bugün yol boyunda onıń bu ibarelerini iřitip, bezdim. Lomonosovnı, Derjavinni... řekspirni oquęan eken. Biz ne? Oqumadıqmı? — Lâkin pıalanı bereyatqan vaqıtta, tizińizni bklemek kerek edińiz! — dedi o, sözüne qayıtıp,— qaide yle!

— Bunda ne fenalıq bar? — dedi Raşid.

— Bilaks, pek güzel adet: qız için de, yigit için de... Bizim için de!

Sigizmund Genrihoviç öz rkzagını ezdi, kol–basa ve ötmek çıqarıp kilimniń üstündeki tavağa qoydı. Men ve Rařid de ezdik. Uzaqtan bizim quruntımızęa baqıp turęan İrada yanımızęa kelip oturdı, sumkası içinden üstü qapanıq baqır çanaq çıqarıp, gmizge qoydı. anaqnı atıq. İçinde semiz etten balaban kotletler... qoy peniri, üç köşeli samsalar bar edi.

— Rica etem,— dedi İrada,— buyurıńız!

Rařid, iřke nasıl kirişeceğini bilmey, mańa baqtı. Men ońa işmar ettim: "başla, sıqılma!" degen manada. O eki parmağın uzun, qalın kotletni iliştirip aldı. Bularnı, şübesiz, Sabira hala İradanıń evinde bütün gece qızartıp çıqqandır!

ayhane içinde yanaşamızda oturęan kişilerni ziyafetke davet ettik. Menjevetskiy buńa: "qıral Arturnıń rıtsarca ziyafeti" adını berdi. Qartlar ve Qadır akanıń zü red etmedi, aşadılar. Böyle ziyafetler sıq olsa... dedi qartlardan biri. Bu adam, o vaqıt... Sigizmund Genrihoviç qır töpesinden aşağı tař yuvarlatqanda, kişiler gne ıqıp, injenerge cmni toqtatqan eken. Qart injener ve dehqanlar klştiler.

— arip Cevdet,— dedi İrada, kzniń qıyıęından mańa baqıp,— bütün yol boyu bařqasınıń ykni köterip keldi, içinde ne barlıęından haberi olmadı. Buyurıńız, Cevdet!

Biz çox laqırdı etip və aşap oturdıq. Si-gizmund Genrihoviç, niayət, bizge ekspeditsiyanıñ maqsadını añlattı. Yanaşamızdaki qartlar ise mermer ocağı hususunda maraqlı şeylər söyledilər. Bir vaqia Sigizmund Genrihoviçni pek maraqlandırdı.

Qışlaqın yuqarısında qadim vaqıtlardan beri plotina tura. Onı baba və dedeler selnen küreş için qurğanlar. Taşnı şu mermer ocağından ketirgenler. Plotina uzaq yıllar devamında taş və sel taşqını taziqı altında bulunsa da, bu maalgece bozulğanı yoq. Taşların üstünde o, taziqtan izler bile qalmağan, amma qayaların töpesinden onıñ üzerine çox seller aqqanlar. Menjevetskiy bu sözlerge yapıştı. Olardan ilmiy hulâsa yaptı. Plotina ve mermer hususunda keç maalge qadar laqırdı etip oturdıq.

Gecenin bir vaqıtında Qadır aka bizge büyük yorğanlar ve yastıqlar ketirdi. Men ve Raşid — ekimiz cennet yatağı buldıq. Qadır aka İradağa özünün küçük sıcak odasını berdi. Menjevetskiyni evine alıp ketti. Laqırdı etip toymağanlar.

Çayhanede üç kişi qaldıq. İrada çox vaqıt bizimnen beraber oturıp, laqırdı etti. Gece-nin bir vaqıtında Raşidnin kirpikleri bir-birlerine yapışa ve özü esney başladı. İrada turdı, bizge hayırlı gece istep, öz odasına kirdi. Qapusını qapattı degende, biz yorğan astına soquldıq — deral yuqlap qalğanmız.

Altı sene keçken soñ men cebede bir şeyge pek taaciplendim. Qışta Luga şeetine üçümge ketkende epimiz sarımsaq kibi tendirist edik, amma ataka bitken soñ bütün rotamıznen yerge, qar üstüne yıqılıp, yuqlap qaldıq. Bir kere degil, böyle al cenkte çox ola edi.

Saba Qadır akağa teşekkür ayttıq, sağlıqlaşıp, yolğa çıqtıq.

Evelâ, kelgen yolumıznen bir az artqa qayttıq, soñ qaya-taşlar üstünde qurulğan köpürden keçip, qarnen örtülü alçaq terekler arasından tik qırğa tırmaşa başladıq. Qarnin üstü buzlu. Keteyatqanda teşile, ayaqlarımız terenge kirip kete, zornen çekip çıqara, tekrar cöneyimiz. Bizge pek qıyın degil, İrada için qolaysız. Potikleriniñ qonuçları keñ, qar içine kirgen soñ ayaqlarını yuqarı kötergende, potikleri qarnin astında ilişip qala, egilip olarnı çekip çıqarmaq kerek ola. Böyle olıp çıqacağını kim bilgen? O ket-kete taqattan tüşti, soñ yerge oturdı, potiklerini asttan yipnen bağlamaq istedi, bundan bir şey çıqmadı. Kene kettik. Qız de qar astına tüşe, de çıqa... onı çekip çıqaramız. Raşidnen ekimiznin vaziyetimiz de pek sevinçli degil. Raşidnin ayaqlarında rezina çizmalar... qarğa batmay, lâkin er adımda tayıp yıqıla. Ayaq üstünde turalmay. Menim ayağımda arbiy çizmalar. Tüblerine nal mıhlı. Qar usttande turalmayım, adım sayın qar teşile, saplanıp qalam. Tizden qar içinde yürem. Kimerde qarnin üstüne çıqam... çıqtım degende kene qar astına tüşip ketem. Sigizmund Genrihoviç lıja potikleri kiygen. Özünü sıqmay, yüre bere.

Bizni bu vaziyette körge soñ çox aşkırtmadı. Tezce yürmek kerek. Özümüz de añlaymız. Ya İrada? Onı eki yaqtan tuttuq. Üçümüz beraber bir qaç adım atqan edik, süründik, başlı-ayaqlı aşağı yuvarlanıp kettik. Men çuqur içine tığırıp keteyatqanda, yuqarıda İradanın kiyik sesini işittim. Çalığa yapışıp, özümni toqtattım. Soñ çizmamnın ökçesinen urıp, qar üstünde ayağımnı ilıştırmege yuva yasadım. Ayaqqa turdım. Baqşam — Sigizmund Genrihoviç acele-acele aşağı tayıp tüşeyata. Menden altı-yedi metr uzaqta qar ile örtülü İrada yatmaqta; Raşid eki elinen onıñ qoltuqları astından tuttı, köterip ayaqqa tursatacaq oldı. Közüme İradanın yüzü körünip aldı, soñ kene qar astında gizlendi. Mañlayından qan aqmaqta edi.

32

İradanı quçağıma aldım. Çeresi ap-aq, közleri aralıq, lâkin areketsiz-cansızlar. Yoq, cansız degiller... İşte, lipilledi, açıldılar — soñki defa olaraq maña baqtılar. Dudaqları: "elvida, qıymetli Cevdetim! — dep fısıldadılar. — Men seniñ olmaq istedim... olalmadım!" Bitti! Endi bu dünyanen sağlıqlaştı. Menim elimdeki endi İrada degil, sessiz-soluqsız, suvuq cesed. Onıñ sağ olması için öz ömürimni telef eter edim. Amma endi faydası yoq. İradasız yaşamaq benim için manasız şey. Şimdi bildim.

— Ey, çabık ol! Qıbrda!

Raşidnin davuşı benim ağımda asıl olğan bu facialı hayalrı bozdı.

Qart kürtükleri üstüne aqırın-aqırın basıp, yuqarı çaptım.

— İrada! Sizge ne oldı?

— Sizge olğan şey..! — dep cevap berdi o, soñ elinen tizine yapıştı.

— Qan...— dedim men,— yaralandınız mı?  
— Ne yerimde? — o taaciplendi. Qolunen yüzünü sıypap aldı, parmaqlarını közlerine yaqın ketirip baqtı, qan körgen soñ yüzünü çetke çevirdi. — Qan?  
— Neden yaralandınız?  
— Tüfegiñniñ demiri toqundı...— dedi Raşid.  
— Sen bunu nasıl köre qaldıñ?  
— Közlerimnen...  
— Rica etem, Raşid, bu hususta laqırdı etmeñiz!  
— Demek, bunu men...  
— Yalvaram sizge, Cevdet! Susıñız! Unutıñız bunu!  
— Unutıñız? Qannı unutmaq mı?..  
— Sumkamnı açıñız! İçinde beyaz yavluq olacaq...  
Men qarnen onıñ yüzünü sürttim. Qolumdaki qar qıp-qırmızı oldu. Soñ sumkanı açtım. İra-da onıñ içinden beyaz yavluq aldı.  
— Bu işten qaysıñız añlaysıñız? Baqlañız...— İradanıñ ağızından bu sözler yalvarğan kibi çıqtılar,— maña üstümdeki urba keder ete.  
Elimni uzatqan edim, Sigizmund Genrihoviç yavlıqnı çekip aldı, yaranı bağlay başladı. Men kördim,— yara — havflı degil edi.  
İradanı eki yaqtan qoltuqlap aldıq. Bir adım attıq... qız fığan qopardı. Esini coya-yazdı. Toqtadıq.  
— İrada! Sizge ne oldu?  
O tekrar elinen tizini tuttı. Biz köçmege oñaytlanğanda kene kiyik sesnen qıçırdı.  
— Bıraqlañız! Men yuralmayım! — dedi o,— ayağıma bir şey oldu.  
— Pertildimi yoqsa? — dep soradı Menjevetskiy. — Potikleriñni çıkarıp baqmaq kerek.  
İradanı qar üstüne oturttıq. Raşid yavaştan potigini tuttı, özüne çekmek istedi... İrada öyle keskin, acizane ses çıqardı ki, dereler ve qayalar onıñ sadasını aks ettiler.  
Qızñıñ bu vaziyeti bizden ziyade Sigizmund Genrihoviçni kederlendirgeni sezildi.  
— Bilesiñizmi ne, balalar? — dedi o, biraz vaqıt tüşünip turğan soñ. — Keç olayata. İş böyle ketse, biz epimiz bu sağır delik içinde qalırız. Qalsaq, sabağa qadar epimiz buzlarız. İrina Şadmanovnanı Qadırğa alıp keteyik!  
— Yoq! — dedi İrada, qatıyetle,— aqlıñızğa bile ketirmeñiz!  
— Öyle olsa, ne yapmalı?  
— Men bu yerde qalıp turayım. Siz bar da — keliñiz.  
— Bu mümkün degil...— Menjevetskiy itiraz etti,— künler şimdi qısqa. Sizni qışlaqqa alıp keteyik. Raatlanıñız. Qaytqanda körüşürüz.  
— Üç adam meni köterip yürecekmı? — o, eecanğa keldi,— Bu qadar yol yürgen, bu qadar yükseklikke çıqqan soñmı? Raşid! Menim elimden tutıñız!  
Ekimiz kene qoltuqtarına kirdik. İrada eki adım daa attı, çıdayalmay, kene qıçırdı.  
— Sigizmund Genrihoviç,— dedim men,— karyerge yol uzaqmı?  
— Bu niçün kerek oldu? — injener eleslendi. — Endi az qaldı. Çatlaq qayanı köresiñmi? — O, qala şeklinde yükselip turğan çıplaq sırmnı kösterdi. Aramızdaki mesafe bir kilometrden çoq degil edi.  
— Töpesine çıqsaq oldu.  
— Madamki öyle, siz Raşidnen ekiñiz karyerge ketiñiz! Men İradanıñ yanında qalayım.  
— Yoq! — İrada inatlandı,— meni elleriñiz üstünde alıp ketmek isteseñiz aşağı degil, yuqarı alıp ketiñiz! Köterip degil, qoltuğımdan tutsañız, yeter!  
— Toqtañız,— dedi injener. Hatrine bir şey keldi, ğaliba,— eki yüz qadar adım daa yuqarı yürsek, qar bitecek. İra aytqanı kibi, yuqarı areket etip baqayıq!  
Çoq muzakere etip turmağa vaqıt yoq edi. Raşidnen ekimiz İradanı qapqaç etip aldıq, bir-birine bitişik ellerimiz üstüne oturtıp, yuqarı cılışa başladıq. Raşid qar astına ketkende, men qarnıñ üstünde qalam, men batsam, İradanı o, qavi tuta. Menjevetskiy bizni arttan tayağıñın ucunen üytep kele... evelki kibi, ögden yürme. Kimerde dördimiz birden qarğa kömülip ketken

vaqıtlarımız da ola. Öyle vaqıtta İrada ayağınıñ ağrısını yeñmek içün dudaqlarını tişley. Men sezem.

Şay etip, yıqıla-tura, qayanıñ astına keldik. Andan yuqarı qarsız, keñ soqaq boyu İra-danı alıp ketmek yengil oldu. Soqaq da degil, ğaliba, yol. Çana izleri körünip turalar... Añlaşıla, kimlerdir, mermer taşığanlar.

Mında, deñiz seviyesinden eki biñ metr yüksekligindeki keniş qullede, çalılar arasında kök taş divarlar közge çarpmaqtalar. Güya bir vaqıtta yer yarılğan, içinden şingen ateş çıqqan, soñ çetke yayılıp, buzlap taş alında qatıp qalğan. Qaya-nıñ çevre-çeti yanar dağ qunisini aındırmaqtadır.

Mında, bizden evel kişiler bulunğanlar. Bulunğanlar degil, yaşağanlar bile. Büyük bir odanı aındırğan qoba içinde odun ve kömür qalıntıları yatalar. Bir çette toban töşelgen, üstünde ki-şi yatqan. Bularnı kim qaldırıp ketken? İrada toban üstünde yantaydı, biz ateş yaqtıq.

— İptidaiy ömür...— dedi İrada, şaqıldap küldi. — Kim ümüt eter edi?!

Biz onıñ yanına çöktik. Sustıq. Çünki iptidaiy müit — iptidaiy adetlerni talap etti. Menje-vetskiy bunı sezdi.

— Bu daqiqadan itibaren siz rahibe oldıñız! — dedi İradağa,— ateşni muafaza eteceksiñiz. Biz ise bunıñ içün sizge qurban ketecekmiz...— Menjevetskiy rükzagını açtı, içinden aşayt çıqara başladı. — Evelâ siziñ kotletleriñizni qurban etecekmiz, soñra qıymetli taşlarını...

Biz, ruhtan tüşüvni bilmegen bu keskin fikirli, şeñ adamğa ürmek etip alıştıq. Yemekten soñ o İradanıñ yarası ile meşğul oldu, tizi şişip çıqqan.

— Pek güzel! — Sigizmund Genrihoviçniñ davuşı doktor sesine beñzedi. — Başımni kestirem... bu sınıq degil. Adiy pertilöv. — İradanıñ çeresi, kerginlikten, ap-aq oldu, dudaqlarını ep tişlemekte edi,— hasta, qasevet etmeñiz! Episi keçip-keter,— injener şaqalaşa berdi niyet, teşkerüviniñ ahırında: — qattı şeynen bağlap, tınç yatmaq kerek,— dedi.

Biz odundan uzun ve qalın yarçıqlar yasadıq. İradanıñ yun çorabı üstünden ayağınıñ etrafına tizip, yüzbeznen sıqıp bağladıq... yüzbez Sigiz-mund Genrihoviçniñ tüpsiz rükzagında tapıldı.

Soñ onıñ içinden çöküç, büyültice cam ve ekşi tolu küçük flakonlar çıqtılar. Bundan soñ kök taşlarğa doğrudıq.

Bundan adamlar bizden evel az emek sarf etmegenler. Qalın taş tabaqalarını kesip, yerge avdarğan, büyük kesekler qoparıp alğanlar.

Sigizmund Genrihoviç elinde çöküçi, taştan-taşqa avuştı, bir kesekni diger keseknen qiyas etti, anda bir kesek, mında diger kesek parlap bermemizni buyurdı, er birini büyültici cam vastasinen teşkerdi, niyet, yumruq büyüklükte yigirmi beş-otuz kesek mermer taş saylap aldı.

— Bunıñ özü kâfiy...— dedi o, İradağa muracaat etip,— nasıl, İrina Şadmanovna? Ayaq yatıştı mı?

— Sızlavı, evelkine köre, az,— dep cevap ber-di İrada. — Siz?

— Mına baqıñız! — oña nümünelerni kösterdi. — Bu yerde, qaya töpesinde, elbette, onıñ hasiyetini tain etmek qıym, o laboratoriyanıñ işi... lâkin terkibinde çaqmaq taşnıñ nisbeten, çoqluğı körünip tura. Curayev aqlı eken. Bu beneklerni bu bürüklerni köresiñizmi? Biotit... Amma mesele tek onda degil.

İrada mermer parçalarını alıp, diqqatle közden keçirdi, soñ uçurım çetindeki qırmızı tabaqalardan da nümüneler ketirilmesini rica etti. Raşid qıznıñ parmağı uzanğan yaqqa yuvurdu, ögge çıqıp, qıyışıp turğan yalpaq ke-sekni qoparıp almaq içün döğünge vaqıtta Men-jevetskiy onı toqtattı.

— Öyle degil... çöküçnen urıp qoparmaq ke-rek! — dep qıçırdı,— pek balabanı kerekmey.

Raşid salmaqlı granit kesegi ketirip İradanıñ eline tuttırdı.

— Mermer bizim ziyetimizge degerli,— dedi İra-da,— amma şimdilik bizge bunıñ bazı ceetleri qaranlıq... suv keçirüvi nasıl? Onı bilmeymiz! Başqa cınıslardan yoqmı? Sigizmund Genrihoviç?

— Yoq! Olğanı şu!

— Ya bu? Yolaqlı kesek... köresiñizmi? — İrada qayanıñ oyuğı içindeki büdürli divarğa işaret etti. — Baqıñız! Gülgüli ve beyaz renkler... Çöl cınısından olmalı. Zan etsem, siziñkilerniñ arasında öylesi yoq.

— Hayır, İrina Şadmanovna, olar eliñizdeki kök mermerniñ özü. Neva yalısında töşelgen mermer de böyle!

— Maña, niçündür, bular başqa olıp körüneler,— dedi İrada,— er alde, ondan da bir qaç ke-sek alıñız!

Men injenerniñ elindeki çöküçni alıp, oyuq qaya yanına bardım. Adam başı qadar mermer qopardım, keseklerge bölgen soñ, İradağa ketirdim.

— Diqqat etiñiz,— dedi o Menjevetskiyge,— gülgüli degil, lâkin beyaz da degil, kök de... yeşilce kele. Bizde öyle cıns yoq.

— Ya miqdar, kölem ceetinden nasıl? — Menjevetskiy külümsiredi. — Bizim iş için yeterlikmi?

Mermer bu yerde çoq... adsız-isapsız miqdarda. Amma belâlı ceeti bar. Onı aşağı, Hoca-Kend yoluna nasıl tüşürmeli?

Eki kün karyerni ve qayalar etegini tedqiq ettik, bir neticege keldik: tışarı mermer alıp çıqmaq için birden-bir keçit bar. Soñ aşağı tik yol yasap, lebödka vastasinen tüşürmek mümkün. Bu fikir, elbette, tafsılâtlı izaat talap ete, lâkin böyle tik bayırdan aşağı yol yasamaqta iç mana yoq. Yolnu Hazar-Kendden, tahminen, sekiz kilometr uzaqqa qurıp başlamaq kerek.

Eki kün zarfında İrada eppi tüzeldi, atta qobadan tışarı çıqıp da yurdi. Oña terek pıtaqlarından qoltuq tayaqlar yasap berdik. Kesme mermer taşlarğa yaqınlamaq istedi. Eki qolundan tutıp, onı sıırımğa yaqın ketirdik. Menjevetskiyniñ fikiri doğru ekenine qaniy olmaq için çeşit cıns taşlarğa tiklenip baqa berdi, niayet, eki-üç soy daa alıp, sumkasına qoydı. Men-jevetskiy bu çılçıqlıqnı seze qoysa, şübesiz, darılacaq edi.

— Bularnı özüm için aldım,— dedi o, qart injenerge. Lâkin Sigizmund Genrihoviç, özünüñ ibaresinen aytqanda, "yaşlıq inamsızlığına" darılmadı.

Evge qaytqanda, Menjevetskiy Raşidke hususiy vazife berdi: qala keçidinden sağ qolğa, süyri qaya astındaki dere betke yürüp, yol qurucılığı için kelişikli yer baqmasını rica etti. Tapsañ, maña aytırsñ, dedi. Biz Qadırnıñ çayhanesinde olurmız.

Tek Menjevetskiy degil, epimiz bu bayırdan aşağı araba yahud maşına yolu quruv derdine mübtelâ oldıq. Raşid yol için yer tapqanını gece tüşünde eki kere kördi. Men ve İrada tüşümüzde yol tapqanımıznı birer kere kördik. Sigizmund Genrihoviç —başqa... o, yuqu vaqtında, tüş körmey eken.

Raşid, tüfekni alıp, Süyrü qaya deresi betke ketti. Onıñ yerine Menjevetskiy keçti. Ekimiz İradanı qoltuqlap alıp kettik. Oña bayırdan aşa-ğı tüşmek, eki kün evelsi, yuqarı çıqqanından qıyın keldi. Şişik ayağı eñişte ziyade ağırdı.

Gece çayhanede otura edik, Raşid kirip keldi. Tahta üstünde ayağını ögge uzatıp, sıcaq qum tolu torbaçıqnı qızdırayatqan İrada topraq pol üzerine qan çıbırayatqanını eslep, telâşqa keldi.

— Bu ne?

Raşid elindeki başnı yuqarı köterdi.

— Qaşqır... ulu seferimizden hatire.

— Siz çıldırğansñız, Raşid!

Menjevetskiy, Qadır aka ve men bir-birimizge baqıştık.

— Biz taş parladıq. Siz...— Raşid Menjevetskiyge muracaat etti: — siz tedqiq ettiñiz. Tüfek işsiz yattı. O da bir hizmet becermek kerek degilmi edi? İşte, neticesi... qaşqırnıñ özünü süyrep ketirüvde mana körmedim. Başı... canlı isbat.

— Qorqmadıñız mı? — dedi İrada.

— Korqmağa ne bar? Bütün işni bu özü yaptı...— tüfekni kösterdi.

— Ümüt etmegen edim,— dedim men, şaqanen.

Raşid küstü.

— Bunı maña birev bağışladı belleysiñmi?

— Yetti! Yetti! — Sigizmund Genrihoviç bizni uzlaştırmağa tırıştı,— qaşqır başı bağış berilmey.

Çayhaneye adamlar kirdiler. Raşid sergüzeştini qaytarıp-qaytarıp ikâye ete berdi. Adamlar ayretlenip, başlarını salladı ve Raşidniñ omuzını taptap: "Maşalla! Maşalla!" dediler. Aradan eki saat keçkende üç dehqan qaşqırnıñ terisini ketirip, Raşidniñ ayaqları ucuna qoydılar. Olar tüfek



patlağan yerge çapqanlar... başsız qaşqır yata eken. Qar üstündeki qan tamçıları izinden kelgenler.

Biz qaşqırnıñ başını ve terisini Qadır akağa bağısladıq.

— Ya benim avalem? — dep soradı Menjevetskiy,— unuttıñmı?

— Çoq dolandım... mermer tüşürmek içün yolğa lâyıq yer tapalmadım.

— Em tapılmaz. — Sigizmund Genrihoviç Raşidni ruhlandırdı,— buni men evelden bile edim.

Bizim alğan nümünelerimizni laboratoriya tedqiq etsin... soñ baqarmız.

— Siz Sigizmund Genrihoviç, qaladan aşağı mermer tüşürmek mümkün degil deysiñiz. Ya andaki izler?

— Nasıl izler?

— Biz töpege köterilgen vaqıtta qaya astında körgen çana izlerimiz?! O yolnen mermer taşılmağanmı eken?

— Belli degil. Belki mermer... belki de odun taşığandırılar.

— Qalağa yol yasamaq mümkün,— dedi Raşid. Soñ öz sözleriniñ qatıyliginden özü qorqıp, ilâve etti: — lâkin mütehassıslar da kelip körsinler!

— Qayda? — dep soradı Menjevetskiy.

— Meni Palvanqaya astındaki derege yolladıñız. Barıp baqtım. Qala içinden tışqa suv aqmaqta.

— Suv? O da qaydan kelgen?

— Nomay degil... lâkin aqmaqta. Aqıp, çimenlik içine siñip ketmekte,— dep tekrarladı Raşid,

— Mavlân aka maña aytqan edi. Hatirimden çıqqan. Bir vaqıtlarda bu yerde sıcaq suv çıqa eken.

Şimdi yarıdan ziyadesi lay ve qum. Dere temizlense, yüz metr uzunlığında tunnel açılacaq. Baş Dugümden Adilbayevniñ kişileri ke-lip üç kün işleseler, oldı.

— Öyle eken, niçün yol yoq deysiñiz?

— Yol, elbette, yoq. Yasamaq kerek.

— Özüñiz, Sigizmund Genrihoviç, plotinanı mermernen temin etmek isteysiñiz,— dedim men, biraz qızışıp,— yol meselesinde ise pervasız körünesiñiz. Niçün öyle?

— Pervasız? Menmi? — qart injener yüreksiz külümsiredi,— yañlışasıñız, Cevdet! Mende bu işke azaçiq suvuqlıq olsa, bu qayalarğa tırmaşıp yürmez edim.

— Öyle eken, yol tapuvnı niçün Raşidke avale ettiñiz? Özüñiz ketip qıdırmadıñız?

— Raşid yaş. Maña yürmek qıyın. Mermerni bayır etegine tüşürmek içün lebödkä teklif ettim. Curayev razı olmadı. Şimdi, seniñ sözleriñe baqsaq... kene Curayev aqlı olıp çıqtı. İradağa egildi.

— Nasıl? Ağırımı? — dep soradı.

— Sınıq ve çıyıq yoq,— dedi qız,— Qadır aka öyle dedi. Damarları tartılğan. Aytqanına köre, eki künden qurtulacağım. Şimdilik üstüne basalmayım.

Ertesi künü saba ortalıq yarıqlanıp başlağanda qalqtıq. Evge qaytmaq kerek. İrada? O nasıl ketecek?

— Cevdet qalsın...— dedi Menjevetskiy,— İri-na Şadmanovnağa qaravul olsun. Biz Raşidnen ekimiz keteyik. Belki Tursunov maşinasını berir?

...Men qaldım. Çayhane içindeki kişiler bizimnen oturıp çay içti, pite aşadılar. Teessüf ki, evden ketirilgen kotlet ve penir endi yoq. Köylüler öz aralarında kooperativ aqqında laqırdı eteler. Tezden kolhozğa traktor kelecük deyler. Soñ bizden Çar-Çaqta işler ne alda ekenini soradılar. Men plotina qurucılığı aqqında ikâye ettim. Lâkin aynı bir şeyni tekrarlay berüv qıyın eken, yoruldım.

Yarım kün böyle keçti. Üyle maalinde men bir çaynik çay ve eki piala alıp İradanıñ odasına kirdim. Üç künden beri meni qıynağan sözni aytmaq içün özümde, niayet, cesaret is ettim.

— İrada,— dedim men, onıñ ögünde qol qavuşıp,— yanıñızda eki can saqlayıcı olğanına baqmadan, qazalandıñız. Men bunıñ içün pek kederlenem. Lâkin ne yapmalı? İş oldı... bizni afu etiñiz!

Qız indemedi. Yüzünü küçük pencereçikke çevirdi. Men de onıñ közleri baqqan tarafqa baqtım. Tışarıda damnıñ saçağından salınğan uzun buz keseginden yerge suv tamlamaqta edi. Teren kökü keçirdim. "Baar... baar keleyata".

— Cevdet! — dedi İrada ökünçli davuşnen. — Meni ömürim boyunca çekiştireceksinizmi? Bunda ne tapasınız? Menim qazam qorqunçlı degil... keçer-keter. Amma siz?.. siziñ yoluñızda bir mana bar edi... Tursunov. O endi çetke çekildi. Daa nasıl...

Bir-birimizniñ közlerimizge baqtıq, men İradanıñ yanağından öpmek istedim, o bu arada menden:

— Niçün öyle bunarlı közlernen baqasınız? — dep soradı. — Siz, ğaliba, bir şeyden saqinasınız... bir şeyden qorqasınız. Neden? Men bilmek isteyim. Mında... bizim baraklardan uzaqta, qışlaq çayhanesi içinde bilmek isteyim.

— Bir şeyden... yalınız.

— Neden?

— Meni terk ete bileceğinizden!

— Menimi? Onıñ sebebi ne ola bilecek?

— Bilmeyim. Lâkin qız sebep qıdırsa. deral tapar.

— İtimal... lâkin sebep tapqan tek qızlar de-ğil. — dedi İrada. — Maña bir alicenaplıq yapa bilesiñizmi?

— Ne demek olsun?!

— Başımdaki yavluqñı çeziñiz! Çayhaneniñ içi sıcaq. Bahtsız mañlayım açıq tursa, bel-ki yarası tez qurup keter... nasıl belleysiñiz?

— Men osal doktorım. Amma çez deseñiz, çezeyim. Belki çezmek kerekmeydir?

İrada sustı. Susmaq — razı oluvñıñ alâmeti deyler. Er vaqıt öyle degil. İradanıñ yüzüne baqtım, aciz alda edi. Arttan yavlıqñıñ tüyümçigini çezdim, soñ yavluqñı çekip almaq iste-dim, qurtulmadı. Yapışqan.

— Çekiñiz! — dedi İrada. — Qorqmañız!

Tarttım... yavluq yaradan qurtuldı, lâkin üstünde qanlı qabuq qaldı. Yaradan qan aqıp ketti.

— Nafile çezdik! — dedim İradağa,— qan çıktı.

— Çıqsın...— İrada özünü sıqmadı. — Toqtar.

Şimdi qız pervasız yaş bala kibi edi. Onı özümə çektim, bağrıma bastım, dudaqlarınıñ çetinden öptim. İrada çekindi, ellerimniñ arasından çıqmaq istedi, soñ qıbırdamay qaldı. Bir talaydan soñ meni quçaqladı. "Sevimli Cev-det! — dedi o,— men sizni iç bir vaqıt terk etmeyceğim".

Çayhaneniñ qapusu açıldı. Qadır akanıñ sesi işitildi. Men çaynik ve eki pialanı alıp çıqtım.

...Aqşam üstü eki at yekili araba keldi. Üstünde nosilka bar edi. İrada oña közleriniñ qıyığından baqıp, külümsiredi. "Men bu qadar mecalsızımı?" dep tüşündi içten. Aydavcinen ekimiz onı köterip arabağa minsettik. İrada piçen üstüne töşelgen brezentke yaslandı, başını aşağı egiltip, sustı. Onıñ hayalına keder etmek istemedim, çünkü özümniñ qafamdaki fikirler de örümçek avı kibi çıbalıq edi. Araba yurdi. Men onıñ peşinden adımladım.

Hazar-Kendden keçken soñ, İradanıñ başı qıbırdadı. Qaranlıq bayağı qoyulaşqanından, yüzünü yahşı körälmədim.

— Mermer tapıldı,— dep fisıldadı o,— mermer tapılğan yerde yol da tapılır. Öyle degilmi, Cevdet!

— Şübesiz! — dedim men keskin ve sozuq sesnen, güya İrada yarım kilometr uzaqta edi. — Siz bütün yol boyu indemediñiz, neler tüşünip keldiñiz?

— Menmi? — o, dülber davuşnen, külümsiredi. — Plotinani... Anda işler tezden bitecek. Bitse, men ne yapacağım?

— İş azmı?

— Bir afta evelsi Anna Yakovlevnadan mektüp aldım. Meni Volgostroyğa çağıra.

— Nasıl cevap berdiñiz?

— "...Men razım, lâkin Cevdet Çar-Çaqñı terk etecegi kelmey. Men ise Cevdetni terk etmege quvetim yetişmey, çünkü onı pek sevem!" dep yazdım.

HATİME

Qıymetli İrada! İşte, kördiñmi..? Kitap yazılıp bitti. Daa tünevin maña, Qadır akanıñ çayhanesinde öpüşkenimizni yazma, dep yalvarayata ediñ, bugün endi kitapñıñ niyeti. Sen İndoneziyada ekende iş ağır ketti. Qayıp kelgen soñ... eki yıl içinde tez cönedi.

Seniñ fikiriñce, ayatta olıp keçken şeylerni yazmaq mümkün degil, öylemi? Bilesiñmi, ne, İrada? Men bellesem, edip için, öz oquyıcısından yaqın ve işanlı kişi yoq. Ondan soñ, haberiñ olsun — bu kitapnıñ özü büyük sevgi! Men bu satırlarda, yaş İradanıñ yüregi nasıl işlegenini ve özüniñ Cevdetine nasıl közlernen baqqanını körgende, tekrar ve tekrar hoş duyğularnıñ esirliğinde qalam. Sevgi bizge rezina çızma ve bre-zent plaşç kiyip keldi, amma bizni iç bir vaqıt terk etmedi. Sen köresiñmi, İrada... benim samaylarım endi qar yağdı, seniñ başında ise bir tel çal saç körünmey. Amma ekimiz de — afu et, bunu endi gizlemege mana yoq — ekimiz de bir yaşdamız!

Men mezkür kitapnı yazar ekenim, gençligimniñ dostlarına bugünniñ közlerinen baqmaq istedim. Bahtlı adamlarnıñ tarihi olmay, deyler,— bu doğrumı, bilmeyim. Menim nesilim şimdi dünyada eñ büyük zenginlikniñ ve saadetniñ saibi, amma ...tarihi bar. Biz eki cean muarebesi kördik. Qırq yıl içinde duşman mekânımızni eki kere yaqtı-yıqtı, eki kere viran etti, eki kere ğayrıdan qurdıq. Muarebe ne demek? Bunı, er alde, eline silâ alıp cenkleşken kişi yahşı bile! Cenk? Men cenk dedimmi? Yoq, biz oktâbrniñ qazançlarını mudafaa ettik. Men bizim nesilni bugün nasıl tasavur etsem, öyle de tasvir ettim. İdealizeleştirgenim yoq! Biz Çar-Çaqq kelgende nasıl edik? Soñundan nasıl oldıq? Bu aqıl ve dülberlik yüksekliklerine qaydan keldik? Çar-Çaq ve Dnepr yalılarından, Küznetsk ve Magnitka inşaatlarından keldik.

Biz memleketniñ ayatını deñiştiremez dep tüşündik, amma memleket bizni deñiştirgenini sezmey qaldıq. Adalet için ücümge ketken asker, cesürlik maña kâr ketirecek dep ketmey. O elâk olacağını da tüşünmey. Mesele, onıñ duşman qurşunından telef ola bileceğinde degil, revo-lütsiya ve onıñ qazançları oğrunda qattı tura bileceğinde, kendi Vatanını acaip memleket yapa bileceğinde, yani yüzlernen, biñlernen, millionlarnen adamlarnı bahtlı ete bileceğinde. Kişiniñ ögünde böyle alicenap vazife turğanda şahsiy menfaat ne demek ola? Böyle daqıqalarda öz şahsiyetini kim tüşüne bile? Munafıq! Başqa türlü cevap ola bilmez. Biz Çar-Çaqta uluğayege hizmet ettik. Bu da revolütsiyanı mükemmellendirüv oğrunda küreş edi. Kerçek, bu uluğayelerini ömürge keçirmek için ölmek zaruriy degil edi, lâkin biz öz vazifemizni fedakârlıq ve sadıqlıqnen eda ettik, çünkü arqamızda yüzlernen, biñlernen millionlarnen kişiler, olarnıñ saadeti, tebessümü, sevgisi bulunmaqta edi.

... Stol üstünde yatqan soñki saifelerge lampadnıñ zayıf ışığı ura. Stolnıñ diger qısını ve benim, kabinet dep, yangıravuş söznen adlandırılğan kiçik odamnıñ içi ülkün. Yanaşamda turğan setniñ oz yüde ülkünlik içinde... Sen eliñni-ayağıñnı astıña topla, burunıñnı yastıq astına tıqıp, yatasıñ. Özüñ, yeñi bab başlağanğa qadar beklemek ve eski bab üstündeki davanı bitirmek meramınen kirgen ediñ. Başımni seniñ tarafıña çevirip diñlenem, tüm-tüz nefes alasıñ. Amma tekarancıq qıbırdanıp yalğan soñ, dudaqlarıñ bir şeyler fısıldadılar, odanıñ içinde kene sukünet ükümrân oldı. Men ise qalbimdeki büyük islerimnen bu soñki saifeleri yazayatam.

Keçenlerde Çar-Çaqq bardım.

Soñki senelerde benim reberligim altında Taymırda ilmiy ekspeditsiya çalışmaqta. Çar-Çaq ile Taymır arasındaki mesafe yaşlıq ile qartlıq arasındaki mesafege musaviy. Çar-Çaqnı tanımadım. O ösken-büyügen... himiyacılar ve elektrikler şeeri, studentler ve talebeler şeeri olğan. Şeerniñ merkezi acaip yeñi evlarnen sarılıp alınğan. Meydannıñ ortasında toqtadım. Çevre-çetime baqındım. Eali maña şübeli-şübeli köz etti.

— Begenesiñizmi? — dep soradı menden gazlı suv satıcı qız,— şeerimizni begenesiñizmi?

— Ebet, begenem.

— Ya suvu? Suvu nasıl lezetli... bilseñiz!

Lezetli?! Qıymetli qız, men saña İskander Zulqarneyn vaqtında esirlerniñ qollarınen qurulğan yer astı kanalı aqqında, onı bizim vaqtımızda keşf etken Sigizmund Menjevetskiy hususunda ikâye ete bilem. Men saña, güzel qız, Raşid ile Basitniñ bu kanal içinde yapqan seyaatını söyley bilem. Añladıñmı? O vaqıtta daa seniñ babañ-anaña evlengenini bile yoq edi.

Qız maña bir stakan suv berdi. Büyük hoşnutlıqnen içtim.

— Kerçekten de lezetli, öyle degilmi?

— Ebet, lezetli!

Yol çetinindeki pervenkiden yarım qopqa suv alıp, maşınanın radiatorına qoygan soñ, köçtim... qırq daqiqadan soñ plotina üstündeki keçidde toqtadım. Tanış qırlar, köpürler, özen... Aylanma kanalının izlerini qıdırdım, tapalmadım. Bizim baraklar olğan yerde balaban selbi ve çinar terekleri ösip çıqqanlar. Olarının artından yeñi evlerniñ qırmızı saçaqları körünmekteler. Yeñi rayon merkezi. Maşınanı toqtatqan yerimde, plotinanıñ kenarında qullege beñzegen dört qatlı, tar bina tura. Nevbetçi mehanik bunıñ içinde oturıp, plotinanı ve derivatsion kanalını idare ete. Knopkağa parmağını basa, Çar-Çaqnıñ yolunu kese — suvnu de özenge doğrulta, de kanalğa yibere. Qulleniñ töpesindeki meydanğa çıqıp, etrafqa bir baqınsam... dep tüşündim. Amma qulleniñ içine kirmek için musaade kerektir... tehnikke özümniñ kim ekenimni isbat etmek qolay olmaz. Bu divarlarını qalağan bir men degil... çoq edik.

Qulleniñ çöyün qapusu artında laqırdılar işitildi. Gıçıldavuş bir ses:

— Sen bare, qapaqlar üstündeki troslarını deñiştirgeydiñ... — dep öpkelendi.

Bu kim? Basitmi? Elbette, Basit Atakulov... oña doğru yurdim. Meni tanıdı. Quçaqlaşdıq. Basit plotina başlığı. Nevbetçi mehanik hizmetinde ise... kimdir belleysiñiz? Mihail Bassaraba. Basit omuzlarımdan öyle küçlü sıqtı ki, kemiklerim şıtırdadılar. Soñ qulleniñ töpesine köterile başladıq. Maña, plotina başlığı Atakulov ekenini aytmayan olsalar bile, özüm sezer edim. Yuqarı köterileyatkanda, bu merdivenni, nizamını ve temizlikni körüp, bilir edim. Albu ise Bassarabanıñ yetişken qızı ve Basitniñ oğlu bar eken, bir afta evelsi eki qoranta bir-birine doğmuş olğanlar.

Qulleniñ töpesine çıqtıq. Etrafqa köz etkende yüregim toqtap qalğan kibi oldı. Çar-Çaq boğazı, Hazar-Kend, bizim sotsialist şeerçik ve geniş vadi... uzaqta büyük himiya kombinatı. Yanaşada küzgu kibi yıldıruvuş derivatsion kanal. Meñim yoldaşlarım yüregimdeki eecannı sezip, sustı — çoq vaqıt indemey turdılar. Men laqırdı etip başlağanımnı beklediler.

— Soñ, divarların qılıfı nasıl? — zeinime başta bu sözler keldiler. — Qavimi?

Basit başını silkitip aldı, soñ Bassarabağa baqtı. Bassaraba maña evelâ içten cevap berdi, soñ keskin davuşnen:

— Demir kibi tura. Oña ne olur belleysiñ? — dedi. Mihail benim bu mermer taşlarğa munasebetim olğanını ya unutqan, yahud da asıl da bilmey edi.

— İrada nasıl? — dep soradı menden Basit. — Sağ-selâmetmi?

Oña İrada hususunda çoq şeyler ikâye ettim.

Bassaraba kene tüşüncege daldı, kene içinden özüne bir şey söyledi, soñ:

— Özünñen ne ketirmedin? — dedi maña.

Men, İradanın şimdi ciddi ilmiy işlerle bant ekenliğini ve vaqtı yoqluğunu ayttım.

— Maşşalla! — dedi Basit. — Men İradanın büyük adam olacağını bile edim.

Bassaraba biraz tüşünip turdı, Basitniñ sözleri doğru, degen manada, başını sallap aldı.

Bundan soñ Bassaraba qulleniñ qapusını kilitledi, üçümüz maşınağa oturdıq.

Onıñ evine bardıq. Sabağa qadar laqırdı etip çıqtıq... Çoq vaqialarını hatırladıq: tsement meselesini... baş idarenin pervasızlığı yüzünden, beton taşuvnıñ toqtatılğanını, Curayev ve Tursunovnıñ Merkeziy Komitetke ketip, vaziyetni bildirgenlerini ve komissiya kelgende, partiya ve komsomol aktivi çağırılğanını, anda İrada çıqıp reberlikni teñkid etkenini eske tüşürdik. Torizo adamlarğa, bilhassa, Anna Yakovlevnağa, fena muamelede bulunğanı için İrada onı pek tızıqtırğanını da hatırladıq.

— Ya sen, Cevdet, — dedi Basit, mıyıq astından külip, — özünñiñ yüksek hızmetteki uquqıñdan faydalanıp, bazı işçikler yapqanıñ aqlıñdamı?

Ebet, bazı işçikler yapqan edim. Meni Mansurovnıñ muavini tain ettiler. Maşınalarnıñ ekserisi endi derivatsion kanalda olğanından, maña sağ yalığa köçmek kerek oldı. Evelâ Karimnen bir evde yaşadıq. Soñ taqdir bizni ayırdı. Men başqa yataqhaneye avuştım, benim yerime Karamat köçip keldi, amma Karim yerinden qbirdamadı. Çoqqa barmay, bizimkilerniñ episi sağ yalığa avuştu. Meni, bütün kompaniyañnı sağ yalığa alıp keldiñ, İrada sol yalıda qaldı, dep mısquıladılar. Plotina bitmezden kaç kün evel başımızğa facialı vaqia keldi. Biz endi Arhipkanı unutıp başlağan edik. Qaydan çıqa qaldı, haberimiz olmadı. Bir kün maña Nikolay Kandıbanıñ yaralanğanını haber ettiler. Hristofornen beraber hastahaneye çaptıq. Arhipka onıñ arqasından üç kere finkanen urğan. Nikolay eki afta ölüm alında... sandıraqlap yattı, Valâ bir ay onıñ başı

ucundan ketmedi. Arhipka... onıñ bebeyleri kenışlegen patlaq közleri ep hatirimde... Makemeniñ üçünci küñü sudya ükümnı oquğan vaqıtta ağızından çıqqan deşetli söz... onı da unutmadım. Ortalıqnı sukünet bastı. Bir qaç daqıqadan soñ elçırmaları gürledi. Bizim yeñi klubda ne qadar adam sıǵğan olsa, episi ayaqqa qalqıp, makemeniñ ükümini alǵışladı. Bu adam deryası içinde ümütsizden Rahilni kördim. Közleri yaşlı edi. Onıñ: "Men saña aytağanımı edim?" degen sadası işitildi. Arhipkanıñ azıp-tozıp qalğan aqçıl yüzü alâ közümnıñ öǵünde.

Eki buçuq ay keçken soñ... plotina qurılıp bitirilgen küñü Nikolay ve Valânıñ toyu oldı. Hristofor ise evlenmedi. O babası vefat etkeni aqqında Elpideden mektüp alğan soñ, Batumǵa ketti. Şimdi Armavir betlerde demir yol stantsiyasında çalışa eken.

Karimni, Nikolaynı, Valânı hatırladıq... sustıq, olar hususında çoq tüşündik.

Qaytmaq içün ayaqqa turǵanda Hristofornıñ adresini yazıp aldım. Amma evge kelgen soñ peşman ettim. Şimdilik mektüp yazmaycaq oldım. Bu kitap çıqsın... onı yollarım.

1959 s.

Soñ